joachim c. fest

STĂPÎNII CELUI DE-AL III-LEA REICH

Stăpînii celui de-al III-lea Reich

În românește de P. NĂVODARU și GH. DORU
Prefața de CRISTIAN POPIȘTEANU

JOACHIM C. FEST

Das Gesicht des dritten Reiches

R. PIPER & CO. VERLAG, MÜNCHEN. 1963

Redactor: SANDA MIHĂESCU-BOROIANU
Coperta: VALENTINA BOROȘ
Tehnoredactor: FLORIAN SĂPUNĂRESCU
Apărut – noiembrie 1969.
Tiparul executat sub comanda nr. 6710/90501 la Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”, București

JOACHIM C. FEST

STĂPÂNII CELUI DE-AL III-lea REICH

EDITURA POLITICĂ
– 1969 –

SCELERAȚII

Într-un moment când Ucraina și Bielorusia sângerau încă din greu de pe urma agresiunii, dar eroica armată sovietică începuse să le aplice invadatorilor loviturile necruțătoare care aveau să le aducă sfârșitul, într-un moment în care Anglia își mai amintea raidurile asupra Londrei, iar Franța trăia martiriul ocupației, dar comandamentul aliat prepara, sub conducerea generalului Dwight Eisenhower, marea armadă a debarcării în Normandia, într-un moment de apogeu al suferințelor popoarelor europene, dar în care lupta antifascistă organizată pe scară națională întețea flacăra speranței, într-un moment când forțele cele mai active ale poporului român – partidul comunist și clasa muncitoare – intensificau mișcarea de rezistență a țării întregi, pregătind ziua cea mare a eliberării de dictatura antonesciană și de dominația hitleristă, conducătorii celor trei puteri ale coaliției antifasciste hotărau soarta celor ce aprinseseră incendiul mondial – stăpânii celui de-al III-lea Reich, care se voiseră și se crezuseră stăpânii lumii. Pentru întâia oară în analele justiției se anticipa crearea unui tribunal internațional care să judece și să condamne crimele de război, crimele împotriva păcii și crimele împotriva umanității pe care le săvârșiseră liderii hitleriști, vinovați de moartea și de exterminarea a zeci de milioane de oameni, de suferințele atroce și de pierderile incalculabile îndurate de zeci de popoare. Căpetenia sceleraților care fabricaseră o lume în care „imposibilul” era întotdeauna „posibil”, iar „coșmarul devenea realitate cotidiană”, care inventaseră ceea ce nu a existat încă – organizarea în masă a înjosirii umane –, s-a sustras mâniei drepte a popoarelor sinucigându-se, dezonorant, în subsolul cancelariei Reichului și oferind poporului german, pe care-l adusese pe culmile tragediei, o jalnică imagine finală a mitului führerului. Marea majoritate a echipei hitleriste de guvernare a compărut însă în fața Tribunalului internațional de la Nürnberg, oferind întregii lumi spectacolul abjecției, cinismului și amoralității celor ce puseseră la cale încarcerarea condiției umane.

De atunci și până în zilele noastre o întreagă literatură – sute și mii de titluri –, în cele mai diverse genuri și de cele mai diferite orientări, s-a consacrat anatomiei nazismului. Sub avalanșa acestei imense bibliografii, incluzând documente, memorii, analize filozofice, economice, politice, militare, sociologice, reportaje istorice, aproape cu greu mai răzbat aspecte

inedite. Lucrarea de care ia acum cunoștință cititorul român, *„Stăpânii celui de-al III-lea Reich*”, datorită unuia dintre cei mai cunoscuți analiști vest-germani ai fenomenului reprezentat de național-socialism, Joachim Fest, poate fi integrată tocmai în această categorie a volumelor de real interes prin zonele de tenebre pe care le dezvăluie.

Joachim Fest și-a conceput cartea sub forma unui fișier al criminologiei moderne, construindu-și studiul nu pe diagrama istorică a anilor național-socialiști din istoria Germaniei, ci pe datele personale ale celor care s-au aflat la cârma statului și partidului nazist. Anamneza unui regim care a împins omenirea spre cea mai cumplită catastrofă are deci nu proporții economice, politice, militare, sociale, ci omenești. Pentru că rezultatul uriașei investigații și documentări a autorului îl constituie o galerie de portrete. De altfel, inițial, Joachim Fest a început cercetările pentru o serie de emisiuni radiofonice care prezentau biografiile sceleraților conducători ai nazismului. Prin fața lectorului se vor perinda deci chipurile lui Hitler, Göring, Goebbels, Heydrich, Himmler, Bormann, Röhm, von Papen, Rosenberg, Ribbentrop, Hess, Speer, figura generalului X, a profesorului Y, a femeii, a funcționarului, tipizat prin comandantul Auschwitzului, Rudolf Höss. De la prima și până la ultima informație pe care o furnizează cartea, cititorul își poate da seama că cei cărora opinia publică le privea chipurile înspăimântate la procesul de la Nürnberg nu erau altceva decât o bandă de gangsteri și de criminali. Acei gangsteri și acei criminali însă datorită cărora, după cum remarcă Fest, „terorismul devenise o instituție dotată cu un aparat perfect organizat”. Întreaga carte demonstrează – ceea ce implică convingerile anti-naziste ale autorului – cum au organizat asasinii din fruntea ierarhiei național-socialiste domnia terorii. Și autorul demonstrează de asemenea că terorismul ca doctrină de stat a fost și legătura organică dintre stăpânii celui de-al III-lea Reich. Fest supune analizei caracterul și temperamentul fiecăruia dintre ei. Întâmplări din copilărie sau scrisori de amor, mărturisiri făcute prietenilor sau articole din presă, complexe psihice sau defecte și infirmități fizice, jurnale intime sau caziere juridice ori genealogice, sute și mii de amănunte sau de fapte esențiale recompun sinistrele figuri. Sunt multe trăsături revelatoare pentru sistemul de dictatură instaurat de teroriștii hitleriști, sunt numeroase dezvăluirile privind mecanismul puterii fasciste, sunt odioase complicitățile, intrigile și rivalitățile personajelor care au exercitat tirania hitleristă. Prin ele însele, toate aceste dovezi patologice ale fenomenului național-socialist

îndeamnă la reflecții și exprimă condamnarea pe care autorul o rostește față de sângeroasa dictatură a celor mai reacționare cercuri ale imperialismului german. Parcurgând paginile cărții lui Fest îți vin în minte filmele „Procesul de la Nürnberg” și „Adevărata față a fascismului”, care, alături de stigmatizarea nazismului, reclamă partea de responsabilitate a celor care, în Germania sau în afara Germaniei, s-au complăcut în a-l ignora sau chiar în a-l aplauda. Și din acest punct de vedere cartea lui Fest îndeamnă la reflecții și adaugă prețioase mărturii pentru înțelegerea fenomenului istoric al ascensiunii fascismului, față de care, în multe țări și chiar în Germania, numeroase personalități avertizau cu toată gravitatea, după cum o făceau cu extremă responsabilitate partidele comuniste prin repetate luări de poziție în fruntea mișcărilor antifasciste.

Atunci când drama istoriei adevărate este reconstituită, optica psihologică pe care se bizuie lucrarea lui Fest – deși, fără îndoială, utilă și chiar necesară –, lasă în umbră un întreg context de cauze și efecte fără de care o epocă, dar mai cu seamă una atât de complexă, nu-și poate afla evaluările și proporțiile corespunzătoare. Libertatea autorului de a opta pentru oricare dintre modalitățile de natură să-i valorifice mai pătrunzător cercetările, ca și alegerea unghiului de vedere care să slujească demonstrației lui sunt pentru noi, e de la sine înțeles, în afara discuției. Ceea ce ne îndeamnă și ne obligă la o comentare sau, mai exact, la o precizare sunt câteva dintre concluziile care, cu voia sau fără voia autorului, răzbat spre cititor, lăsându-i întrebări fără răspuns, iar uneori sugerându-i un tablou întrucâtva palid în raport cu realitatea istorică. Suntem conștienți că o expunere exhaustivă a fenomenelor istorice a devenit, la dimensiunile atinse în prezent de cercetarea științifică, inoportună și, de asemenea, că, deși concordând în esență, opiniile de condamnare a nazismului pot fi formulate diferit. Câteva criterii ni se par însă primordial a fi respectate și asupra lor vrem să atragem atenția în portretistica lui Joachim Fest. De altfel, de multe ori de-a lungul lecturii, aceste criterii transpar ele însele în directă contradicție cu unele afirmații ale autorului.

În încercarea de sinteză cu care-și încheie volumul, Fest ține să sublinieze că munca sa a avut efectul de a proiecta o gamă aproape completă a slăbiciunilor, carențelor și imperfecțiunilor sufletului omenesc. Și, într-adevăr, recurgând la o minuțioasă analiză psihologică, autorul descrie în amănunt egocentrismul, megalomania, ura față de oameni, lașitatea, incredibila incapacitate intelectuală a führerului, hedonismul lui

Göring, amoralitatea lui Goebbels, lipsa de personalitate a lui von Papen sau Ribbentrop, perfidia lui Bormann sau Himmler, lichelismul lui von Schirach și alte asemenea trăsături ale firii camarilei hitleriste, zugrăvindu-i cu talent publicistic și analitic până în cele mai ascunse tainițe ale sale. Și ajunge în chip logic la concluzia că a avut de-a face cu caractere pe cât de neînsemnate, pe atât de lipsite de scrupule. Cronicarul acestei epoci, scrie el, rămâne uluit în fața problemei care i se pune – de a arăta cum o asemenea incapacitate, mediocritate și nimicnicie au putut genera asemenea consecințe. De la Hitler la Heydrich, de la Goebbels la Rosenberg avem de-a face cu indivizi stăpâniți în permanență de patimile și instinctele lor, cocoțându-se spre putere. Nu se poate să contești adevărul expus argumentat de către Fest. Dar el oferă o prea limitată viziune asupra istoriei. Este pe deplin cert că în vârful piramidei naziste se cățărase un grup de psihopați. Poate chiar că, sub o prismă medicală privite, și aceste deformări caracterologice, refulări și instincte dezlănțuite au contribuit la a-i face să acționeze laolaltă într-un total dispreț față de om și umanitate. Dar între elementul subiectiv și cel obiectiv există o indisolubilă condiționare în istorie. Patologia lor nu explică coșmarul pe care l-au declanșat pe scena istoriei. Personajele cărții lui Fest – cărora li se lasă intacte și calitățile de care au făcut dovadă în sinistra lor activitate – au fost nu numai ființe declasate, descompuse sau fanatice, ci și conducătorii partidului național-socialist, ai celui de-al III-lea Reich, ai SS-ului și Gestapoului, ai coloanei a V-a, ai lui Aussenpolitiche Amt. În această calitate ei și-au arogat dreptul de viață și de moarte nu numai asupra poporului german – care, după cum susține Fest, nu s-a sustras dominației clicii hitleriste –, ci și asupra celorlalte popoare din Europa și din lume. Ei nu au fost o simplă adunătură de gangsteri și de criminali, ci adevărați „rinoceri”, și au fost judecați nu de un tribunal oarecare, ci de un tribunal internațional pentru vinovăția nu față de o persoană sau de mai multe, ci față de întreaga umanitate, care a reprezentat acuzarea în acest proces. Citind cartea lui Fest rămâi cu impresia unei anatomii în care se văd foarte bine mușchii și oasele, dar rămân ascunși nervii. Fenomenul puterii, omniprezent în toate portretele conducătorilor fasciști, ajunge să fie fetișizat. Nu a fost vorba de o preluare a puterii și apoi de o luptă pentru putere, ca o întrecere în sine, ci cu scopuri bine conturate. Ni se pare că tocmai *exercitarea puterii* ar fi fost aspectul cel mai revelator al caracterologiei prezentate, iar întreaga biografie heredo-colaterală – fundalul pe care se manifestau actorii acestei piese. Exercitarea

puterii și mobilurile puterii, confecționarea puterii și consecințele puterii sunt întrebări pe care cartea lui Fest le suscită și le lasă fără răspuns.

O a doua serie de întrebări apare din modul în care Fest interpretează comportamentul liderilor naziști. Este incontestabil că istoria acestui secol a diagnosticat nazismul drept forma cea mai organizată și atroce a fascismului. Și Fest se referă deseori la aspectele cele mai negative ale fascismului care a coborât asupra culturii germane, a nopții de groază a spiritului. Dar totodată el vorbește despre predispoziția poporului german și de o întreagă evoluție a gândirii și politicii în această țară, care a pregătit îndelung accesul la putere al fascismului. Desigur, istoricii germani sunt cei mai în măsură să aprecieze pactul de culpabilitate al acestei națiuni cu regimul hitlerist. În ceea ce privește mecanismul dictaturii fasciste, el este o problemă prea serioasă pentru a putea fi calificat, în primul rând prin psihopatologia conducătorilor naziști și inerția maselor în adoptarea modului de viață și acțiune impus de național-socialiști. A accepta această explicație a psihologiei pasive a maselor și a rolului conducătorilor dictatoriali ar însemna a prezenta unilateral adevărul istoric. Cu toate că Fest consideră criza economică din 1929–1933 drept unul dintre factorii care nu trebuiau citați a fi contribuit la triumful nazismului, deoarece ar reprezenta nu o cauză, ci un simptom al falimentului societății germane, genealogia celui de-al III-lea Reich nu se poate dispensa tocmai de analiza unor asemenea factori. Chiar autorul relevă în câteva rânduri sprijinul financiar care a permis lui Hitler să înceapă marșul pentru acapararea puterii în împrejurările prăbușirii Republicii de la Weimar, ale dificultăților crescânde cărora avea să le facă față poporul german. Fără a schematiza procesul propulsării fascismului în Germania, nu trebuie subestimată condiționarea sa social-istorică de o masivă infuzie de capital. O extrem de subtilă și complexă împletire de împrejurări economice, politice, militare, naționale și internaționale au determinat puterea de penetrație a național-socialismului. Dincolo de această ecuație secretă fundamentală începe ecuația socială a fascismului, care are multe din datele indicate de Fest. Și tocmai de aceea surprinde absența unor personaje centrale, care nu sunt amintite decât sporadic în carte: financiarul-industriașul, două figuri fără de care istoria hitlerismului nu poate fi explicată și înțeleasă.

În sfârșit, din portretistica lui Fest cititorul află despre „sensibilitatea” călăului Varșoviei, Hans Frank, care se voia un om dur, despre „gafele” lui Joachim von Ribbentrop, despre „slăbiciunile” de filistin ale lui Henrich

Himmler, despre „nevrozele” lui Julius Streicher, despre temperamentul de copil mare al lui Göring, despre Rudolf Hess, obsedat și nehotărât, și multe alte amănunte ale felului de a fi al stăpânilor celui de-al III-lea Reich.

Dar el ia cunoștință cu oarecare scepticism de drama ministrului armamentului Reichului, Alfred Speer; Fest descrie deosebirile dintre spiritul acestui arhitect rafinat, fascinat de posibilitățile tehnocrației, și grosolănia și incapacitatea liderilor naziști, pe care, cu excepția lui Hitler – admirat cu un fanatism desăvârșit –, Speer îi disprețuia. Sunt citate și memorandumurile, din ce în ce mai severe, pe care Speer le-a adresat lui Hitler în ultimii ani ai războiului și în baza cărora pedeapsa sa la Nürnberg a fost cea mai blândă. Este adevărat că Speer se deosebea de ceilalți membri ai guvernului hitlerist prin întreaga sa formație intelectuală, prin evidentele sale însușiri profesionale, prin luciditatea spiritului său, conștient de prăbușirea Germaniei, și că el și-a asumat cu curaj civic rolul de Casandră, prevestind führerului sfârșitul. Dar tot atât de adevărat este că, așa cum îl consideră și Hugh R. Trevor-Roper, cunoscutul istoric englez, Speer poartă toate responsabilitățile pentru crimele naziste, deoarece „timp de zece ani s-a aflat în inima puterii politice... fără a întreprinde însă nimic”. Nu trebuie adăugat decât un amănunt: de la organizarea parăzilor naziste cu efecte grandioase, Speer a trecut la organizarea producției de război. Și nimeni altul decât Speer nu este vinovat că, datorită ingeniozității sale, producția de armament hitleristă a atins apogeul în 1944, în condițiile în care războiul se mutase pe teritoriul german, ea ajungând, de la 9540 de avioane fabricate în 1941, la 34350 în acel an, iar la tancuri grele de la 2900 la 17300.

Judecata de valoare indulgentă aplicată de Fest în cazul lui Alfred Speer ne obligă la o precizare. În virtutea determinismului istoriei, oamenii nu rămân cum sunt, o simplă sumă aritmetică a defectelor și inteligenței. Ei devin, în raport cu timpul, împrejurările, situațiile în care sunt chemați să acționeze, exponenți ai legilor istoriei, ai dramaticelor și violentelor conflicte dintre forțele progresului și cele ale reacțiunii.

Ajungem, în sfârșit, la capitolul în care autorul s-a lăsat sedus și copleșit de o serie întreagă de elemente istorice veridice, dar totuși superficiale. Este capitolul consacrat relațiilor dintre Wehrmacht și regimul hitlerist. Pentru Fest imaginea acestor relații apare cea exprimată de însuși Hitler: „Înainte de a deveni cancelar al Reichului credeam că Marele stat-major putea fi asemuit cu un dulău pe care trebuie să-l ții bine de zgardă, pentru că altminteri este gata să se arunce asupra oricui. De când am

devenit însă cancelar al Reichului, am fost nevoit să constat că n-are nici una din trăsăturile unui dulău. Acest Mare stat-major m-a stânjenit necontenit în tot ceea ce voiam să întreprind. El s-a opus reînarmării, ocupării Renaniei, intrării în Austria, ocupării Cehoslovaciei și, în cele din urmă, s-a manifestat și împotriva războiului din Polonia. El m-a sfătuit să nu încep războiul împotriva Rusiei. Eu am fost acela care a trebuit să asmut mereu dulăul". Ocupându-se de spiritul de castă, de realismul cu care O.K.W.-ul aprecia aventurismul hitlerist (se subliniază că nu din scrupule ofițerii nu-l iubeau pe Hitler), de „rezistența" unor generali, de pervertirea militarilor de către nazism, de dificultățile situației în care nu puteau alege între a se aventura și a se revolta, Fest atenuează culpa complicității generalilor. După Fest, vina lor constă în faptul că, în fața hotărârilor criminale ale lui Hitler, cu câteva excepții, nimeni n-a protestat și n-a încercat să se opună. Or, Hitler a dezlănțuit agresiunile sale *numai* cu ajutorul comandamentului Wehrmachtului. O.K.W.-ul a fost instrumentul direct prin care Hitler spera să domine lumea. Iar O.K.W.-ul nu numai că s-a închinat zeului Marte, dar s-a întrecut pe sine în zelul cu care a pornit la distrugerea Europei.

Național-socialismul a avut cel mai antiuman și reacționar program ideologic, și nu se poate confunda primitivismul acestei filozofii cu inexistența ei ca sistem elaborat. Atât de numeroasele citate pe care le folosește Fest edifică de la sine pe cititor asupra ideologiei naziste. Declarația lui Hitler: „Forța, iată motorul istoriei" rezumă esența gândirii fasciste. Personajele acestei cărți s-au făcut instrumentele forței, și tocmai în dezlănțuirea și executarea agresiunilor hitleriste s-a dezvăluit întregul lor caracter criminal. Diavolul propagandei naziste, Goebbels, spunea: „Istoria ne va considera drept cei mai mari oameni de stat ai tuturor timpurilor sau drept cei mai mari criminali". După cum se știe, ultimul calificativ a fost însușit în sentința de la Nürnberg.

Adevărul istoric conferă omenirii dreptul legitim ca și astăzi, după un sfert de secol de la prăbușirea celui de-al III-lea Reich, să privească înapoi cu mânie.

CRISTIAN POPIȘTEANU

Tatălui meu

„Pădurea are nevoie de veacuri ca să se împlinească, dar de ars, arde într-o noapte”.

Georges Sorel

„Nici o națiune n-o să-și frigă de două ori degetele. Trucul celui care a vrăjit șobolanii din Hameln se prinde numai o dată”.

Adolf Hitler

CUVÂNT ÎNAINTE

Copacul în care șade bufnița Minervei are multe ramuri. Portretele reunite în acest volum își datoresc existența, din punct de vedere strict profesional, unei împrejurări mai curând fortuite. În versiunea lor inițială au constituit o parte dintr-o amplă serie de emisiuni radiofonice despre istoria recentă a Germaniei, scrisă de autor pentru postul de radio german din Berlinul occidental. Ne-a îndemnat la aceasta considerația, întărită de multe sugestii venite și din public, că s-ar impune cercetarea fundalului psihologic și a personalității conducătorilor naziști, în mare măsură neglijate până acum în literatura istorică a epocii.

Încă în cursul lucrărilor pregătitoare a devenit limpede că limitarea exclusiv la profilul personal al figurilor conducătoare din cel de-al III-lea Reich, la stările pasionale care au determinat drumul lor politic, la motivările comportamentului lor etc. ar îngusta în mod inutil, ba chiar inadmisibil, tema. În consecință, am încercat să dăm fiecărui portret cadrul și fundalul corespunzător. Astfel, în legătură cu Ribbentrop au fost analizate câteva caracteristici esențiale ale politicii externe a regimului nazist; personajul Bormann a suscitat câteva reflecții în legătură cu structura grupului conducător al Reichului hitlerist; Himmler a prilejuit diferite observații asupra naturii și obiectivelor statului SS-ist, iar Goebbels a îndemnat la examinarea maximelor, postulatelor și stilului propagandei naziste. Dincolo de caracteristicile individuale, fiecare portret urmărește, așadar, să situeze personajul evocat în tabloul general al celui de-al III-lea Reich. Numai studiul asupra lui Hitler, alcătuit din cinci părți, încearcă să dea o imagine a ansamblului evenimentelor survenite în acești douăzeci și cinci de ani care constituie fundalul istoric comun ascensiunii și rolului tuturor actorilor prezentați aici, fără a neglija însă sarcina inițială, cea biografică. Deși acest procedeu a impus, în mod necesar, o oarecare sistematizare a expunerii, aceasta n-are pretenția de a oferi o explicație exhaustivă a dominației naziste. Pretențiile ei sunt mai modeste. După cum portretele însele, respectând regulile artei, încearcă să se limiteze la trăsăturile esențiale și să ignoreze restul, și în evocarea corelațiilor dintre evenimente autorul s-a străduit să facă vizibile anumite aspecte care i-au părut importante în ideologia și realitatea celui de-al III-lea Reich.

Ne-am propus îndeosebi să prezentăm, pe cât posibil, trăsăturile esențiale ale regimului, pentru ca imaginea dobândită de cititor la sfârșitul lecturii să depășească cu mult cadrul îngust al protagoniștilor asupra cărora ne-am fixat. De aceea am socotit util să ne ocupăm, în afară de personajele proeminente, și de comportarea unor grupuri, în măsura în care nu sunt suficient reprezentate prin figura unui anumit individ. Este cazul generalilor, al așa-numiților intelectuali, ca și al femeilor, care au jucat un rol incontestabil în istoria ascensiunii lui Hitler și, implicit, a mișcării naziste. Așadar, pentru caracterizarea chipului celui de-al III-lea Reich ne-am folosit atât de fizionomii individuale, cât și de fizionomii sociale.

Unele personaje de prim rang din aparatul de conducere al celui de-al III-lea Reich, deși ar fi prezentat un anumit interes în cadrul unui studiu pe cât posibil complet, întrucât nu aduc nici un element nou sau care să nu fi fost evocat în legătură cu vreunul dintre partenerii lor din conducere, n-au mai constituit obiectul unui capitol aparte. Acesta a fost, bunăoară, cazul lui Robert Ley. Pentru a da o imagine aproximativ completă a regimului, ar fi trebuit să consacrăm un capitol special importanței elementului pretins „socialist” din cadrul doctrinei naziste, măsurilor luate de regim pentru a asigura de lucru șomerilor – măsuri care și azi suscită comentarii favorabile – și, în sfârșit, politicii sociale și economice a regimului. Dar lui Robert Ley, personalitate nevolnică, trufașă și grosolană totodată, și în fond destul de ștearsă, nu merită să i se consacre un capitol special, mai ales că multe din trăsăturile lui se suprapun în mare măsură celor ale altor acoliți ai lui Hitler. La fel se petrec lucrurile și cu Julius Streicher, Fritz Sauckel sau Wilhelm Frick. De asemenea – dar, firește, în virtutea altor criterii – am renunțat la un portret al lui Hindenburg, această figură inexplicabil de supraapreciată, exemplu de-a dreptul clasic pentru procesul de mitificare, determinat de împrejurări extrem de ciudate, al unei figuri mediocre și incapabile. Astfel și el, „bătrânul feldmareșal din marele război”, reprezintă, în felul lui, alături de „soldatul necunoscut” din același război, una dintre trăsăturile specifice ale imaginii celui de-al III-lea Reich. În plus, tabloul grupurilor sociale s-ar mai fi putut completa cu un studiu referitor la comportarea partidelor, a aparatului de stat, a juriștilor și a bisericilor; sau, în sfârșit, cu cel al industriașilor, deși tocmai acest exemplu este edificator pentru modul în care am făcut selecția. Căci, în ciuda ajutorului fără îndoială nefast dat lui Hitler de aceste cercuri, sumele imense ale comanditarilor – cei mai mulți recrutați dintre magnații industriei grele – au

contribuit mai puțin la netezirea drumului viitorului stăpân al celui de-al III-lea Reich decât milioanele de nemulțumiți, dezamăgiți și obsedați de teama declasării sociale. Copleșiți de greutățile momentului, ei au abdicat de la rațiunea politică și de la dorința de a raționa, pentru a se lăsa captivați, cu o frenezie crescândă, de cultul „mântuitorului” creat în mod premeditat în jurul persoanei „führerului”. Astfel trebuie subliniat în primul rând că eșecul grupurilor enumerate mai sus a corespuns, în general, eșecului întregului popor. Există primejdia ca, accentuând comportarea condamnabilă a anumitor grupuri sociale, cel puțin în acest cadru, să se încurajeze tendințele, dăinuind oricum în stare latentă, de a arunca asupra altora întreaga responsabilitate și de a diminua și mai mult conștiința răspunderii care revine, indiscutabil, întregului popor german în evenimentele din această perioadă.

În sfârșit, trebuie să relevăm faptul că termenul de al III-lea Reich, folosit aici atât în titlu, cât și în lucrare, este susceptibil de critică, întrucât la o analiză exigentă se dovedește a nu fi riguros exact. Regimul nazist, după ce a proclamat în cursul anului 1933 „al III-lea Reich”, și-a luat, ca o expresie a tendințelor sale expansioniste, denumirea de „Marele Reich german”. Iar la apogeul puterii sale, atunci când conducătorii elaborau proiectele lor nebunești de hegemonie mondială, s-a intitulat „Marele Reich germanic”. Totuși, dacă noțiunea de „al III-lea Reich” urmărea nu numai să exprime un element numeric, ci, așa cum a fost efectiv cazul, să uzurpeze nostalgiile și speranțele într-un paradis milenar, legat de „noua venire”, denumirile ulterioare conțin și ele ceva din rezonanța mistică a formulei inițiale. Și cel de-al III-lea Reich, chiar pervertit și subordonat într-un mod ciudat de contradictoriu de monstruoasa voință de putere ce domina totul, continua să fie obiectul și izvorul aspirațiilor, al setei îndârjite de prestigiu și al crimelor regimului, ca și al freneziei partizanilor lui, iar în anumite momente aproape a întregului popor german indus în eroare.

Această lucrare își propune să aducă o contribuție la studiul problemei receptivității omului modern la ideile dictatoriale, antidemocratice. Întrebarea este dacă nu cumva premisele speciale incluse în structurile istorice, sociale, psihologice ale unui anumit popor oferă doar o rigoare mai mare și o amprentă specifică tendințelor dictatoriale antidemocratice.

În ultimă instanță răspunsul la această problemă îl pot da mai curând oamenii decât cărțile.

PARTEA ÎNTÂI – DE LA CĂMINUL DE BURLACI LA CANCELARIA REICHULUI: CALEA LUI ADOLF HITLER

CAPITOLUL 1 – Perioada de incubație

Ascensiunea lui Hitler, „bietul pârlit” din Braunau, apoi locatarul unui cămin de burlaci din Viena, ajuns până la urmă stăpânul Germaniei și al unei părți din lume, reprezintă una dintre carierele cele mai uluitoare și mai îngrijorătoare existente în istorie. Ea a fost posibilă datorită îmbinării extraordinare și unice a unor factori individuali cu alții, general-istorici. Lumea deosebit de fragilă și nevrozată de după primul război mondial, al cărei dezechilibru a fost rezultatul prăbușirii brutale a orânduirii tradiționale, dificultățile de adaptare la noile forme politice, declasarea economică și socială a unor largi pături ale populației și, legate de acestea, frica de viață tot mai răspândită, descumpănirea în fața unei epoci în plin haos, refugierea unor mase mereu mai mari în sferele iraționalului, o tendință de eliberare din constrângerea rațiunii și, în sfârșit, o predispoziție din ce în ce mai accentuată pentru mituri, toate acestea ar fi dus oricum la crize și situații critice; dar fără persoana lui Hitler n-am fi asistat poate la asemenea paroxisme și la exploziile de barbarie care le-au urmat. Multă vreme el a părut unora personajul ce poate rezolva toate nedreptățile naționale, morale și sociale; în cele din urmă a ajuns să treacă pentru foarte mulți drept mântuitorul care făgăduia să dea istoriei Germaniei – atât de des pornită, cu urmări tragice, pe făgașuri greșite – o nouă și fericită întorsătură. În ultima perioadă a Republicii de la Weimar, când în turneele sale prin țară, devenite celebre, gonea de la o manifestație la alta, dădea câte-odată dispoziții ca avionul să se rotească de câteva ori încet deasupra locului unde era convocată adunarea. Avionul iluminat, conturându-se în noapte, mulțimile care așteptau răbdătoare pe întuneric, ore în șir, deznădăjduite, descurajate, dar așteptau totuși în ceasul acela pe omul care cobora spre ei – aceasta este una dintre imaginile impresionante ale mitului lui Hitler. De-a lungul întregii istorii a mișcării naziste, în perioada de ascensiune, ca și în aceea de triumf, până la sfârșitul catastrofal mereu amânat, el a fost organizatorul partidului, creatorul ideologiei lui, tacticianul care înfăptuia aspirațiile lui spre putere, oratorul care răscolea masele: führer (conducător), considerat mântuitor și eliberator. Spre el se îndreptau mase largi, împinse de nevoia de a crede, de dorința de a scăpa de răspundere. Când Hans Frank, privind în urmă, afirma: „A fost regimul lui Hitler, politica lui Hitler, dictatura lui Hitler, victoria lui Hitler, înfrângerea lui

Hitler și nimic altceva”[1], el destăinuia prin aceasta, pe lângă intenția apologetică, ce anume a constituit secretul și mecanismul influenței exercitate de nazism. Istoria ascensiunii lui Hitler de la modestul cămin de burlaci la cancelaria Reichului este aceea a proiectării unui eșec individual asupra unui popor întreg. Hitler avea față de mase un avans, în măsura în care, pentru a birui nemulțumirile personale, umilințele și decepțiile cu care i-a fost presărat drumul tinereții, găsise cu multă vreme mai înainte formulele pe care în cele din urmă avea să le ofere poporului.

Pentru a evoca viața lui Hitler trebuie să ne întoarcem cu mult înapoi, înainte de nașterea sa. Delicatețea ce trebuie arătată atunci când este vorba de originea unui om nu-și are aici rostul, întrucât Adolf Hitler, care făcuse din dovada originii ariene un criteriu de viață și de moarte pentru milioane de oameni, nu poseda pentru sine un asemenea document. El nu știa cine a fost bunicul său. Nici cercetările aprofundate întreprinse până acum nu au reușit să facă lumină deplină asupra originii sale obscure și tulburi, învăluită în mod intenționat în legende. Relatările provenite din surse naziste au trecut cu ușurință peste aceste amănunte, scoțând în evidența faptul că populația așa-numitei regiuni Waldviertel, din care-și trage Hitler obârșia, „încă din perioada migrațiunii popoarelor... a fost întotdeauna de stirpe germană”, sau, și mai general, că Hitler, „prin strămoșii săi..., avea în sângele lui puternicele forțe ale acestui pământ granitic german”.

În casa micului proprietar de pământ Trummelschlager din Strones, slujnica Maria Anna Schickelgruber, nemăritată, în vârstă de 41 de ani, a născut la 7 iunie 1837 un fiu. Tatăl copilului a fost și a rămas necunoscut. În jurul misterului privind identitatea sa s-au făcut cele mai fanteziste presupuneri. Parțial confirmată și în întregime necontroversată este, în această privință, relatarea lui Hans Frank din depoziția lui la procesul de la Nürnberg. Potrivit acestei mărturii, Hitler ar fi primit în 1930 o scrisoare de la fiul unui frate vitreg, scrisă probabil în scop de șantaj, în care semnatarul făcea aluzii obscure privitoare la „anumite împrejurări foarte precise ale istoriei familiei noastre”. Frank, care primise misiunea să facă o anchetă discretă în această problemă, ajunsese la următoarea concluzie:

„Tatăl lui Hitler a fost copilul nelegitim al unei bucătărese numite Schickelgruber, originară din Leonding, în apropiere de Linz, care lucra la o familie din Graz. Această femeie, pe nume Schickelgruber, bunica lui Adolf Hitler, în momentul când a adus pe lume copilul (mai exact când a rămas însărcinată. – *Nota aut*.), se afla în serviciu în casa unui evreu cu numele de

Frankenberger. Acest Frankenberger a plătit pentru fiul său, care pe atunci – în cel de-al patrulea deceniu al secolului trecut – avea 19 ani, o pensie alimentară femeii Schickelgruber de la nașterea copilului până când acesta a împlinit 14 ani. Familia lui Frankenberger a întreținut timp de mulți ani corespondență cu bunica lui Hitler, corespondență din care rezulta că cei interesați știau și recunoșteau tacit că fiul femeii Schickelgruber fusese conceput în împrejurări care obligau familia Frankenberger să-i plătească o pensie alimentară...”[2].

Fiul Mariei Anna Schickelgruber, a fost încredințat, foarte curând, spre îngrijire unui țăran, Johann Nepomuk Hiedler, viitorul cumnat al mamei sale. Până la împlinirea vârstei de 40 de ani, el s-a numit Alois Schickelgruber, pentru ca apoi să-și schimbe numele, fără îndoială la îndemnul tatălui său adoptiv și grație incorectitudinii preotului paroh din Döllersheim, care ținea registrul de stare civilă. Începând din ianuarie 1877, Alois Schickelgruber s-a numit Alois Hitler. Nimeni nu ar putea spune ce reacții a provocat descoperirea acestor fapte fiului, care se pregătea tocmai să cucerească puterea în Germania; sunt anumite indicii însă care ne fac să credem că dușmănia mocnită nutrită dintotdeauna față de tatăl său s-a transformat de aci înainte într-o ură fățișă. În mai 1938, la numai câteva luni de la anexarea Austriei, el a decis transformarea localității Döllersheim și a împrejurimilor ei în teren de manevre. Locul de naștere al tatălui său și cimitirul în care odihnea bunica sa fură făcute una cu pământul de tancurile Wehrmachtului.

Alois Schickelgruber-Hitler învăță mai întâi meseria de cizmar, iar mai târziu intră funcționar în administrația financiară austriacă. Dând dovadă de ambiție și sârguință, reuși să urce până la gradul de oficiant superior în serviciile vamale cezaro-crăiești, treapta cea mai înaltă pe care o putea atinge ținând seama de nivelul său de pregătire. Era, fără îndoială, un om serios și conștiincios; s-a însurat de trei ori și își asigurase o oarecare situație materială, deși fiul său, rău intenționat, afirma contrariul. Din cea de-a treia căsătorie a sa s-a născut, la 20 aprilie 1889, la Braunau pe Inn, un fiu care a fost botezat cu numele de Adolf.

Informații privind copilăria și tinerețea lui Hitler sunt relativ puține. Potrivit legendelor țesute de el însuși, care, înfrumusețate mai târziu, o dată cu deificarea führerului, ținteau să dea impresia unei genialități mișcătoare și precoce, fusese comandantul întotdeauna victorios al bătăliilor de pe pășunile satului și întocmea pentru camarazii de joacă planurile bine

gândite ale unor explorări aventuroase sau ale unor isprăvi de o îndrăzneală nebună. Pretinsul său entuziasm pentru viața militară, aptitudinea sa pentru istorie, care, după cum afirmă el însuși, au permis încă școlarului „să priceapă și să sesizeze sensul istoriei”, au dat imaginii copilăriei, la fel ca naționalismul entuziast, retușul care prevestea viitorul; cu povestea despre „copilul orfan și sărac, care de la vârsta de 17 ani a fost nevoit să plece în străini spre a-și câștiga existența”, întreaga narațiune a primit un adaos emoțional plin de efect. Ulterior s-a dovedit că această poveste a fost aproape în întregime născocită. De fapt, Adolf Hitler a fost un elev vioi, cu posibilități medii, ale cărui aptitudini au fost însă puternic influențate de inadaptabilitatea timpurie față de autodisciplină și de atracția pentru o viață ușoară și dezordonată. Aprecierile făcute de dascălii școlii elementare îl mai prezintă ca pe un elev bun, pentru ca, în perioada ulterioară, a frecventării timp de cinci ani a liceului, să rămână în două rânduri repetent și o dată corigent. Certificatele școlare notează sârguința la învățătură ca „inconstantă”, în timp ce la matematică, științele naturii, limba franceză – și până și la limba germană – este notat cu „insuficient”.

La istorie, unde, chipurile, era mult mai avansat decât clasa sa, calificativul din certificatul școlar din septembrie 1905 era numai „suficient”. Doar la gimnastică a reușit să obțină calificativul „excepțional”.

În cele din urmă, rezultatele generale fiind atât de nesatisfăcătoare, este nevoit să renunțe la continuarea învățăturii. Ulterior, Hitler a prezentat acest eșec ca un deliberat împotriva încercărilor tatălui său de a-l sili să se îndrepte spre cariera de funcționar. Dar și această afirmație s-a dovedit între timp falsă, deoarece tatăl său murise cu doi ani mai înainte ca el să părăsească școala, iar mama, bolnăvicioasă, nu putea opune acestui băiat încăpățânat și irascibil decât îngrijorarea ei exprimată fățiș în legătură cu viitorul lui.

Adolf Hitler își propune să devină pictor. S-ar părea că această alegere a fost determinată de reprezentarea confuză pe care și-o putea făuri acest fiu de mic-burghez provincial despre lipsa de constrângeri a vieții de artist, și, totodată, de dorința sa de a scăpa, pe această cale, de cerințele și greutățile învățării unei meserii. Fapt este însă că tânărul de 16 ani nu întreprinde deocamdată nimic serios pentru atingerea obiectivului dorit, chipurile, cu atâta pasiune.

Mama lui, imediat după moartea soțului, își vinde casa din Leonding și se mută într-o locuință la Linz, unde va sta și fiul, ducând o viață trândavă,

făcând vagi încercări în domeniul picturii, schițând cu stângăcie planurile unor vile somptuoase și ale unor clădiri în stil mare. Câtva timp va lua și lecții de pian, dar se va dezgusta repede și va renunța la ele. Frecventa cafenelele, teatrul și opera, ducând o viață pe jumătate de rentier, pe jumătate de secătură, grație pensiei de văduvă a mamei sale. Refuza orice muncă fixă, orice slujbă care să-i dea posibilitatea să câștige o pâine, după cum se exprima cu dispreț. Încă din această perioadă manifestă un interes cu totul deosebit pentru muzica lui Richard Wagner, care avu o ciudată înrâurire asupra lui. Posedat de un entuziasm din ce în ce mai puternic pentru ea, dacă e să dăm crezare afirmațiilor prietenului său vremelnic din tinerețe, August Kubizek, el se lăsa antrenat de această muzică într-un univers ireal, pe care în cele din urmă îl concepu alături și pe deasupra vieții terestre, față de ale cărei exigențe nu vădea decât nepăsare și dispreț. Kubizek ne-a mai relatat și extazul de care a fost cuprins Hitler după ce au asistat împreună la un spectacol cu opera „Rienzi” de Wagner. Despre cele întâmplate după reprezentația operei wagneriene, care are ca subiect destinul lui Cola di Rienzo, tribun popular și răzvrătit de la sfârșitul evului mediu, Kubizek scrie: „Cuvintele țâșneau din gura lui ca un puhoi de ape ce năvălesc prin spărtura digului. El zugrăvea în fața mea, folosind imagini grandioase și tulburătoare, viitorul lui și al poporului său”. În 1939, atunci când Kubizek, aflându-se la Bayreuth, i-a reamintit lui Hitler scena, acesta i-ar fi declarat cu toată seriozitatea: „În ceasul acela a început!...”[3].

Plin de încredere în vocația sa deosebită, Adolf Hitler hotărî în 1907 – între timp împlinise 19 ani – să plece la Viena pentru a solicita primirea sa în clasa de pictură a Academiei de arte frumoase; proba de desen fiind apreciată ca nesatisfăcătoare, fu respins. Scurtă vreme după aceea decedă și mama lui. „Cinci ani de mizerie și jale – a apreciat el mai târziu, pe un ton lăcrimos, anii grei petrecuți la Viena, acest oraș al huzurului. – Cinci ani, în care a trebuit să-mi câștig pâinea, la început ca muncitor necalificat, iar mai târziu ca zugrav amărât; o pâine cu adevărat mizerabilă, care nu era niciodată îndestulătoare pentru a-mi astâmpăra pur și simplu foamea. Foamea a fost pe atunci însoțitorul meu credincios, singurul care nu mă părăsea aproape niciodată”. Totuși, s-a constatat că nici această relatare nu corespunde adevărului. O evaluare exactă a veniturilor sale a dovedit că din partea ce i-a revenit din moștenirea tatălui său, din ce-i lăsase mama, dintr-o pensie de orfan pe care o încasa în mod fraudulos, precum și dintr-un ajutor

lunar de care se pricepuse să facă rost de la o mătușă dispunea în fiecare lună de un venit de aproape 100 de coroane.

Mai făcu și o a doua încercare de a pătrunde la Academia de arte, dar schițele sale fură considerate nesatisfăcătoare și nu fu primit nici la examen. Continuă totuși să ducă viața de boem cu care se obișnuise. August Kubizek, care în perioada studenției la Conservator a împărțit un timp camera cu Hitler, ne-a descris deosebit de plastic această perioadă din existența viitorului stăpân al Reichului. Hitler avea obiceiul să se scoale către amiază; după o plimbare prin parcul Schönbrunn, se lăsa pradă, până noaptea târziu, unor proiecte gigantice și absurde, unde incompetența rivaliza cu încăpățânarea omului care pretinde că știe mai mult decât ceilalți.

Proiecta reconstruirea Hofburgului, ale cărui acoperișuri de țiglă îi displăceau; schița planurile unor săli de concerte, ale unor teatre, muzee și castele. Paralel cu atacurile îndreptate împotriva funcționarilor, a membrilor corpului didactic sau a proprietarilor de imobile, elabora proiecte de reforme sociale sau se complăcea să imagineze o nouă băutură națională. Deși lipsit de cunoștințe muzicale, într-o bună zi se apucă să scrie opera „Wieland fierarul”, temă la care reflectase Wagner. Încercă să scrie drame, pentru subiectele cărora recurgea la vechile legende germane, deși era incapabil să redacteze o scrisoare fără s-o împestrițeze cu greșeli grosolane de ortografie. Niciodată nu ducea vreun lucru la bun sfârșit. Avea un temperament extraordinar de neechilibrat, cu accese de exaltare înflăcărată, care alternau brusc cu momente de adâncă deprimare, în cursul cărora, simțindu-se învrăjbit cu întreaga lume, pomenea de „capcanele” pe care lumea înconjurătoare „i le întindea cu rafinament cu singurul scop de a-i împiedica ascensiunea”.

Se pare că în primăvara anului 1909, economiile lăsate de părinți s-au epuizat și, deoarece continua să se dovedească incapabil să ducă o viață normală, a început decăderea. Cea mai mare parte a verii a petrecut-o pe băncile parcului municipal, pentru ca apoi să găsească adăpost la azilul din Meidling. Mai târziu Hitler avea să declare că a lucrat ca muncitor în construcții și că această activitate ar fi coincis chiar cu trezirea sa politică. Dar și această afirmație, ca multe altele, s-a dovedit falsă. Potrivit mărturiei unui vagabond cu numele de Reinhold Hanisch, cu care legase prietenie la Meidling, Hitler purta pe vremea aceea o redingotă care-i ajungea până sub genunchi – cadou de la un evreu ungur cu numele de Neumann, pensionar

și el al acelui azil, cu care întreținea legături de prietenie – și „o pălărie melon, țeapănă, neagră și soioasă, pe o chică nepieptănată. O barbă creață și zbârlită îi încadra fața”.

Hanisch ni-l descrie și el pe Hitler ca pe un individ leneș și lunatic. În timp ce până și el reușea, datorită unor munci ocazionale, să se mențină la suprafață, Hitler, care continua să încaseze cele 24 de coroane reprezentând „pensia de orfan”, sub motiv că era student la Belle-Arte, încerca să-și mărească veniturile prin cerșit, atunci când nu se lăsa pradă unei trândăvii totale. Prietenul său îl îndemna să caute împreună cu el de lucru, dar mai întotdeauna zadarnic. „În unele zile – avea să declare mai târziu Hanisch – Hitler refuza pur și simplu să lucreze. Se ducea atunci la azilurile populare, trăind din ciorba și pâinea care i se dădeau, și purta discuții politice, ceea ce de multe ori provoca certuri violente”. Într-o zi Hanisch l-a întrebat pe Hitler ce meserie învățase. Acesta i-a răspuns că era pictor. „Crezând că este zugrav – povestește Hanisch –, i-am spus că trebuie să câștige bani destul de ușor cu această meserie. Hitler a fost foarte jignit și mi-a răspuns că el nu face parte din această categorie de pictori, adică zugravi. El era un artist cu studii superioare”. Hanisch, viclean, îi propuse atunci camaradului său o colaborare. Cei doi își mutară sediul la căminul de burlaci din Brigittenau, unde, instalați în sala de lectură a căminului, Hitler începu să deseneze cărți poștale pe care Hanisch, făcând pe orbul sau pe ofticosul, le vindea seara prin cârciumile de la periferie. Câștigul era, bineînțeles, împărțit pe din două.

Mutarea de la azil la căminul de burlaci a reprezentat pentru Hitler un soi de promovare în ierarhia drojdiei societății. Dar și aici se afla tot în mijlocul rătăciților și al dezrădăcinaților. Printre epavele statului austro-ungar, cu numeroase naționalități care populau azilurile și căminele orașului, puteau fi întâlniți aristocrați maghiari în mizerie, comercianți faliți, declasați provenind din provinciile italiene, mici slujbași, spioni, cămătari, artiști ratați și evrei veniți de prin provinciile răsăritene ale imperiului, care încercau să urce din greu treptele societății, făcându-se telali sau vânzători ambulanți. În această lume morbidă, dezgustătoare, emanând invidie, rea-voință și egoism, unde fiecare pândea cu nerăbdare ocazia de a parveni, garantată prin disprețul față de ceilalți, și-a găsit Hitler în anii ce au urmat mediul de viață și de formare. Acesta a fost decorul în care și-a făurit concepția sa despre oameni și societate, aici și-a trăit el

primele impresii politice, înfruntându-le singur, cu resentimentul crescând, ura și complexul de neputință ale declasatului.

Lumea de vis și fantezie pe care o zămislise în speranțele sale de artist irosite în vagabondaj se regăsea aici răsturnată ca într-o oglindă, la fel de departe de viața reală, spre care își afla tot mai greu drumul. Și Kubizek înregistrase, speriat, în repetate rânduri, trăsăturile de apucat ale prietenului său, bruștele accese de furie nestăpânită, reacțiile violente și capacitatea lui de a urî. Lipsa lui crescândă de comunicativitate, incapacitatea de a-și împărtăși ideile și sentimentele făceau ca materialul conflictelor să fie tot mai interiorizat, ducând la noi și tot mai intense drame interioare, mărind zona moartă ce-l înconjura și care a dat biografiei sale până la capăt, chiar și atunci când a triumfat asupra a sute de mii de oameni, ciudata ei amprentă de însingurare. Mai încerca el din când în când să-i antreneze pe colocatarii căminului în violente discuții politice, dar nu găsea aprobare, ba adeseori era luat în râs. Zile în șir ședea îmbufnat, pradă fără scăpare tensiunilor și crispărilor sale interioare, rumegând asupra sorții sale nedrepte. Cu acel amestec de autocompătimire și de supraapreciere paranoică a propriei sale persoane, care-l caracteriza, Hitler interpreta lumea înconjurătoare nu din punctul de vedere al unui pictoraș ratat, ci din acela al unui geniu violent nedreptățit.

Felul de viață și experiența acestor șase ani petrecuți la Viena au marcat, desigur, în mod decisiv caracterul lui Hitler. El însuși o va recunoaște mai târziu.

„În această epocă mi s-au conturat o imagine și o concepție despre lume („Weltanschauung”) care au devenit temelia de nezdruncinat a acțiunilor mele viitoare. La ce mi-am făurit astfel atunci învățătura ulterioară nu a trebuit să mai adauge decât prea puțin, iar de modificat n-a trebuit să modific nimic. Dimpotrivă”[4].

De fapt, concepția sa despre lume nu era rezultatul meditațiilor sale personale, cu toate eforturile pe care le-a făcut ulterior pentru a nega orice influențe decisive și pentru a adăuga imaginii unui führer dăruit de zei pe aceea a unui gânditor fără predecesori intelectuali, care datorează concepția sa despre lume dialogului nemijlocit cu „Spiritul”. Pe de altă parte, Hitler a notat că în perioada anilor petrecuți la Viena ar fi citit „nesfârșit de mult, într-un mod deosebit de aprofundat”. Dacă această afirmație se referea la studiul marxismului, cu care se lăudase, ulterior el a negat-o singur în mod involuntar, înfățișând-o ca mincinoasă, deoarece, într-un alt loc din cartea sa

de confesiuni, „*Mein Kampf*”, spune că o conferință a lui Gottfried Feder l-a pus „pentru prima dată” în viața sa în contact cu anumite probleme economice. La fel de demascator sună descrierea convertirii sale la antisemitism. Ar fi încercat, scrie el reamintindu-și trecutul, „ca întotdeauna în asemenea împrejurări”, să-și rezolve îndoielile „recurgând la cărți”. „În această perioadă mi-am cumpărat cu câțiva gologani primele broșuri antisemite”. Această confuzie între „cărți” și „broșuri” este cu atât mai demascatoare cu cât, de fapt, era vorba, mai mult ca sigur, de broșuri de foarte proastă calitate, foarte răspândite, pe care întemeietorul „ariosophiei”, Jörg Lanz von Liebenfels, le intitula: „Ostara. – Scrisoare-circulară a celor care apără drepturile omului blond” și care puteau fi găsite în tutungeriile din Viena. Ceea ce prezenta Hitler drept concepţia sa personală despre lume nu era de fapt altceva decât suma clișeelor la modă în Viena acelui sfârșit de secol.

Konrad Heiden nota că ostilitatea față de socialism și antisemitismul erau pe atunci „la modă în sânul claselor conducătoare; aceste sentimente erau de bonton în cercurile burgheze, în rândurile cărora ar fi dorit să se integreze Hitler” sau cărora pretindea că le aparține, cu necazul resimțit de micul burghez proletarizat, conștient de valoarea sa.

Tendințe asemănătoare își croiau drum în partidul pangerman al lui Georg von Schönerer, care mai adăuga la ele o nuanță naționalistă și pangermanistă, preconizând totodată unirea la Reich a cetățenilor de origine germană din cadrul monarhiei austro-ungare. Omul care l-a impresionat în mod vădit cel mai puternic pe Hitler a fost primarul Vienei, Karl Lueger, „idolul băcanilor și al portarilor, al femeilor și al popilor”, pe care Hitler l-a descris ca pe „cel mai mare primar german al tuturor timpurilor”. Admira în el pe demagogul suplu, cu multe cunoștințe, care se pricepea să împace, cu deosebită abilitate, obiectivele sale politice cu convingerile și sentimentele dominante sociale, antisemite și creștine ale epocii, stăpânind cu un rar rafinament metodele de influențare a maselor. Această magmă informă de idei găunoase a luat la Hitler o nuanță personală prin adăugarea unui darwinism primitiv, care reflecta experiențele trăite la căminul de burlaci.

Teoriile privind rasa ariană au devenit în curând nucleul tot mai solid al antisemitismului său; arianul era „imaginea supremă a stăpânului” și, așa cum în trecut fusese întruparea celor mai nobile realizări ale culturii și civilizației, tot astfel pe viitor, potrivit planului creator al providenței, va fi sortit măreției și dominației. Stăpânit de sentimente de ură și răzbunare,

caracteristice individului mediocru, Hitler vedea în evreu, cu o insistență crescândă, principiul distrugerii și al răului, care caută să-și asigure hegemonia mondială prin metode specifice: corupție sistematică, spurcare premeditată a rasei și otrăvirea metodică a vieții publice. „Căci – va declara mai târziu Hitler – a existat oare vreo murdărie, vreo infamie, în indiferent ce formă, îndeosebi în viața culturală, la care să nu fi luat parte măcar un evreu?” Presa, arta, prostituția, specula cu pământurile, sifilisul, capitalismul, marxismul, dar și pacifismul, internaționalismul sau liberalismul – toate acestea nu erau decât camuflaje ale unei conspirații mondiale, în spatele cărora se ascundea silueta veșnicului evreu. Ultimul obstacol în fața proiectelor acestuia îl constituia poporul german, datorită purității sângelui său arian; înfrângerea lui în această înfruntare gigantică ar fi însemnat victoria omului bastard, sfârșitul oricărei civilizații și denaturarea planului Creației; era necesar să fie oprită această evoluție a lucrurilor.

Raporturile lui Hitler cu femeile au fost, de timpuriu, marcate de stângăcie și de nervozitate neîndemânatică, cum se poate constata din evocările sale privitoare la „Ștefania”, idolul romantic al tinereții lui, cât și din stările sale sufletești ulterioare, care oscilau între aversiune și adorație isterică. Din paginile cărții sale „*Mein Kampf*”, în care Hitler se exprimă pe larg asupra antisemitismului său, duhnește obscenitatea, acea atitudine abia voalată de „studii în domeniul sexualității” cu care se camuflează de obicei lucrările pornografice[5].

Cu monotonia penibilă a obsedatului, Hitler revine neîncetat la aceste halucinații obscene, chinuit în mod vădit de opreliștile izvorâte din adâncurile unei conștiințe tulburi și îmbâcsite de complexe, pentru care „femeia și sexul au rămas în domeniul unei imaginații febrile și vinovate... Ideea sa politică principală reprezintă o raționalizare stupidă a acestei obsesii: un univers dement în care «istoria, politica și lupta popoarelor pentru viață» se desfășoară exclusiv în cadrul unor imagini de împerechere, desfrâu, incest, selecție naturală, încrucișare, bastardizare, reproducere înnobilată sau degradată a protoplasmei, deflorare, violare și vânare a femelei – istoria universală devenind o orgie a rutului, în cursul căruia niște suboameni bestiali și diabolici pândesc femela cu păr auriu”[6].

Cu motive asemănătoare, plăsmuiri ale unei febre a minții, a explicat Hitler de ce a părăsit până la urmă Viena, după ani de vegetare și visare, de divagații intelectuale, de refugiere într-o lume imaginară și extravagantă:

„Acest oraș gigantic mi se părea a fi întruchiparea crimei împotriva rasei". Și mai era, afirma el, și dorința „de a avea parte de fericirea de a fi și de a acționa la locul unde trebuia să se realizeze într-o zi cea mai arzătoare aspirație a inimii mele: alipirea patriei mele mult iubite la patria comună, Reichul german". Or, actele militare ale lui Hitler, care au fost regăsite (și pe care el le căutase, dar fără succes, imediat după intrarea trupelor germane în Austria), demonstrează că de fapt el făcuse totul pentru a se sustrage serviciului militar. Pentru a ascunde adevărul, Hitler nu numai că s-a declarat la poliția din München drept apatrid, dar și-a falsificat în autobiografia sa data plecării din Viena: el nu a părăsit capitala austriacă în primăvara anului 1912, ci abia în mai 1913. Fiind în cele din urmă descoperit de autorități, trimise „magistratului din Linz, divizia a II-a", o lungă scrisoare concepută pe un ton plângăreț, care nu vădea numai că tot nu cunoștea încă limba și ortografia germană, dar lăsa să se întrevadă faptul că ducea mai departe aceeași viață de boem ca odinioară la Viena. Își petrecea majoritatea timpului umblând haihui prin cafenelele orașului, înfulecând în grabă și indispus mari cantități de prăjituri, ascunzându-se pe după maldăre de ziare răvășite, de unde izbucnea, când și când, în fața altor clienți ai cafenelei, în monologuri iritate despre iudaism, social-democrație sau naționalism, pentru a recădea apoi în stările lui de meditație tenebroasă. Repulsia sa față de orice fel de muncă ordonată rămăsese în continuare categorică. Scotea un câștig nesigur din vânzarea ocazională a unor schițe, afișe sau mici acuarele pe motive müncheneze. „În felul acesta – scria el magistratului din Linz – veniturile mele sunt foarte modeste, tocmai atât cât să-mi pot asigura existența. Ca dovadă vă depun certificatul asupra impozitului". Continua să viseze la cariera de arhitect, „într-un cadru mai mic sau mai mare, după cum mi l-ar fi hărăzit destinul". Josef Greiner, care-l cunoscuse la Viena, îl întrebă într-o zi despre planurile sale de viitor. Hitler îi răspunse că, întrucât războiul va izbucni mai mult ca sigur, puțin importă dacă are sau nu vreo meserie.

Acest presentiment era întemeiat. S-a păstrat întâmplător o fotografie înfățișându-l pe Hitler la 1 august 1914, cu prilejul proclamării stării de război, în mijlocul mulțimii entuziasmate din Piața Odeon din München. Fața lui poate fi ușor identificată: cu gura întredeschisă, cu ochii strălucitori. Are, în sfârșit, o țintă, întrevede un viitor: „Orele acelea – scrie el mai târziu – mi-au apărut ca o izbăvire de supărătoarele sentimente din vremea tinereții. Nu mi-e rușine să o spun nici astăzi că, stăpânit de un entuziasm

furtunos, am căzut în genunchi și am mulțumit cerului din adâncul inimii...” Pentru că acest război a însemnat posibilitatea salvatoare de a înfrânge izolarea, indispozițiile și eșecurile vieții sale. Din mizeria urii sale fără țintă, a sentimentelor sale neînțelese, a depresiunilor și exaltărilor a putut, în sfârșit, să se refugieze în sânul unei mari comunități. Pentru prima dată în viață i se dădură sarcini de rezolvat, putu să se simtă solidar cu oamenii, să se identifice cu forța și prestigiul unei instituții puternice; pentru prima dată Adolf Hitler, în vârstă de 25 de ani, fără profesie, locatar de ani de zile al unui cămin de burlaci și pictor ocazional de cărți poștale ilustrate, își aflǎ locul. Războiul a fost pentru el o trăire intensă care a contribuit hotărâtor la formarea lui. El însuși a declarat mai târziu cu aroganța studentului ratat: „Războiul predispune la o meditație adâncă asupra a tot ce este omenesc. Patru ani de război dau mai multe cunoștințe despre problemele vieții decât treizeci de ani de universitate”.

Într-adevăr, celor patru ani cât a servit ca agent de legătură pe lângă statul-major al regimentului, le datorează imboldurile esențiale care i-au determinat viața. În foarte edificatorul capitol 6 din „*Mein Kampf*”, care compară lipsurile propagandei de război germane cu calitățile propagandei aliaților și dezvoltă o concepție proprie despre „războiul psihologic”, Hitler lasă să se vadă cât de exclusiv concepe războiul, dincolo de teoriile sale antisemite (care aveau să se precizeze între timp), față de conjurația urzită de dușmanul universal împotriva Reichului german, ca o înfruntare între două tehnici de propagandă. Diferitele elemente care constituiseră, încetul cu încetul, treptele înțelegerii de către el a lucrurilor: opera „Rienzi”, persoana lui Karl Lueger, agitația social-democrată, fără să uităm propria lui experiență de pictor de afișe, începeau să se adune într-o schemă în care învățase să încadreze evenimentele politice: numai poporul neștiutor, pomenit întotdeauna cu dispreț, luptă pentru idei, în timp ce, în realitate, metodele folosite pentru difuzarea lor sunt cele care asigură puterea sau condamnă la neputință. Încă de pe acum se conturează premisele a ceea ce va deveni „doctrina secretă” a celor mai apropiați colaboratori ai lui Hitler și rețeta cinică a ascensiunii sale – dar și cauza prăbușirii lui.

Desigur, caporalul posac și plin de complexe din regimentul List era încă departe de a fi ajuns la siguranța cu care va aplica mai târziu aceste teorii; dar acestea îi dădeau de pe acum sentimentul superiorității sale lăuntrice, conștiința, pentru prima dată întemeiată, nu numai întunecat-volitivă ca până atunci, a unei cunoașteri mai temeinice a realității.

Camarazii, cărora voia să le împărtășească, în izbucniri pasionate, teoriile sale, zâmbeau în fața insistenței emfatice manifestate în legătură cu războiul, de a cărui soartă se socotea răspunzător, dar nimeni nu se apropia de el: el era originalul, „scrântitul”, cum relatează aproape toți. Rămânea adeseori așezat „într-un colț, cu casca pe cap, cufundat în gândurile sale, și nimeni dintre noi nu reușea să-l scoată din această apatie”[7]. Era, fără îndoială, curajos, căci a fost în două rânduri rănit și decorat cu Crucea de fier clasa I și clasa a II-a. Cu toate acestea nu ajunse decât la gradul de caporal. Plutonierul lui din acea vreme a declarat o dată că superiorii lui Hitler erau cu toții de acord că nu putea fi avansat subofițer acest om, neîndoielnic curajos, dar cu un caracter dintre cele mai curioase. Socoteau că nu va fi în stare să se facă respectat.

Sfârșitul războiului aduse cu sine lucrul de care se temuse tot timpul curajosul agent de legătură Adolf Hitler: întoarcerea la viața civilă, la înspăimântătoarea viață normală, de care el, omul fără patrie, fără profesie, fără familie, fără un scop în viață, nu putea avea parte. Desigur, războiul îl înăsprise, îi dăduse oarecare experiență și-i oferise primele confirmări ale posibilităților sale. Dar aceasta nu era în fond decât încă o experiență făcută la periferia vieții reale, chiar dacă Hitler o considera ca viața însăși și găsea în ea justificarea acelei filozofii a luptei care-i devenise proprie încă de pe vremea căminului de burlaci. Până într-al 30-lea an de viață nu cunoscuse decât aspectele „nereale”, laterale și inferioare ale realității. Încă de băiat, povestea el, s-a necăjit că ar fi venit prea târziu pe lume și a considerat epoca de „liniște și ordine” ce părea că se deschide înaintea sa ca o infamie nemeritată a destinului. Dar până la urmă destinul i s-a arătat binevoitor. În haosul prăbușirii și al perioadei postbelice, Germania lua aspectul unui gigantic cămin de burlaci. Țara era populată de o mare mulțime de oameni dezrădăcinați, pe care războiul cu repercusiunile sale economice și sociale îi aruncase la periferia societății. În cadrul falimentului pe care-l dădea o întreagă orânduire, tipul ratatului vedea deschizându-se în fața lui posibilitățile unui nou start. Punctul zero la care se pomenise aruncată societatea oferea existențelor aflate și ele la acest punct șansa lor istorică.

Aceasta a fost ora lui Adolf Hitler. Perioada de incubație era terminată. În macerarea surdă a anilor scurși, diferiții fermenți; ura, visurile halucinante, delirul morbid se transformaseră în chip misterios. Acum se vădeau roadele. În ultima frază din capitolul consacrat revoluției din

noiembrie[8], Hitler scria: „Cât despre mine, m-am hotărât să devin politician”.

CAPITOLUL al II-lea – Toboșarul

Din masa anonimă a armatelor germane învinse și reîntoarse în țară se desprinde, pentru prima oară, neclar și mai degrabă șters, chipul „soldatului necunoscut al războiului mondial" – Adolf Hitler. La unul din cursurile pentru „o gândire națională", organizate la începutul anului 1919 de secția de informație și propagandă a comandamentului comandoului de armată 4 bavarez, sub conducerea activului căpitan Mayr, Hitler era prezent ca „unul dintre acei veșnici locatari ai cazărmilor care nu știu unde să se ducă, un caporal cu fața gălbejită, trasă, încruntată, decorat cu Crucea de fier clasa I, atât de rară printre oamenii din trupă"[{9}]. Zilele revoluției din anul 1919 le petrecuse într-un spital militar din Pasewalk, unde, va scrie el mai târziu, „mi-am vârât capul fierbând de amărăciune și rușine sub pătură și pernă... Nu mai plânsesem din ziua în care mă aflasem la mormântul mamei..., acum însă n-am avut încotro... în acele nopți a crescut în mine ura, ura împotriva celor răspunzători de acest eveniment"[{10}].

Ura aceasta, care începuse să răbufnească din el, îi susținea primele încercări oratorice, încă șovăitoare și stângace. Starea sa de excitare, vehemența cu care se amesteca în discuțiile cursanților nu au întârziat să atragă atenția superiorilor asupra persoanei sale. Ca urmare, numele său apare pentru întâia oară într-una dintre primele liste ale eventualilor „oameni de încredere". Puțin mai târziu, Hitler primește prima sa misiune. Într-o listă din 22 iulie 1919, care cuprindea numele membrilor unei așa-numite „echipe de lămurire" pentru lagărul de tranzit din Lechfeld, apare sub nr. 17 „infanteristul Adolf Hitler". Echipa avea misiunea să influențeze, în spirit antisocialist și șovin, soldații care se întorceau acasă și era totodată gândită să fie pentru membrii ei un fel de „curs practic pentru oratori și agitatori".

Acestea au fost perioada și mediul în care și-a acumulat Hitler primele sale experiențe politice și psihologice. „Doctrina" sa, prezentată de el ulterior ca rezultatul unor neîncetate și amare frământări, ca iluminarea izolatului în ceasurile întunecate ale îngrijorării, și-a găsit în realitate mai ales aici un conținut actual; aici s-au conturat pentru prima dată structurile oportuniste ce-au ajutat conglomeratul preexistent de idei fixe să ia acea

formă caracteristică care s-a dat mai târziu drept „ideologia național-socialistă”. Pe fețele soldaților întorși acasă după anii războiului, cu sentimentul că li se răpise prin înșelătorie tot ce dăduse măreție și înțeles tinereții lor – sacrificiile, victoriile, eroismul și speranța –, el citi mânia și dădu spiritului lor agresiv, încă orb și fără obiect, imaginea clară a inamicului. În centrul exercițiilor sale oratorice, ale căror caracteristici esențiale, după spusele martorilor, erau un „fanatism” pasionat și „simplismul” expunerii, găsim, așadar, atacurile împotriva „rușinii de la Versailles”, împotriva „conspirației mondiale iudeo-marxiste” și împotriva acelui grup pe care îl va desemna mai târziu sub expresia, devenită populară, a „criminalilor din noiembrie”.

Activitatea contrarevoluționară, în cadrul căreia își făcea Hitler primii săi pași nesiguri pe scena politică, se sprijinea pe premise specific bavareze. După frământările din 1918, societatea bavareză, în plin haos, căutând pe cei răspunzători de nenorocirile ei, era înclinată să considere pe purtătorii de cuvânt ai experienței revoluționare (printre care se aflau și evrei) drept promotorii unei uriașe conspirații și să arunce asupra lor răspunderea dezastrului.

Comandoul 4 al Reichswehrului a apărut la început la München ca factorul de ordine care, dincolo de problemele militare, revendica și competențe politice și administrative. Oamenii săi de încredere observau și controlau cu grijă activitatea celor peste cincizeci de partide și grupări politice din München. Mulțimea lor era mărturia atât a confuziei conștiinței publice, ajunsă aproape în pragul crizei, cât și a preocupărilor sectare manifestate de ele, și vădite în parte și în denumirea lor.

În calitatea sa de om de încredere, Hitler primi misiunea să ia parte, la 12 septembrie 1919, la o întrunire a partidului muncitoresc german. Acesta fusese întemeiat de un mecanic. Anton Drexler, și de un gazetar sportiv, Karl Harrer. Partidul își reunea săptămânal puținii adepți – muncitori, meseriași, mic-burghezi – în braseria „Sternecker”, „în vederea discutării și studierii problemelor politice”. Aceste reuniuni se desfășurau sub semnul traumatismului provocat de războiul pierdut, al unei stări de spirit antisemite și al lamentărilor privind dispariția „ordinii, dreptului și bunelor moravuri”. În „directivele” sale, partidul se făcea ecoul unor idei foarte răspândite despre un socialism național, plasat în mod exclusiv sub conducerea unor șefi germani, care urmărea „înnobilarea muncitorului german”; în locul socializării preconiza participarea muncitorilor la

beneficiile întreprinderii, reclama crearea unei comunități a poporului și formula drept „datorie și sarcină” a sa „educarea membrilor săi și ridicarea lor la o concepție elevată despre lume”. Nu era un partid în sensul propriu al cuvântului, ci mai degrabă tipul de grupare atât de caracteristic Münchenului acelei epoci, amestec de societate secretă și de reuniune serală în jurul halbelor de bere, și care nu apărea în viața publică. Fantaști anonimi se adresau celor 30 sau 40 de persoane adunate; se discuta despre rușinea și renașterea Germaniei, ori se scriau cărți poștale unor asociații cu concepții asemănătoare din nordul Germaniei.

La 12 septembrie, Gottfried Feder ținu o cuvântare cu tema: „Cum și cu ce fel de mijloace poate fi îndepărtat capitalismul”. Când un participant la adunare a cerut, în cursul discuțiilor care au urmat expunerii, separarea Bavariei de restul Reichului, el fu atacat atât de vehement de Hitler, încât Drexler îi șopti vecinului său: „A naibii gură are ăsta! Ar putea să ne fie util!” După puțin timp Hitler părăsi „plicticoasa adunare”, dar Drexler fugi după el și-l rugă să revină. Îi mai dădu și o lucrare elaborată de el, scrisă de mână, intitulată „Trezirea mea politică”, și, la numai câteva zile după aceea, dispuse să i se înmâneze lui Hitler, fără ca acesta să o fi cerut, carnetul de membru nr. 555. Cum Hitler nu știa nici el ce să facă, mai participă la câteva adunări.

La insistențele lui, micul partid riscă organizarea unei adunări, la 16 octombrie 1919, într-una din cele mai vestite berării din München. Participară 111 persoane, iar Hitler luă pentru prima dată cuvântul în public în calitate de al doilea vorbitor al serii. Într-un șuvoi de cuvinte dădu frâu liber amărăciunilor acumulate, sentimentelor mereu reprimate de ură și neputință ale solitarului; înlăturând parcă printr-o explozie constrângerile și agitația anilor trecuți, cuvintele, imaginile halucinante și acuzațiile i se îngrămădeau la gură; lac de sudoare, vorbi până la epuizare. Se abandonă fără rezervă inspirației sale. „După 30 de minute, oamenii din mica sală erau electrizați” și Hitler, triumfător, luă cunoștință de un fenomen copleșitor și eliberator: „Ceea ce simțisem în sinea mea, fără să o fi știut, a fost confirmat de realitate: «Știam să vorbesc!»”[11].

Hitler a subliniat mai târziu în repetate rânduri superioritatea cuvântului vorbit asupra celui scris și, sub impresia marii, liberatoarei experiențe a puterii sale retorice, l-a supraapreciat unilateral, explicând toate marile răsturnări ale istoriei prin „forța magică a făcliei incendiare a cuvântului aruncat în mase”. În fapt, de la începutul activității sale politice a

și respectat în mod consecvent acest principiu, și această mentalitate s-a manifestat și în rolul relativ restrâns ce i-a revenit întotdeauna presei partidului hitlerist. O listă a manifestărilor partidului, în ale cărui prime rânduri trecea el acum cu repeziciune, îl citează de treizeci și unu de ori ca vorbitor în cel dintâi an de când i se descoperise calitatea de orator; apărea tot mai frecvent și la intervale tot mai scurte în public. Lista oglindește limpede beția crescândă de care era cuprins, nevoia de autoafirmare ce-l îndemna mereu la noi apariții în public. După anii îndelungați de abstinență, aceasta îi dădea un sentiment de împlinire, care-l umplea de orgoliu. Temele erau întotdeauna aceleași; douăzeci și două din cuvântările sale se referă la Tratatul de la Versailles și la problema evreiască.

Trebuie remarcat însă că această repetare neîncetată a acelorași teme era nu numai expresia unor idei fixe, ci totodată aplicarea sistematică, conștientă a unei metode:

„Masa – a declarat el o dată – are întotdeauna nevoie, în felul ei greoi de a fi, de un anumit timp până să devină aptă de a înțelege un lucru. Memoria ei mi va reține decât acele noțiuni, fie și cele mai simple, care îi sunt repetate de mii de ori. Nici o modificare nu are voie să schimbe conținutul a ceea ce se afirmă prin propagandă, ci ea trebuie, până la urmă, să spună același lucru. Astfel, o lozincă poate fi prezentată sub diferite unghiuri, dar la sfârșit oricare expunere trebuie să ajungă întotdeauna din nou la lozincă... Și atunci se va putea constata cu uimire ce rezultate extraordinare, greu de închipuit, poate produce perseverența. Orice reclamă, fie în domeniul afacerilor, fie în politică, își datorează succesul duratei și regularității cu care este aplicată”[12].

Și, într-adevăr, Hitler înregistră cu metode de acest fel, pe care învățase să le folosească cu o siguranță crescândă, primele sale succese, iar curând, pe un afiș care anunța un discurs al său, se putea citi: „Întrucât domnul Hitler este un strălucit orator, putem fi siguri că întrunirea din această seară va fi dintre cele mai antrenante”. Anton Drexler, om pașnic și retras, asista cu mirare la metamorfoza neașteptată a partidului sub influența acestui om. El dorise întotdeauna să-l limiteze la un mic cerc, care să se întrunească în intimitatea atmosferei unei berării pline de fum, pe când Hitler, devenind din ce în ce mai conștient de sine, voia să se apeleze la mase. Începu să se schimbe și aspectul social al partidului. Muncitorilor, micilor meseriași și negustorilor începură curând să li se alăture soldați: unii aduși de Hitler însuși, alții de căpitanul Röhm din comandamentul

Reichswehrului. Cu ajutorul lor, Hitler reuși să dea treptat partidului o structură solidă și să pună astfel bazele unei conduceri autoritare, pe care o urmărea cu perseverență și metodă, deoarece încă de la început vedea în ea condiția de căpetenie a oricărei acțiuni politice reale în sânul maselor.

S-au păstrat diferite procese-verbale ale adunărilor ținute în această perioadă de dezvoltare a partidului, în cursul cărora Hitler și-a serbat primele triumfuri, ce-i drept încă modeste, de orator. Procesele-verbale menționate reprezintă documente deosebit de edificatoare în ceea ce privește primitivismul, clinic am putea spune, atât al vorbitorilor cât și al ascultătorilor de la aceste adunări. Îndărătul formulărilor nearticulate ale celor ce întocmeau procesele-verbale apare continuu figura pătimașă a lui Hitler, care replămădea totul după chipul judecăților și prejudecăților sale și căuta, în tirade bolnăvicioase, încărcate de ură, eliberarea din „ghettoul interior al individualității sale”.

„Adunarea a început în jurul orei 7 ½ și s-a terminat la 10 ¾. Vorbitorul a prezentat un material despre iudaism. El a arătat că ori încotro te-ai uita, dai de evrei. Toată Germania este guvernată de evrei. Concluzia vorbitorului; Vrem să luptăm până când ultimul evreu va fi îndepărtat din Reichul german, chiar dacă aceasta ar duce la un puci sau mai mult decât atât... la o revoluție...”

În alt proces-verbal se poate citi:

„După aceea vorbi domnul Hitler, care însă, cuprins de mânie, răcni atât de tare, încât cei din spate nu putură înțelege decât prea puțin. La vorbele domnului Hitler, un individ tot striga «ptiu», în timp ce alții strigau «foarte bine». Individul a fost însă înșfăcat și a zburat prin sală pe scări în jos, și, dacă nu l-ar fi luat un polițist sub aripa lui ocrotitoare, nu s-ar mai fi întors poate întreg acasă... (Hitler) spunea că a sosit timpul când se poate vedea dacă Germania este unită sau nu, dar el speră că Germania își va deschide grabnic ochii”.

În cârciumile afumate și în fierbere, agitatorul promovat la rangul de „șef cu propaganda” al partidului își croia încetul cu încetul drum spre putere. Procesul-verbal al unei adunări ținute în octombrie 1920 consemnează aproape 5 000 de auditori. Fără îndoială că aceasta este și epoca în care Hitler ia definitiv hotărârea de a deveni om politic. În orice caz, el părăsește armata și redevine pensionar al unui cămin de burlaci, indicând ca profesie pe aceea de „scriitor”. Ceea ce ni s-a păstrat din

discursurile sale ne arată că nu avea un program bine precizat, ci detecta lozinci exploatând resentimentele și revolta latentă a maselor.

În aceeași perioadă a fost schimbat și numele partidului: ținând seama de grupările existente, dar și pentru a răspunde unei cerințe destul de generale, deși încă neclară, a epocii, fu adoptat numele de „Partidul național-socialist al muncitorilor germani” (N.S.D.A.P.). La sfârșitul anului 1920 partidul dispunea de aproape 3000 de membri, iar 6 luni mai târziu, rivalitățile îndelungate și înverșunate existente își găseau rezolvarea în victoria completă a lui Hitler, care accede la conducerea partidului. La 7 decembrie 1921, ziarul „*Völkische Beobachter*” îi dă pentru prima oară titlul de „führer al Partidului național-socialist al muncitorilor germani”.

Ziarul fusese achiziționat mulțumită unor mecenați influenți, care începeau să se ocupe din ce în ce mai mult de „omul viitorului”. Evenimentele revoluționare din anii precedenți tulburaseră profund păturile conducătoare conservatoare, speriate de dinamismul irezistibil al maselor, care le deveniseră străine și le nelinișteau. Hitler le părea omul cel mai în măsură să îmblânzească și să domine masele. În ceea ce-l privește, și Hitler era preocupat să-și asigure relații importante și încerca să câștige și favorurile „străzii”, și pe cele ale saloanelor și oficialităților.

Experiența republicii Sovietelor[13] nu era uitată în Bavaria, și încurajarea oficială a atmosferei antirepublicane, ca o contrapondere, transformase țara în centrul activității complotiste a activiștilor de extremă dreaptă. Prefectul poliției din München, Pöhner, atunci când era întrebat dacă are cunoștință de existența unor grupuri politice de asasini de dreapta, răspundea cu următoarele cuvinte, devenite vestite; „Da, dar nu îndeajuns!”, în timp ce subalternul său, funcționarul superior Frick, dădea următoarele asigurări: „Noi ne-am ținut mâna protectoare deasupra domnului Hitler și a partidului național-socialist, deoarece am văzut în el germenele unei înnoiri a Germaniei și am avut de la început convingerea că mișcarea național-socialistă este cea în măsură să realizeze readucerea muncitorimii în tabăra națională”.

Ascensiunea și succesul lui Hitler ca agitator la München erau de neconceput fără protecția oamenilor politici de tendință naționalistă, care controlau în mare măsură aparatul de stat bavarez.

Poetul Dietrich Eckart, care aderase înaintea lui Hitler la partidul lui Drexler și întreținea relații cu toate grupările de dreapta, îl introduse în societatea müncheneză. În acest mediu de tradiție liberală, care avea o

slăbiciune pentru tot ce era straniu, personalitatea ciudată și neliniștitoare a lui Hitler nu putea să nu facă impresie. Toate mărturiile ni-l prezintă pe Hitler ca un om stângaci și stânjenit, de o politețe slugarnică, „remarcându-se prin lăcomia cu care înghițea mâncarea, cât și prin plecăciunile sale exagerate”. Hitler păstră multă vreme această lipsă de siguranță, și eforturile sale, uneori caraghioase, de a se pune în valoare reflectă incapacitatea înnăscută a fostului pensionar de azil și de cămin de burlaci de a se mișca în „lumea bună”. Dacă dăm crezare mărturiilor care ne-au parvenit, Hitler avea obiceiul să sosească târziu și să plece foarte devreme, iar exploziile sale de furie intempestivă împotriva evreilor sau a adversarilor săi politici alternau fără tranziție cu momente de tăcere meditativă. Vizibil dominat de sentimentul că se află la periferia societății, setea lui de a se impune era mereu contrariată de teama de a nu fi apreciat la justa lui valoare. Chiar și numeroasele femei, doamne mai în vârstă care se ocupară de el cu o tardivă solicitudine maternă, nu reușiră să-l facă să treacă peste acest sentiment.

Pe lângă prejudecățile dobândite în perioada vieneză, Hitler păstrase și obiceiurile sale, îndeosebi modul de viață dezordonat, singura formă de manifestare a visurilor sale artistice de odinioară, iar din ținuta lui jerpelită și neglijentă răzbătea, de neînlăturat, mirosul specific al căminului de burlaci. Atunci când Pfeffer von Salomon, care avea să devină conducătorul cel mai marcant al SA-ului, îl întâlni pentru prima dată, Hitler purta un gheroc negru, vechi, ghete de piele galbenă și o raniță în spate, fapt care-l făcu pe conducătorul formațiilor de voluntari[14] să renunțe, deocamdată uluit, să facă cunoștință cu el. Renumele fascinant care-l preceda însă pe Hitler trezea întotdeauna din nou interesul celor din jur, chiar dacă ulterior, după o cunoaștere mai apropiată, interesul acesta scădea sensibil.

Știm din unele mărturii că era foarte greu să păstrezi în memorie aspectul fizic al acestui om. Încă din această epocă putea fi întâlnit curiosul fenomen al dublei naturi a lui Hitler; pe de o parte oratorul mulțimilor, sigur de el, dăruit cu o putere deosebită de sugestie și cu un simț al marilor efecte și al mijloacelor capabile să provoace o beție colectivă; pe de alta, într-un grup restrâns, omul lipsit de siguranță, care se îndepărta mereu de la regulile conversației, pentru a evada în monolog, obositor și pierzând curând interesul ascultătorilor. Când i se cerea, într-un cerc de prieteni, să spună câteva cuvinte, el refuza declarând: „Simt nevoia să văd mulțimea în

fața mea când vorbesc. Într-un cerc restrâns de prieteni nu știu niciodată ce să spun. N-aș face decât să-i decepționez pe toți...”[15].

În societatea müncheneză Hitler cunoscu majoritatea acelora care deveniră apoi cei mai credincioși partizani ai săi. Printre ei se găsea Hermann Göring, ultimul comandant al escadrilei de vânătoare Richthofen, Rudolf Hess, bățos și vanitos, Alfred Rosenberg, arhitect german de origine baltică, și Max Erwin von Scheubner-Richter, care avea să cadă la 9 noiembrie 1923 la Feldherrnhalle. Toți acești oameni, ca și numeroșii militanți de mâna a doua, nu erau de loc muncitori, cum lăsa să se creadă numele partidului, ci reprezentanți ai unei boeme intelectuale, membri ai acelor clase de mijloc pe care războiul le lovise greu, materialmente și moralmente.

Când Hitler se duce, în octombrie 1922, la „Ziua germană”, care se ținea la Coburg, în același compartiment cu el se aflau: Max Amann, Hermann Esser, Dietrich Eckart, Christian Weber, Ulrich Graf, Alfred Rosenberg și Kurt Lüdecke. Despre acest grup s-a spus, pe drept cuvânt, că oglindea destul de exact structura socială a partidului: „un pictor, un funcționar comercial, un gazetar, un amator de hipism, un poet, un măcelar și un arhitect, plus Lüdecke, care era «comerciant» – iată imaginea pe care o oferea mișcarea hitleristă...”

Din aceleași clase sociale proveneau și oamenii, tot mai numeroși, care umpleau acum adunările unde vorbea Hitler. În partid se înscriau, desigur, și muncitori, dar ei rămâneau în fond în afara conducerii partidului, al cărui nucleu era constituit din membri ai clasei de mijloc, intelectuali sau negustori. Încă înainte de război, teama de a fi zdrobiți de marile întreprinderi industriale și comerciale produsese o panică latentă în păturile micii burghezii, care încercase, punând bazele unei mișcări a claselor de mijloc, să creeze o grupare menită să le apere interesele. Mai apoi, ca urmare a crizelor grave survenite în perioada postbelică, ele fură atrase spre partidul nazist, al cărui program ținea în mod deosebit seama de aceste neliniști și refuzul său categoric de a accepta ordinea stabilită, dădea curs unor nemulțumiri mult mai ample. Republica fusese victima unei fatalități istorice: născută după un război pierdut, ea era apăsată de povara unei politici de ispășire pentru păcatele imperiului, dusă fără discernământ de puterile învingătoare. Ea făcuse împovărătoarea experiență a umilințelor, foametei, haosului și prăbușirii valutare. Din cauza tuturor acestor factori, acestor grupări sociale le era extrem de greu să nutrească un sentiment

cetățenesc față de noua ordine. Tocmai mica burghezie, care, ca și burghezia însăși, dăduse dintotdeauna dovadă de un mare atașament față de stat, de fidelitate față de autorități, era aceea care acum, din pricina tulburărilor politice, se vedea lăsată în voia soartei, să se descurce singură; ea nu putea accepta ca un fost meșter șelar, în jurul căruia mai stăruia „duhoarea de stârv a revoluției”, să ocupe locul ce fusese cândva al kaiserului, învăluit în strălucirea unei glorii neuitate. Chemările la ordine, bunăcuviință, morală, fidelitate și credință – care, pe fundalul politicii bavareze și în gura purtătorilor de cuvânt naziști, aveau o atât de stranie rezonanță – izvorau din această nemulțumire.

Mobiluri de aceeași natură explică succesele spectaculoase ale partidului nazist în lumea studențimii, cel puțin a acelora care se trăgeau din aceleași clase de mijloc și la care grija pentru interesele economice familiale se amesteca cu resentimentele naționale, cu neliniștea în fața viitorului lor profesional și cu spiritul revendicativ propriu tineretului. Curând începură și primii industriași să adere la partid; pe lângă câțiva conducători de mari întreprinderi, aderau mai ales proprietari de întreprinderi mici sau mijlocii, care sperau că partidul nazist îi va proteja împotriva presiunii sindicatelor. În fine, mai puteau fi întâlniți în rândurile partidului funcționari și, mai târziu, mici proprietari rurali.

Hitler începu să joace, cu o eficacitate crescândă, rolul „toboșarului” care pune masele în mișcare. Acesta și era felul în care-și înțelegea, pe timpul acela, misiunea. Se considera un precursor, un vestitor al acelei figuri de conducător, de führer, care a oferit dintotdeauna în mitologia politică germană un refugiu și un punct de cristalizare a sentimentelor virulente de nemulțumire față de realitate.

În mod izolat fusese deja sărbătorit în adunările publice ca însuși întruchiparea mântuitorului, ceea ce avea să dea noi impulsuri încrederii sale în sine. Houston Stewart Chamberlain, aproape orb, a cărui filozofie rasistă a istoriei exercitase o influență hotărâtoare asupra sa, a afirmat, după o vizită a lui Hitler, că acum era liniștit, deoarece „faptul că Germania a născut în acest ceas de cea mai mare restriște un Hitler dovedește vitalitatea ei”.

Mizeria crescândă din țară îl împinse vizibil tot mai sus, și el ajunsese o personalitate marcantă pe scena politică bavareză când, în 1923, Reichul intră într-o serie de crize: o încercare de puci militar, de altfel repede înăbușită, avu loc în nordul Germaniei, în timp ce în Renania tendințele

separatiste primeau un nou impuls; în Ruhr, politica mărginită a Franței era pe cale să ducă la ceea ce căpătă numele de „lupta pentru Ruhr” („Ruhrkampf”); Saxonia și Turingia cădeau tot mai mult sub influența grupărilor de extremă stângă. În același timp, valoarea mărcii tindea spre zero și peste tot izbucneau revolte provocate de foamete. În această conjunctură prerevoluționară, marcată de tendințe și de o atmosfera de război civil, activitatea clandestină, care luase în Bavaria înfățișarea unei jungle impenetrabile de mașinații rivale, deși îndreptate toate împotriva republicii, ducea la o înfruntare deschisă cu puterea de stat a Reichului. Pentru a înfățișa un tablou sumar al acestei situații trebuie să adăugăm că „opoziția națională” se compunea din trei tabere principale: monarhiștii bavarezi, grupați în jurul comisarului general al Reichului, von Kahr; unitățile formațiilor de voluntari și ale uniunilor patriotice, greu de situat politicește în cadrul dreptei, pentru că își schimbau mereu obiectivele și simpatiile, dar care își strângeau totuși rândurile într-o măsură mai mare sau mai mică în jurul lui Ludendorff, și, în sfârșit, mișcarea hitleristă. Cu peste 55000 de aderenți, aceasta din urmă constituia în toamna anului 1923 nu numai grupul cel mai puternic numericește, dar și cel mai coerent din aripa dreaptă a naționaliștilor bavarezi. Fiecare din aceste grupări era ferm hotărâtă să nu lase cu nici un preț partenerilor săi inițiativa acțiunii. Așa cum declara pe vremea aceea generalul von Seeckt, șef al statului-major al armatei, ei n-aveau de gând să se arate „dacă lucrurile luau o întorsătură comică”, dar erau hotărâți să-și facă apariția în actul al treilea dacă se ajungea la o „dramă”.

În această situație încordată la maximum, primul care-și pierdu răbdarea fu Hitler. Nefiind de loc sigur de ei, dar îmbătat de succesul de care se bucura pe lângă masele turbulente ce se înghesuiau în spatele lui, luă o inițiativă prea îndrăzneață. Închipuindu-și, în mod greșit, că von Kahr era gata să treacă la acțiune, încercă, în seara zilei de 8 noiembrie, o lovitură dramatică care trebuia să-l pună în fruntea tuturor grupărilor müncheneze ostile republicii. Cu revolverul în mână, el năvăli în mijlocul unei adunări de înalți demnitari, conducători politici și personalități de vază, pe care comisarul general îi invitase la Bürgerbräukeller. După ce trase un foc în tavanul sălii, Hitler proclamă revoluția națională, răsturnarea guvernului bavarez și constituirea unui guvern provizoriu al Reichului, a cărui conducere și-o asuma el însuși.

Acțiunea dădu faliment. El consimți totuși să se pună a doua zi în fruntea unei manifestații. „Dacă merge, cu atât mai bine, daca nu merge, ne spânzurăm”, declară el cu cinismul înrăit al cartoforului. Și această formulare prevestea deja comportarea lui viitoare de continuă oscilare între victorie și sinucidere, hegemonie mondială și catastrofă. În dimineața zilei de 9 noiembrie, Hitler, însoțit de Ludendorff, se puse în fruntea unei mulțimi tot mai numeroase ce ajunse la câteva mii de persoane. În Piața Odeonului, chiar lângă Feldherrnhalle, se produse un schimb de focuri cu un cordon subțire de polițiști. Hitler și majoritatea celor din primele rânduri căzură sau se aruncară pe burtă, în timp ce Ludendorff, tremurând de furie, înainta singur, într-un elan de eroism, bineînțeles necugetat; fu arestat. Hitler, în schimb, o luă la fugă, lăsând în urmă miile de oameni care-l urmaseră și șaisprezece morți. Mai târziu avea să răspândească povestea că transportase un copil neajutorat în afara zonei în care se trăgea și, pentru a-și confirma spusele, prezenta oamenilor copilul în cauză. Dar s-a dovedit că această afirmație era falsă. În timp ce se ascundea la Uffing, pe malul lacului Staffelsee, în vila familiei Hanfstaengl, declară într-o zi gazdelor sale că trebuia s-o termine cu viața și să se sinucidă. Dar prietenii săi reușiră să-l facă să se răzgândească. Puțin timp după aceasta fu arestat. „Palid, cu fața răvășită și cu o șuviță de păr atârnându-i dezordonat pe frunte”, fu încarcerat în închisoarea-fortăreață Landsberg, pe Lech.

Procesul care începu la 24 februarie 1924 se desfășură sub semnul înțelegerii tacite între toți cei interesați, hotărâți „să nu abordeze esența evenimentelor”, astfel încât dezbaterile au luat aspectul unei farse judiciare, în cursul căreia Hitler, din acuzat, se transformă pe neașteptate în acuzator. Desigur că schimbarea rolurilor în proces i-a fost foarte mult ușurată de încercarea penibilă și străvezie a politicienilor de frunte ai Bavariei, începând cu von Kahr, de a arunca asupra lui toată răspunderea unui act de înaltă trădare, pregătit totuși în comun timp de câteva luni într-o atmosferă echivocă de semiconsimțăminte și încurajări clandestine. Fără îndoială însă că siguranța intuitivă cu care înfruntă, atât de curând după o înfrângere grea, tribunalul, luând în mod conștient asupra sa toată vina, pentru a libera totodată, în numele unor motivări patriotice superioare, atitudinea sa de orice reproș și vină, a constituit „una din realizările lui politice cele mai impresionante”. În ultimul său cuvânt, care reflectă exact încrederea în sine arătată la proces, Hitler declară:

„Cine este născut pentru politică trebuie să facă politică, fie că se află în libertate, fie că se află la închisoare, așezat pe un scaun îmbrăcat în mătase sau obligat să se mulțumească cu o bancă tare; soarta poporului său îl va frământa din zori și până în noapte... Cine este născut pentru a fi dictator nu se va lăsa supus presiunilor, ci își va manifesta voința, nu va fi propulsat înainte, ci se va propulsa singur... Cine se simte chemat să conducă un popor nu are dreptul să spună: dacă doriți să mă pun în fruntea voastră sau dacă veniți să mă chemați, voi veni. El are datoria de a face acest lucru... Are prea puțină importanță faptul că ne veți declara vinovați, fie și de o mie de ori; zeița tribunalului etern al istoriei va rupe zâmbind rechizitoriul procuraturii și sentința tribunalului, căci ne va achita”[16].

Sentința tribunalului popular din München a corespuns aproape sentinței divine prezise de Hitler. Numai cu greu reuși președintele tribunalului să-i convingă pe cei trei asesori populari să dea un verdict de vinovăție; el nu obținu acordul lor decât după ce le dădu asigurarea că Hitler va fi în mod sigur grațiat și eliberat înainte de expirarea condamnării sale. Sentința, ale cărei circumstanțe subliniau încă o dată „spiritul pur patriotic și nobila intenție” a acuzaților, condamna pe Hitler la minimum de pedeapsă, adică 5 ani de detențiune într-o fortăreață, și lăsa să se spere că după 6 luni de închisoare va putea beneficia de o suspendare a pedepsei. Când tribunalul anunță că în cazul lui Hitler nu va face uz de legea în legătură cu expulzarea străinilor indezirabili, unii din cei prezenți strigară „bravo!”. După aceea Hitler apăru la o fereastră a tribunalului, arătându-se mulțimii, bucuroasă la culme.

Oricum însă, ascensiunea lui, care făcuse într-un timp așa de scurt dintr-un om de încredere al unui comando al Reichswehrului una din personalitățile cele mai proeminente ale scenei politice bavareze, părea definitiv întreruptă. Lipsit de coeziunea pe care i-o dădeau aptitudinile lui Hitler, partidul nazist se dezagregă, în puține luni, în câteva grupuri neînsemnate, care se combăteau reciproc cu înverșunare. Agitația organizată de Hitler, care își trăgea forța aproape exclusiv din nemulțumirea populară, avea din ce în ce mai puține șanse de succes, când, la sfârșitul anului 1923, situația în Reich se restabili rapid și începură „anii fericiți” ai unei republici care debutase sub auspicii atât de nefavorabile.

Felul însă în care Hitler știu să tragă foloase de pe urma înfrângerii pentru cariera sa politică, modul cum se pricepu să descopere posibilitățile

propagandistice, psihologice și tactice ascunse în spatele acestui dezastru și să le transforme în noi baze de plecare dovedesc marea sa abilitate politică.

„Puciul, eșecul lui, urmările sale au reprezentat marele dar oferit de destin lui Adolf Hitler”. Într-adevăr, acest eșec a marcat începutul luptei sale pentru putere, dusă în condiții cu totul noi, cu ajutorul unor metode inedite. Un rol hotărâtor l-a jucat aici faptul că Hitler și-a dat seama că forța este neadecvată pentru cucerirea unor structuri statale moderne și că uzurparea puterii nu are sorți de izbândă fără sprijinul Constituției. Desigur, aceasta nu însemna că Hitler era hotărât să accepte Constituția ca o barieră în fața setei sale de putere, ci mai degrabă că intenționa să facă uz de ilegalitate sub camuflajul legalității, așa cum de altfel a și procedat în tot cursul luptei sale pentru putere.

Învățămintele puciului nereușit din noiembrie marchează un moment hotărâtor: sfârșitul uceniciei politice a lui Hitler. Elementele cunoașterii tehnicii puterii, datorită cărora a putut, în cursul anilor următori, să-și realizeze ascensiunea, se bazau pe aceste experiențe: capacitatea lui de adaptare în fața celor puternici; sistemul, atât de des folosit, al compromisurilor tactice, cunoașterea profundă a metodelor psihologice de a domina masele; în fine, principiile de organizare ale partidului, încarnat din ce în ce mai mult în propria sa persoană, ceea ce îl ridica de la rolul de toboșar până la sferele pseudo-metafizice ale calității de „führer”. Agitatorul, în permanență prada evenimentelor și propriilor sale impulsuri, face loc tehnicianului puterii, acționând cu un oportunism calculat, nerespectându-și nici propriile principii „solide ca granitul”; lipsit de orice scrupul de ordin intelectual sau moral și gata, așa cum afirma el însuși, „să jure strâmb de șase ori pe zi”[17].

Cu toate acestea, la drept vorbind, nu era eliberat de toate complexele și obsesiile isterice din perioada sa de formare. Dimpotrivă, din acest moment începe să se manifeste în chip vizibil coexistența, atât de ciudată și surprinzătoare, a atitudinilor raționale și ideilor fixe, a vicleniei și fanatismului stupid, care ridică pentru noi atâtea enigme și face parte din elementele inexplicabile ale acestei existențe.

Oricine încearcă să contureze personalitatea lui Hitler riscă să se împotmolească cu ușurință la descrierea de simptome. Există însă o problemă de primă importanță și care nu poate fi rezolvată prin metodele unei analize raționale; căror forțe interne li se poate atribui brusca transformare care l-a dus pe artistul ratat, supus exceselor bolnăvicioase ale

exaltării sale, de la viața de boem la dominarea Germaniei și a unei părți a lumii?

CAPITOLUL al III-lea – Führerul

Întreruperea forțată a ascensiunii sale, ca urmare a înfrângerii suferite la 9 noiembrie 1923, și detențiunea sa în fortăreața Landsberg i-au permis lui Hitler să se regăsească, să-și redobândească încrederea în sine și în misiunea sa. În timp ce tumultul emoțiilor se potolea, rolul de conducător al puciului, atribuit lui în mod perfid de către adversarii săi în timpul procesului, se preciza tot mai mult în sinea sa, întărindu-i convingerea că este chemat să fie führerul unic, un fel de nou mesia. Ezitarea cu care împărtăși la început tovarășilor săi de detențiune sentimentul ce-l cuprindea, acela de a avea o misiune de îndeplinit, nu reușea totuși să ascundă hotărârea lui fermă de a-și impune caracterul de „ales”. Din această clipă el a dat personajului său acea atitudine glacială, distantă, pe care nici un zâmbet, nici o mișcare necontrolată, nici un moment de uitare de sine nu aveau să o lumineze. El înțepenea din ce în ce mai des în atitudini de statuie, care trebuiau să exprime ideea de măreție și de „führertum”. Înainte de a ajunge din nou sus îi fusese acordat un răgaz: în urma unor evenimente care formau o ciudată paralelă cu prima fază a succeselor sale, când se ridicase din abisul anonimatului, ajunse, mulțumită favoarei redobândite a celor ce dețineau puterea, să cucerească masele mai înainte de a miza totul pe o carte, printr-o hotărâre demențială (ca în 1923, dar de data aceasta la o scară mult mai vastă și mai distrugătoare) și de a ajunge iarăși la catastrofă. Răgazul acesta îi servi pentru a proceda la un cuprinzător inventar, în cursul căruia încercă să pună ordine în haosul instinctelor, prejudecăților și urii care clocoteau în el și să adune fragmentele de lecturi sporadice și incomplet însușite pentru a face din ele „sistemul” acelui „Weltanschauung” al său. El declară mai târziu că aceste luni de detențiune i-au dat prilejul să efectueze „studii superioare pe cheltuiala statului”; și poate că, într-adevăr, în această perioadă a căutat să-și îmbogățească cunoștințele, citind opere ale căror idei esențiale nu-i fuseseră cunoscute decât prin intermediul unor relatări din a doua sau a treia sursă. De Nietzsche, Chamberlain, Ranke, Treitschke, Marx, Bismarck și alți câțiva a vorbit în mod expres, dar în toate aceste opere el se regăsea mereu pe sine însuși, iar acel exercițiu descris de el sub numele de „arta lecturii” nu a fost niciodată altceva decât căutarea

agitată de formulări care puteau fi împrumutate pentru a travesti propriile prejudecăți, de mult consolidate: „M-am convins din istoria mondială și din științele naturii de trainica justețe a concepțiilor mele și am fost mulțumit de mine”.

Rezultatul acestui inventar, a cărui primă parte o prezintă la puțină vreme după ieșirea sa din închisoare, a fost *„Mein Kampf*”. Lucrarea, totodată biografie, tratat de ideologie și doctrină de acțiune tactică, oglindește, fără să vrea, adevărul, în ciuda tuturor inexactităților, a legendelor contradictorii și a glorificării propriei persoane. După cum scria un contemporan, într-un stil caracteristic, bineînțeles, cultului inspirat de autor, cartea aduce „lămuriri importante asupra naturii și metodelor acestui om, care amintește în multe privințe de profeții biblici, în același timp confesori și conducători ai poporului lor”[18]. Într-adevăr, lucrarea este un portret fidel al autorului ei: prin dezordinea grandilocventă a ideilor, prin toată acea acumulare întâmplătoare de cunoștințe care trebuia să dea impresia unei erudiții, prin lipsa de auto-stăpânire care se traduce prin îmbrățișarea pe neașteptate a extremei celeilalte, prin crisparea rigidă a unei energii nestăpânite; acest egocentrism crâncen și maniac, corespunzând atât de bine absenței figurilor umane din voluminosul tom; monotonia ideilor sale fixe, orientate toate în aceeași direcție – asemenea constatări și altele similare dovedesc în mod univoc că „opera” lui Adolf Hitler este, în orice caz, dincolo de intențiile conținute în text, cea mai edificatoare prezentare a lui Adolf Hitler. Deși a recunoscut, fără îndoială, caracterul revelator al cărții, Hitler a încercat ulterior să se distanțeze de ea, declarând că conținutul ei era produsul unor „fantezii din pușcărie”. „În orice caz, dacă aș fi bănuit în 1924 că voi deveni într-o zi cancelar al Reichului, știu sigur că n-aș fi scris niciodată această carte”[19], a declarat el mai târziu.

Ideea centrală în jurul căreia se grupează toate reflecțiile sale era un darwinism vulgar, pe care Hitler îl vedea în lupta nemiloasă a tuturor împotriva tuturor, în victoria celor puternici asupra celor slabi, ca un fel de lege fundamentală a universului.

Această idee centrală determina în fond ansamblul percepțiilor și pozițiilor din *„Mein Kampf*”: mitul rasist colorat cu antisemitism, concepția despre selecția celor mai buni cu accentele corespunzătoare de naționalism agresiv și, ca un corolar, pe de o parte „führerprinzip”-ul aristocratic, care-i fusese inspirat de conștiința de a fi un ales, iar pe de altă parte ideile legate de spațiul vital. Atotputernicie a voinței, „permanența luptei celei mai

brutale”, credința primitivă în forța cinic conștientă de superioritatea sa asupra oricărei „religii a milei” și ridicarea nebuniei furioase la rangul de idol și de sens final al istoriei – acesta este conținutul unei ideologii care ne este înfățișată de-a lungul a 800 de pagini, expusă cu emfaza, complezența și prolixitatea arogantă a semidoctului.

Opera pe care Hitler o scrisese cu atâta grijă trebuia să-l ajute la legitimarea, pe plan literar și filozofic, a voinței sale de a-și asuma personal conducerea mișcării național-socialiste. Nu este greu să recunoști în spatele vorbăriei sforăitoare teama pe care o resimțea Hitler că cititorul se va îndoi de autoritatea sa intelectuală. Propozițiile se înșiruie anevoios și sunt lipsite de naturalețã, trădând tensiunea de care autorul căuta să se elibereze.

Nenumăratele pasaje din cartea sa privitoare la selecție și care prevestesc de pe acum registrele genealogice ale Oficiului pentru problemele rasei și colonizării au dat și ele la iveală obsesiile lui Hitler în legătură cu propriul lui aspect fizic. Pentru el, „sângele germano-nordic constituie singura operă cu adevărat măreață și strălucită a lui dumnezeu în domeniul umanității”. S-a constatat că aceste idei extravagante erau în fond dovada faptului că el însuși suferea de „degenerescența sângelui corupt” și că se simțea exclus pentru vecie din „frăția oamenilor puri și de origine nobilă”. Dorința sa de a distruge țintea în special aspecte în care regăsim cu ușurință deficiențele propriei sale fizionomii, iar „dușmanul mondial” pe care-l descria el avea propriile sale trăsături. Naziștii sau au ignorat această contradicție, sau au rezolvat-o în felul lor caracteristic: Hitler este un fenomen „de natură pur ariană și germanică”. Într-o broșură publicată „cu autorizația poliției și a serviciilor oficiale ale partidului național-socialist”, Alfred Richter, specialist în caracterologia raselor, scria în legătură cu Hitler: „Expresie generală: natură genială de conducător, creatoare, debordând de forță spirituală, puternică, perseverentă, plină de dragoste, de o durere de negrăit și de abnegație”. Creștetul capului vădea „dragoste de oameni, un profund spirit religios, frumusețea și noblețea temperamentului”. Fruntea era „de natură nordică”, părul „blond” și, în sfârșit, „pavilionul urechii stângi bine detașat. Aceasta arată că Hitler poate fi foarte dur în luptă. Ceafa este de asemenea foarte bine dezvoltată, semn de atașament față de cămin și de dragoste față de copii”[20].

În vreme ce, izolat în fortăreața Landsberg, Hitler dicta tovarășului său de celulă, Rudolf Hess, concluziile delirante ale cugetărilor sale, mișcarea nazistă se dezagrega fără ca el „să miște măcar degetul mic”, cum remarca

unul din adepții săi de atunci. Cu puțin timp înaintea arestării sale, într-o notiță mâzgălită „pe o bucățică de hârtie”, îi încredințase lui Alfred Rosenberg conducerea mișcării. Dar Rosenberg, lipsit de autoritate și greoi când trebuiau luate hotărâri, bănuia, nu fără motiv, că aceasta era o manevră destinată să accelereze în mod voit dezagregarea așa-zisei mari cauze comune, cu scopul de a salvgarda pretențiile lui Hitler la o conducere exclusivă. De altfel, Hitler avea să o declare ulterior pe șleau: „Am putut atunci (după ieșirea din închisoare) să le spun tuturor în partid ceea ce înainte n-ar fi fost niciodată posibil: de acum încolo lupta va fi dată așa cum vreau eu, și nu altfel”.

De cum părăsi Landsbergul, la 20 decembrie 1924, Hitler se strădui să ridice interdicția care apăsa asupra partidului. Succesul rapid al negocierilor sale n-a fost numai rodul îndemânării cu care a știut să reintre în „frontul partidelor ordinii”, afirmând, de la caz la caz, atașamentul său față de legalitate sau exprimând profesiuni de credințe antimarxiste, procatolice sau monarhiste. Mai trebuie luat în considerație și un alt factor: promisiunea tacită, făcută în cursul procesului, de a nu se aborda „fondul” evenimentelor (din 8 și 9 noiembrie 1923) fusese respectată. Ziarul „*Völkischer Beobachter*” reapăru încă de la 26 februarie 1925, iar a doua zi Hitler prezida o consfătuire în tovărășia celor ce-i erau credincioși și a rivalilor săi. În cursul unui discurs care a durat două ore, el a declarat: „Dacă vine cineva și vrea să-mi pună condiții, îi spun: Așteaptă, mai întâi, drăgălașule, să vezi ce condiții îți pun eu ție. Eu nu fac curte marii mase. Până într-un an, voi, camarazii mei de partid, veți putea aprecia singuri: dacă am acționat bine, totul este în ordine; dacă am acționat prost, îmi depun mandatul în mâinile voastre. Dar până atunci să fie clar: eu singur conduc mișcarea și nimeni n-are să-mi pună condiții câtă vreme îmi asum personal responsabilitățile. Port din nou răspunderea deplină pentru tot ce se petrece în mișcare”.

Ce nu izbutise în nenumărate și laborioase întrevederi, îi reuși acum. În mijlocul ovațiilor furtunoase și a voioșiei celor patru mii de participanți, care se urcau pe mese și se îmbrățișau de bucurie, se pecetlui împăcarea dintre camarazii ce-și fuseseră dușmani.

De îndată ce Hitler reuși să-și consolideze din nou, mai trainic ca oricând, poziția personală în sânul partidului, el se apucă să reconstruiască partidul nazist în cadrul prevederilor Constituției.

Cu toate acestea, împrejurările nu erau de loc favorabile unor obiective atât de vaste, mai ales că guvernul bavarez realiză curând că „bestia” nu era încă „îmblânzită”, după cum dăduse prea devreme, asigurări prim-ministrul Held colegului său din guvern Gürtner. De aceea, curând i se interzise lui Hitler să ia cuvântul în public, măsură la care se asociară aproape toate marile landuri ale Reichului. În ciuda activității neobosite pe care o desfășura pentru organizarea de manifestații (aproape 6000 de adunări de importanță mai mare sau mai mică au avut loc în cursul anului 1925), partidul nazist nu înregistră nici un succes, cât de mărunt. Acest fapt se explică nu numai prin tăcerea forțată a unicului său „atu”, ci mai ales prin consolidarea crescândă a republicii. În 1926 partidul nazist nu mai număra decât 17000 de membri. Dar un an mai târziu ajunse la aproape 40000 și în 1928, după ce Hitler obținu din nou încuviințarea de a vorbi în public, se ridică la 60000.

Totuși, cu ocazia alegerilor pentru Reichstag, care au avut loc în același an, partidul nu obținu decât douăsprezece mandate, adică mai puțin de jumătate din locurile câștigate în mai 1924. Afluxul de capitaluri străine asigura creșterea indicelui de producție și, încă din 1927, venitul național atinse nivelul antebelic. Numărul șomerilor era neînsemnat. Așa încât încercările pătimașe ale lui Hitler de a evoca spectrul catastrofei, chemările și avertismentele sale cu privire la „exploatarea nerușinată a poporului cufundat în mizerie” nu reușiră să mobilizeze masele, și nu statul fu acela care trecea printr-o criză, ci mișcarea nazistă.

Dar acești ani de stagnare n-au fost folosiți de el numai pentru a pune pe picioare structura totalitară a partidului și pentru a forma un grup de șoc, în care să poată avea încredere. Hitler se preocupa de asemenea să pună, din culise, bazele unui stat. Încă în „*Mein Kampf*” arătase interes pentru această problemă. Aplicarea sistematică a acestei idei duse în curând la crearea unor servicii și instituții care, pe măsură ce se delimitau diferitele puteri în sânul partidului nazist, aveau mai ales scopul să conteste legitimitatea și competența instituțiilor oficiale. Și toate acestea, chipurile, în numele poporului, care nu era reprezentat de instituțiile de stat. Diferitele resorturi ale acestui stat-fantomă corespundeau cu structurile guvernamentale. Existau astfel, de exemplu, servicii naziste pentru afacerile externe, pentru politica agrară, pentru apărare. Reichsleiterii[21] și gauleiterii[22] revendicau tot mai energic prerogativele unor miniștri și ai unor șefi de guvern, SA-ul și SS-ul își asumau funcția de poliție pentru menținerea ordinii în timpul

manifestațiilor oficiale și Hitler merse până acolo încât trimise „observatori”, pentru a-l reprezenta, la unele conferințe internaționale. Obiective asemănătoare erau urmărite prin simbolurile partidului: crucea încârligată era însemnul suveranității, iar „Cântecul lui Horst Wessel” – imnul acestui stat-fantomă, în vreme ce cămașa brună, decorațiile și insignele creau un sentiment colectiv de opoziție față de stat, dând în același timp un sens gustului pentru „podoaba care reprezintă o mărturie de credință”.

Pe de altă parte, Hitler însuși ducea viața retrasă a unui politician de provincie din sudul Germaniei, ale cărui excentricități nu erau de loc luate în serios sau erau puse bucuros pe seama stilului baroc al politicii bavareze. Două evenimente, destul de deosebite unul de celălalt, survenite la momentul potrivit și legându-se în chip providențial, îl făcură pe Hitler să iasă din rezerva sa și îl împinseră în primele rânduri ale opoziției naționaliste din cadrul Reichului. Liderul național-german Albert Hugenberg aduna în 1929 extremiștii de dreapta în vederea unei vaste campanii împotriva revizuirii problemei reparațiilor de război, prevăzută de planul Young. Hugenberg era în căutarea unui agitator capabil să restabilească contactul dintre mase și mediul conservator, închistat în îngâmfarea sa. În acest moment îl întâlni pe Hitler. Cu aroganța oarbă a „domnului de familie bună”, își făcu socoteala că la momentul oportun îl va trage pe sfoară cu ușurință, pentru a aduce poporul, odată pus în mișcare, în situația de a-i sluji propriile obiective politice. Această greșeală, pe care o mai comiseseră și altădată oamenii politici bavarezi, făcu să se reconstituie aproape exact constelația din 1923, cu deosebirea că Hitler depășise de mult modestia cu care se aprecia atunci și, sprijinindu-se pe venerația tot mai delirantă a partizanilor săi, se adaptase, tot mai conștient, rolului și comportamentului unui „führer”. Hugenberg, orb în fața acestei situații, îi puse la dispoziție enormul său aparat de presă și îi înlesni accesul la unele din cele mai influente și mai puternice grupuri din industria grea.

Numeroasele publicații ale concernului de presă Hugenberg nu numai că au făcut cunoscut, de pe o zi pe alta, numele lui Hitler în toată Germania, dar i-au și pus la dispoziție o platformă de lansare publicistică extraordinară tocmai în momentul când, în toamna aceluiași an, criza economică mondială atinse și Reichul. Numărul șomerilor, care depăși într-un timp record cifra de un milion, nu era decât aspectul cel mai spectaculos al unei prăbușiri afectând toate categoriile sociale.

Ca o culme a ghinionului, instituțiile parlamentare cedară chiar în ajunul încercării puterilor, justificând astfel atmosfera de nemulțumire mocnită care domnea în sânul opiniei publice. În timp ce criza impunea asumarea unor responsabilități, partidele politice, incapabile, fie din motive ideologice, fie din grija pentru propriile lor interese, să-și pună problema unei regrupări mai largi, trecură toate, în grabă, în opoziție. Marea coaliție se descompuse în primăvara anului 1930, înainte chiar ca criza să fi atins primul ei paroxism.

În mijlocul agitației tumultuoase care zguduia acum țara până în temelii îl găsim pe Adolf Hitler. Ieșit din masa declasaților, dotat cu fler în discernerea sentimentelor de teamă și revoltă pe care le degajă descompunerea societății, el presimțea că această prăbușire este pentru el clipa hotărâtoare, cu care nu se va mai reîntâlni niciodată. Când, în 1924, scriind „*Mein Kampf*”, Hitler aducea un omagiu primarului Vienei, Karl Lueger, care, spunea el plin de admirație, „își consacrase grosul activității sale politice pentru a câștiga de partea sa clasele care-și simțeau amenințată existența”, el ne oferea, încă de pe atunci, cheia misterului propriului său succes în rândul maselor în timpul primilor ani postbelici; dar de-abia acum, în conjunctura infinit înăsprită a crizei economice mondiale, își va putea aplica metodele elaborate cu o extremă grijă, până în cele mai mici detalii, în care nimic nu era lăsat la voia întâmplării. Ele cuprindeau: amploarea adunării, dozarea cu grijă a pregătirii masei, ora apariției oratorului, întârziată anume pentru a face să crească tensiunea, punerea în scenă a defilării drapelelor, a marșurilor ritmate, a „Heil”-urilor intonate de voci în extaz, până în momentul când, în fine, oratorul își făcea deodată intrarea, sub luminile reflectoarelor, în fața unei mulțimi excitate în mod sistematic și pregătite acum pentru a manifesta un entuziasm colectiv. „Scoaterea din circuit a gândirii”, „paralizia sugestionării”, crearea unei „stări receptive de devotament fanatic”, aceste condiționări afective și gregare constituiau punerea în scenă pregătitoare. Nici discursul nu avea alt scop, totul contribuind la realizarea lui: stilul, argumentarea, gradarea calculată, modulațiile vocii, ca și gesturile emfatice de amenințare sau de implorare, pregătite cu grijă. „Masa este ca un animal, ea se supune instinctelor”, pretindea viitorul stăpân al Reichului. În virtutea acestui principiu, el preconiza o gândire elementară, fraze simple, lozinci repetate într-una; nu trebuia țintit decât un singur adversar deodată, folosindu-se formulări categorice, refuzându-se în mod voit furnizarea de „explicații”

sau „combaterea altor păreri”. Aceasta era, după Hitler, „o tactică bazată pe evaluarea exactă a tuturor slăbiciunilor omenești, al cărei rezultat trebuia să ducă aproape matematic la succes”.

Persoana lui Hitler deveni curând pentru mii de germani punctul de cristalizare a sentimentelor de ură, revoltă și nostalgie, la care se alătura vechiul mit politic al „führerului”, ca și nevoia, mai recentă, de ordine, siguranță și unitate. Această măiestrie demagogică, căreia celelalte partide, descumpănite, nu-i puteau opune decât banalele și obișnuitele adunări tradiționale, își găsea completarea și într-o intensificare a agitației. Neobosit, călătorind adesea cu avionul, Hitler cobora, ca un mântuitor, în mijlocul mulțimilor desperate și fremătânde. În scurtul răstimp al unei singure zile el se adresa la sute de mii de germani. Însăși această îngrămădire de oameni, precum și fascinația acestei mase în cadrul căreia fiecare individ putea să se considere o părticică, le crea sentimentul puterii de care fuseseră așa de multă vreme lipsiți și care-și găsea împlinirea în violența oratorică a lui Hitler, dezlănțuit în mijlocul mulțimii clocotitoare, în completă uitare de sine.

Cu prilejul primei sale călătorii cu avionul prin țară, Hitler vizită 21 de orașe în 7 zile; în cursul celei de-a doua călătorii – 25 de orașe în 8 zile. În ultimele două turnee cu avionul, el vizită câte 50 de orașe în 16, respectiv 24 de zile. Dar aceasta nu era decât o parte a strategiei generale desfășurate în vederea cuceririi puterii. În timp ce întreținea confuzia demagogică, Hitler recurgea la metode destinate să agraveze criza: terorism în plină stradă, blocarea activității parlamentelor sau refuzul oricărei colaborări loiale. Toți cei ce căzuseră într-o stare de mizerie de care nu erau răspunzători: șomeri, tineri vagabonzi, pensionari, mici negustori, foști studenți fără profesie și în general clasa de mijloc, lovită mortal de criza economică mondială, toți cei ce, înăcriți sau descumpăniți, se întrebau de unde le vine decăderea și își pierduseră discernământul se lăsară antrenați pe această cale.

În timp ce celelalte partide se adresau în esență anumitor clase sau categorii sociale, partidul nazist făcea apel, fără rușine, la toți; nefiind mulțumit doar de îmbinarea în denumirea partidului a ideii de „național” și de „socialist”, pentru mai multă siguranță el adăugase eticheta de „german” (cu semnificație de „dreapta”) și pe aceea de „muncitoresc” (cu semnificație de „stânga”), smulgând celorlalte partide „conținutul lor politic și pretinzând că le întruchipează pe toate”.

Dar delirul și agitația pe care le dezlănțuia n-ar fi fost desigur suficiente pentru a-l aduce la putere. Hitler n-a obținut niciodată în cadrul vreunei consultări electorale mai mult de 37,3% din voturi. Succesul său a fost mai degrabă favorizat de moravurile politice care, începând din 1930, se încetățeniseră în Germania. Dovedindu-se imposibilă obținerea unei majorități parlamentare (una din cauzele, și nu cea mai puțin importantă, a acestei situații era criza ațâțată prin grija „național-socialiștilor”), se recurgea continuu la dreptul de a promulga decrete-legi, drept cu care era învestit președintele Reichului. Acest procedeu a dus inevitabil la concentrarea tot mai mare a puterii politice în mâinile președintelui Reichului și ale micului său grup de consilieri, printre care, după o glumă cu mare circulație în vremea aceea, fiul lui Hindenburg, Oskar, nu era singurul „ce nu fusese prevăzut de Constituție”.

Asupra acestui mediu își concentră Hitler cu o îndârjire crescândă eforturile, sprijinindu-se pe alegătorii săi și pe secțiile de asalt (SA). Propaganda sa folosea metode care alternau într-un mod descumpănitor amenințarea cu revoluția și promisiunile de colaborare sinceră.

În timp ce, în mijlocul agitației sporite, Hitler aștepta încă în zadar să fie făcut cancelar, partidul suferi o primă și serioasă înfrângere în alegerile din noiembrie 1932. O lună mai târziu, în partid izbucni o gravă criză, în cursul căreia Hitler, când stăpânit de explozii de furie, când lăsându-se pradă hohotelor de plâns sau aruncând acuzații pătimașe, amenință încă o dată cu sinuciderea. Această criză a pus în lumină deficiențele structurale ale unui partid de adunătură, dominat de opinii și visuri divergente și lipsit de un program închegat; partidul avea nevoie nu numai de mitul führerului, ci și de acela al invincibilității lui, de succese neîntrerupte, căci, în fond, acesta era programul său. Această criză ar fi putut, de asemenea, duce până la capăt procesul, care și începuse, de demistificare a partidului „național-socialist”.

Dacă însă aceste posibilități nu au fost folosite, aceasta se datorește în bună parte faptului că șeful partidului nazist nu a întâlnit la partizanii republicii voința hotărâtă de a-și salvgarda pozițiile. El nu a avut în fața lui, pe de o parte, decât niște democrați divizați, amorfi, care încetaseră de mult să mai creadă în valoarea istorică a cauzei lor; iar pe de altă parte, câțiva purtători de cuvânt ai conservatorilor, naivi și fără personalitate, care, pătrunși de iluzia că sunt chemați să joace „rolul conducător pentru care istoria îi făcuse apți”, acceptară să se alieze cu Hitler. Printr-o intrigă în care

motivele personale ale celor interesați au jucat și ele un rol important, au dat o șansă neașteptată șefului unui partid demoralizat, pradă unor grave dificultăți financiare și dezorganizării. Exploatând cu abilitate prejudecățile de clasă antisindicale și naționale din acele grupuri care țineau sub influența lor pe nehotărâtul președinte al Reichului, Hitler reuși, în sfârșit, să obțină victoria finală: la 30 ianuarie 1933, Hindenburg îl numi în postul de cancelar al Reichului, dându-i acea putere despre care Hitler spusese într-o zi în mod public că pentru nimic în lume nu va lăsa să-i fie smulsă, o dată ce o va fi cucerit. „Ai impresia că trăiești un basm”, nota Goebbels în jurnalul său.

Astfel Hitler beneficie de o ascensiune uimitoare, ai cărei factori rămân, în unele privințe, greu de înțeles. Dar nu de la hotelul „Kaiserhof” din Berlin, în care-și stabilise pentru multă vreme cartierul general, a fost el luat și dus de soartă la cancelaria Reichului, ci de la căminul de burlaci din Meldemannstrasse din Viena. Antrenat de propriul său dinamism, își continua drumul cu o nerăbdare crescândă; cancelar al unui cabinet de coaliție care nu număra decât trei miniștri naziști, el nu socotea că a ajuns încă la țel. Goebbels formulă astfel deviza ce avea să constituie motto-ul fazei următoare a ascensiunii lui Hitler, fază care a început imediat, fără nici un fel de menajamente și considerație pentru ceilalți membri ai guvernului: „Puterea se cucerește prin putere”.

CAPITOLUL la IV-lea – Cancelarul Reichului

La 30 ianuarie 1933, Hitler își făcu intrarea oficială pe scena politică cu tot ceremonialul învingătorului istoric. La drept vorbind, defilările grandioase, însoțite de retrageri cu torțe, organizate cu această ocazie, nu corespundeau de loc importanței evenimentului pe plan constituțional, căci, din punct de vedere formal, nu avusese loc decât o schimbare de guvern.

Opinia publică înțelese însă că numirea lui Hitler în postul de cancelar al Reichului nu putea fi comparată cu remanierile din trecut. Ea însemna începutul unei noi ere. În ciuda atitudinii de o deplină siguranță de sine a lui von Papen, care la toate avertismentele cu privire la setea de putere și la hotărârea lui Hitler răspundea: „Vă înșelați, e în mâinile noastre”, măsurile de precauție luate de miniștrii național-germani se dovediră, în câteva săptămâni, lipsite de eficacitate, cu toată influența de care aceștia beneficiau pe lângă președintele Reichului, în cercurile economice, în armată și în aparatul de stat, ca și în posturile-cheie din sectorul social. Nu numai că naziștii făceau dovada unei mari abilități tactice, dar ei se pricepuseră să provoace sistematic și să ducă la paroxism un val de însuflețire în favoarea „operei de unire națională”. Măturând toate încercările de a-l „stăvili” pe Hitler, acest val dădu naștere unei forțe căreia membrii conservatori ai guvernului nu aveau ce să-i opună. De altfel, Hitler nici nu lăsă măcar să planeze vreo îndoială asupra faptului că ora așteptată, ora manifestării voinței și puterii sale, sosise. Nici chiar primele simptome care anunțau un regim de teroare nu reușiră să tempereze atmosfera. Brutalitatea, care-și puse pecetea pe primele acțiuni ale noului regim, era adesea considerată ca expresia unei energii de care trebuia neapărat să se facă dovadă la nivelul guvernului, cât și la acela al străzii. Pentru conștiința publică pervertită de descurajare, până și brutalitatea părea preferabilă imobilității oficiale de altădată.

Partide și grupări puternice, înzestrate cu o tradiție bogată, se prăbușiră în urma acestui asalt, nelăsând, încă înainte de a fi desființate cu forța, decât niște rămășițe incapabile de a mai face vreo manevră. Trecutul era mort. Dorința de a adera la noua ordine se propaga ca o epidemie. Cei care se încăpățânau să o respingă se găsiră curând în minoritate. Din ce în ce mai

izolați, ei își ascunseră amărăciunea și dezgustul în fața evidentei înfrângeri pe care „istoria însăși” le-o impusese. Violență pentru unii, experiența unui nou sentiment al comunității pentru alții, acestea au fost semnele caracteristice sub care debuta această epocă: calea liberă și lagărele de concentrare, apoi manifestațiile cu sute de mii de participanți, însoțite de jurăminte colective pronunțate sub bolți de lumini, cuvântările führerului, focurile aprinse noaptea pe dealuri și cântecele patetice. Hitler a afirmat fără ocol că comunitatea „nu poate fi făurită și păstrată decât cu forța”[23].

Nu trebuie totuși supraapreciată contribuția forței brutale în procesul luării puterii, început a doua zi după 30 ianuarie 1933. Asasinatele și represiunile sângeroase erau, desigur, considerate indispensabile, dar mai degrabă ca niște demonstrații de forță. O pregătire psihologică făcută cu îndemânare a dus la rezultate hotărâtoare. Politica de pretinsă „renaștere” națională era aspectul ei sugestiv și cuceritor, iar „revoluția legală” mijlocul de a paraliza orice împotrivire. În fine, pentru folosirea terorii s-a găsit o justificare ideologică. Acapararea imediată și radicală a presei și radiodifuziunii a permis crearea progresivă a unui cadru intelectual și afectiv care urmărea să dea întregii națiuni o fizionomie unitară.

Sprijinindu-se pe victoria sa personală, Hitler își arogă dreptul de a reorganiza statul după propriile sale concepții. Într-unul din discursurile sale, el numi în chip plastic poporul german „instrumentul” său. Dacă este cât de cât adevărat că mișcarea nazistă, în afara unor doctrine rasiste sau expansioniste, a fost înzestrată cândva cu un program coerent în domeniul ideologiei sau al politicii curente, ea a renunțat în orice caz definitiv la el pe măsură ce se înscăuna la putere. Doar câțiva inși izolați, disprețuiți și dați la o parte, au continuat să-și proclame adeziunea la acest program. Național-socialismul s-a dezvăluit a fi ceea ce fusese, în fond, întotdeauna: pretextul ideologic care masca aspirațiile lui Hitler la putere. Opinia publică înțelesese ea însăși că evenimentele din ultimele luni însemnau cucerirea puterii mai degrabă de către Adolf Hitler decât de către partidul nazist și național-socialism. Cucerirea puterii s-a făcut progresiv, la adăpostul fațadei, întreținută cu grijă, a vechilor instituții. De altfel, unele sectoare au fost cruțate în mod provizoriu: justiția civilă, de exemplu, a continuat să se bucure o vreme de autonomie. În felul acesta au dăinuit insulițe de legalitate în mijlocul profundei răsturnări a tuturor lucrurilor, rezervații liniștitoare ale concepțiilor tradiționale de ordine, a căror existență, aparent neatinsă, a tulburat atât de adânc cugetul contemporanilor în legătură cu aprecierea

legalității sau ilegalității regimului, ca și hotărârea lor de a-i fi credincioși sau de a i se opune.

Hitler avea să declare mai târziu că intenționase să „cucerească puterea rapid și dintr-o dată”. Începând cu hotărârea în legătură cu protecția poporului german, dată publicității în prima săptămână după ce a devenit cancelar, și până la nemaipomenitul decret care declara legală, fără nici o altă formalitate, masacrarea lui Röhm și a adepților lui, trecând prin acțiunea întreprinsă împotriva landului Prusiei și așa-numita hotărâre cu privire la incendierea Reichstagului, care instituia starea excepțională, și, în sfârșit, legea cu privire la puterile depline, fiecare hotărâre a lui Hitler apărea ca o consecință a precedentei și crea în același timp premisele celei ce avea să urmeze.

La începutul lunii august 1934 Hitler deținea toate puterile politice; pentru a-și extinde puterea pe planul instituțiilor, el hotărî să-și pună candidatura la președinția Reichului, ca succesor al lui Hindenburg. „În mileniul următor – afirma el la Nürnberg – Germania nu va mai cunoaște revoluții”.

Hitler își atinsese țelul. În cursul „anilor de construcție” care urmară a știut să profite de noua conjunctură economică mondială. El își dădu seama că nu numai masele, ci și economia erau însetate de un nou impuls și le oferi ceea ce guvernul Brüning, în special, nu fusese în stare să realizeze de teama de a-și asuma răspunderi prea mari. În afară de aceasta, duritatea cu care Hitler știa să dea directive conferea măsurilor luate de el o eficacitate de care, evident, nu prea beneficiau regimurile democratice, cu multiplele lor organisme de control.

Avântul producției a atras după sine o scădere rapidă a numărului de șomeri, dar a permis și desfășurarea unei activități intense și folosite cu pricepere în domeniul social. Prin manifestări de simpatie față de muncitori, regimul se străduia de altfel să obțină absolvirea pentru aplicarea brutală a concepției sale de ordine, așa cum se manifesta ea, de exemplu, în domeniul apăsătoarei legislații a muncii, a reglementării salariilor sau a punerii sindicatelor sub tutela statului. Deși nu realiza nici unul din punctele programului său „socialist”, crea totuși numeroase instituții care se ocupau de clasa muncitoare: organiza călătorii în timpul concediilor, festivități sportive, sărbători în cadrul întreprinderilor, serbări și dansuri populare, reuniuni prietenești și conferințe cu scopul de a răspândi doctrina nazistă. Toate aceste manifestări permiteau regimului să țină oamenii mereu sub

supraveghere, să-i stăpânească; lozinci de tipul „forță prin bucurie” și „frumusețea muncii” ritmau aceste eforturi. Dar numai cu greu putea fi uitat caracterul acestor programe distractive, care oglindeau disprețul naziștilor pentru omul muncitor; acesta, după Hitler, nu cere decât pâine și jocuri și „nu are înțelegere pentru nici un ideal”. Intenția conducătorilor naziști de a răscumpăra de la muncitori dreptul lor la autodeterminare politică și socială a rămas întotdeauna vădită, cu toate că eforturile făcute în acest scop erau prezentate și uneori luate drept realizarea comunității întregului popor. După formula lapidară a lui Robert Ley, sub cel de-al III-lea Reich era socialist tot ceea ce putea să-i fie de folos poporului german; și cum conducătorii naziști identificau interesele lor personale cu cele ale poporului, instaurarea unui totalitarism rigid în toate sectoarele de importanță vitală constituia o dovadă de „socialism”. De altminteri, netăgăduita aptitudine a regimului de a pune pe primul plan inițiativele spectaculoase a contribuit la supraaprecierea succeselor obținute. Nu trebuie uitată însă lipsa de scrupule în alegerea mijloacelor. Așa, de exemplu, în domeniul politicii monetare, reflecția cinică a lui Hitler că „până acum nici un popor n-a pierit din cauza datoriilor sale” este dintre cele mai grăitoare în această privință. În fine, intrarea Germaniei în război îi permise să realizeze folosirea completă a mâinii de lucru, mărirea producției datorită nu numai reînarmării, ci și speculațiilor asupra viitorului, între altele cucerirea unui nou spațiu vital, excluzând perspectiva unei catastrofe finale. În anii 1937 și 1938 popularitatea acestor lozinci ale lui Hitler și ale guvernului său atinse apogeul, la aceasta contribuind și succesele în domeniul politicii externe.

Această imagine se contura totuși pe un fundal destul de sumbru. Zvonurile stăruitoare în legătură cu existența lagărelor de concentrare mențineau o stare de neliniște; defăimarea, al cărei obiect îl constituiau minoritățile, cultul rasei, politica religioasă a conducătorilor naziști, presiunea exercitată asupra artei și științei, aroganța funcționarilor și „superorganizarea”, de nesuportat uneori, la care era supusă populația erau factori care dădeau naștere unei oarecare nervozități și proaste dispoziții, care nu se manifestau, de altfel, decât sub o formă șovăielnică și voalată. Cei ce speraseră că exercitarea puterii și obligația de a-și asuma răspunderile ce decurg din ea vor avea asupra lui Hitler o influență moderatoare și-au văzut înșelate așteptările. Hitler rămase cel mai neînduplecat dintre naziști, iar atmosfera de violență în care se scălda

regimul se datora tocmai inițiativelor lui personale. El se pricepea să dea acestei puteri, al cărei reprezentant era acum, înfățișările cele mai diverse, după nevoile și obiectivele de moment: amenințătoare sau grandilocventă, sumbră sau intimidantă. Din când în când se complăcea în a camufla spaima pe care o trezea în conștiința publică: putea fi văzut, bine dispus, în mijlocul stelelor ecranului, luând parte la prânzul soldaților, în fața bucătăriei de campanie, la reprezentațiile de gală de la Bayreuth, ori pozând, plin de cordialitate, în mijlocul copiilor sau al foștilor combatanți. Principiul dualismului, care dădea tacticii sale acel caracter insesizabil și neliniștitor, își punea pecetea și asupra comportării sale și a celor din anturajul lui: lagăre împrejmuite cu sârmă ghimpată și serbări nautice, măsuri de euthanasie și atmosferă de bună dispoziție, temnițe și convorbiri familiare cu omul de pe stradă – toate acestea coexistau în chipul cel mai natural, exprimând doar unul și același lucru: puterea, a cărei întărire continuă era totul pentru Hitler. În așa măsură încât curând ajunse să neglijeze multiplele exigențe ale funcției sale care nu jucau un rol direct în sporirea puterii lui. Întotdeauna îi fusese groază de o muncă regulată; „o singură idee genială face mai mult decât o viață de muncă conștiincioasă într-un birou”, avea el obiceiul să spună. Așa încât nu consimți decât în primele luni ale activității sale de cancelar să-și îndeplinească în mod corect îndatoririle ce-i reveneau. Temperamentul său boem începu să pună din nou stăpânire pe el și schimbările bruște de dispoziție erau semnul afectivității sale dezechilibrate. Își petrecea timpul rătăcind, pradă nehotărârii, fără un program precis, manifestând interes sau dorință când pentru un lucru, când pentru altul, amânând rezolvarea unor probleme importante pentru a grăbi realizarea altor proiecte, cu o energie aflată în disproporție vădită cu urgența reală a problemei. În acest timp, sectoare întregi ale vieții publice rămâneau în părăsire pentru că Hitler nu se ocupa de ele, în vreme ce confuzia voită a competențelor lua uneori forma unui adevărat haos. De aceea, oricât de energică ar părea intervenția statului în diverse probleme izolate și spectaculoase, acțiunea lui s-a dovedit, examinată mai îndeaproape, ca fiind lipsită de orice coerență. Astfel, de exemplu, cabinetul încetă să se mai întrunească începând din 1937, așa încât nu mai avu loc nici o conferință a reichsleiterilor și gauleiterilor. Timp de luni, apoi de ani de zile, miniștrii n-au mai avut ocazia să prezinte rapoartele lor. Întrucât din capitala Reichului, unde se afla, Hitler nu putea evita îndeplinirea îndatoririlor sale și, în plus,

nu-i iubea nici pe berlinezi, nici Berlinul, el se retrăgea din ce în ce mai des la München sau la vila sa de la Berchtesgaden.

Dorea totuși să obțină de la oamenii de încredere din anturajul său sau de la mase asentimentul pentru măsurile pe care le lua; împreună cu plebiscitele falsificate, ropotele de aplauze ce se dezlănțuiau în cursul spectacolelor sale oratorice erau considerate ca mărturia aprobării manifestate de națiune față de politica guvernului și expresia „adevăratei” democrații, spre deosebire de formele liberale ale acesteia, așa-zis degenerate. S-a socotit că, în cursul vieții sale, Hitler a luat cuvântul în fața a aproape 35000000 de persoane. Numai la congresele anuale ale partidului, care aveau loc toamna, ținea 15–20 de discursuri, savurând, ca un drogat, opiumul comunicării cu masele și înfuriindu-se atunci când nu izbucneau ovațiile așteptate. Avea tendința să se izoleze și, începând din 1938, a fi primit de el era considerat ca un privilegiu. Îi era groază de discuții; obișnuit de multă vreme să nu fie contrazis și să nu se exprime decât prin monologuri, prefera accesele de exaltare de la tribună, când răgușea de atâta țipat, regulilor pe care se cade să le respecți într-o înfruntare individuală. Când Mussolini făcu o călătorie oficială în Germania, Hitler se apucă să vorbească fără întrerupere timp de o oră și patruzeci de minute, nedându-i oaspetelui său, care stătea în mod vizibil ca pe jăratic, prilejul să scoată nici un cuvânt. Aproape toți cei ce-l vizitau, ca și colaboratorii săi, au avut ocazia să facă aceeași experiență, mai ales în timpul războiului, când potopul de cuvinte al acestei minți neliniștite luă forme din ce în ce mai extravagante; generalii din marele cartier general, luptând desperat cu somnul, trebuiau să îndure tirade interminabile asupra artei, filozofiei, rasei, tehnicii sau istoriei, care se prelungeau uneori până în zori. Hitler avea permanent nevoie de auditori, de spectatori pasivi, dar niciodată de interlocutori, iar obiecțiile nu făceau decât să-l enerveze și să-l antreneze în noi asociații de idei, și mai dezordonate, și pe cât de interminabile, pe atât de incoerente.

Nu tolera nici o critică și, departe de a-i înțelege valoarea constructivă, nu vedea în ea decât expresia imputării și defăimării, a unei concepții despre libertate care, după el, nu făcea decât să-i determine pe oameni să se comporte „ca maimuțele”. Încăpățânarea și aroganța sa continuară să sporească, creând un gol tot mai mare în jurul său și determinându-i pe oameni să-l contrazică tot mai rar.

În egocentrismul său, Hitler nu putea interpreta tăcerea care-l înconjura decât ca un semn de spaimă respectuoasă în fața impunătoarei măreții a viziunilor și personalității sale. Dacă în trecut afirmarea infailibilității sale avusese drept principal scop să contribuie la eficacitatea propagandei naziste și să asigure menținerea autorității sale atât în sânul partidului, cât și asupra maselor, acum el începea să se creadă purtător al aureolei führerului, ferit de orice slăbiciune și greșeală omenească, a cărui voință, justificată și consfințită de providență, se situa pe linia urmărită de aceasta. Una din secretarele sale povestește că evita întotdeauna cu grijă să fie surprins în timp ce se juca cu vreunul din câinii săi; de îndată ce simțea că e privit, „alunga cu brutalitate câinele”. Într-o zi, fotograful său personal, Heinrich Hoffmann, îl fotografia în timp ce se afla împreună cu foxterrierul Evei Braun. Atunci Hitler îi spuse: „Hoffmann, nu ai voie să publici acest instantaneu. Un conducător nu-și poate permite să pozeze lângă un cățeluș... Doar câinele ciobănesc german este demn de un bărbat adevărat”. Era teama de a se arăta altfel decât în atitudinea demnă și hieratică a omului de stat, care-l făcea atât de impersonal și inuman. În diferite ocazii a fost solicitat, îndeosebi de către ziariști, să dea câteva informații în legătură cu viața sa particulară. Dar a refuzat întotdeauna. Încerca să-l convingă pe Göring să renunțe la fumat, spunându-i (ceea ce este un argument foarte caracteristic din partea lui!) că nu putea fi imortalizat printr-un monument în care să fie reprezentat „cu o țigară în gură”.

Față de acest ansamblu de elemente, teoria, larg răspândită, după care Hitler a pornit-o treptat pe calea răului apare ca neîntemeiată. Această teorie a jucat însă un rol important în încercările, mai ales ale principalilor săi complici din tabăra conservatoare, de a-l justifica pe stăpânul Reichului. De asemenea, în această perspectivă, versiunea după care statul nazist, cu câteva excepții, s-ar fi dovedit în fond capabil, eficace și plin de grijă pentru binele public se dovedește a fi dintre cele mai mincinoase. În varianta aceasta războiul apare ca o rătăcire ce ar fi putut fi evitată, iar exterminarea evreilor, de exemplu, devine mai degrabă o consecință a extremismului inevitabil, datorat amărăciunii provocate de mersul războiului. În realitate, violența, extremismul și până și războiul făceau parte, de la început, nu numai din convingerile susținătorilor regimului, ci chiar din natura și structura intimă a acestuia, neputând fi separate de voința sa de a face în mod brutal „ordine”. Nici măcar nu e nevoie să arunci o privire asupra felului brutal și violent de a exercita puterea, asupra omorurilor, a legilor de

la Nürnberg sau a numărului crescând de lagăre de concentrare, pentru a-ți da seama ce ascunde stilul istovitor al politicii sale, aflată mereu în urmărirea unor noi obiective. Mișcarea, dinamismul neîmblânzit, bubuitor, din ce în ce mai nestăpânit făceau parte din sistem, și de îndată ce nu mai găsea țeluri de atins sau împotriviri de înfrânt pe plan intern nu putea decât să ducă la o politică externă agresivă.

Acest context intern a fost recent verificat, luându-se drept exemplu politica economică a celui de-al III-lea Reich. A apărut clar faptul că avântul economic înregistrat în timpul dictaturii naziste, în măsura în care nu era legat de conjunctura mondială, ci de programul expus de Hitler în memoriul asupra planului de 4 ani, nu prezenta decât aparențele unui succes, obținute prin procedee ce secătuiau economia. Dictatura nazistă a determinat, desigur, o însemnată concentrare a forțelor, dar a pus în același timp regimul „într-o situație din ce în ce mai critică, care ar fi ajuns să facă războiul inevitabil, chiar dacă conducătorii naziști ar fi fost gata să sacrifice postulatele lor ideologice în favoarea unei atitudini mai realiste în politica externă”{24}.

Tensiunea dusă la extrem a forțelor economice nu este totuși decât una din temele care permit să se pună în lumină neîntrerupta alternanță de „succes” și nedreptate din cursul dictaturii naziste; ea nu este decât unul din factorii care împingeau spre război. În centrul problemei regăsim aceleași teorii simpliste pe care Hitler se sprijinea pentru a explica modul de funcționare a societății omenești: viața este o luptă, cel mai puternic îl doboară pe cel mai slab. Morala este o dovadă de prostie sau de decadență. Cităm textual: „Disputa dintre forță și spirit se va termina întotdeauna în favoarea primei”; „cel ce are este îndreptățit să aibă”; „cruzimea impune”, sau, mai departe: „Pacea eternă nu va domni în lume decât atunci când ultima ființă omenească o va fi ucis pe penultima”{25}.

Părăsind domeniul judecăților universale asupra lumii și omenirii pentru a pătrunde în sfera concretă a directivelor politice, aflăm cugetări de felul acesta: „Pentru a dezlănțui războiul voi găsi un argument propagandistic; puțin interesează dacă este plauzibil sau nu. Mai târziu nimeni nu-l va mai întreba pe învingător dacă a spus sau nu adevărul. În dezlănțuirea și conducerea operațiilor militare, ceea ce interesează nu este dreptatea, ci victoria... Trebuie să-ți fereci inima față de milă. Să acționezi cu brutalitate. Optzeci de milioane de oameni trebuie să-și capete drepturile.

Existența lor trebuie asigurată. Dreptul aparține celui mai puternic. Trebuie exercitată o asprime extremă”[26].

Aceștia sunt termenii în care s-a adresat Hitler comandanților armatei cu câteva zile înainte de declanșarea războiului. Hitler considera incontestabil dreptul poporului „superior din punct de vedere biologic” să înrobească, să asuprească și sa extermine rasele „inferioare”. Deși disprețuia Franța „negrificată” și, mai târziu, Anglia „degenerată”, el a considerat întotdeauna că această relație de valoare se aplică raporturilor dintre poporul german și vecinii săi orientali. Naționalismul său, care purta pecetea imperialismului, s-a îndreptat întotdeauna către răsărit. „Vom opri veșnica extindere a germanilor către sudul și vestul Europei – declara el într-un pasaj celebru din „*Mein Kampf*” – și ne vom întoarce privirile spre est. Vom pune în sfârșit capăt politicii coloniale și comerciale dinainte de război și vom trece la o politică a pământului, care este politica viitorului”. La 5 noiembrie 1937, când în fața unui cerc restrâns de înalți demnitari ai regimului, Hitler dezvălui pentru prima oară planurile sale de agresiune, el le prezentă această concepție ca testamentul pe care-l lăsa națiunii germane în cazul când el și-ar da sfârșitul înainte de vreme.

Ideea morții premature începuse într-adevăr să-l neliniștească pe acest om, care se credea de neînlocuit. El făcea adesea aluzie la această eventualitate, explicând și justificând necesitatea de a acționa repede, și ceea ce s-a interpretat adesea ca o acțiune grăbită și violentă pornită dintr-un calcul realist reflecta în realitate înfrigurarea pe care i-o trezea această presimțire.

La drept vorbind, uimitorul șir de succese repurtat în politica externă l-a determinat să-și modifice planurile inițiale. La 5 noiembrie 1937, el mai declara că epoca cea mai favorabilă pentru lansarea atacului s-ar situa între 1943 și 1945; dar încă de la sfârșitul anului 1938 era hotărât să pornească războiul. Reluând pe plan internațional tactica folosită pentru cucerirea puterii – acte de agresiune asociate de regulă cu asigurări de pace, exploatarea magistrală a pasivității adversarilor, înclinați să se legene în iluzii –, el reuși să-i înșele și să-i paralizeze complet pe politicienii democrațiilor occidentale. În fața unor oameni îngroziți și descumpăniți în același timp, Hitler izbuti în mod practic să ducă la bun sfârșit tot ceea ce întreprindea, de la retragerea Germaniei din Liga Națiunilor, în octombrie 1933, până la etapele Viena, München și Praga, trecând prin instaurarea serviciului militar obligatoriu și ocuparea Renaniei; aceasta era consecința

norocului, calculului și acceptării totale a oricărui risc, care, chiar pentru obiective de mai mică însemnătate, îl făceau să arunce toate atu-urile în balanță. Hitler nu a fost numai „cel mai mare comedian al Europei”, după cum s-a numit el însuși într-o zi cu o mândrie cinică, ci și cel mai abil jucător. Spre deosebire de partenerii săi, care se amăgeau cu iluzia păcii, Hitler se considera întotdeauna în război și știa precis ceea ce voia, pe când ceilalți știau numai ce nu voiau: războiul. „Urmez cu siguranța unui somnambul calea pe care providența îmi poruncește să pornesc”[27].

Dar, după cum bine a subliniat istoricul englez Alan Bullock, Hitler nu a cunoscut cu adevărat succesul decât atâta timp cât încrederea în infailibilitatea sa a fost doar instrumentul politicii sale; din ziua când, orbit de ușurința cu care-și dobândea victoriile, începu să creadă în ea și să ia în serios cultul al cărui obiect devenise, norocul l-a părăsit: „Dacă vreodată un om a pierit din cauza imaginii pe care și-a făurit-o despre sine, acela a fost Adolf Hitler”.

Răsfățat, umflat de orgoliu, de „norocul” său, ajunse să-și subaprecieze adversarii, să-i pună, cu o nerușinare tot mai mare, în fața unor alternative dezonorante, să se dedea la șantaje față de ei și, în fine, să provoace în mod deschis confuzia care trebuia să ducă la război. În 1938, la Berchtesgaden, Hitler îi declară lui Chamberlain, profund tulburat, uluit, că „puțin îi păsa dacă va fi sau nu un război mondial”, iar după conferința de la München vorbea cu dispreț despre „acest tip”, cum s-a exprimat, care, prin dorința sa de a încheia compromisuri, îi „stricase intrarea în Praga”, cu toate că războiul, pe care-l dorea, nu era la acea epocă suficient de bine pregătit nici pe plan material și militar, nici pe plan politic sau psihologic. În ciuda eforturilor intense ale presei dirijate, poporul nu era gata „să facă apel la forță”, cum pretindea Hitler în discursul pe care-l ținu redactorilor-șefi de ziare în noiembrie 1938. Când în după-amiaza zilei de 27 septembrie a aceluiași an, în cel mai grav moment al crizei sudete, o divizie motorizată în ținută de campanie defilă pe străzile Berlinului, pietonii de pe trotuare păstrară o tăcere adâncă și se risipiră care încotro. „Cu acest popor nu pot încă să fac războiul” – ar fi declarat atunci, furios, Hitler.

Era totuși hotărât „să forțeze poporul german, nehotărât în fața destinului său, să pornească pe calea măreției”, în septembrie 1938, pacea mai putea fi salvată. Un an mai târziu, jocurile erau făcute. Între timp, lumea se simțise într-adevăr provocată la culme de așa-zisa „noapte de cristal” și de anexarea Cehoslovaciei, violând acorduri pe care cerneala nu

se uscase încă... Ca sub imperiul unei amețeli, ba luând inițiative, ba lăsându-se antrenat de ele, căutând necontenit refugiu în accesele oratorice cărora li se deda în fața maselor, cu facultățile mintale vădit tulburate de această beție, Hitler se străduia, plin de zel, să acumuleze condițiile catastrofei. „Adversarii noștri sunt niște râme mărunte”, declara el rânjind, „i-am văzut la München”, și refuza să creadă că aceștia vor accepta să-și asume vreun risc. La sfârșitul lunii august 1939, Göring vru să-l stăvilească în această politică dementă și îl imploră pe Hitler să renunțe la procedeul de a miza totul pe o singură carte, dar führerul, enervat, răspunse că întotdeauna jucase în felul acesta.

Încă de pe atunci se vădi că Hitler era departe de a avea personalitatea corespunzătoare puterii de care dispunea. Nu poseda nici o cunoștință adevărată, ci numai tehnica cuceririi puterii, șiretenia și arta metodică a îmblânzitorului. În ciuda abilității sale tactice și a aerului de superioritate distantă cărora le datora izbânzile sale de moment, el rămânea prizonierul trecutului său, al prejudecăților și al îngustimii de gândire provinciale; om de stat machiavelic, el rămăsese totodată un agitator de berărie, devenit demonic. Dar războiul pe care-l provocase avea alte cerințe, cărora rețetele succeselor sale trecute nu puteau să le facă față. În fond, Hitler a comis în 1939 aceeași greșeală ca în noiembrie 1923. Întrucât numeroase elemente erau în favoarea sa, e probabil că ar fi reușit să atingă majoritatea obiectivelor ce și le propusese, făcând uz de această tactică a semi-„legalității”, a urmăririi cu încăpățânare a unor obiective limitate, a prefăcutei solidarități, care-i fusese de atâta folos în politica internă și, până în acel moment, chiar și în politica externă. Dar iată că renunța, din trufie și nerăbdare, la această politică; corupt de succesele politicianului deprins să prezinte „revendicări la care nu putea renunța cu nici un preț”, dar lăsându-se înșelat și de banalitățile absurde pe care le enunța, Hitler recurse din nou la „soluția puciului”, care se mai soldase cândva printr-un eșec. „Ca să trăiești în chip total, trebuie să trăiești în chip primejdios”, avea el obiceiul să spună, citându-l pe Nietzsche. Uneori mai adăuga: „Nietzsche a scris asta special pentru mine”.

Cu câțiva ani mai înainte îi spusese lui Hermann Rauschning, cu ocazia uneia din profețiile sale sângeroase și mizantropice: „Trebuie să fim gata să dăm lupta cea mai crâncenă pe care vreun popor a trebuit vreodată s-o înfrunte. Doar după ce vom fi trecut prin această încercare a voinței, vom fi apți de a exercita hegemonia pentru care suntem chemați. Va fi de

datoria mea să port acest război fără să țin seama de pierderi. Sacrificiile în vieți omenești vor fi enorme. Fiecare dintre noi știe ce înseamnă un război total. Ca popor vom dobândi o duritate de oțel. Nu mi-e teamă de distrugeri. Orașe întregi vor cădea în ruine, nobile edificii vor dispărea pentru vecie. De data aceasta pământul nostru sfânt nu va fi cruțat. Dar toate acestea nu mă sperie...”[28].

Aceste câteva fraze aveau să fie epitaful pentru aproape cincizeci de milioane de oameni.

CAPITOLUL al V-lea – Învingător și Învins

La 1 septembrie 1939, la ora 4:45 dimineața, vasul de linie german „Schleswig-Holstein" deschise focul cu toate tunurile sale împotriva lui „Westerplatte". În același timp, unitățile staționate de-a lungul graniței germano-poloneze renunțară la pozițiile lor de așteptare, iar escadrilele de bombardiere, zburând spre est, treceau pe deasupra lor, asemenea unor roiuri cenușii. Cu opt zile înainte, Hitler declarase comandanților armatei sale că se teme să nu vadă iarăși apărând „vreun ticălos oarecare care să-i prezinte în ultima clipă un plan de mediere". Din acest moment însă era liberat de temerile sale. Războiul începuse.

Până în ultimul moment mai sperase vag că puterile occidentale nu vor da curs garanțiilor pe care și le asumaseră față de Polonia. Prost sfătuit, dar și victimă a machiavelismului său brutal, el nu-și închipuia – și nici nu încercase vreodată să se asigure – că o putere mondială poate să respecte un angajament luat fără speranța concretă de a avea vreun profit palpabil de pe urma lui, doar din simpla grijă de a da dovadă de bună-credință, de simț al onoarei și din pricină că se abuzase de răbdarea sa. Disprețuirea realității, renunțarea la metodele diplomatice, ca și încrederea în acea intuiție, așa-zis infailibilă, de care Hitler se agăța, cu atât mai orbește cu cât îi oferise mai multă vreme iluzia că nu greșește, toate acestea se întorceau acum împotriva lui.

Lipsa de pregătire psihologică și politică mergeau mână-n mână cu proastele condiții tehnice și economice. Desigur, acest conflict – cea mai izbitoare afirmare a politicii hitleriste a riscului – fusese dezlănțuit în parte tocmai pentru a-și crea propria sa condiționare, dar în multe privințe lucrurile erau abia la început: stocurile de armament și de rezerve de tot felul, prevăzute pentru patru luni, nu fuseseră constituite decât în proporție de 25%. În discursul adresat Reichstagului la 1 septembrie, Hitler afirmase, într-adevăr, că în curs de șase ani alocase 90 de miliarde de mărci pentru organizarea Wehrmachtului, dar această acțiune se înfăptuise prea adesea în grabă și improvizat, fără seriozitatea metodică pe care ar fi pretins-o această provocare adresată aproape lumii întregi și a cărei gravitate Hitler nu a înțeles-o, pare-se, niciodată pe deplin. Nici vicisitudinile războiului, cu

eventualele modificări de fronturi și de evenimente, ca și regulile de acțiune care decurg din ele nu făcuseră niciodată obiectul unui studiu aprofundat. Generalul Halder, multă vreme șeful Marelui stat-major, spunea într-o zi plin de indignare că, „oricât ar părea de necrezut, Hitler nici măcar nu elaborase un plan de ansamblu pentru toată durata războiului”. Hărțuit între accese de exaltare și perioade de deprimare, Hitler împărțea lovituri în dreapta și în stânga cu o furie crescândă, își arunca armatele mereu peste alte granițe, dându-și neostenit silința să cucerească teritorii din ce în ce mai întinse, nici unul nepărându-i-se destul de vast pentru a-i adăposti egocentrismul. La această structură a personalității lui Hitler trebuie să ne referim mereu pentru a înțelege cauzele războiului și stilul în care a fost dus.

Prima fază a războiului a fost marcată printr-o serie de campanii fulger, care, din punct de vedere strict militar, reprezintă în mod incontestabil performanțe extraordinare. Polonia, ai cărei șefi militari, plini de iluzii orgolioase, se și vedeau la Berlin, a fost doborâtă în 19 zile; Danemarca și Norvegia în două luni; Olanda, Belgia, Luxemburgul și Franța în șase săptămâni; Iugoslavia, Grecia și Creta cam în tot atâta timp; în fine, Cirenaica, pe care o pierduse aliatul italian pe cât de slab pe atât de lacom la împărțirea prăzii, a fost recucerită în 9 zile. Șefii militari germani găsiseră rețeta succesului și continuară s-o folosească în chip aproape identic în toate împrejurările. Ea consta, în esență, în înaintarea năvalnică a puternicei unități blindate, foarte concentrate, prin mijlocul liniilor dușmanului; aceste forțe se desfășurau apoi pe două laturi, încercuind în clește unitățile inamice. Superioritatea tacticii germane se întemeia mai puțin pe precumpănirea materială sau numerică, cât pe principiul, aplicat cu rigurozitate, al operațiilor dinamice și rapide. Acestea, combinate cu bombardarea prin surprindere și lansarea unor unități de parașutiști în spatele frontului, nu-l înfrângeau pe adversar după modul clasic, ci îl scoteau din luptă prin dezorganizare completă, făcându-l să capituleze.

Când această concepție a „secerării” se verifică astfel în mod strălucit, mai ales pe Frontul de vest, Hitler se entuziasmă din ce în ce mai mult de posibilitățile pe care le oferea și luă parte tot mai activă la conducerea operațiilor militare. Părerea, și așa foarte bună, pe care o avea despre el însuși căpătă și mai mult temei prin contribuția pe care o dăduse la elaborarea acestei concepții.

Este aproape general recunoscut că Hitler avea o oarecare calificare militară, întărită mai degrabă de primitivitatea sa de autodidact. În afară de faptul că intuia posibilitățile strategiei moderne, așa cum a dovedit, de exemplu, prin organizarea unităților motorizate și blindate, Hitler avea și un simț al psihologiei adversarului, care se concretiza prin siguranța manevrelor de învăluire, prevederea contraatacurilor dușmane și aptitudinea de a exploata ocaziile favorabile. În schimb, nu avea simțul posibilului, disprețuia, plin de aroganță, faptele, trăsătură care a luat mai târziu forme isterice, și se dovedea incapabil să armonizeze proiectele vaste, concepute în momente de intuiție, cu situații și date concrete. Desigur, dispunea de statele sale majore pentru munca deductivă și tehnică, și categoriile de organizare i-au rămas probabil străine până la sfârșit, dar caracterul său, pe care unul dintre superiorii săi din primul război mondial îl definise încă pe atunci ca al unui „critic mediocru și nesuferit, care vrea să le știe pe toate mai bine decât toată lumea și care ponegrește fără încetare”, ca și complexele sale față de corpul ofițeresc făceau imposibilă orice colaborare armonioasă și eficace. „El voia oameni devotați, care să-i dea ascultare fără să pună întrebări, spiritele independente îi erau nesuferite”, nota unul din foștii săi colaboratori. Când războiul a luat o altă întorsătură, Hitler începu să aibă manifestări cu caracter patologic: își mustra generalii, îi destituia, apoi îi rechema pentru a-i alunga din nou.

Catastrofa pe care o prevestea această atitudine a fost și mai mult accelerată de lipsa de suplețe și mobilitate tactică, tot mai evidentă la el. Primele sale succese îl determinară într-adevăr să părăsească principiul încercat al „căii duble”, care semănase întotdeauna panică printre adversarii săi și îl făcuse insesizabil, netezindu-i calea. Hitler adoptă de acum încolo o tactică în care dădea cărțile pe față, ceea ce însemna de fapt renunțarea la mijloacele politice. Deja așa-numitul „apel la rațiune”, oferta de pace făcută Angliei după campania din Franța deschidea o cale al cărei caracter provocator se va manifesta în chip evident, în special prin tratamentul impus țărilor ocupate. Incapabil de mărinimie, conștient de invincibilitatea sa, începu să disprețuiască toate regulile bunului-simț, mulțumindu-se să aplice aceeași tactică banală a prădării și a menținerii cu orice preț a pozițiilor câștigate. Desigur, Hitler nu mai era stăpân pe hotărârile sale; în aceeași măsură în care politica sa economică îl forțase să dezlănțuie războiul, era de aici înainte împins, tocmai datorită tensiunii economice crescânde, să recurgă la această politică de violență, care, la rândul ei, îi

micșora neîncetat libertatea de hotărâre. S-ar fi putut face totuși în așa fel încât creșterea sferei germane de influență să nu mărească în același timp și numărul dușmanilor Reichului. Dar încălcarea drepturilor și violența, care și-au pus pecetea pe o politică îndreptată pe acest făgaș, atrăgeau după sine un proces ireversibil. A existat într-adevăr o perioadă în care a fost vânturată ideea „Națiunii Europa”, idee voit imprecisă de altfel; această teorie a rămas singura încercare de a da mărginitei și greoaiei tactici de subjugare un caracter ideologic, în sensul asocierii națiunilor supuse de Germania în cadrul unui fel de comunitate europeană. Dar regimul de teroare să dovedească că germanii sunt un „popor de stăpâni nu putea da ideii unui mare Reich germanic, și așa aventuroasă, nici o șansă de a trezi un ecou durabil în mintea belgienilor, francezilor, popoarelor baltice sau ucrainenilor.

Hitler își supraaprecia puterile într-o măsură care sfida cel mai elementar bun-simț; dovadă e faptul că proiecta ca, după înfrângerea Rusiei, să zguduie din temelii imperiul britanic, prinzându-l într-un triplu clește, care să treacă prin Africa de nord, Balcani și Caucaz. Încă din primele luni ale anului 1941 dăduse statului-major al Wehrmachtului ordinul să elaboreze un plan de invadare a Afganistanului, care să-i permită apoi să pornească împotriva Indiei. O pricină nu mai puțin însemnată a hotărârii luate de Hitler de a ataca Rusia se întemeia pe convingerea profundă că „o înfruntare definitivă cu bolșevismul” era de neînlăturat. În momentul semnării pactului de neagresiune cu Moscova, această teorie fusese împinsă pe planul al doilea, dar acum, sub semnul reînnoirii ideologice, era readusă la lumină. „Întotdeauna trebuie să porți numai o singură luptă deodată”, spusese Hitler; „o luptă după alta”, „n-ar trebui să se spună «mulți dușmani, multă onoare», ci «mulți dușmani, multă prostie»”. Dacă atunci când s-au semnat acordurile de la Moscova, Hitler se mândrise că a îndepărtat de Germania primejdia unui război pe două fronturi, acum el îi scria lui Mussolini că alianța cu Uniunea Sovietică îi fusese penibilă; „Mă bucur că am scăpat de acest chin”.

Un alt factor jucase, de asemenea, un rol însemnat în hotărârea pe care o luase: Hitler trăgea nădejde să învingă Rusia în cursul unei veri. Catastrofa fără precedent care s-a produs în lunile următoare, căreia armata a trebuit să-i facă față fără să fi fost pregătită, spulberă cu brutalitate trufașa siguranță în victorie. Pentru prima oară führerul păru să ia în considerare posibilitatea înfrângerii. El dădu trupelor ordinul brutal să reziste cu orice

preț, ceea ce de altfel permitea frontului să se reînchege, și între timp declară, cu desperare, că simpla vedere a zăpezii îi provoacă o adevărată suferință fizică. Lui Goebbels, care veni să-l vadă la Marele stat-major, îi făcu „o impresie zguduitoare”. În atmosfera întunecată a acestei ierni, Hitler formulă pentru prima oară observația care se va mai face auzită doar la sfârșitul carierei sale: „Dacă poporul german nu este gata să facă totul pentru a-și asigura salvarea, ei bine, atunci să piară!”[29].

În primăvară, când armata germană își reluă înaintarea, care fusese „înghețată” în sensul strict al cuvântului, Hitler fu din nou cuprins de visurile sale de măreție, mergând până acolo încât se plânse de soartă, care nu-i dădea prilejul să se războiască decât cu dușmani de mâna a doua. La 23 iulie 1942, generalul Halder, șeful Marelui stat-major, nota în jurnalul său: „Obișnuita subapreciere a posibilităților dușmanului a ajuns să ia forme caraghioase... Nici nu mai poate fi vorba de o muncă serioasă. De la reacții bolnăvicioase la impresii de moment, o incapacitate totală de a aprecia pe conducătorii Wehrmachtului și posibilitățile lor de acțiune – iată principalele caracteristici ale acestei «conduceri»”. Această nemăsurată supraapreciere a propriei persoane a apărut tot mai mult ca una din cauzele esențiale ale unei înfrângeri ce începuse să se contureze încă din perioada triumfului. Ea nu numai că îl îndemnă pe Hitler să ordone, în ciuda tuturor principiilor strategice, dispersarea nefastă a forțelor, mai ales în sectorul sudic al frontului, dar îl împinse să renunțe la punerea în aplicare a unei politici de conciliere față de populația rusească. Fuseseră făcute câteva încercări de a se aplica un oarecare tratament mai omenos populației. Dar Hitler opunea mereu acestor încercări tiradele sale lipsite de sens asupra hegemoniei rasei de stăpâni și înclinația sa spre brutalitate. „Este ridicol – declară el într-o zi – să te gândești că războaiele pot fi concepute altfel decât ca cea mai brutală înfruntare a intereselor vitale. Orice război costă sânge, iar mirosul sângelui trezește în om toate instinctele care zac în el de la începutul lumii: violența, beția de a ucide și multe altele. Tot restul nu-i decât pălăvrăgeală. Un război uman nu poate exista decât în minți găunoase”. Într-o zi, când i se atrase atenția asupra pierderilor suferite în rândurile tinerilor ofițeri, el răspunse mirat: „Dar la urma urmei, pe acești tineri pentru asta îi avem!”

Acestei concepții, potrivit căreia o viață omenească nu reprezintă nimic altceva decât un instrument sortit să satisfacă nevoi egoiste de dominație, îi revine o mare parte din răspundere pentru înfrângerea de la

Stalingrad, plătită cu pierderi enorme, înfrângere care a însemnat o cotitură hotărâtoare nu numai în mersul războiului, ci și în viața lui Hitler.

Nimic nu părea să-i mai reușească, deși sau pentru că, în nerăbdarea sa crescândă, înțelegea să-și asume răspunderi tot mai mari și să se amestece personal în detalii de ordin tactic. „S-ar spune că își vâră dracul coada" – se văita el scos din fire. Și, în timp ce adversarii săi – care, de când Statele Unite începuseră să intervină activ, dispuneau de 75% din potențialul mondial în oameni, materiale de război și materii prime – zdrobeau bastioanele exterioare ale imperiului hitlerist, recucerind Africa de nord, Sicilia și Ucraina, asigurându-și supremația în aer și reducând la zero puterea submarină a Germaniei, Hitler se înmormânta în singurătatea marelui său cartier general. În despersonalizarea lui, care atingea proporțiile maniei, cu zonele lui de siguranță, barierele de sârmă ghimpată și șirurile de santinele, acest cartier general dădea impresia – resimțită atât de Goebbels, cât și de Jodl – unui lagăr de concentrare. Hitler însuși căzuse pradă unei decăderi fizice crescânde, era plin de amărăciune, chinuit, după propriile lui mărturisiri, de accese de deprimare, se afla tot mai mult sub stăpânirea complexelor și urii din tinerețea sa; între crize de furie și accese de nebunie primejdioasă conducea simultan operațiile de război și pe cele de genocid furibund.

Acesta era vechiul lui sistem de evadare în „blestemul total". În afară de discuții de ordin tehnic, nimic nu întrerupea severa monotonie a zilelor și Hitler începu să ocolească mulțimile. Încă de la începutul războiului încetase să se mai arate des în public, și toate străduințele propagandei naziste de a da acestei refugieri în singurătate valoarea unui mit nu izbutiră să înlocuiască sentimentul, atât de răspândit, al omniprezenței sale, datorită căruia regimul reușise să mobilizeze surplusul de energie latentă, de spontaneitate și de voință de sacrificiu a poporului german. Hitler se adresa tot mai rar mulțimilor (după Stalingrad nu a mai ținut decât două discursuri mai importante). Încrederea sa în posibilitățile nelimitate ale agitației se lovise de o lume ostilă, care se opunea oricăror încercări de acțiune psihologică, chiar dacă Goebbels avea să noteze în jurnalul său că după un discurs al führerului „englezii au lăsat-o în mod vizibil mai încet". Iar dacă conștiința propriei sale înfrângeri își avea partea ei în reținerea oratorică a lui Hitler, această reflecție nu poate decât să întărească cele susținute de noi. Stăpânul Reichului a vorbit destul de des și în chip cât se poate de plauzibil despre faptul că comunicarea cu masele îi întărea încrederea în sine. Or, în

loc să se dedea acestei comunicări, el se lăsa, în fața celor apropiați, tot mai des pradă unor divagații nostalgice și unor vaste planuri de viitor: transformarea Berlinului – care avea să se numească „Germania” – în capitală a lumii, amenajarea unui muzeu pentru operele pictorilor săi preferați: Makart și Defregger, ale căror tablouri le colecționa cu pasiune, sau dezvoltarea „orașului său natal” Linz până la dimensiunile unei metropole culturale a ținuturilor dunărene, înzestrat cu o universitate și sortit să devină un centru de predare a celor „trei concepții despre lume”: a lui Ptolemeu, Copernic și Hörbiger.

Încă din primăvara anului 1943, Goebbels constata cu neliniște incapacitatea crescândă a lui Hitler de a lua vreo hotărâre. Cam tot pe atunci îl auzi Rommel declarând că nu mai era de loc posibil să se câștige războiul, dar că nici unul din adversarii săi n-ar consimți să facă pace cu el, așa încât va continua să se lupte până la capăt. Totuși desperarea făcea neîncetat loc încrederii. Când succesele parțiale din vară prilejuiră o ușoară îndreptare a situației, ministrul afacerilor externe propuse trimiterea la Moscova a unor personalități însărcinate să-i sondeze pe sovietici în vederea unei eventuale păci. Dar Hitler îi răspunse: „Știi, Ribbentrop, dacă azi mă împac cu Rusia, mâine voi relua atacul – nu mă pot împiedica să n-o fac”.

Hitler rămâne acum mereu îngropat în universul dement al adăpostului său. Pe fețele persoanelor din preajma sa, unele încrezătoare, altele amorfe, dar care primiseră ordinul categoric să se arate optimiste, Hitler citea lucruri care-l îndemnau sa se amăgească și să creadă în certitudinea victoriei. Doar această atitudine de dispreț față de realitate îi mai dădea putința să continue lupta. Încă înainte de război interzisese să i se prezinte „memorii de avertisment”, iar acum considera orice apreciere obiectivă a situației ca o „insultă personală”. Când Halder îi demonstră într-o zi că rușii produceau 600–700 de tancuri pe lună, Hitler bătu cu pumnul în masă, declarând că acest lucru este cu neputință: „Rusul e mort”.

Aceeași disprețuire a faptelor s-a manifestat și în nefasta sa incapacitate de a organiza retragerea. Chiar și temperamental lui Hitler îi repugna asemenea măsură și toate constatările concrete se loveau la el de formula absurdă că trupele trebuie să reziste „până la ultimul om”. Tocmai această fază a războiului demonstrează că atât de lăudatul său geniu militar era în stare să se afirme cel mult în ofensivă, și aceasta este singura pricină pentru care, până în ultima clipă, cu mâinile goale și robit de nălucirile sale, nu a încetat să plănuiască noi ofensive fulger. Când fu nevoit să se ocupe de

apărare, toate slăbiciunile acestui om, care se încrezuse întotdeauna în „voința sa de oțel”, ieșiră la suprafață cu și mai multă limpezime. „Strategul victorios al ofensivei se transformă într-un individ lipsit de idei, neputincios în cursul defensivei”, lipsit în mod catastrofal de talent, cum scria unul din colaboratorii săi apropiați.

De acum încolo catastrofa se apropia, de neînlăturat! Începând de la debarcarea aliaților în Normandia, Reichul lupta pe trei fronturi și, curând, ca urmare a intensificării activității partizanilor, pe toate fronturile deodată. Posibilitățile de a continua războiul dispăreau una după alta; pierderea surselor de materii prime atrăgea după sine o micșorare a producției și a intrării în foc a armelor produse; aceasta, de asemenea, impunea mereu evacuarea unor noi teritorii ocupate, astfel încât adversarii nazismului puteau să-și stabilească bazele aeriene tot mai aproape de Reich. Chiar dacă, așa cum au dovedit-o cercetări recente, războiul aerian a fost departe de a da rezultatele pe care susținătorii lui le așteptau și nu a reușit să micșoreze în chip hotărâtor nici potențialul economic al țării, nici energia psihică a poporului, scepticismul câștiga teren. Firește, propaganda nazistă, întemeindu-se în mod conștient pe caracteristicile afective ale germanilor, știuse să trezească în popor o atitudine de supunere, de abnegație și de disciplină aproape bolnăvicioasă, care-și păstrau toată eficacitatea; dar acest comportament se manifesta tot mai mult sub forma supunerii fataliste a unei majorități care, neputincioasă să treacă pe față la revoltă, nu era totuși înclinată să urmeze regimul pe calea ce și-o alesese. După euforia provocată de faza victorioasă a războiului, care și ea fusese amestecată cu o adâncă neliniște, opinia publică se împotrivea tot mai mult lozincilor de rezistență cu orice preț, ca și vorbelor frumoase ale fabricanților de propagandă, pregătindu-se să facă față înfrângerii. Dimpotrivă, la marele cartier general, unde miturile dădeau naștere unei atmosfere nereale, Hitler, folosind concomitent amenințările și implorările, întreținea o încredere nesăbuită în victorie, pe care o mai întări zdrobirea complotului din 20 iulie 1944. Eșecul atentatului îl făcu pe Hitler să-și închipuie că providența îl alesese pentru a continua războiul până la victoria finală.

În mijlocul dezordinii crescânde, creată de directivele contradictorii date de Hitler, se prăbușeau ultimele elemente ale sistemului de apărare. La puțină vreme după eșecul ofensivei din Ardeni, Hitler se reîntoarse la Berlin și se refugie în adăpostul aflat sub clădirea cancelariei Reichului. Aici, apărat de cei 8 m de beton armat atât de bombele dușmane, cât și de

realităţi, lăsându-se, pe rând, pradă acceselor de furie şi hohotelor de plâns, dând la întâmplare ordine de ofensivă cu totul absurde, mai visă încă o dată la un univers demenţial, care, cu ajutorul unor arme fantastice, să se îndrepte spre victoria finală şi să construiască după război edificii grandioase. Subminat fiziceşte de droguri, pradă furtunilor provocate de lipsa sa de măsură, torturat de neîncredere, Hitler dădea impresia, după unele mărturii care concordă, că ieşea de-a dreptul din lumea umbrelor. Cu gesturi sacadate mătura hărţile de stat-major, lansa ofensive, iar pentru a face faţă ameninţării de încercuire, trimitea la luptă, cu o mână tremurătoare, armate ce nu mai existau de mult, descriind anturajului său deznodământul fericit al bătăliei hotărâtoare, care avea să se dea la porţile Berlinului. Nopţi întregi se deda unor monologuri, oglindind atât ultima fază a unui proces de decădere intelectuală, cât şi amărăciunea pe care o resimţea în faţa „laşităţii şi falimentului” poporului german. Singurele sale subiecte de discuţie, sau aproape singurele, rămăseseră „dresarea câinilor, problemele de alimentaţie, prostia şi răutatea lumii”.

Aproape în fiecare zi se sfătuia cu un astrolog şi, în vreme ce avangărzile armatei sovietice se ciocneau la periferia Berlinului cu rămăşiţele, adunate în grabă, ale armatei germane aflate în plină debandadă, Hitler mai trăgea nădejde într-o fericită conjunctură a aştrilor. Numai când cercul s-a închis în jurul cartierului ministerial şi n-a mai avut la dispoziţie decât milioanele de metri cubi de dărâmături, a început să capituleze.

În noaptea de 29 aprilie, după ce începu procesul de lichidare a propriei existenţe printr-o scenă de o pedanterie macabră, căsătorindu-se cu Eva Braun, care i-a fost prietenă timp de mulţi ani, se apucă să-şi dicteze testamentul, în care-şi afirma nevinovăţia, aruncând răspunderea eşecului său pe seama trădării străine şi pe o necredinţă, pe care nu o meritase. După ce lămurea problema succesiunii sale, paragraful final al documentului cerea încă o dată, cu o asprime pe cât de zadarnică, pe atât de plină de amărăciune, „conducătorilor naţiunii şi camarazilor lor să vegheze la stricta aplicare a legilor rasiale şi să opună o rezistenţă neînduplecată iudaismului internaţional”.

În după-amiaza zilei următoare, în timp ce trupele sovietice se aflau la numai câteva sute de metri distanţă de cancelaria Reichului, Hitler se pregătea de moarte. Un aghiotant va relata astfel ultimele ore ale führerului. „Şedea cufundat în gânduri, cu un aer preocupat şi totodată sălbatic, indiferent la tot ce se petrecea în jurul său, chinuit, apatic, ca un muribund

care se sfârșește încet și greu, el, cel ce se legase prin legături de nedesfăcut de soarta și credința sa, care acum îl sugrumau... Am înțeles atunci că venise sfârșitul!” Puțin după orele 15, Hitler se retrase în încăperile sale, însoțit de Eva Braun. Dacă putem da crezare unei mărturii contemporane, iadul, care se pregătea să-și recheme slujitorul, s-a dedat atunci la o ultimă și oribilă înscenare: într-adevăr, chiar în acea clipă în cantina adăpostului începea un bal. Oamenii, cu nervii supraîncordați în ultimele săptămâni, păreau să-și caute o destindere brutală. Și chiar înștiințarea repetată că führerul ar fi pe moarte nu putu pune capăt petrecerii. În ceasul morții, autoritatea omului care supusese voinței sale un continent întreg nu trecea de pereții încăperii de beton din adăpostul său.

Apoi se auzi o împușcătură. Rattenhuber, comandantul gărzii SS, care așteptase împreună cu alți câțiva pe culoar, se precipită imediat în încăpere. Hitler zăcea pe divanul scăldat în sânge. Lângă el se afla Eva Braun, cu un revolver nefolosit în poală: se otrăvise. Rattenhuber dădu ordin ca cele două cadavre să fie transportate în curte, să fie stropite cu benzină și convocă pe ultimii credincioși ai defunctului: Goebbels, Bormann, generalul Burgdorf, Linge, valetul lui Hitler, și alți câțiva. Deoarece o salvă a artileriei sovietice obligă micul grup să se retragă în incinta adăpostului, unul dintre cei prezenți aruncă pe cele două corpuri o cârpă aprinsă. În momentul în care se înălțară flăcările, stătură toți drepți și salutară cu mâna întinsă. Un membru al gărzii care trecu după o jumătate de ceas prin fața locului unde avusese loc ceremonia „nu mai putu să-l recunoască pe Hitler, atât de carbonizat era”. În seara zilei următoare, postul de radio Hamburg anunța: „Führerul nostru, Adolf Hitler, a căzut la datorie pentru Germania în această după-amiază, la postul său de comandă din cancelaria Reichului”.

Din obiectivele pretențioase concepute pentru un Reich milenar nu rămânea absolut nimic: nici structurile politice, nici concepția despre lume, nici măcar cuceririle lui Hitler nu i-au supraviețuit. În ce privește „lupta împotriva bolșevismului” – idee centrală a doctrinei național-socialiste –, singurul ei rezultat a fost aducerea adversarului până în inima Europei. Regimul a dispărut o dată cu persoana führerului.

Un lucru trebuie lămurit. Cum de a fost posibil ca, în ciuda trăsăturilor de caracter pe care le-am înfățișat aici, Hitler să poată deveni stăpânul nu numai al Germaniei, ci și al Europei mai înainte ca forțele unite ale aproape întregii lumi să-l poată răsturna? Este adevărat că trebuie cunoscută măsura unui secol pentru a putea judeca pe aceea a omului care l-a dominat. Pentru

a-l judeca pe Hitler la adevărata sa valoare trebuie să avem în vedere această epocă și capacitatea ei de opunere față de puterea de seducție a demagogiei, ca și propriile sale slăbiciuni și temeri.

Desigur, fiecare națiune este ea însăși răspunzătoare de istoria sa. Dar apariția lui Hitler, condițiile ascensiunii și succeselor sale se întemeiau pe fapte care depășeau cu mult conjunctura germană. Ne putem limita la simptome ca: renunțarea de către aproape toate națiunile europene la rațiune și la solidaritate, neliniștea larg răspândită cu privire la valorile și normele morale tradiționale, care mergea mână în mână cu incapacitatea de a interveni în favoarea principiilor morale și juridice în general; dorința meschină de a-și asigura propria securitate și propriile privilegii, ca și o putere de iluzionare care a devenit, ca să spunem așa, trăsătura fundamentală și dezastruoasă a acestei epoci.

Pornim la drum pentru a combate o fiară, a declarat Chamberlain înainte de a lua avionul pentru Bad Godesberg, în septembrie 1938; dar se știe cât de puțin hotărât era să lupte, cât de mult dorea, înainte de toate, să găsească argumente pentru propriile sale speranțe, timide și absurde, deși tactica și agresivitatea energică a lui Hitler fuseseră demonstrate nu numai prin felul în care acționase pentru cucerirea puterii, ci și prin voința, manifestată de multă vreme, de a urma o politică de expansiune. De aceea, dacă s-au spus toate, rămâne să subliniem că Hitler era rezultatul unei lungi decadențe, care nu se limita la frontierele unei singure țări. El reprezenta bilanțul unei evoluții în aceeași măsură europeană și germană și al unui faliment comun. Această constatare nu va putea diminua, desigur, responsabilitatea poporului german, dar cel puțin o va face să fie împărțită întrucâtva cu alții.

PARTEA A DOUA – TEHNICIENII ȘI PRACTICIENII REGIMULUI

CAPITOLUL I – HERMANN GÖRING al doilea om

La rădăcina lui, „eșafodajul ideologic” nazist nu conținea decât o singură noțiune concretă: aceea a luptei. Ea a dat profesiunii de credință a lui Hitler un titlu, care era în același timp un program („*Mein Kampf*”), și a marcat atât de profund conținutul și tonul lucrării, încât a împins uneori pe planul al doilea celălalt element esențial al acestui eșafodaj nazist; noțiunea de rasă. Lupta este aceea care a definit drumul național-socialismului, și pentru fiecare din manifestările sale – război civil, psihologie, teroare sau imperialism social, război și catastrofă totală –, ea a prezentat de fiecare dată cele mai impresionante modele. Această predilecție nu se datora extremismului nerăbdător al unui grup de revoluționari dornici să pună în practică o ideologie: lupta era ea însăși o ideologie; și atunci când, dincolo de motivele subiective ale unui activism care era autoafirmare, urmărea o țintă, aceasta era puterea.

Dintre cei ce au aderat la hitlerism în primii ani ai mișcării, nu toți au acceptat dintr-o dată această renunțare la ideologie. Ca în toate epocile tulburi, acuzațiile și programele de salvare cele mai diferite se înmulțiseră în cadrul societății. Partidul nazist care se forma atunci și le însușea fără nici o selecție, pentru a le neutraliza, încetul cu încetul, din punct de vedere ideologic și pentru a le subordona în cele din urmă voinței calculate de putere a unei elite, restrânsă, dar hotărâtă. După felul în care s-au abandonat unui dinamism lipsit întru totul de ideologie și care devenise un scop în sine, pot fi deosebite printre conducătorii naziști două tipuri principale: am putea spune că existau naziști „născuți” și naziști „făcuți”. Joseph Goebbels era prototipul celor din urmă. La începuturile carierei acestui tip de nazist vom găsi întotdeauna dorința, formulată într-o măsură mai mare sau mai mică, a unei schimbări a condițiilor existente, pornind de la o oarecare ideologie. Protagoniștii de acest tip voiau, desigur, să cucerească și să stăpânească Germania, dar în același timp doreau să-i aducă noi Table ale legii, să o „salveze”, oricât de confuze ar fi fost proiectele elaborate în acest scop. Violența și lupta nu constituiau, de fapt, pentru ei decât mijloace pentru a supune totul ideologiei lor. Extremismul lor urmărea un scop ce putea fi definit. Datorită lui Hitler, ei s-au văzut însă în curând puși în fața alternativei: să fie reduși la rolul „aceluia care crede”, al „zelosului” (poziție care în sânul acestei comunități machiavelice și „funcționale” nu

putea suscita decât ironie), sau, după un viraj oportunist, să ajungă în rândurile naziştilor adevăraţi, adică ale acelora pentru care principiul luptei și al puterii reprezenta esențialul, premisele ideologice neavând decât o valoare cu totul relativă. Numai această ultimă opțiune le deschidea calea spre forurile superioare ale conducerii partidului.

În opoziție cu acest tip, găsim naziști „născuți”, aspirând spontan să se afirme în luptă, cu o sete elementară și necugetată de putere. Neavând concepte teoretice, ei nu aveau la ce renunța. Erau „firi de luptători”, în marea lor majoritate marcați de experiența frontului și a războiului: mercenari moderni, care schimbau drapelele și opiniile, alăturându-se acelora care le promiteau un „câștig” convenabil, adică posibilitatea, odată terminat războiul și răsturnările, de a continua lupta în cadrul vieții civile, și, de asemenea, speranța de a pune într-o zi mâna pe putere. Ambițioși, direcți, energici, fără scrupule, ei nu sufereau de pe urma lumii în care trăiau ca apărătorii ideologiei, dar voiau să o stăpânească și să beneficieze de ea. Ei nu se gândeau la generațiile viitoare, ci cel mult la ziua de mâine, dacă nu chiar la ora următoare. Prototipul acestei categorii era simbolizat de Hermann Göring. El declara că a aderat la partid pentru că era „un revoluționar”, și nu din cauza „întregului talmeș-balmeș ideologic”.

Ceea ce, încă de la început, îl subjugase și-i îndemnase să i se alăture lui Hitler era exclusiv voința absolută de putere. Știind să lupte ca nimeni altul pentru cucerirea puterii, și-a câștigat și renumele și rangul. Și dacă a fost cât pe ce să le piardă, aceasta se datora faptului că se înfrupta din ele cu un nemaipomenit nesaț: fără rușine, naiv și lacom, depășind întotdeauna toate limitele, pretențios până la ridicol – un amestec de condotier și de sibarit. Göring era mai vanitos, mai șiret și mai brutal decât oricare altul dintre camarazii lui Hitler și totuși mai popular decât ei toți și uneori mai popular chiar decât Hitler. Nu întâmplător a declarat el la Nürnberg: „Am fost, alături de Hitler, singurul om din Germania care se bucura de o autoritate proprie, și nu delegată. Poporul simte nevoia să iubească, și führerul era de multe ori prea departe de marea mulțime. Atunci ea se întorcea spre mine”.

În ochii acestui popor el a fost întotdeauna ceea ce visase înainte de orice să fie, adică „al doilea om”, și aceasta cu mult înainte ca Hitler să-i fi acordat oficial această calitate. Acest loc i-a rămas chiar și după ce se revenise de mult, în secret, asupra acestei alegeri, iar el nu mai era tolerat decât pentru a se evita agitația pe care căderea lui ar fi provocat-o în

perioada încordată a războiului. În această epocă Hitler îl numea „cel mai mare dintre ratați”. Corupt de putere și de ispitele vieții ușoare, el se lăsă pradă din ce în ce mai mult nepăsării și grandomaniei – înclinații caracteristice tiranilor ce îmbătrânesc. Spre sfârșit nu mai era în stare de nici o inițiativă. Nici un eșec militar nu-l mai putea rupe de relațiile și plăcerile sale mondene: un „Nero parfumat” care cânta extaziat din liră, în timp ce Roma era devastată de incendii.

Statura masivă și marea sa vitalitate au sugerat unor contemporani epitete provenite din lumea eroilor antici. Astfel, o biografie redactată în 1933, chiar la cererea lui, făcea elogiul „inflexibilității sale catoniene”, în timp ce o altă biografie, din aceeași perioadă, îl califica drept „un om de acțiune cu o voință de fier, de o rară energie, adevărată personalitate cezariană”; ea îl compara cu un „cavaler de fier”{30} Göring considera această apreciere elogioasă a „voinței sale de fier” drept cea mai mișcătoare mărturie a popularității sale. Aceasta era imaginea căreia își jurase să corespundă. Se preocupa să dea, cu ajutorul numeroaselor sale deghizări în eroi, iluzia unor calități dispărute. El era numai personajul eroului pe care și-l făurise. Nu-și dorea altceva decât să fie al doilea om în stat. În felul acesta ambiția sa era ușor satisfăcută: Göring se mulțumea să țină în mâinile sale, fericit și gâfâind, însemnele puterii{31}.

Popularitatea sa se sprijinea în principal pe faptul că, dintre toți conducătorii celui de-al III-lea Reich, era singurul ce poseda calități cu care mulțimea se identifica cu plăcere, trăsăturile neomenești ale caracterului său dispărând în spatele unei cordialități pline de voie bună. Echilibrul său jovial era total lipsit de complexitatea unei personalități traumatizate, așa cum putea ea fi atât de bine întrezărită îndărătul temperamentului caustic al lui Goebbels, al fanatismului mărginit al lui Himmler, dincolo de îndârjirea unuia ca Hess, Rosenberg sau Ribbentrop. Comandant în 1918 al celebrei escadrile de vânătoare Richthofen, Göring reunea în persoana sa aureola romantică a pilotului de vânătoare cu numeroase decorații și o înfățișare bonomă: un erou îmbinat cu un mic-burghez. Fără a fi orator (ignora rafinamentele propagandei și nu se pricepea să sesizeze stările de spirit nedefinite, care se puteau manifesta într-o reuniune de masă), el lua mulțimea cu grosolănie, cu umor, pe șleau. De familie bună (fapt pe care nu uita niciodată să-l sublinieze, păstrând distanța față de ceilalți acoliți ai lui Hitler), el nu suferea, din această cauză, de complexul de inferioritate atât de caracteristic majorității conducătorilor naziști, mic-burghezi

dezrădăcinați în mod violent. Spre deosebire de aceștia din urmă, el se dovedi capabil, la sfârșitul primului război mondial, să facă față problemelor ridicate de întoarcerea la viața civilă. În Danemarca și Suedia, își câștiga viața ca pilot și participa la mitinguri, unde executa figuri de acrobație aeriană. Atunci a cunoscut-o pe baroana Karin von Fock-Kantzow, cu care se căsători la München în februarie 1922. Datorită în mare măsură influenței ei i s-a alăturat, încă din toamna anului 1922, lui Hitler, care părea să-i promită toate cele râvnite de el în condițiile îmburghezirii crescânde a existenței sale: libertate, acțiune, camaraderie, romantism și, în sfârșit, satisfacerea nevoii sale de a se pune în valoare. El respinse însă „talmeș-balmeșul ideologic”. Desigur, această renunțare ironică nu era lipsită de o bună doză de cochetărie din partea „ostașului” scutit de orice preocupare intelectuală; dar ea exprima totodată practicismul unui om de acțiune, căruia ideile îi rămâneau întotdeauna străine. La Nürnberg, Göring ceru, agasat, să nu fie interogat asupra programului partidului, deoarece nu-l cunoștea. În 1933 încercase într-o zi să explice doctrina național-socialistă; sărăcia gândirii sale și a stilului său confirmă propriile sale afirmații.

„De câte ori nu am fost întrebat: – declară el în partea centrală a acestei explicații a lui – în ce anume constă exact programul vostru? Am putut să arăt, plin de mândrie, spre curajoșii noștri membri ai SA-ului, oameni fără complicații, și să declar: iată exponenții programului nostru! Ei îl poartă înscris pe fruntea lor... și acest program se numește Germania! Toate principiile susceptibile de a favoriza ridicarea și menținerea puterii Germaniei sunt recunoscute ca făcând parte din programul nostru. Toate celelalte vor fi respinse și trebuie nimicite”.

La drept vorbind, se părea la început că legătura cu nazismul nu va fi decât un episod în viața lui Göring. E adevărat că în 1923 Hitler reușise să-l convingă să preia conducerea SA-ului, cu care prilej exclamase cu un entuziasm calculat: „Formidabil! Un erou de război, decorat cu Ordinul «Pour le Mérite»! Închipuiți-vă! Ce succes propagandistic! În afară de aceasta mai este și bogat și nu mă costă nici un pfennig”. Dar marșul asupra lui Feldherrnhalle, în cursul căruia Göring fusese rănit, a pus capăt, pentru un timp, colaborării lor, cu atât mai mult cu cât partidul nazist, acum dezorganizat, nu mai putea oferi un câmp de manevră corespunzător setei de acțiune a lui Göring. Acesta se refugie mai întâi în Austria, apoi în Italia și în Suedia. Abia în 1928, când Hitler i-a oferit înaintea alegerilor de deputați în Reichstag o candidatură cu serioase șanse de succes, Göring se

hotărî să-și lege din nou viitorul de viitorul acestui om și al cauzei lui. Mai târziu Göring avea să declare că „încă din primul moment el s-a legat cu trup și suflet de Hitler”. Dar această afirmație este, după cum se vede, dezmințită de evenimente. Ea avea ca scop, fără îndoială, să-i dea aureola devotaților din primul ceas. Atunci când, în 1933, afirmă că „nici un titlu sau distincție nu putea să-l umple de mai multă mândrie decât acelea care-i fuseseră conferite de poporul german: *cel mai devotat paladin al führerului nostru*”, această formulă îi plăcu, fără îndoială, în primul rând, pentru faptul că îl confirma în rolul său de „al doilea om”, oferindu-i în același timp un sprijin în lupta împotriva rivalilor săi: Röhm și Goebbels. Este însă cert că personalitatea lui Göring nu întârzie să se descompună sub influența lui Hitler, încât sfârși prin a cădea într-o stare de dependență servilă, pe care o elogie la început cu o veselie excesivă. „Nu am conștiință! Conștiința mea se numește Adolf Hitler!”, avea să declare el într-o zi. Cu altă ocazie va afirma: „Dacă un catolic este convins că papa este infailibil în tot ce se referă la credință și moravuri, noi ceștilalți, național-socialiștii, declarăm cu aceeași convingere intimă că în ochii noștri führerul este infailibil în tot ce privește problemele politice și chestiunile referitoare la interesele naționale și sociale ale poporului”.

El mai declara: „Nu ascult decât de Adolf Hitler și de bunul dumnezeu!”

Asemenea afirmații nu reușeau însă niciodată să ascundă faptul că Göring se străduia să-l copieze pe Goebbels, care se dovedea infinit mai priceput în idolatrizarea lui Hitler. Atunci când greoiul Göring declara cu un misticism stângaci: „Nu eu trăiesc, ci Hitler trăiește în mine” – cuvintele sale sunau fals. Göring nu pierduse niciodată în întregime conștiința caracterului umilitor al unor asemenea renunțări la propria personalitate și, odată depășită perioada bucuriei triumfale a supunerii, nu a încetat să sufere din ce în ce mai mult din pricina acestei supușenii în fața führerului său. La început au fost confidențe ca cea făcută lui Hjalmar Schacht: „De fiecare dată când mă aflu în fața lui fac pe mine”, apoi, spre sfârșit, o groază, o panică în fața teribilelor explozii de furie ale lui Hitler la marele cartier general – explozii pe care căuta să le evite cu o frică puerilă, deoarece, cum mărturisea el însuși, după ce asista la ele pleca „complet distrus”. „Adesea puteam mânca ceva abia spre miezul nopții – povestea el. Eram într-o asemenea stare de nervi, că aș fi dat afară tot ce înghițisem; când mă

întorceam, spre orele 9, la Karinhall, trebuia să mă odihnesc mai întâi câteva ceasuri într-un fotoliu pentru a-mi calma nervii. Aceste raporturi au devenit pentru mine un soi de prostituție morală”. Secretarul de stat von Weiszäcker avea să declare într-o zi că Göring „se dichisea” cu deosebită grijă înaintea acestor întâlniri. Alte mărturii relatează că, spre sfârșit, supunerea sa față de führer luase forme de-a dreptul grotești; astfel, Göring stătea drepți la telefon ori de câte ori era chemat de la marele cartier general al lui Hitler. De asemenea uneori trimitea acolo un ofițer de legătură care-i raporta cu fidelitate cuvintele lui Hitler, pe care el, Göring, le repeta la prima întâlnire cu führerul, ca și cum ar fi fost propriile sale idei.

O asemenea degradare a personalității sale avea drept cauză profundă conștiința, fără îndoială amară, că din clipa în care își legase soarta de aceea a lui Hitler renunțase la orice exigență personală. „Oricine cunoaște situația la noi – remarca el – știe foarte bine că fiecare dintre noi are numai atâta putere câtă binevoiește führerul să-i acorde. Numai cu führerul și sub protecția lui poate fi deținută puterea și puternicele mijloace de care dispune statul. Cine acționează împotriva voinței sale, sau pur și simplu numai fără el, este imediat redus la neputință. Un cuvânt de-al führerului și acela pe care vrea să-l îndepărteze este răsturnat. Prestigiul său, autoritatea sa sunt nelimitate...”

Experiențele umilitoare din anii următori, pe care asemenea reflecții le prevesteau deja, au fost mai întâi ascunse de succesele repurtate în comun în cursul cuceririi puterii, cu atât mai mult cu cât Göring avusese un rol hotărâtor în pregătirea triumfului din 30 ianuarie 1933. El a fost acela – și nu întâmplător – care la 29 ianuarie îi adusese lui Hitler știrea privitoare la înțelegerea încheiată în legătură cu alcătuirea noului cabinet. Într-adevăr, Göring se distingea în mod favorabil de ceilalți conducători ai partidului nazist, persoane „fără trecut”, prin originea sa socială, cariera de ofițer și calitatea de deținător al Ordinului „Pour le Mérite”. Cu ajutorul lui a putut Hitler face pași hotărâtori în apropierea de Hindenburg și lui îi datora și alte câteva importante succese din această epocă. Hitler l-a recompensat pe „diplomatul mișcării” rezervându-i un loc în noul cabinet și i-a încredințat totodată portofoliul Ministerului Afacerilor Interne al Prusiei. În timp ce punea în slujba popularității sale alura-i jovială de grăsan, Göring știa să facă concomitent dovadă, de pe o zi pe alta, de o energie dintre cele mai brutale în procesul cuceririi puterii, teroriza lumea cu o violență zgomotoasă, o punea la punct și făcea ordine în felul lui. În distribuirea

rolurilor lui îi reveni sarcina de a face uz fără scrupule de forță. Astfel își avu și el partea în evenimentele care s-au ascuns sub paravanul unei febrile activități pseudolegale și al asigurărilor lui Hitler despre „cea mai nesângeroasă revoluție din istoria universală”.

„Marea epurare” – cum a denumit-o chiar Göring – se sprijinea din punct de vedere juridic pe „decretul privitor la protecția poporului german”, edictat la 4 februarie de către președintele Reichului, și pe „decretul de urgență privitor la apărarea poporului și a statului”, din 28 februarie (decret dat în legătură cu incendierea Reichstagului), care, sub pretextul unei lovituri de stat comuniste, au permis naziștilor să pregătească propria lor lovitură de stat. O săptămână după instalarea sa, Göring dădea asigurări poliției prusiene „că va avea de dus, în cursul lunilor următoare, o luptă înverșunată”, iar zece zile mai târziu, în vestitul „decret privitor la folosirea armelor de foc”, a ordonat poliției „să stabilească relații excelente cu unitățile naționale (SA, SS și Căștile de oțel)”, în timp ce îi prescria să folosească la nevoie fără cruțare armele împotriva elementelor de stânga. Göring confirmă în mod categoric aceste directive într-un discurs ținut mai târziu: „Orice glonț tras de acum înainte de un polițist este tras de mine. Dacă aceasta se numește omor, ei bine, atunci eu sunt asasinul; toate acestea eu le-am ordonat, le acopăr, îmi iau răspunderea și nu am de ce să mă rușinez...” „Pentru a descărca de răspundere poliția propriu-zisă în cazuri excepționale”, Göring decretă la 22 februarie organizarea unor puternice unități de poliție auxiliară, compuse din SA și SS, abandonând în felul acesta în mod deschis ficțiunea neutralității poliției în favoarea actelor de teroare ale partidului nazist.

Discursurile pronunțate în această epocă de Göring ne dau o idee fidelă a lipsei de scrupule pe care o dovedește el atât în convingerile sale, cât și în măsurile pe care le ia. El face din violență o profesiune de credință aproape delirantă. Astfel, „măsurile pe care le iau nu vor fi stânjenite de nici un fel de scrupule juridice. Ele nu vor fi întârziate de nici un fel de birocrație. Aici n-am de făcut dreptate, ci numai de nimicit și de exterminat, nimic altceva!” La 11 martie 1933, într-un discurs pronunțat la Essen, el confirmă aceasta:

„N-am făcut decât să încep epurarea; ea este încă departe de a fi terminată. Pentru noi, în popor există două categorii: una care-și recunoaște apartenența la popor și o alta care vrea să distrugă și să descompună. Mulțumesc domnului pentru faptul că nu știu ce înseamnă să fii obiectiv. Eu sunt subiectiv... Mă opun ca poliția să servească la protejarea prăvăliilor

evreiești. Trebuie împiedicat o dată pentru totdeauna ca orice lichea să poată recurge la ajutorul poliției. Poliția nu este făcută pentru a proteja lichelele, pușlamalele, cămătarii și trădătorii. Când îmi aduceți la cunoștință că ici-colo a fost ridicat și maltratat unul dintre aceștia, nu vă pot răspunde decât că nu poți să faci jumări fără să spargi ouă... Nu faceți atâta apel la justiție, căci s-ar putea să fie o justiție care există în aștri, și nu în paragrafele voastre de lege!... Chiar dacă facem greșeli, vom acționa și vom rămâne stăpâni pe nervii noștri. Prefer să trag uneori prea aproape sau prea departe: dar cel puțin știu că trag".

După o vizită făcută lui Göring, Carl Jacob Burckhardt remarca, pe bună dreptate, că exploziile lui dezlănțuite caracterizau „stilul mișcării național-socialiste în ansamblu" și că accesele de furie turbată, când Göring își pierdea complet controlul, erau considerate ca o manifestare „virilă"[32] De fapt, mulți termeni și expresii de acest fel pot fi puse pe seama acestui ideal pervers de virilitate, ai cărui aderenți aveau nevoie de asemenea crize pentru a deveni conștienți de ei înșiși. Activitatea desfășurată de Göring în perioada luării puterii nu ne permite într-adevăr să-l considerăm ca „acel soldat sincer cu inimă de copil", sub trăsăturile căruia îl prezenta Goebbels, nu lipsit de o amicală malițiozitate. Dacă putuse să trezească un anumit timp în cercurile conservatoare vagi speranțe, aceste iluzii dispăreau acum, ca și altele, cu atât mai mult cu cât de fiecare dată când se aștepta din partea lui o influență moderatoare în desfășurarea evenimentelor, el se sustrăgea, lăsând din ce în ce mai mult locul lui Goebbels, infinit mai intransigent. Göring și-a afirmat încă o dată brutalitatea cu prilejul cazului Röhm, într-un moment în care se încheia cucerirea puterii: ambiția sa l-a îndemnat să joace în această afacere un rol de mâna-ntâi. De comun acord cu Heinrich Himmler, el luă conducerea „epurării" în Germania de nord și la Berlin, lărgind chiar, după propria sa mărturie, cadrul misiunii care i se încredințase, pentru a-și asigura definitiv locul de „secund", spre care Röhm îi barase atâta timp accesul. Renumele de care se bucura atunci rezultă dintr-un episod care se situează puțin după 30 iunie 1934. Invitat la un dineu oferit de sir Eric Phipps, ambasadorul Marii Britanii, Göring sosi cu puțină întârziere. El se scuză spunând că tocmai se întorcea de la o vânătoare. „De la, o vânătoare de animale, sper", îi răspunse sir Eric[33]. Fără îndoială, Göring se credea ajuns la țintă. Pretutindeni îl preceda mitul omului forte, dar popular; slujbele și funcțiile se acumulau în mâinile sale. Printre conducătorii celui de-al III-lea Reich, el putea fi pe drept considerat

ca un „campion al cumulului”. În timpul primilor doi ani ai puterii, el concentra în mâinile sale următoarele funcții; președinte al Reichstagului, ministru al aerului, ministru de interne al Prusiei, șeful statului prusian, director al apelor și pădurilor Reichului, mare maestru de vânătoare al Reichului, comandant-şef al aviației și comisar al planului de patru ani. Dar curând s-a dovedit că ceea ce îl interesa înainte de toate în aceste numeroase funcții (care, teoretic, îi confereau o putere enormă) era factorul reprezentativ. După ce dădea câteva semne de interes, el nu se mai preocupa de fel de sarcinile care îi fuseseră încredințate, provocând astfel o „dezordine paralizantă”. În locul concentrării dorite se producea exact contrariul, și setea de funcții oficiale de care Göring era stăpânit apărea ca o formă oarecum extravagantă a pasiunii sale de colecționar. El se complăcea din ce în ce mai mult în puterea pe care i-o dădeau funcțiile de conducere și risipea din plin banii. Considerând puterea ca un drept cuvenit, ca o sinecură, organiza festivități, vânători și ceremonii de aniversări de o măreție aproape orientală. Era un „rege-bufon” în ținuta secolului al XX-lea. Trăia la Karinhall, în Schorfheide, reședință seniorială, căreia îi dăduse numele primei sale soții, Karin. Aici dispusese să-i fie aduse fără încetare tablouri, statui, giuvaeruri și tapiserii. Unele dintre aceste achiziții erau obținute sub forma unor „cadouri impuse”, în sensul că el însuși făcea cunoscut cercurilor economice sau marilor orașe germane darurile care dorea să-i fie oferite cu prilejul aniversărilor sale sau al altor manifestații. Dar în timp ce Göring se deda din ce în ce mai mult pasiunilor și fanteziilor sale costisitoare, rivalii săi mai îndrăzneți, în special Goebbels și Himmler (care își croia treptat drum spre primele rânduri) puneau stăpânire, din ce în ce, pe acea putere ale cărei simboluri vizibile „secundul”, în orbirea și vanitatea sa, le purta cu atâta ostentație. „Lăsați-l să-și vadă de treabă, e un om al Renașterii”, avea obiceiul să răspundă Hitler atunci când i se atrăgea atenția asupra caracterului compromițător al manevrelor lui Göring. Acesta nu încarna de fapt decât un aspect al omului Renașterii, și anume lipsa de scrupule, setea de evidențiere și mulțumirea de sine a fiarei. Dimpotrivă, în hedonismul său fanfaron îi lipsea în întregime simțul stilului sau sentimentului subtil al vieții, proprii omului Renașterii. Primul atașat de presă al lui Göring din Ministerul de Interne al Prusiei relata că foarte curând „secundul” se plictisise de rutina problemelor curente și nu-și făcea decât arareori apariția în birouri. Într-o biografie redactată în 1938 de către unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai săi și în care autorul ne

relatează programul uneia dintre zilele lui Göring putem citi că, printre primii săi vizitatori de dimineață, acesta primea în următoarea ordine: croitorul, frizerul, anticarul și bijutierul. Cu luxul unei femei de moravuri ușoare, Göring schimba fără încetare costume și uniforme: uneori chiar de cinci ori pe zi. Cu prilejul unei recepții oferite la Karinhall în cinstea corpului diplomatic, potrivit mărturiei unui participant, el a purtat „o tunică de culoare ruginie, cizme înalte verzi și o lance lungă de doi metri”.

„Göring oferă o imagine grotescă”, se poate citi într-o altă relatare. „Dimineața poartă o cazacă cu mânecile albe, bufante, apoi își schimbă ținuta de mai multe ori în cursul zilei, iar seara apare la masă într-un chimono de mătase albastră sau violetă și pantofi de casă garnisiți cu blană. Înainte de amiază poartă un pumnal aurit, pe care-l schimbă de mai multe ori pe zi, iar la gât o agrafă împodobită cu pietre prețioase; își încinge trupul corpolent cu o centură lată, garnisită și ea cu pietre prețioase, fără să mai amintim de numeroasele inele, mai mult sau mai puțin somptuoase”. Cu ocazia unei vizite făcute în iunie 1937, Carl Jacob Burckhardt l-a găsit „îmbrăcat într-o uniformă albă, întins pe un divan; piciorul stâng, cu pantalonul ridicat deasupra genunchiului, era întins pe o pernă, purta ciorapi de mătase roșii, ca un cardinal...” Pe lângă costumele de o somptuozitate lascivă, Göring aprecia, îndeosebi la vânătorile organizate de el, stilul teatral inspirat din stilul vechi german: „Cincizeci de pădurari în uniforme de paradă suflau în cornuri de vânătoare în clipa în care șeful, îmbrăcat într-unul dintre costumele sale fanteziste de vânătoare, cobora încet din mașină. În veste de piele verde și pălării din evul mediu, împodobite cu viezuri, înarmați cu lănci ale căror vârfuri scânteietoare erau prinse în teci de piele ornamentate cu ciucuri, gonacii și păzitorii câinilor defilau în fața lui în pas cadențat, ținând de zgărzi haitele de câini agitați”.

Aceste trăsături infantile ale personalității lui Göring, care ieșeau la iveală de la atracția naivă pentru costumație, decoruri și zorzoane până la încântarea candidă în fața trenului electric instalat la Karinhall, nu au întârziat să constituie piedici în calea ambițiilor sale. Dacă în cursul fazei tumultuoase a cuceririi puterii, Göring făcuse dovada unei îndemânări brutale, de acum înainte el se afla în fața unor intrigi întortocheate și a unor manevre prudente nepotrivite temperamentului său pasionat, lacom de distracții, picanterii și mondenități și nemaiaspirând la putere, ci la etalarea unui lux teatral. Din această cauză, domeniile influenței sale începeau să se fărâmițeze: de pildă, poziția sa în Prusia, conducerea poliției și, mai târziu,

pozițiile pe care încercase să și le asigure în cercurile economice și în armată. Comparat cu Hitler, el reprezenta însuși tipul „dictatorului care a eșuat pe toate planurile, a veșnicului secund, ros de ambiții, dar tot timpul dominat”. Pe de altă parte, înfățișarea sa bonomă, pașnică, față de fanatismul sumbru și neurastenic al celorlalți conducători ai partidului, îl evidenția în chip favorabil în ochii opiniei publice, iar popularitatea sa, care a ajuns la apogeu cu puțin timp înaintea declarării războiului, era datorată în bună parte slăbiciunilor sale, îndărătul cărora unii voiau să vadă căldura unui temperament uman. Ca un ultim tribut adus acestei popularități, care nu mai corespundea influenței reale a lui Göring, Hitler îl numi la 1 septembrie 1939 primul său succesor. Mai târziu avea să-i confere titlurile de președinte al Consiliului Apărării și mareșal al Reichului.

Dar, în ciuda acestor distincții, care aveau mai degrabă un caracter onorific, relațiile dintre Hitler și Göring nu au încetat să se răcească. Dacă Hitler amintea, la sfârșitul anului 1936, că-i încredințase lui Göring misiunea punerii în aplicare a planului de patru ani, declarând că „pentru acest om nu există imposibil... este cel mai bun dintre cei cărora pot să le încredințez această sarcină”, un an mai târziu el refuză să-i acorde roadele unei manevre care, o dată mai mult, îl făcuse stăpân pe situație: contrar speranțelor sale, Göring n-a fost numit ministrul Reichswehrului în locul lui von Blomberg, la a cărui cădere avusese un rol hotărâtor. Atunci când, în ultimul moment, Göring a făcut o încercare de diletant, de a amâna războiul, în spatele acestor eforturi Hitler a văzut dorința de a se bucura în pace de bunurile adunate, ceea ce a mărit și mai mult distanța care-i despărțea din ce în ce pe cei doi oameni. Primele insuccese făcură restul. Autorul biografiei lui Göring apărute în 1938 povestește că în tinerețea sa, atunci când se juca cu soldați de plumb, Göring se străduia, cu ajutorul unor oglinzi, să dea impresia că dispune de o armată numeroasă. La fel a încercat, după primele victorii repurtate rapid în Polonia și Franța, să înlocuiască succesele scontate prin atitudini de bravadă. După ce lăudăroșeniile lui contribuiseră la reușita reîmbarcării trupelor britanice la Dunkerque, pronosticurile sale pline de înfumurare privind rezultatele finale ale războiului aerian deasupra Marii Britanii și acelea ale războiului bombardierelor deasupra teritoriului german fură crud dezmințite. Göring declară la Nürnberg, în legătură cu catastrofa de la Stalingrad, unde defecțiunea aviației a jucat un rol decisiv, că, „începând din 1942, el îi servea lui Hitler drept țap ispășitor”. Dar multe fapte lasă să se înțeleagă că

führerul îl părăsise mai de mult. Astfel, Göring nu fusese informat decât relativ târziu asupra planului de agresiune împotriva Uniunii Sovietice. Cert este că la sfârșitul anului 1942 Göring era complet izolat și că Martin Bormann, cățărându-se din ce în ce mai sus, l-a lipsit pe Göring de puțina influență pe care i-o lăsaseră rivalii săi, Goebbels, Himmler și Speer. Rarele luciri în care părea să reapară câte ceva din vechea brutalitate (ca, de exemplu, în cursul discursului rostit în fața comisarilor Reichului cu privire la jefuirea teritoriilor ocupate) nu puteau ascunde resemnarea care-l cuprindea tot mai mult. Atunci când bombardamentele, a căror amenințare o negase cu atâta insolență, au început să pustiască Germania, Göring a lăsat lucrurile în voia lor. Până și în primăvara anului 1943 „el nu era încă pe deplin conștient de amploarea pagubelor materiale și a pierderilor în vieți omenești", nota Goebbels dezorientat. Temperamentul său înclinat spre efecte teatrale îl incita să arate lui Luftwaffe o camaraderie manifestată îndeosebi sub aspectul ei decorativ; astfel Göring vizita aerodromurile și unitățile de pe front, bătându-i pe umăr pe soldați, radios, încrezător în viitor, în timp ce dezorganizarea serviciilor, lăsate la voia întâmplării, nu înceta să crească, iar încercările celor mai apropiați colaboratori ai săi de a pune frâu haosului, de a modifica operațiile și de a permite în felul acesta lansarea unui nou program tehnic, sau cel puțin simplificarea fabricării avioanelor dădeau greș în fața iluziilor incorigibile ale mareșalului Reichului și a lipsei sale de previziune. El se arăta neîncrezător în fața considerațiilor tehnice și dorea să creadă că „ciocnirea" avioanelor inamice cu avionul propriu constituia în fond „forma cea mai demnă de luptă". Nici sinuciderea lui Udet, nici cea a generalului Jeschonnek, datorate în parte desperării cauzate de inerția lui Göring în fața realităților, nu reușiră să-l smulgă pe mareșal din iluziile sale. Atunci când, la sfârșitul anului 1943, generalul Galland i-a relatat că escadrilele de vânătoare inamice începuseră să escorteze pe distanțe din ce în ce mai mari bombardierele venite să-și arunce încărcătura pe teritoriul german, Göring i-a interzis să raporteze despre aceasta. El nu mai lua parte decât rar la conferințele și rapoartele ce se țineau, și șeful său de stat-major îl căuta adeseori în zadar atunci când avea nevoie de directive. În schimb, Göring se consacra din ce în ce mai mult divertismentelor și pasiunilor sale particulare. După o vizită la Karinhall – „era duminică și cerul Germaniei era, o dată mai mult, negru de bombardierele americane" –, Terboven, gauleiterul Essenului, povestea că Göring se mulțumise să se informeze la ofițerul de serviciu dacă regiunea în

care era situat Kainhallul se afla sau nu în stare de alertă. Primind un răspuns negativ, declarase liniștit: „Foarte bine, să mergem la vânătoare”. În perioada culminantă a războiului, atunci când Goebbels a încercat să pună prestigiul și autoritatea mareșalului Reichului în slujba unui grup care se străduia să frâneze influența, devenită atotputernică, a lui Bormann, el a trebuit să” constate, spre marea sa uimire, că „prestigiul lui Göring era teribil de scăzut în fața lui Hitler”. Încercă totuși și câștigă de partea cauzei pe mareșalul Reichului, și nu abandonă partida decât atunci când se convinse de letargia lui incurabilă. La sfârșitul războiului, în fața fotografiilor care înfățișau distrugerea orașului Dresden, el ceru chiar, indignat, ca „acest stupid mareșal al Reichului care nu era bun de nimic” să fie tradus în fața justiției. Așa fiind, Göring se află în curând complet izolat și chiar unele cereri fără importanță ale sale îi fură refuzate cu brutalitate.

Fapt caracteristic: ultimul său succes personal a constat în faptul că a împiedicat în 1943 închiderea restaurantului „Horcher”, local de lux din Berlin. Din acest moment nu a mai rămas nimic din autoritatea de care dispunea odinioară pe treapta supremă a partidului. În 1944, când Göring s-a îmbolnăvit, Hitler nu s-a arătat de loc neliniștit, spre marea consternare a mareșalului Reichului. Al doilea om era definitiv exclus din joc, rangul și poziția fiindu-i lăsate din milă.

Dacă vrem să analizăm incapacitatea sa de a-și asuma răspunderi, nu trebuie să ținem seama numai de efectele corupătoare ale unei vieți ușuratice, ci și de acel proces de dezintegrare a personalității care s-a manifestat foarte curând la el și care nu a lăsat din omul de odinioară decât un individ șters și năpădit de grăsime. În timpul războiului, iar apoi, ca urmare a rănilor primite la Feldherrnhalle, Göring luase obiceiul de a folosi stupefiante. A contribuit oare acest viciu la decăderea sa psihică? Dacă da, în ce măsură? Este aproape imposibil de răspuns la această întrebare, cu atât mai mult cu cât asemenea fenomene nu-i erau proprii numai lui Göring, ci, ca o boală, îi afectau pe aproape toți colaboratorii apropiați ai lui Hitler. Numai profunda sa înclinație de a se autoiluziona îl împiedica pe Göring să-și dea seama de amploarea decăderii sale morale. Rămân de stabilit corelațiile între cei doi factori. Desigur, plăcerea de a face paradă răspundea la Göring unei tendințe profunde a temperamentului său teatral. Se prea poate că el să fi încercat, fără să și-o mărturisească, nevoia de a ascunde această decădere psihică crescândă în spatele fastului baroc al stilului său de viață și de a înăbuși, în larma serbărilor și a recepțiilor, o descompunere

morală înscrisă în mod cert în subconștientul său și care se manifesta sub forma anxietății. Impulsivitatea lui Göring nu-i permitea să facă un bilanț conștient și gândit al faptelor sale, să le confrunte cu mărturisirea eșecului său în atâtea domenii și să accepte să-și facă reproșuri amare cu privire la propria sa slăbiciune și la tendința sa spre capitulare. De aceea căuta, și găsea, în mii de deghizări mijlocul de a-și ascunde lui însuși degradarea progresivă a personalității sale. Și atunci când abilitatea sa nu-l mai ajuta să-și ascundă unele adevăruri umilitoare, se refugia în universul său himeric, pe care și-l construise în jur și a cărui existență devenise pentru el o a doua natură.

Hitler îl destituise în mod rușinos din toate funcțiile, pusese să fie arestat și-l blestemase în testamentul său. Cu toate acestea, când a aflat de moartea lui Hitler, soția sa l-a văzut „în pragul desperării”: „A murit, Emmy. Acum n-am să-i mai pot spune niciodată că i-am rămas devotat până în ultima clipă”. Ca și Himmler, Göring spera că va fi acceptat de aliați ca partener la negocieri. După cum relatează generalul Bodenschatz, după ce a fost luat prizonier de americani, Göring era preocupat înainte de toate de textul proclamației pe care voia să o adreseze poporului german de îndată ce ar fi ajuns la o înțelegere satisfăcătoare cu Eisenhower. Dreptul său de a-și asuma, după moartea lui Hitler, conducerea Reichului îi părea absolut incontestabil. Până și la Nürnberg îl obligă pe marele amiral Dönitz, deținut împreună cu el, să recunoască faptul „că nu datorează decât hazardului desemnarea sa ca succesor al führerului”; și chiar dacă se apără cu o abilitate vădită și cu o agresivitate în care apărea ceva din vechea violență a caracterului său, o făcea fiindcă era convins că funcțiile sale de conducere îi impuneau obligații mai mari decât celorlalți deținuți. Cu tenacitate, și de multe ori nu fără succes, el încercă să le impună voința sa, să le influențeze depozițiile și să instaureze un regim pe care Speer, furios, l-a denumit „dictatura lui Göring”. După atâția ani, după atâtea insuccese și umiliri, ajungea în sfârșit la țintă, pentru o frântură de timp – și aceasta atunci când totul era inutil: acum era în sfârșit primul, „nazistul nr. 1”, cum s-a numit el însuși.

Factorii ascensiunii sale personale au fost și aceia ai eșecului său; căci și unii și ceilalți se bazau pe un egocentrism turbat, lipsit de orice mecanism de control, care nu recunoștea, în afara propriei sale satisfaceri, nici o altă constrângere. În depoziția sa, el declara unuia dintre apărătorii de la Nürnberg: „Dacă voiți într-adevăr să faceți ceva nou, cei buni n-o să vă

ajute. Ei sunt mulțumiți de ei înșiși, sunt leneși, îl au pe bunul dumnezeu și capul lor tare – așa că nu se poate face nimic cu ei. «Lăsați oamenii grași să vină la mine...»: un rege care este unsul lui dumnezeu poate să spună aceasta, dar nu și un führer care s-a creat el însuși. Lăsați ticăloșii înrăiți să vină la mine... Cei răi, care au ceva pe conștiință, sunt indivizi serviabili, atenți la primele amenințări, pentru că știu cum se întâmplă lucrurile, dar și la câștig... Li se poate oferi ceva pentru că iau. Pentru că nu au scrupule. Pot să fie spânzurați când nu sunt docili. Lăsați ticăloșii înrăiți să vină la mine – cu condiția să dețin puterea, putere de viață și de moarte. Singur și unic depozitar, căruia nimeni să nu-i poată strica meseria... Ce știți voi despre posibilitățile existente în domeniul răului? De ce scrieți și filozofați, voi care nu cunoașteți decât virtutea și modul de a o cuceri, când, de fapt, lumea este pusă în mișcare de cu totul alte forțe...”[34].

Poate că aceasta explică rațiunea care îl făcuse să spere cu atâta încăpățânare într-o glorie postumă. Germania avea nevoie pentru viitor, declara el, „de o personalitate puternică, pentru a-i strânge în jurul ei pe germani. Atunci unii își vor aduce din nou aminte de mine. Din nenorocire însă, am să fiu mort”. Chiar în moarte, Göring nu voia să vadă decât o trambulină a reînvierii sale istorice. Declarațiile pe care le-a făcut în celula sa din închisoarea din Nürnberg lasă tot timpul să se întrevadă, într-un ultim act de autoiluzionare și de supraestimare a persoanei sale, gândul că o dată va fi sărbătorit ca un martir. Era bucuros că fusese condamnat la moarte, afirma el cu puțin timp înainte de sfârșitul său, pentru că un condamnat la închisoare pe viață nu are nici o șansă să devină martir. „Peste cincizeci sau șaizeci de ani vor putea fi văzute în toată Germania statuile lui Hermann Göring”, declară el. Și adăugă: „Statui mici, poate, dar una în fiecare casă”.

CAPITOLUL al II-lea – JOSEPH GOEBBELS sau „omul-canalie”

Ceea ce reprezenta național-socialismul apărea în mult mai mică măsură în talmeș-balmeșul contradictoriu al ideologiei sale decât în metodele propagandei sale. S-ar putea spune chiar, că național-socialismul era o propagandă care se da drept o ideologie: adică o voință de putere care-și formula teoremele ideologice în funcție de eficacitatea psihologică și își trăgea postulatele dintr-o detectare precisă a stării de spirit și a instinctelor maselor. Datorită aptitudinii sale de a comunica direct cu „spiritul” acestor mase, național-socialismul părea să nu aibă nevoie, pentru reușită, de acea gândire proprie care le adusese tuturor mișcărilor de mase ale istoriei consistența și succesul. Resentimente, mișcări de revoltă dictate de momentul prezent, ca și acea legătură mecanică rezultând din simpla activare a forțelor sociale: aceștia erau factorii care, cu o perfectă cunoaștere a metodelor psiho-tehnice de manevrare a maselor, înlocuiau dinamismul gândirii. Marea parte a elementelor ideologice adoptate de național-socialism nu erau altceva decât niște mijloace selecționate în funcție de eficacitatea lor în vederea întreținerii în sânul maselor a unui neîncetat foc de artificii de propagandă. Steaguri, ovații, fanfare, defilări, pancarte cu lozinci și lumina reflectoarelor: tot acest arsenal de stimulente, puse în funcțiune cu multă bogăție de imaginație, avea drept scop crearea unui extaz colectiv. Se punea problema de a anihila individul, de a întreține o permanentă lipsă de gândire și de a obține ascultarea necondiționată mai întâi a adepților, apoi a întregului popor. Ierarhia stabilită între ideologie și propagandă nu apărea nicăieri mai evident ca într-o expresie folosită curent pe atunci: național-socialismul trebuia să fie „trăit”, ceea ce echivala cu a spune că orice reflecție critică era nedorită. Într-adevăr, această ideologie se dovedea „de nediscutat” în sensul strict al cuvântului, deoarece scăpa oricărei confruntări obiective, refugiindu-se în domeniul insesizabil al sentimentelor pseudo-religioase în cadrul căruia, într-o rigiditate solitară și metafizică, în pofida tuturor judecăților de valoare raționale, führerul constituia singura mărime constantă. Refugierea în domeniile iraționalului, unde politica devenea o chestiune de credință, răspundea, desigur, unei

nevoi adânci a maselor aflate în derută. Dar direcția și formele pe care le împrumuta această mișcare erau rezultatul unui teleghidaj machiavelic; astfel că ceea ce apărea mai întâi ca o cerință elementară era de fapt un iraționalism căutat și întreținut în mod deliberat.

Joseph Goebbels, creierul acestei manevrări a sufletelor, a fost, fără îndoială, unul dintre maeștrii propagandei și, în această privință, îi depășea cu mult pe ceilalți demnitari naziști, în majoritate niște aventurieri mediocri. Hitler și Goebbels se completau: viziunile tulburi ale lui Hitler, condiționate de complexele sale, de legăturile sale intuitive, extatice, cu masele, erau exploatate cu ajutorul celei mai eficiente tehnici de propagandă; Goebbels le raționaliza, le găsea slogane, imagini și mituri. Datorită lui Goebbels noțiunea de „führer”, ca mântuitor, demiurg și mesia, a dobândit un caracter aproape sacru. Cultul führerului, al cărui adevărat creator și organizator a fost el, exploatând nevoia de credință și de siguranță, dorința latentă de alienare în fața unei lumi rămase fără dumnezeu, furniza partidului nazist în plină ascensiune sprijinul unei structuri ierarhice. Există nenumărate mărturii ale acestui cult. În „*Der Angriff*” („Atacul”), ziar fondat de Goebbels de pe vremea când era gauleiter al Berlinului, stăpânul propagandei Reichului scria articole al căror ton și expresie evocau într-o manieră caracteristică stilul biblic: „Operele de talent sunt rezultatul hărniciei, perseverenței și aptitudinilor. Numai harul permite geniului să fie creator. Omul într-adevăr mare găsește în instinct rădăcinile energiilor sale cele mai profunde. Adeseori el nici nu va putea explica de ce este astfel. El se va mulțumi să spună: «Așa este». Și așa și este. Ceea ce hărnicia, știința și învățătura școlilor nu pot rezolva, dumnezeu o proclamă prin gura celor aleși. În toate domeniile eficacității umane, geniul este har... Atunci când vorbește Hitler, orice rezistență se destramă în fața efectului magic al cuvântului său. Nu poți fi decât sau prietenul, sau dușmanul său. El îi separă pe cei pasionați de cei reci și îi respinge pe cei călduți... Mulți pot face dovada clarviziunii lor și mai mulți a priceperii organizatorice, dar în Germania de astăzi numai el singur are darul de a transforma, prin puterea cuvântului, o cunoaștere a destinului în valori politice viitoare. Mulți sunt chemați, dar puțini aleși. Suntem cu toții ferm convinși că el este purtătorul vostru de cuvânt și ghidul vostru. Iată de ce credem în el. În afara personalității sale umane atrăgătoare, noi vedem în acest om grația destinului, ne însușim ideologia sa cu toate speranțele, și astfel ne aflăm

atașați de această forță creatoare care-l împinge înainte, și pe noi toți împreună cu el...”[35].

Într-un alt pasaj, Goebbels califica simțământul său față de führer drept „un simțământ sfânt și intangibil”. La capătul unei cuvântări el declara că Hitler vorbise într-un fel „profund și mistic”, „aproape ca o evanghelie”, și îl asigura de fidelitatea sa nestrămutată: „Poate că într-o zi mulțimea vă va insulta și va striga: «Răstigniți-l!» Atunci noi vom fi acolo, animați de o voință de fier, strigând și cântând: «Osana»”. Într-unul din discursurile pe care le ținea la fiecare 19 aprilie seara, în ajunul aniversării lui Hitler, el declara: „Atunci când vorbește führerul, parcă ar fi o slujbă divină”. Iar în jurnalul său intim găsim de fiecare dată când evocă persoana lui Hitler formulări într-un insuportabil stil sentimental, de adolescent în plină criză de pubertate: „Ne-am dus cu mașina la Hitler. Tocmai își lua prânzul. S-a ridicat brusc de la masă și iată-l stând în picioare în fața noastră. Îmi strânge mâna. Ca un vechi prieten. Și acești ochi mari, albaștri. Ca niște stele. Este bucuros că mă vede. Sunt copleșit de fericire... Omul acesta are totul pentru a fi un rege. Este tribunul popular înnăscut. Viitorul dictator...”

Într-un alt pasaj: „Hitler este aici. Bucuria mea e mare. Mă salută ca pe un vechi prieten. Mă îmbrățișează. Cât îl iubesc! Ce om!... Apoi începe să vorbească. Cât sunt de mic! Îmi dă fotografia sa. Cu un cuvânt de prietenie pentru Renania. Heil Hitler! Mi-ar place să-l am pe Hitler prieten. Portretul lui este așezat pe masa mea...”

O asemenea idolatrie a contribuit în mod hotărâtor la întărirea poziției lui Hitler în partidul de masă care se constituia, dându-i în același timp o valoare aproape metafizică. Suprimând veleitățile de democrație internă de care dăduse dovadă vechiul partid, acest cult al persoanei lui Hitler favoriză instaurarea structurilor centraliste și autoritare în sânul partidului nazist. Hitler deveni în mod definitiv stăpânul absolut, „către care se orientau adepții în nevoia lor de a se devota, de a servi, de a se supune sau de a refuza responsabilități; el era singurul în drept să capteze aceste oferte și să le utilizeze pentru acțiunea politică salvatoare”.

Toate acestea Hitler le datora „devotatului și statornicului său scutier”[36], cum îl numea câteodată pe Goebbels, dovedindu-i recunoștința sa printr-o avansare rapidă și onorându-l ca partener și organizator al festivităților sale intime. Numai într-un târziu apăru o rezervă sensibilă în toate domeniile. În măsura în care această rezervă nu se datora numai unor considerații tactice, vizând un ministru al propagandei ajuns prea vizibil

conștient de valoarea sa, s-ar putea eventual vedea aici efectul neîncrederii lui Hitler față de abilitatea cu care Goebbels s-a priceput întotdeauna să se adapteze vicisitudinilor situației.

Într-adevăr, afirmațiile delirante ale lui Goebbels nu pot fi considerate ca profesiuni de credință sincere. Tonul lor hiperbolic e de ajuns ca să le facă foarte suspecte. Goebbels a cunoscut în multe rânduri drumul Damascului și niciodată diferitele sale schimbări la față nu au fost inspirate de o convingere sinceră, ci de oportunismul aceluia ce se dă întotdeauna de partea celui mai tare. „Sunt un apostat” – mărturisi el într-o zi. Teza sa asupra maleabilității omului a aplicat-o mai înainte de toate asupră-și, și aceasta în felul cel mai sistematic, fapt care i-a permis mai târziu să realizeze tot ceea ce se aștepta de la el: aclamații și excese, pogromuri, încredere în führer, rezistență. Singurul cu idei clare dintre membrii de partid ai vechii gărzi, el era în același timp unul dintre oamenii cei mai lipsiți de caracter și fără nici un fel de rigurozitate față de sine.

> „Nu sunt decât un instrument,
> Pe care bătrânul Dumnezeu își cântă cântecul.
> Nu sunt decât un recipient,
> Care așteaptă ca natura să verse în el, cu un zâmbet,
> vinul cel nou”.

Astfel se exprima pe vremea când era student. Lipsit de orice convingere personală și profundă, el se pricepea să le pună în valoare pe acelea ale altora. O dată a mărturisit cu admirație că Hitler era periculos pentru că credea în ceea ce spunea; el, dimpotrivă, nu reușea niciodată acest lucru și ascundea această carență, pe care o resimțea ca pe o slăbiciune, în spatele unor mărturisiri cinice. Strigătul de bucurie din primele timpuri: „Cred din nou!” sau formula *„Credo, ergo sum!”* nu demonstrau decât foarte clar setea lui de a participa la exaltările sentimentale și la elanurile mistice ale „altora”, dar obiectul acestei credințe îi era absolut indiferent: „Ceea ce importă nu este atât în ce anume credem, cât faptul că credem”.

Este una dintre ironiile grotești ale istoriei ca Goebbels, fiul unei familii de muncitori renani catolici, să-și găsească tocmai în mișcarea național-socialistă credința pe care o căuta. Înzestrat cu aptitudini intelectuale, el a fost de la bun început victima sentimentului chinuitor al infirmității sale fizice: avea o constituție slabă și un picior chircit. În 1933, când s-a dus la Geneva în calitate de reprezentant al Reichului, presa

elvețiană a publicat o caricatură reprezentând un omuleț diform, cu părul negru, și legenda: „Cine să fie? Cum, e reprezentantul marii rase nordice, sănătoase, cu părul blond și ochii albaștri!” De fapt, această ironie dezvăluie în parte dificultățile întâmpinate de Goebbels din partea vechilor tovarăși ai lui Hitler, îndeosebi din partea soldaților brutali din SA. Totodată, ca infirm și ca intelectual, el părea să nu-și aibă locul într-un partid care considera ca semne ale unei autentice apartenențe nu aptitudinile intelectuale, ci forța fizică, puritatea rasială, părul blond și picioarele lungi. În curând Goebbels va fi cunoscut sub numele de „micul nostru doctor”, și această denumire exprimă considerația condescendentă pe care i-au manifestat-o ciracii lui, prea puțin înzestrați sub aspectul inteligenței, dar cu o constituție fizică solidă. În ciuda admirației pe care, o stârneau calitățile sale de demagog, el le-a rămas tot timpul suspect; pentru spiritul lor obtuz, spiritul lui speculativ, răceala sa erau descumpănitoare, „negermane”; multă vreme Goebbels a fost considerat „elev al iezuiților” și „semi-francez”.

Pe de altă parte, el părea să fie opusul tipului de om cerut de regim, de exemplu atunci când scrie: „Noi nu ne mulțumim cu convingeri. Noi căutăm... claritatea...” Asemenea fraze marcau distanța dintre Goebbels, și tipul instinctual al majorității celor din partidul nazist – tip despre care ministrul propagandei spunea că „ceea ce nu are în creier are în inimă și, ceea ce este esențial, *în pumni*”. Fără îndoială că Goebbels suferea că nu era ca ceilalți. Mai ales la începuturile ascensiunii sale, atunci când era gauleiter al Berlinului, căci pentru eficacitatea acțiunilor sale era pe atunci tributar fidelității necondiționate a unui grup de luptă al SA-ului, care se caracteriza mai ales printr-un activism lipsit de orice spirit critic și printr-o violență dintre cele mai primitive. Ura sa împotriva intelectului, care era o formă a urii împotriva lui însuși, îl determina să se coboare, să se contopească cu mulțimea, fiind totodată chinuit de ambiție și de setea de distincții. Îi era tot timpul teamă să nu fie luat drept un „intelectual” și, în consecință, descalificat. Aceasta este rațiunea demonstrațiilor sale extravagante de fidelitate față de persoana lui Adolf Hitler: acest devotament orb părea să fie o compensație la obligația de a gândi el însuși și la defectele fizice care-l excludeau din rasa superioară. Calitatea sa de intelectual, ca și infirmitatea sa fizică îl făceau foarte vulnerabil față de rivalii săi în lupta pentru putere; din această cauză a devenit un oportunist înverșunat, înzestrat cu o intuiție extraordinară în ceea ce privește raporturile de forțe din anturajul său. Deși temperamentul și consecvența sa

intelectuală îl făceau ca, în discuțiile privitoare la orientarea partidului, să se găsească de partea ideologiei, se pricepea întotdeauna să treacă la timp de partea majorității.

Totuși, contradicțiile firii sale erau cu greu camuflate de jocul acțiunii și, cu timpul, în ciuda priceperii sale de a-și face iluzii, Goebbels a fost obligat să-și examineze conștiința, cu sau fără voia lui. „În mine totul se revoltă împotriva intelectului”, scria el în tinerețe, apoi, făcând aluzie la cauza reală a tensiunilor și aspectelor colțuroase ale caracterului său: „Piciorul îmi produce multe griji. Nu încetez să mă gândesc la el, și aceasta îmi strică toată bucuria când mă aflu în mijlocul oamenilor”.

Goebbels a căutat tot timpul o compensație la amărăciunea pe care i-o pricinuia infirmitatea sa. O mărturisesc setea sa de onoruri, de glorie, ca și stilul sacadat, amintind pe acela al comenzilor militare, de care se folosește în primele sale încercări literare. Îi plăcea să dea impresia de duritate și de virilitate. În ansamblul producției sale literare și ziaristice distingem trei categorii care contrastează în mod straniu între ele: concizie, mai ales în comentariile sale politice, aspectul de bravadă prostească a polemistului și, în sfârșit, emfaza bâlbâită a notelor sale intime. „În tine sălășluiește un poet și un soldat”, spune el în lucrarea sa din tinerețe intitulată „Michael”. Or, comisia de recrutare abia îl găsise „apt pentru muncă”, iar primele sale încercări literare s-au soldat cu un eșec. În lucrarea menționată, ca și în cuvântările sale ulterioare, el folosea adesea formula: „Noi, marii mutilați ai războiului mondial”, voind în felul acesta să acrediteze ideea că piciorul său anormal era urmarea unei răni primite în luptă, și se pare că această înșelătorie a găsit crezare o perioadă surprinzător de lungă. Fără îndoială că tendințele sale afective și-au găsit impulsul lor esențial și în sentimentul dizgrației sale fizice. Locul ocupat în fragmentele regăsite din jurnalul său intim de relatarea diferitelor sale legături, ca și tonul pe care sunt făcute mărturisirile sale, trădează dorința lui de a trece drept un „mare ștrengar” măcar în propriii săi ochi.

Alături de aceste mărturisiri ale bărbatului de 28 de ani găsim nenumărate însemnări care relevă o conștiință exacerbată de sine însuși, trecând câteodată brusc la sentimente de milă față de propria persoană. Iată ce scrie el de exemplu:

„Citesc lucrarea lui Gmelin «Temudjin (stăpânul pământului)»... Fiecare femeie mă excită la nebunie. Rătăcesc ca un lup hămesit. Și totuși

sunt timid ca un copil. Adesea nu mă înțeleg eu însumi. Ar trebui să mă-nsor și *să fiu* un mic-burghez. Și opt zile după aceea să mă spânzur!”

Stăpân al pământului, voracitate, dezgust și profundă nesiguranță: este incontestabil că impulsuri de genul acesta au făcut ca Goebbels să ia, la sfârșitul anului 1924, hotărârea de a intra în partidul național-socialist, dacă nu-l va fi împins pur și simplu nevoia. Până acum fostul student nu înregistrase decât eșecuri pe plan profesional. Pentru a-și liniști părinții îngrijorați, după terminarea studiilor a lucrat un timp la o bancă; mai târziu a devenit agiotor la bursă, pentru a intra apoi ca secretar la un politician rasist, ajungând în felul acesta în contact cu național-socialiștii. În calitatea sa de colaborator al lui Gregor Strasser a aparținut la început aripii din Germania de nord a partidului nazist. Prin tendințele sale pretins „proletare”, această aripă se deosebea oarecum de orientarea fățiș „fascistă” adoptată de partid în Germania de sud și a găsit în persoana lui Goebbels pe unul din purtătorii săi de cuvânt cei mai convinși: „Sunt cel mai extremist. Reprezint tipul nou”, nota el în jurnalul său intim din anii aceia.

Aceste chestiuni de orientare a mișcării l-au dus pe Goebbels în situația de a se afla într-un conflict violent cu cei din München, cu „bonzii münchenezi”, cum îi denumea pe atunci. Așa se făcu că la un congres al partidului, ținut la Hanovra în 1926, el veni cu propunerea, devenită celebră, ca „Adolf Hitler, acest mic-burghez, să fie exclus din partidul național-socialist”. Dar atunci când, trei săptămâni mai târziu, la un congres ținut la cererea „germanilor din sud”, Goebbels compară alura și prosperitatea acestui grup, prestigiul lui Hitler cu sărăcia materială a grupului lui Strasser, pentru primă oară șovăi. Puțin mai târziu, când Hitler l-a îmbrățișat în public, după un discurs al său, Goebbels, pătruns de recunoștință, nota cu exaltare în jurnalul său: „Adolf Hitler, te iubesc”. Sub influența unei invitații generoase la München și la Berchtesgaden, ultimele sale ezitări dispărură; în același timp înțelese limpede încotro trebuia să-și orienteze ambiția: dacă Hitler era într-adevăr „Hristos”, el voia să fie acela care va anunța cuvântul lui mesia; căci „cu cât îl fac mai mare și mai sublim pe dumnezeu, cu atât mă ridic și eu”. În acest sens avea perfectă dreptate când scria că zilele petrecute la München împreună cu Hitler „îi arătaseră drumul de urmat”: promotorul mitului despre führer își găsise calea.

„Șeful vorbește despre probleme rasiale – notează el în jurnalul său intim în cursul acelor zile de la München. – Cuvintele sale nu pot fi reproduse. Trebuia să fi fost acolo. Hitler este un geniu. Instrumentul

spontan al unui destin divin. În fața lui mă simt copleșit. Cum este el? Este ca un copil: prietenos, bun, milos. Dar și viclean, inteligent și abil ca o pisică, și tunător, superb și uriaș ca un leu. Un tip. Un om. Vorbește despre stat. După masă vorbește despre cucerirea statului și despre sensul revoluției politice... Cuvintele sale au rezonanța unei profeții. Acolo sus, în cer, un nor alb ia forma unei cruci încârligate. O lumină strălucitoare, care nu este o stea, luminează cerul. Să fie oare un semn al destinului?”

Din această clipă Goebbels și-a închinat persoana și toată existența „führerului” și a eliminat în mod conștient toate obstacolele pe care i le putea opune rațiunea, liberul arbitru și respectul de sine. Această supunere era mai mult un act rațional decât unul de credință; ea a dăinuit până la sfârșit, în ciuda tuturor vicisitudinilor: „Oricine se rupe de Adolf Hitler nu poate decât să piară”, avea el obiceiul să declare. Hitler recompensă această convertire, numindu-l pe Goebbels, trei luni mai târziu, în toamna anului 1926, gauleiter al Berlinului, „înzestrat cu puteri speciale”. Astfel, Goebbels se găsi în fruntea micii organizații de partid din Berlin în plină dezbinare. În curând descoperi că „istoria se plămădește în stradă” și că „strada constituie elementul caracteristic al epocii noastre”. În puține luni, datorită aplicării fără scrupule a acestei maxime, el ajunge cel mai temut demagog al orașului. Pentru a-și marca apariția și a atrage atenția înscenă, cu ajutorul unei gărzi personale, incidente în sălile de întruniri și schimburi de focuri; unul dintre capitolele în care el relatează evenimentele acestei epoci poartă titlul semnificativ „Ascensiune sângeroasă”. „Păzea, câinilor! – scrisese el cu puțin timp înainte –, când mă voi dezlănțui, n-o să mă mai puteți opri!” Metodele sale de luptă erau aplicarea unor principii de propagandă inspirate de un perfect machiavelism. Sângele vărsat în felul acesta, chiar și cel al oamenilor lui, nu era prețul inevitabil al luptei politice, ci instrumentul conștient al unei agitații care știe că în toate împrejurările sângele furniza cele mai eficace titluri în ziare.

„Este bună propaganda care duce la succes – afirma Goebbels într-un discurs ținut pe atunci –, dar e rea aceea care nu-și atinge scopul, oricât de inteligentă ar fi; căci propaganda nu are misiunea de a fi inteligentă, ci aceea de a duce la succes... Nimeni nu poate deci spune: propaganda voastră este prea brutală, prea grosolană. Nu așa trebuie judecat. Propaganda nu trebuie să fie corectă, blândă, prudentă sau umilă; ea trebuie să ducă la succes... Dacă cineva îmi spune: «propaganda voastră nu are ținută morală», consider că este inutil să discut în mod serios cu el. Pentru

că important este ca propaganda să dea rezultatele așteptate, și nu să aibă ținută”.

Atunci când a publicat în volum articolele apărute în acea perioadă în ziarul „*Der Angriff*”, Goebbels a adăugat un cuvânt înainte în care se referă cu uimire la „libertatea de necrezut” pe care i-o acordaseră autoritățile republicane; de fapt, această carte constituia unul dintre documentele cele mai tulburătoare asupra inerției și neputinței autorităților în fața dușmanului lor.

Goebbels a descris el însuși tactica sa demagogică în următorii termeni: „Să-l ataci fără milă pe adversar, să-l cercetezi, să-i cauți punctul slab, să-ți ascuți cu grijă lancea, să o înfigi cu precizie acolo unde cuirasa e mai slabă, apoi să-i spui, poate cu un surâs amical; «Iartă-mă, dragă vecine, dar nu am putut face altfel!» Iată faimoasa răzbunare despre care se spune ca este o mâncare ce se mănâncă rece”.

Goebbels a dat nenumărate exemple de asemenea procedură. Luni de zile și-a concentrat atacurile împotriva prefectului poliției din Berlin, Bernhard Weiss, pe care-l numea neîncetat „Isidor Weiss”. Atunci când tribunalele i-au interzis să folosească acest nume, Goebbels s-a apucat să stigmatizeze „sistemul Isidor”. Pe prefectul de poliție Zörgiebel l-a denumit „goiul de reclamă al prefecturii de poliție”. Cancelarul Reichului, Hermann Müller, care lucrase cândva în industria ceramică, s-a văzut calificat „comisvoiajor de scaune de WC”, în timp ce Scheidemann era calificat „neghiob de salon” – toate acestea fără ca vreo persoană să-i fi cerut în mod serios socoteală lui Goebbels. Când unii amici i-au reproșat atacurile sale înverșunate împotriva lui Bernhard Weiss, care dăduse în timpul războiului dovadă de curaj ca ofițer, Goebbels răspunse că persoana lui Weiss nu-l interesa de loc; ceea ce îl interesa era efectul obținut: „Pentru agitație ne folosim de mijloacele care se dovedesc eficace”. Cu ajutorul unor interpuși, el răspândi zvonuri scandaloase despre Severing și nu-și ascunse bucuria când văzu că presa democrată „căzuse în cursă”. În timpul campaniei desfășurate împotriva planului Young, el recunoscu deschis că nu citise niciodată ceea ce ataca cu atâta violență: „Propaganda nu are nimic comun cu adevărul!” Într-un articol, el declara că Reichstagul era „o grămadă de gunoi împuțit” și afirma, fără rușine, că mandatul parlamentar servea numai pentru a permite partidului nazist „să împrumute de la democrație propriile sale arme”. Cu aceeași sinceritate proclama că scopul campaniei electorale era „să trimită în parlament o echipă de sabotori”. În sfârșit, la începutul

legislaturii din 1928, el scria astfel: „Nu sunt membru al Reichstagului. Sunt un IDI (beneficiar al imunității parlamentare), un IDF (beneficiar al permisului de călătorie gratuită). De ce să ne intereseze Reichstagul? Noi am fost aleși împotriva lui și ne vom folosi de mandatul nostru potrivit directivelor acelora care ni l-au dat”. Mărturisire pe care o încheia cu această remarcă: „Sunteți uimiți, nu? Să nu credeți însă că totul s-a terminat. Aceasta este numai Uvertura... O să mai aveți ce râde! Așteptați numai să înceapă piesa!” În broșura sa intitulată „A doua revoluție”, apărută în 1926, el declara: „Vom înfăptui tot ce vom voi dacă vom reuși să mobilizăm în serviciul cauzei noastre foamea, desperarea și sacrificiile...” El recunoștea în mod deschis că saluta prăbușirea și făcea tot posibilul pentru a ațâța incendiul desperării. „A da frâu liber pasiunilor vulcanice, a provoca explozii de mânie, a pune în mișcare mase de oameni, a organiza cu sânge rece ura și desperarea”, aceasta este, potrivit propriei mărturisiri a lui Goebbels, sarcina pe care și-a fixat-o el însuși. Inventa neîncetat noi stratageme; stârnea extazul ascultătorilor săi, îi făcea să se ridice în picioare, să cânte, să-și ridice brațele, să repete formulele unor jurăminte – și o făcea nu sub impulsul pasional al momentului, ci în virtutea unui calcul psihologic elaborat cu grijă la masa lui de lucru. Dacă obținea reacțiile scontate, el se ridica, mic, dar foarte drept, cel mai adesea cu o mână înfiptă în șold, măsurând cu calm efectul punerii sale în scenă. Atunci când Horst Wessel, un șef SA, a fost omorât de un rival în cursul unei încăierări în legătură cu o prostituată, Goebbels a făcut din el martirul mișcării. După o bătălie în toată regula într-o berărie din nordul Berlinului, el a creat tipul „eroului SA necunoscut”. Adversarii politici l-au calificat drept „șeful bandiților din Berlin”. El făcu din această poreclă un titlu de onoare. Inventă lozinci, imnuri, mituri, găsind până și în înfrângeri mijlocul de a trage foloase politice. „Propaganda nu are nimic comun cu adevărul!” Succesul său se întemeia mai degrabă, după cum o mărturisea cinic Goebbels, pe apelul la „instinctele cele mai primitive ale maselor”. A doua zi după 30 ianuarie 1933, Goebbels se lăudă cu faptul că „propaganda sa nu avusese numai un efect direct, în sensul că adusese partidului nazist milioane de voturi; ea paralizase adversarul”.

Pe la mijlocul lunii martie 1933, Hitler, violând acordurile privitoare la coaliție, îi încredință Ministerul Educației Poporului și Propagandei, a cărui înființare era de mult prevăzută. Preluându-și postul, Goebbels declară pe șleau că „guvernul avea intenția să nu mai lase poporul de capul său”.

Îmbinarea propagandei și a terorii reprezenta elementul constitutiv al regimului. Chiar un observator atât de critic ca ziaristul american William L. Shirer, care nu era de fel supus intimidării teroriste, a recunoscut că și el „suferise până la un anume punct influența (acestei propagande)” și că „s-a lăsat adeseori indus în eroare”.

După debutul acesta promițător, rolul lui Goebbels în istoria celui de-al III-lea Reich a urmat neîncetat o curbă descrescândă și numai spre sfârșitul războiului și-a recăpătat brusc din importanță; vedem limpede prin aceasta până la ce punct Goebbels însuși – și nazismul își croiseră drum spre putere, mobilizând în mod exclusiv sentimente de revoltă și de opoziție și, în consecință, în ce măsură are nevoie propaganda de un adversar. Această problemă va rămâne în umbră atâta timp cât energiile vor fi absorbite de problemele organizării unei propagande și a unui aparat de supraveghere perfect, ca și ale luptei împotriva rezistențelor interne, care vor procura materialele necesare condiționării psihologice. Ea se va manifesta ulterior și mai puternic, cu atât mai mult cu cât regimul, preocupat să-și consolideze dominația, a trebuit să renunțe pentru multă vreme să mai abată atenția asupra așa-zișilor dușmani din afară.

Astfel Goebbels se văzu curând împins pe planul al doilea, deși la început această dare înapoi era aproape imperceptibilă. Până și articolele pe care le-a publicat în această epocă erau, într-un mod ciudat, sumbre și nesemnificative; de acest lucru trebuie să-și fi dat și el seama, deoarece, spre deosebire de comentariile din „perioada luptei” și a anilor de război, pe acestea nu le va publica niciodată sub formă de volum. Vorbind despre cauzele scăderii influenței sale, Goebbels declară într-o zi că simțea adeseori nostalgia anilor dinainte de luarea puterii, când aveai ce să ataci. Numai atunci când regimul nazist se consolidă în suficientă măsură pe plan intern și extern și nu mai era nevoie în consecință de precauții, Goebbels găsi în antisemitismul din ce în ce mai violent al celui de-al III-lea Reich un nou debușeu, asupra căruia se aruncă cu aviditatea unui ambițios, iritat de repetate decepții. Deveni unul dintre cei mai înverșunați persecutori ai evreilor.

Camarazii lui de școală îl porecliseră Goebbels „rabinul”. El a considerat fără îndoială necesar ca, în cursul luptelor pentru putere ce se dădeau în anturajul lui Hitler, să manifeste, în compensarea infirmității sale, un antisemitism înverșunat. Personajul „demonizat” al evreului, așa cum îl prezenta Goebbels sub o formă din ce în ce mai artificială, nu era decât o

rămășiță evidentă a unei stilizări deliberate; căci toate portretele dușmanului universal, urmărindu-și mașinațiile de la Moscova până în Wall Street, se spulberau în fața imaginii acestor ființe speriate, persecutate, decorate cu steaua galbenă, pe care erau obligate s-o poarte, care mai puteau fi văzute rătăcind un timp pe străzile orașelor germane înainte de a dispărea.

Goebbels avea absolută nevoie pentru propaganda sa de acea schemă „prieten-dușman": o nouă dovadă în acest sens o constituie o reflecție făcută de Hitler în 1943 și notată cu orgoliu: Goebbels era „unul dintre puținii la număr care știu în zilele noastre să se servească de război cu bună știință". Remarcabil în această laudă, prima acordată, după multă vreme, de Hitler Colaboratorului său, este că ea coincidea perfect cu întorsătura hotărâtoare a războiului. Până atunci Goebbels nu reușise, în ciuda tuturor eforturilor, să recâștige terenul pierdut. Spre sfârșitul anului 1939, rivalul său Rosenberg mai putea nota cu satisfacție o remarcă a lui Hitler potrivit căreia trebuia să se vegheze ca, pe cât posibil, ministrul propagandei să fie împins pe toată durata războiului pe ultimul plan. Dar atunci când apărură primele crize și înfrângeri, mărturiile de credință în victorie, de altfel sterile în ce privește eficacitatea lor propagandistică, făcură loc unei amărăciuni crescânde, și ura înlocui subaprecierea adversarului. Acum Goebbels putea recuceri puterea sa de odinioară, după lunga pregătire a renașterii sale. Își regăsi vechea abilitate, arta sa de a încurca lucrurile în mod inextricabil; și, o dată cu regăsirea dușmanilor, reapărură acea emfază și acel elan retoric care îi aduseseră înainte reputația de cel mai bun orator al partidului.

Acest lucru ni-l dovedesc articolele pe care le-a scris pentru revista „Das Reich" și care erau redactate pe baza principiului: fiecare să conțină o concesie făcută adevărului. O altă mărturie a acestor daruri: bogăția de minciuni cu care Goebbels căuta să demoralizeze adversarul cu ajutorul emisiunilor de radio difuzate în spatele fronturilor și menite să insufle spaimă față de legendara „coloană a cincea". Creă noțiuni noi, ca cea a „coventrizării" orașelor dușmanului și, după ce înfrângerile obligaseră la retrageri, cea a „avantajelor liniei interioare". Uzurpă, fără nici un scrupul, celebrul semn „V" inventat de adversar, transformându-l în simbolul încrederii sale în victorie. În același timp populariză unele imagini, ca cea a „hoțului de cărbuni" – în cadrul propagandei pentru economia de combustibil – sau silueta amenințătoare a omului negru, care, pe toate zidurile imobilelor, amintea poporului german că „dușmanul ascultă". Atunci când războiul luă o întorsătură tot mai catastrofală, el inventă

legenda despre „arma-minune”. Aceste metode trebuiau să confirme teza lui Hitler potrivit căreia, „folosind încontinuu și în mod judicios propaganda, poți să obții ca poporul să ia iadul drept cer și cea mai neagră mizerie drept rai”[37]. După cum relatează unul dintre colaboratorii săi, Goebbels se simțea „aproape fericit” atunci când erau distruse în timpul bombardamentelor edificii vestite; gândind exclusiv în categorii ale propagandei, el putea da atunci apelurilor sale acele accente de ură extatică care fanatizau masele, din ce în ce mai epuizate, și care le redădeau un nou impuls. După catastrofa de la Stalingrad, Goebbels se strădui ore întregi să obțină de la Hitler permisiunea să organizeze un recviem solemn, pe care-l regiză în cele din urmă cu o pompă tragică. Puțin după aceasta, Goebbels obținu la Palatul sporturilor unul dintre cele mai mari triumfuri oratorice ale sale: ridicând brusc la rangul de reprezentant al națiunii mulțimea adunată în fața sa, el îi puse cele zece celebre „întrebări sugestive” și, „în tumultul unei atmosfere frenetice”, cum avea să scrie el însuși după ținerea adunării, obținu asentimentul ei pentru ducerea războiului total. Timp de câteva zile calculase cu multă grijă fiecare frază, fiecare efect, fiecare resursă oratorică a discursului, până la chemarea finală, destinată să electrizeze mulțimea: „Și-acum, popor, ridică-te, iar tu, furtună, dezlănțuie-te!”

El personal, dimpotrivă, rămânea imun la orice emoții: simplu organizator, era atent să nu devină victima propriilor sale metode. Chiar dacă acest lucru nu i-a reușit întotdeauna în întregime, în sensul că se întâmpla să cadă uneori în cursa propriei sale demagogii, totuși acesta reprezenta principiul esențial al atitudinii sale. Mai târziu, în clipele retragerii frontului, el puse totul în acțiune pentru a agita spectrul „hoardelor asiatice”; în același timp evoca ideea unui acord unilateral cu Răsăritul: era un spirit de un perfect machiavelism, care râvnea puterea în aceeași măsură în care îi disprețuia obiectul.

De fapt, personajul lui Goebbels nu poate fi explicat decât prin profundul său dispreț față de oameni. În „scrierile sale intime” regăsim termenul revelator de „om-canalie” – formulă preferată a unui individ adeseori umilit. Adversari, amici, adepți, și până la urmă întregul popor nu au însemnat niciodată pentru el decât materia primă de care se servea pentru a declanșa manifestații eficiente și a obține acea glorificare personală și putere de care avea atâta nevoie. Tirade pline de ură, fascii de lumină, antisemitism, cultul führerului, triumfuri repurtate la Palatul sporturilor – toate aceste succese ale lui nu erau în intenția și în realizarea lor decât

„trucuri”, după cum mărturisea Goebbels cu cinism. Putea să vorbească unor milioane de oameni ca din adâncul inimii fără să exprime propriile sale sentimente, manevra sufletele, ideile și pe el însuși: toate acestea formau un singur tot. Cel mai lucid și mai lipsit de scrupule calculator din anturajul apropiat al lui Hitler, el era cu totul liber de acea „povară a conștiinței”, de care Hitler considera că are menirea istorică să elibereze poporul german. În decursul întregii sale vieți a fost mânat de ura celui slab, celui infirm, celui dezavantajat din punct de vedere fizic, care nu găsește satisfacție decât în a-i face pe cei sănătoși să treacă prin toate stările de iluzie, amețeală și epuizare.

Așa cum se mulțumea să exploateze pe cei din jurul său, tot așa acceptă până la sfârșit să se lase folosit fără să protesteze sau să se gândească la revoltă. Reflecta cu atât mai puțin la așa ceva cu cât în cursul fazei finale a războiului reușise nu numai să recucerească, ci chiar să-și mărească puterea și autoritatea, precum și să recâștige, într-o largă măsură, încrederea lui Hitler, astfel încât nici un sentiment de umilință nu-l determină să-și făurească o linie personală. El manifestă unele veleități de independență atunci când își dădu seama că Hitler începuse să-și piardă intuiția de odinioară, dar legăturile se menținură și, până la urmă, Goebbels elogie „fericirea profundă pe care o încerca de a fi contemporanul acestui om”. În ruinele cancelariei Reichului, el mai încerca încă, în dispreţul oricărui bun-simț, să apeleze la mitul pe care-l creasе el însuși în ziua în care declarase că „cu acest om... poate fi cucerită lumea”. Tentativa eșuase. Dar fidel principiului potrivit căruia un propagandist nu trebuie niciodată să se contrazică, Goebbels continua să afirme, până și în clipa în care tancurile sovietice pătrundeau în cartierele mărginașe ale Berlinului, că Hitler era singurul om capabil să creeze o Europă nouă și înfloritoare. Cât despre el, în fața catastrofei iminente, rămase solitar în mijlocul ruinelor fumegânde, lansând, așa cum o prevăzuse într-o zi, „osanaua” sa: imagine paradoxală a unui oportunist care, în momentul dezastrului final, se dovedește a fi cel mai devotat dintre adepți. Dar ceea ce părea devotament nu era de fapt decât manifestarea unei anumite lipse de personalitate, care, de-a lungul vieții sale, l-a obligat pe Goebbels să nu joace decât un rol de înlocuitor. Îi plăcea să se audă calificat drept Talleyrand al mișcării naziste, dar comparația nu era exactă. „Eu n-am dus niciodată o politică personală”, a declarat el în mai multe rânduri. Ceea ce, de data aceasta, era foarte adevărat!

De aceea el a considerat sfârșitul lui Hitler ca sfârșitul său propriu. Printre tovarășii de altădată, unii, ca Ley, Ribbentrop sau Streicher, aleseseră fuga. Alții, ca Göring sau Himmler, își făceau iluzii naive. Goebbels însă era perfect conștient de provocarea pe care șefii naziști o aruncaseră lumii în față. „În ce ne privește – scria el în „Das Reich" din 14 noiembrie 1943 –, noi am ars toate punțile. Nu ne mai putem întoarce și nici nu mai vrem. Suntem la extrema limită și hotărâți să facem față". Puțin mai târziu el afirma: „Istoria ne va considera drept cei mai mari oameni de stat ai tuturor timpurilor, sau drept cei mai mari criminali". Îndeajuns de realist pentru a ghici care va fi verdictul definitiv, îl conjură pe Hitler (care, ca întotdeauna, ezita în fața hotărârilor importante) să aștepte deznodământul în cancelaria Reichului și să dea în felul acesta mitului elaborat cu atâta ingeniozitate încununarea unei apoteoze. Cu o energie lucidă, el făcu încă o dată tot posibilul ca să transforme catastrofa finală într-un spectacol. În cursul unei ultime întrevederi cu Hans Fritzsche, el încercă, ca și Hitler, să atribuie răspunderea pentru faliment slăbiciunii poporului german, căutând, în același timp, să dea nimicirii țării sale un caracter și mai tragic: în felul acesta își manifesta el, pentru ultima dată, disprețul pentru omenire. „Atunci când vom părăsi scena, universul se va cutremura!" Acestea au fost ultimele cuvinte pe care le-a adresat colaboratorilor săi, luându-și rămas bun de la ei la 21 aprilie 1945. Cel mai mult îi era teamă de o moarte fără strălucire; a rămas până la sfârșit acel propagandist al propriei sale persoane, cum a fost întotdeauna. Toate gândurile sale, toate faptele sale au fost dictate de dorința chinuitoare de a se autoglorifica, și în același scop și-a otrăvit, în seara de 1 mai 1945, copiii, ultimele victime ale unei sete de putere care trecea dincolo de moarte. Dar, departe de a-i conferi această aureolă tragică pe care o sperase, o asemenea hotărâre n-a făcut decât să dea catastrofei finale un sfârșit respingător. Câteva ore mai târziu, Goebbels se sinucidea, împreună cu soția sa, în grădinile cancelariei Reichului.

„Esența propagandei – remarca el într-o zi – constă în a câștiga oamenii pentru o idee, atât de intim, atât de viu, încât până la urmă să-i acapareze pe de-a-ntregul și să nu-i mai lase să se elibereze de ea". Considerând opera lui Goebbels pe baza acestui principiu, este incontestabil că ea s-a soldat printr-un eșec. Ideea nazistă nu are astăzi decât valoarea unei amintiri. Goebbels a afirmat o dată la începutul carierei sale: „Vom înscrie numele noastre în istorie, e sigur!" Incontestabil, a reușit să o facă. Dar, desigur, nu-i păsa dacă istoria le va reține ca nume ale unor oameni de

stat sau ca ale unor criminali. Cât de jalnică este însă această glorie dacă te gândești la prețul cu care a fost obținută!

CAPITOLUL al III-lea – REINHARD HEYDRICH Urmașul

În persoana lui Reinhard Heydrich nazismul părea să se fi întâlnit cu sine însuși. Tot ceea ce se concretiza îndărătul „magiei” simpliste, iraționale, elaborată pentru uzul gloatei și nevoia ei de a crede: voința calculată de aservire, realismul meticulos, scutit de orice considerații umanitare, aspirația sa către hegemonie care determina atitudinea marilor demnitari naziști – toate acestea păreau întruchipate în persoana lui Heydrich, adevărat arhitect și creier al viitorului stat SS-ist. Acest om era ca o șfichiuire de bici. De o insensibilitate luciferică, de o perfectă amoralitate, stăpânit de o sete nestinsă de putere, el era convins că niște concepții precise și o organizare superioară permit atingerea oricărui obiectiv: luarea puterii, ridicarea unor imperii, crearea unor rase noi, curățirea sângeroasă a unor vaste teritorii și iar puterea, mereu puterea. Atunci când, înainte de a fi ajuns pe culmile puterii, lăsă lumii un testament, el a făcut-o pentru a insufla omului teama de semenul lui, într-o măsură nemaicunoscută până atunci. Personalitatea lui Heydrich nu era, cu toate acestea, lipsită de anumite zone opace; găsim în adâncul personalității sale o anumită complexitate: el a resimțit, mai mult decât alții, minciuna fundamentală a nazismului.

Miezul național-socialismului și în același timp al „filozofiei de stat” a celui de-al III-lea Reich îl constituia ideea de rasă. Oricare ar fi fost elementele scoase în evidență într-una sau alta din perioadele sale, în ideologie ca și în practică, oricare ar fi fost ideile naziste, ele nu serveau decât să abată, mai mult sau mai puțin, atenția de la doctrina rasistă, care rămânea dominantă. Nazismul îmbina la un loc toate ideile și prejudecățile vechi, care în cursul secolului al XIX-lea căpătaseră o aparență pseudo-științifică și acum, aliată cu resentimente de natură naționalistă, socială și economică, se transforma într-un program de luptă politică. Evident, glorificarea rasei germanice în raport cu rasele așa-zise inferioare sau adverse, întemeiată pe argumente mitologice, urmărea un scop tactic. Noțiunea de „rasă”, imposibil de definit din punct de vedere științific, era ușor de manevrat pentru tehnica puterii, și conducătorii naziști nu și-au dat niciodată osteneala să-i precizeze conținutul. În felul acesta ea a rămas

nedefinită și potrivită pentru a deveni un instrument de teroare. Ea a devenit de asemenea instrumentul comod, ușor de aplicat în toate împrejurările, după bunul plac al deținătorilor puterii, de la programele de sterilizare și euthanasie până la „soluția finală” a problemei evreiești, printr-o acțiune tot mai implacabilă.

Teoriile rasiste conțineau un element utopic care se impunea felului de a gândi al lui Hitler și al colaboratorilor săi celor mai apropiați cu forța și exclusivismul unei idei fixe[38]. Vorbind despre degenerarea progresivă a rasei, neputința omului de a reproduce ființe de valoare, ca urmare a unui liberalism care favoriza promiscuitățile rasiale, naziștii au stabilit lista remediilor „pozitive”: igienă rasială, controlul candidaților la căsătorie, îmbunătățirea rasei omenești pe calea selecției, pe de o parte, și a exterminării, pe de altă parte. Ideea călăuzitoare a „sufletului legat de rasă”, care făcea să depindă toate realizările culturale de înfățișarea fizică și, în afară de aceasta, lega posibilitatea, și în consecință dreptul, de a întemeia state și imperii de condiții biologice, a dat rasismului național-socialist caracterul său imperialist și pretenției de a avea o misiune de îndeplinit acel caracter hibrid care lua în calcul spații imense și întregi grupuri etnice. În cerc restrâns, Hitler vorbise încă de mult despre necesitatea de a elabora o „tehnică a depopulării”, și în discursul pronunțat în fața Reichstagului la 6 octombrie 1939 ceru, aproape fățiș, dreptul de a proceda la o remaniere rasială și etnică în Europa răsăriteană. El prevedea, într-adevăr, crearea unui „spațiu rasial omogen”, care ar fi locuit și apărat de-a lungul frontierelor sale înaintate de către un tip de om pe care teoreticianul rasist Hans F.K. Günther l-a descris în felul următor: „blond, mare, dolicocefal, fața îngustă, bărbia bine conturată, nas subțire pornind de foarte sus, părul de culoare deschisă și lins, ochii limpezi și adânciți, pielea de un alb trandafiriu”. Dar înfățișarea fizică a unui mare număr de germani, și în mod deosebit cea a majorității conducătorilor naziști, constituia o asemenea dezmințire a acestui ideal rasist, încât este mai bine să nu-i supraestimăm caracterul de constrângere. S-a încercat totuși să se stabilească o oarecare identitate între fizionomia șefilor național-socialiști și aceste concepții rasiste, încercări de un tupeu nu lipsit de comic, ca în cele ce urmează:

„Hitler este blond, are pielea roză și ochii albaștri. El este deci de rasă pur ariană, și numai presa roșie, ca și cea clericală au răspândit în popor toate celelalte idei privitoare la aspectul său fizic și la personalitatea sa. De aceea am dorit să fac aici o rectificare în acest sens”[39].

Reinhard Heydrich părea a fi o excepție. Era înalt, blond, sportiv. Cei din anturajul lui îl porecliseră „fiara blondă”. *„Schwarze Korps*” (ziarul oficial al SS-ului) scria despre el: „Numai prin aspectul său fizic, el este prin excelență SS-istul așa cum și-l închipuie poporul”.

În realitate însă, Heydrich era un individ profund traumatizat. Îndărătul acestei fațade amenințătoare, de o lipsă de omenie aparent fără fisură, se ascundea un om nervos, irascibil, conștient pe de-a-ntregul de neliniștile sale secrete, continuu pradă unor tensiuni, amărăciuni și urii împotriva propriei lui persoane. Numai cinismul, semnul unei slăbiciuni și al unei vulnerabilități profunde, dezvăluia ceea ce se ascundea sub aparențele elanului său tineresc.

Reinhard Tristan Eugen Heydrich avea strămoși evrei... Încercase, bineînțeles, să facă să dispară toate dovezile acestei origini. De îndată ce avu posibilitatea, puse să fie adunate toate registrele de stare civilă și parohiale care se refereau la el. Dar nu și-a putut împiedica adversarii și rivalii, cărora asemenea dovezi le confereau o putere reală, de a poseda mărturii despre impuritatea originii sale. Temutul fișier secret al lui Martin Bormann nu a mai fost regăsit după război. Dar dosarul personal al lui Heydrich și genealogia sa, întocmite tot prin grija lui Bormann, au ajuns până la noi. Din partea mamei această genealogie nu merge mai departe de primul grad. Ea nu menționează nici numele și nici părinții bunicii. O anchetă întreprinsă în 1932–1933 sub conducerea lui Gregor Strasser, la cererea lui Rudolf Jordan, gauleiter pentru Halle și Merseburg, s-a încheiat cu un raport întocmit prin grija serviciilor de informații ale direcției partidului nazist din München. Această genealogie se limitează la linia paternă, căci Jordan își întemeiase bănuielile pe faptul că tatăl lui Heydrich, Bruno Richard, muzician de mare renume și întemeietor al primului Conservator de muzică, teatru și pedagogie din Halle, figura în dicționarul muzical al lui Riemann (1916) sub următoarea denumire: „Heydrich, Bruno, pe adevăratul său nume Süss”. Experții au ajuns la concluzia că numele de „Süss” nu constituia o dovadă de culpabilitate și că fiul lui Bruno Heydrich, născut la 7 martie 1904, nu avea sânge evreiesc în venele sale.

Dar zvonurile nu încetară să circule și, până în 1940, Heydrich a fost obligat în mai multe rânduri să intenteze procese pentru așa-zise calomnii rasiale. Funcțiile sale de șef al poliției politice i-au permis să câștige ușor aceste procese, fără să-și poată liniști însă conștiința chinuită de impuritatea sa rasială. Lui Hitler și Himmler nu le erau necunoscute originile

„îndoielnice” ale lui Heydrich, și ei s-au servit de ele în felul lor, cu acel amestec de oportunism și șantaj care-i caracteriza. Primele informații referitoare la acest subiect le-au fost comunicate la puțin timp după ce tânărul ofițer de marină, destituit din armată prin decizia unui tribunal de onoare la sfârșitul anului 1930 (ca urmare a unei legături cu o tânără fată), fusese vărsat în SS. În timp ce Himmler, cu îngustimea de vedere a fanaticului, părea gata să propună excluderea lui Heydrich, Hitler avu o lungă întrevedere personală cu cel în cauză. După întrevedere, Hitler declară că „acest Heydrich este un om deosebit de înzestrat, dar și dintre cei mai periculoși, ale cărui calități trebuiau puse în serviciul mișcării. Dar asemenea oameni nu pot fi lăsați să lucreze decât cu condiția să fie ținuți bine în mână și originea sa neariană putea fi, din acest punct de vedere, foarte utilă. În felul acesta ne va fi veșnic recunoscător că l-am păstrat și ne va asculta orbește”. „Așa cum a și fost cazul”, adăugă Himmler cu fermitate.

Himmler îi rămase totuși ostil, și această afirmație, ca și declarațiile sale ulterioare despre Heydrich trădau încercarea de a-și șterge din memorie sentimentele de inferioritate și chiar de teamă pe care le-a încercat de-a lungul anilor față de subordonatul său. Heydrich era, desigur, prea rece, prea stăpân pe sine pentru a se abandona unor manifestări sensibile de subordonare, și nu era făcut nici pentru orbire și nici pentru ascultare. Cu toate acestea a fost constrâns tot timpul vieții sale, chiar de ambiția sa, să se angajeze tocmai pe drumul unei elite ariene. El se încurca, din ce în ce mai adânc, în contradicțiile dintre originea sa și aspirațiile sale ideologice. Dinamismul distrugător care sălășluia în el nu se explică pe de-a-ntregul decât ca o încercare permanent reînnoită de a scăpa de necesitățile unei existențe măcinate de probleme, în ultimă instanță nerezolvabile. „Se frământa mult – a declarat Himmler – și niciodată nu a ajuns să poată fi calm și destins. Fără încetare ceva reîncepea să-l chinuiască. Am stat adeseori de vorbă cu el și am încercat să-l ajut. În pofida convingerilor mele, am căutat să-l fac să creadă că este posibil să birui partea de sânge evreiesc cu ajutorul superiorității sângelui german, și îl dădeam de exemplu pe el însuși. Momentan îmi era foarte recunoscător pentru ajutorul dat și părea că s-a eliberat, dar nu pentru multă vreme”.

Adevărul este că nimeni nu-l putea ajuta pe Heydrich. E în afară de orice îndoială că raporturile sale cu doctrina nazistă aveau un caracter carierist, iar construcțiile teoretice de acest gen nu serveau decât ca decor

menit să favorizeze la timpul potrivit aspirațiile la putere, zelul lui ideologic fiind o dovadă de mediocritate. Rațiunile care îl obligau să se afirme pe plan interior îl împingeau spre un nihilism ideologic care nu accepta nici un atașament; până la intrarea sa în SS, el „nu înțelegea nimic din politică” și, potrivit mărturiei propriei lui soții, „nu i-a acordat niciodată un mare interes”. De asemenea, la alegerea colaboratorilor săi celor mai apropiați dădea mai puțină importanță concepțiilor lor decât devotamentului lor față de persoana sa. Totuși nu reuși să se sustragă unei realități întru totul îmbibate de doctrină. Dar conștiința profund egocentrică pe care o avea îi interzicea să caute în formule simpliste consolările de care avea nevoie, cum făcea, de exemplu, Robert Ley, chinuit de caracterul dubios al genealogiei sale.

Constrângerile, impuse de soartă, îl determinară pe Heydrich să-și făurească sau să-și dezvolte calități care vădeau foarte limpede dorința sa de a se răzbuna pe viață. Răceala și disprețul de care dădea dovadă față de oameni și viața omenească ne permit să ghicim cum se trata pe el însuși în orele sale de confruntare solitară cu propria-i ființă. Numai alcoolul și plăcerile neînfrânate ale vieții de noapte, la care îi silea și pe colaboratorii săi să participe, îi puteau aduce acea uitare temporară de care avea nevoie în permanenta încercare de forță pe care o reprezenta existența sa. Acasă, Heydrich apărea în ipostaza de tată de familie afectuos și amator de muzică, care-și consacra timpul liber muzicii de cameră, îndeosebi aceleia de Mozart și Haydn. Aceste aspecte contradictorii ale personalității sale nu se explicau, ca la mulți SS-iști de altfel, prin aptitudinea de a armoniza, cu o perfectă indiferență, lucruri ce nu puteau fi împăcate, ci, dimpotrivă, prin nevoia de a refula ceea ce știa că este incompatibil. Unul dintre colaboratorii săi a descris scena aproape demențială și în orice caz profund semnificativă când Heydrich, întorcându-se noaptea în apartamentul său puternic iluminat, își văzu imaginea reflectându-se într-o mare oglindă atârnată în perete. Cuprins de furie, „scoase revolverul și trase două focuri în acest «alter ego»”, această veșnică și chinuitoare negare a lui însuși, de care reușea să scape numai în beție și în cioburile paharelor, dar nu și în realitatea din jurul său. Era propriul său prizonier și trăia închis într-un univers populat cu himere dușmănoase, pe care și-l crease el însuși, văzând pretutindeni trădare, intrigă sau ostilitate ascunsă, gândind doar în termenii acelui darwinism primitiv care în ochii național-socialismului conținea cheia universului: aceea că viața nu este decât o luptă. Himmler a spus

despre Heydrich că era „neîncrederea încarnată”; era denumit „marele suspicios”, și nimeni nu-l putea suporta multă vreme.

De la începutul carierei sale, Heydrich și-a dat seama de valoarea fișierului personal elaborat de Himmler și de atunci a început să adune informații „atât despre servitori, cât și despre miniștri”, convins fiind că numai cunoașterea slăbiciunilor semenilor permite crearea unor legături sigure. Neavând nici un complex de fidelitate sentimentală (lucru pe care-l considera o slăbiciune), a întocmit dosare chiar și despre Himmler și Hitler. În acest scop a pus să fie instalat la Berlin un salon particular înzestrat cu pereți dubli, un aparataj de ascultare și o instalație de transmisie, pentru ca orice cuvânt pronunțat să poată fi retransmis la un post central. Câteva fapte aruncă o lumină instructivă asupra nevoii de represalii care-l rodea: potrivit mărturiilor unanime, el efectua cercetări foarte temeinice asupra originii anumitor personalități naziste. Era la curent cu genealogia nesigură a lui Hitler, la fel de bine ca și cu existența unor evrei printre neamurile lui Himmler. Era perfect la curent cu afacerile particulare ale lui Goebbels, cu abaterile de conduită și cu tendința spre corupție ale lui Göring, cunoștea persoanele cu care Rosenberg întreținea corespondență. Mai bine decât oricare altul dintre partenerii sau rivalii săi, se pricepea să-și asigure o influență indirectă, dar eficace și să provoace discret răsturnări de putere, lucru care se vădea abia în clipa căderii celui în cauză. Cu excepția lui Bormann, care, datorită postului său de încredere de lângă führer, avea dreptul de a se considera intangibil, toți conducătorii naziști se temeau de Heydrich, chiar dacă ocupau o poziție superioară lui în ierarhia celui de-al III-lea Reich. Ei au urmărit cu un sentiment de fascinație amestecat cu neputință ascensiunea sa aparent irezistibilă, considerând-o ca apropierea de neînlăturat a unei catastrofe.

De fapt, ambiția lui Heydrich era fără limite. Orice poziție îi apărea ca un pas spre o treaptă superioară sau ca rezultatul unui eșec. Potrivit unor mărturii, el nu aspira la mai puțin decât la conducerea efectivă a celui de-al III-lea Reich, și înalți funcționari ai regimului socoteau că, după război, ar fi avut mari șanse să ajungă să dețină puterea supremă. Poate că ar trebui văzută aici o exagerare, mai ales dacă ne oprim la unele trăsături, dar aceasta confirmă importanța și orientarea ambițiilor sale interesate. Spre deosebire de majoritatea celorlalți șefi naziști, Heydrich nu avea o fire de jucător. El nu se arunca orbește în acțiunea politică, ci își calcula metodic loviturile; puterea nu era în ochii lui rezultatul unor acțiuni mai mult sau

mai puțin riscante, ci o misiune care trebuia îndeplinită într-un mod rațional și potrivit unui plan stabilit cu grijă. Dacă disprețuia legăturile de ordin ideologic, respingea cu atât mai mult toate scopurile ce puteau fi atribuite puterii, căci aceasta reprezenta pentru el o valoare în sine, și ignora nevoia de a orienta voința și acțiunile în funcție de valori care depășeau cadrul obiectivului imediat: el reprezenta tipul tehnicianului puterii care subordonează ideologiile tacticilor. El nu se considera drept slujitorul unei cauze, nici măcar al unei mari idei politice; extremismul său nu era expresia unei rațiuni de stat ridicate la rang absolut, ci indiciul unei rațiuni individuale setoase de putere. Dacă în vestita scrisoare a lui Machiavelli către Vettori din 1517, semnatarul declara că pune patria mai presus de salvarea sufletului lui, Heydrich punea mai puțin preț pe mântuirea sufletului său decât pe exaltarea unei puteri care se mulțumea să se dorească numai pe ea însăși.

Heydrich era destul de abil pentru a-și menține ambiția în umbra altuia. A fost un noroc pentru el că a fost pus în legătură cu Himmler, spirit confuz și mărginit, pe care un amestec dezastruos de energie și de nevoie de a fi susținut îl desemnau de minune pentru a deține rolul de mandatar al scopurilor altcuiva. S-a spus că Himmler nu a fost decât creația lui Heydrich, iar Göring afirma că dintre ei „Heydrich era creierul”. Fără îndoială că Himmler îi datorează lui Heydrich trăsăturile sinistre ale profilului său spălăcit de mic-burghez. Dar oricare ar fi fost motivele cooperării lor, este în afara oricărei îndoieli că fiecare vedea în celălalt numai un instrument al propriilor sale aspirații către putere. Într-o epocă în care SS-ul se mai afla în umbra SA-ului, Himmler a crezut că găsește în persoana lui Heydrich, personaj înzestrat, dar apăsat de o grea ipotecă rasială, partenerul ideal, capabil să-i croiască un drum spre cele mai înalte sfere ale puterii, fără a risca vreodată să-i devină rival. În curând va figura însă și el în planurile lui Heydrich ca un simplu personaj trecător.

Încă din primele momente ale procesului de luare a puterii, atunci când mișcarea nazistă a început să capete avânt în Bavaria, Heydrich și Himmler au apărut ca doi stranii frați nedespărțiți, pregătind pe scena politică germană poligoanele de tir în care aveau să-i împingă, mai devreme sau mai târziu, pe cei ostili ambițiilor lor personale. Himmler, formal superiorul ierarhic, dar plin de o admirație mic-burgheză pentru mârșăvia senină și energia lipsită de scrupule a celuilalt, era pretențios, vorbăreț, repezit, dezorientat și atât de nesigur pe sine, că, după referatele abil ticluite ale lui

Heydrich, avea, potrivit spuselor unui observator, „aerul unuia care a fost violat”. I se întâmpla de altfel să încerce să revină asupra unor aprobări date în grabă, invocând pretinse ordine ale führerului. Alături de el, Heydrich, pe care originea lui îl punea, în mod umilitor, la discreția lui Himmler, era întotdeauna dominator, dinamic, concentrat, lipsit de orice sentimentalism, periculos și, în același timp, indispensabil. Pentru absurdele proiecte cărora Himmler li se consacra cu o energie plină de convingere, Heydrich nu avea decât critici sau o rezervă sarcastică. După cum a relatat ulterior soția lui Heydrich, discuțiile dintre cei doi se sfârșeau adesea cu o explozie de furie a lui Himmler, atât de caracteristică pentru temperamentul său: „Dumneata, dumneata... cu logica dumitale! Intervii întotdeauna cu logica dumitale. Tot ceea ce propun, dumneata distrugi cu logica dumitale. M-am săturat de dumneata și de criticile dumitale reci și raționale”. Dar, pe de altă parte, mai mult ca sigur că Heydrich a fost acela care i-a atras atenția lui Himmler, încă înainte de 1933, asupra posibilităților pe care i le ofereau funcție sale de Reichsführer SS. Tot el a avut ideea de „a face din SS forța polițienească a celui de-al III-lea Reich”. Pentru el personal a cerut conducerea serviciilor de siguranță ale statului.

Această cerere ascundea un calcul precis. În răstimp de un an, Heydrich, tot în cooperare cu Himmler, și-a asigurat puterea asupra poliției din München, apoi asupra întregii poliții bavareze; ulterior și-a subordonat succesiv polițiile politice ale tuturor provinciilor germane și, în cele din urmă, și pe cea a Prusiei, al cărei șef, Rudolf Diels, fusese destul de abil ca să se poată opune acestei manevre până la 20 aprilie 1934; dar Göring și el trebuiră în cele din urmă să cedeze. Heydrich luă personal în mână conducerea Oficiului poliției secrete a statului (Gestapo) și aceea a Oficiului siguranței statului. În 1936, când Himmler a devenit șeful poliției germane, el obținu în plus controlul poliției criminale. Avea atunci treizeci și doi de ani și ajunsese unul dintre cei mai puternici oameni ai Germaniei. Pornind de la aceste poziții câștigate, creă în 1939 Oficiul siguranței Reichului (Reichssicherheitshauptamt: RSHA), situându-se astfel, în mod definitiv, în rândul conducătorilor naziști. Deși în teorie continua să rămână sub ordinele lui Himmler, Heydrich reuși treptat să devină independent. Datorită unui adevărat labirint de diferite servicii, el elaboră un sistem de control al cărui aparat uriaș și bănuitor nu întârzie să împânzească mai întâi Germania, iar apoi o mare parte a continentului european. În felul acesta, Heydrich făcea să crească neîncetat nu numai amploarea, dar și intensitatea

acțiunii sale. Fiind unul din puținii înalți funcționari ai celui de-al III-lea Reich ale cărui acțiuni nu erau numai dictate de o instinctivă voință de putere, ci și elaborate și controlate rațional, el a înțeles, mai mult ca sigur, că misiunea aparatului polițienesc nu se sfârșește cu eliminarea tuturor opozanților, ci că, dimpotrivă, din acea clipă începe desfășurarea activităților sale specifice. În timp ce funcțiile negative de siguranță ale fazei inițiale se estompează progresiv, omniprezența și presiunea teroristă exercitate de poliția secretă tind tot mai mult să ațâțe cu perseverență opinia publică, pentru ca ea să se dedea la manifestări de un entuziasm așa-zis spontan[40]. Aceste concepții, care nu au putut să fie puse în întregime în practică, dar care au apărut destul de clar, ne dezvăluie scopurile și tehnica lui Heydrich.

Caracterul său, împreună cu acea lipsă de siguranță datorată originii sale l-au împins pe Heydrich să se ocupe în mod deosebit, în cadrul funcțiilor sale din RSHA, de serviciile de informații. În cursul anilor precedenți, această ambiție a provocat în mai multe rânduri conflicte cu amiralul Canaris, șeful Abwehrului, aceasta în ciuda faptului că Heydrich trebuie să fi avut, din perioada serviciului efectuat de amândoi în cadrul marinei, relații personale strânse cu vechiul său superior și protector. Cei doi au încercat, într-un memoriu care avea zece puncte, să delimiteze competențele respective, dar acțiunea lor s-a soldat cu un eșec. De fapt, în ochii lui Heydrich acest acord nu a însemnat decât o tactică menită să lege mâinile partenerului său. În ce-l privește pe amiral, și el părea să fie prizonierul acelui complex, larg răspândit, compus din teamă și fascinație, care, din capul locului, îl punea într-o poziție de inferioritate în fața lui Heydrich, care acționa cu o deplină stăpânire de sine. Numai atunci când a putut să-și procure și să pună în siguranță în străinătate fotocopiile unor documente dovedind originea evreiască a adversarului său, Canaris a reușit să oprească, în sfârșit, declinul progresiv al puterii sale.

Atunci când, cu prilejul eliminării lui Röhm și a SA-ului, Heydrich și-a dovedit abilitatea și șiretenia, el nu a întârziat să devină omul indispensabil ori de câte ori era vorba de înscenarea unui scandal, a unei afaceri necurate sau a unei escrocherii. Așa se făcu că a jucat un rol în afacerea Tuhacevski, care trebuia să ducă la lichidarea șefilor militari sovietici, ca și în criza ale cărei victime au fost Blomberg și Fritsch. Activitățile sale clandestine au ajutat la pregătirea anexării Austriei și la înghițirea progresivă a Cehoslovaciei; el a fost amestecat – deși încă nu s-au lămurit toate aspectele

în această privință – în atentatul îndreptat împotriva lui Hitler la Bürgerbräu din München, a organizat faimoasa „noapte de cristal”, a elaborat și a condus atacul împotriva postului de radio-emisie de la Gleiwitz, care trebuia să ofere un pretext pentru declararea războiului împotriva Poloniei; în sfârșit, a fost promotorul „operației Bernhard”, destinată să producă prăbușirea lirei sterline prin punerea în circulație a unor bancnote false. Nu recurgea decât la mijloace perfide: intriga, corupția, șantajul, și considera căile cele mai întortocheate drept cele mai eficace. Era convins că oamenii sunt josnici, lași și egoiști, dar și ușor de înșelat. Heydrich era complet incapabil de orice act dezinteresat și încredințat de totala neputință a factorilor morali. Era înclinat să creadă că cunoașterea aspectelor neînsemnate ale ființei umane constituiau singurul mijloc eficace de a o stăpâni. Nu numai că ignora sinceritatea, dar nici nu o înțelegea, și după cum nu avea prieteni, tot așa evita dușmănii declarate – nu de frică, ci pentru că relațiile deschise repugnau caracterului său. Predilecția sa pentru otravă atunci când se punea problema eliminării unor adversari nu se datora unei lipse de logică, bazată pe reminiscențe romantice, a personalității sale profund raționaliste; ea era mai degrabă chiar expresia acestei stări psihologice. Planul elaborat de Heydrich pentru nimicirea cultelor este caracteristic în această privință: el consta în trimiterea în seminarii a unor tineri naziști fanatici care să înceapă din interior munca de descompunere.

Fără îndoială că misiunea privitoare la „soluționarea definitivă a problemei evreiești”, cu care-l însărcinase Hitler la 24 ianuarie 1939 (directive reînnoite la 31 iulie 1941 și extinse la „sfera de influență germană din Europa”), a primit-o cu sentimente amestecate. Există diferite semne care lasă să se întrevadă acest lucru. Este adevărat că Heydrich nu a dat niciodată înapoi din fața unei misiuni și că el se consacră acesteia cu pragmatismul apocaliptic ce caracteriza planurile funcționarilor naziști. Dar prefera brutalității viclenia, și atunci când un adversar care nu bănuia nimic cădea într-o cursă pregătită cu grijă, Heydrich simțea o satisfacție pe care nici un act de violență nu i-o putea procura. Gisevius și Nebe arată că el se străduia întotdeauna să-și ascundă activitățile criminale; el este într-o mare măsură autorul terminologiei menite să acopere cu un văl birocratic masacrele colective. În cuvântarea rostită în memoria lui Heydrich, Himmler a amintit de scrupulele acestuia în legătură cu genocidul organizat și reflecția lui este cu atât mai demnă de crezare cu cât aceste rezerve erau într-o opoziție formală cu principiile dure ale SS-ului.

Heydrich nu lăsa să se întrevadă nimic din aceste conflicte morale și se puse pe treabă pentru a recenza și a aduna evreii din Europa, pentru ca apoi să-i trimită la moarte fie prin „restricții naturale”, adică prin foame, epuizare și boală, fie prin exterminare fizică cu ajutorul unor „detașamente de intervenție” sau al unor „tratamente speciale”, adică prin asfixierea masivă cu gaze. El a elaborat ansamblul planului care, pe lângă exterminarea rasei evreiești, prevedea amenajarea pe vastele întinderi ale Europei răsăritene a unor „terenuri de experimentare” menite să ducă la ameliorarea rasei umane. El a pus la punct metodele ce trebuiau folosite și, fapt caracteristic, planul său comporta ideea perfidă de a însărcina, la nivel subordonat, chiar comunitățile evreiești să pună în practică soluționarea definitivă. Dacă i s-a încredințat lui Heydrich această misiune, faptul nu s-a datorat numai poziției pe care o ocupa în sânul regimului; inflexibilitatea sălbatică de care a dat dovadă în ducerea la bun sfârșit a sarcinii sale avea drept cauză profundă dorința de a șterge în felul acesta păcatul care marca originea sa, și tocmai pentru aceasta Hitler și Himmler îl aleseseră pe el. Într-o broșură intitulată „Wandlungen unseres Kampfes” („Metamorfoză a luptei noastre”), apărută în 1936, Heydrich proclamase, cu o energie aproape demonică, că nazismul avea ca „sarcină istorică” esențială lupta împotriva „dușmanului universal evreu” și eliminarea lui. Himmler remarca: „În lupta sa împotriva evreilor, Hitler n-ar fi putut găsi un ajutor mai bun decât Heydrich. Nu avea nici un fel de milă de evrei...

De altfel, aceasta vă va interesa, Heydrich era un excelent violonist. Într-una din zile a cântat în onoarea mea o serenadă; a făcut-o cu o artă deosebită. Păcat că nu s-a consacrat mai mult acestei activități”.

Această reflecție ne lămurește asupra psihologiei Reichsführerului SS, ca și a subalternului său, și ne arată că el făcea, dincolo de obiectivele fixate cu grijă de ambiția sa, eforturi neobosite pentru a se evidenția. Încă de la început, o energie febrilă îl împingea să exceleze în toate domeniile. Era un excelent sportiv: scrimer, trăgător și călăreț de prim ordin; încercase să se distingă și pe plan militar. Puțin timp după declararea războiului, el a reușit, cu toată împotrivirea lui Hitler, să se angajeze ca pilot și nu s-a lăsat până nu a fost decorat cu Crucea de fier clasa I pentru un număr de zboruri întreprinse deasupra teritoriilor inamice, zboruri care o dată l-au obligat chiar la o aterizare forțată în spatele liniilor rusești.

Această voință de a se arăta la înălțimea diferitelor misiuni a jucat, fără îndoială, un rol în hotărârea pe care a luat-o în toamna anului 1941 de a

părăsi cartierul general de pe Prinz-Albrecht-Strasse pentru a se instala la Praga în calitate de viceprotector al Reichului – de „duce de Alba”, potrivit formulei lui Hitler. În orice caz, hotărârea a fost interpretată ca o încercare de a demonstra că era capabil să-și asume sarcini administrative, cu atât mai mult cu cât noile sale funcții nu-i aduceau nici un fel de sporire a puterii. S-ar putea ca Heydrich să fi vrut să se țină, pentru câtva timp, departe de adversarul său Canaris, care își procurase, cu puțin înainte, dovezi compromițătoare privind originea lui rasială. În sfârșit, voia, fără îndoială, să pună capăt pentru moment geloziei lui Himmler și a lui Bormann, care acționau, de comun acord, pentru a întârzia ascensiunea amenințătoare a tânărului lor partener. În orice caz, în această perioadă Heydrich a făcut în mai multe rânduri aluzii la stricarea relațiilor sale cu Himmler și cu Bormann. Ultima sa vizită la marele cartier general al führerului i-a arătat că mașinațiile rivalilor săi nu rămăseseră ineficace. Chiar și după plecarea sa din Berlin, el a rămas, potrivit prescurtărilor misterioase și impresionante ale limbajului oficial, „ChdSPudSD” (Chef der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes), adică șeful poliției și al serviciilor de siguranță, dar el se afla, cel puțin pentru moment, îndepărtat de centrul puterii sale. Fără îndoială că Heydrich a acceptat aceste inconveniente în schimbul posibilității de a comunica direct cu Hitler, fără intermediul bănuitorului Himmler.

Atentatul căruia i-a căzut victimă a fost pregătit în Marea Britanie. Cei trei tineri cehi care la 27 mai 19:42 au așteptat trecerea mașinii lui Heydrich la marginea orașului fuseseră parașutați cu puțin timp înainte în apropierea capitalei cehe. Atunci când mașina „protectorului” a intrat, cu viteza mult redusă, într-o curbă foarte accentuată, unul dintre cei trei, și anume Jan Kubis, a aruncat o bombă care a explodat sub vehiculul lui Heydrich. Deși grav rănit, acesta a reușit să sară din mașină și să tragă mai multe focuri asupra atentatorilor care fugeau. Dar aproape imediat se prăbuși și medicii chemați în grabă de Hitler și Himmler în consult nu reușiră să-l salveze. Opt zile mai târziu Heydrich murea de pe urma rănilor căpătate.

Hitler a declarat că moartea lui Heydrich echivala cu „pierderea unei bătălii”. Regimul nazist a reacționat cu cruzimea pe care o arătau populațiile primitive în fața mormintelor șefilor lor de trib și a semizeilor lor. În cursul măsurilor de represalii care au urmat după asasinarea „protectorului”, numai Curtea marțială din Praga a pronunțat 936 de condamnări la moarte, iar aceea de la Brno 395. Deși nu s-a putut stabili

vreo legătură cu atentatul, locuitorii așezării Lidice au fost sacrificați în amintirea lui Reinhard Heydrich. Și ca și cum groaza legată de numele său ar fi trebuit să se perpetueze și după moartea sa, circumstanțele dispariției sale au declanșat punerea în aplicare a unor experiențe medicale făcute cu sulfamide pe „cobai umani” în lagărul de concentrare de la Ravensbrück. De asemenea, „acțiunea Reinhard”, care a constat în punerea sub sechestru a bunurilor evreilor asasinați, poartă numele lui...

Totuși, se pare că Himmler a simțit o secretă ușurare și a declarat cu o formulă misterioasă că „soarta l-a răpit cu bună știință pe Heydrich tocmai în culmea puterii sale”. Discursul ținut în memoria „protectorului” conținea nenumărate aluzii la așa-zisa puritate rasială a lui Heydrich. Cei mai apropiați colaboratori ai lui Hitler vorbeau despre Heydrich ca despre succesorul führerului, ca despre unul care, „mai devreme sau mai târziu”, ar fi putut deveni stăpânul Germaniei. Heydrich nutrise el însuși în sinea lui această idee a succesiunii, sub semnul neîndurătorului stat SS-ist în plină desfășurare.

Pentru Heydrich morala nu reprezenta decât o categorie iluzorie sau sentimentală. El nu căuta să-și justifice crimele, ci se întreba numai asupra metodelor și, departe de a asculta de considerații idealiste, nu făcea decât să-și satisfacă propria-i poftă de putere.

CAPITOLUL al IV-lea – HEINRICH HIMMLER Mic-burghez și mare inchizitor

La 23 mai 1945, când, în timpul unei vizite medicale efectuate de un medic militar britanic, Heinrich Himmler reuși să înghită conținutul unei fiole de cianură, care i-a provocat moartea după câteva minute, i se făcură două măști mortuare. Una dintre ele ne înfățișează o fizionomie brutală și cinică, deformată în mod grotesc de chinurile agoniei și îndeosebi de încleștarea buzelor; cealaltă face să apară o figură inexpresivă, mai degrabă placidă, și care nu are nimic înspăimântător.

Prima mască pare mai apropiată de imaginea existentă în general despre Himmler. Identificându-l, în mare măsură, cu statul SS-ist și cu sistemul de fabrici ale morții, opinia publică vedea în el încarnarea, în lumea contemporană, a unor monștri mitologici. Senzația de primejdie, frica pe care o trezea persoana sa s-au asociat evocării sinistre a numelui său. Reichsführerul SS declarase despre sine că va fi „un paloș neîndurător al justiției”. Teroarea sa metodică, îmbibată de principii moderne de organizare, stilul raționalizat, „industrial”, al operei sale de exterminare și caracterul rece al fanatismului său accentuau într-un fel cu totul special atmosfera de groază care-l înconjura.

Totuși, de îndată ce se dă la o parte un colț al acestei măști demonice, apar trăsăturile unui mic-burghez plin de exaltare și pe care conjunctura regimului l-a înzestrat cu puteri discreționare, accentuând astfel în chip sângeros extravaganțele sale. Potrivit mărturiilor unanime ale celor ce avuseseră ocazia să-l întâlnească, Himmler era un personaj limitat, care nu se deosebea de omul de rând. Un diplomat englez a declarat că nu a reușit să scoată niciodată de la Reichsführerul SS „vreo idee prezentând cel mai mic interes”, iar părerea lui Speer, în ochii căruia Himmler era „jumătate învățător, jumătate nebun cu idei stranii”, rezumă în mod plastic numeroase mărturii dintre cele mai diferite. Walter Dornberger, directorul stațiunii de experimentare a rachetelor din Peenemünde, a făcut una dintre cele mai vii descrieri ale lui Himmler:

„Mi-a făcut impresia unui institutor oarecare, și nicidecum a unui om violent. Nici cu cea mai mare bunăvoință din lume nu am putut descoperi

nimic extraordinar sau special la acest om de talie mijlocie, de o zveltețǎ tinerească în uniforma sa cenușie de SS-ist. Sub o frunte potrivită, doi ochi de un albastru-cenușiu mă priveau, cu o expresie în același timp liniștită și întrebătoare, dindărătul unor ochelari cu arc care sclipeau. O mustață îngrijită sub un nas drept și bine format desena o linie întunecată pe această față de o paloare nesănătoasă. Buzele erau decolorate și foarte subțiri. Numai bărbia teșită, abia conturată, mă surprinse. Pielea gâtului era flască și zbârcită. Când zâmbetul încremenit, ușor batjocoritor, uneori disprețuitor, din colțul buzelor se accentua, el lăsa să se vadă două șiruri de dinți de o albeață strălucitoare. În tot timpul conversației noastre mâinile sale subțiri, albe și de o delicatețe aproape feminină, rămaseră nemișcate pe masă”[41].

La drept vorbind, oricine își închipuia că va descoperi îndărătul acestei fețe netede și puțin buhăite zbuciumul unei firi monstruoase se înșela. Numai îndemnul de a nu te mulțumi, în fața unor atrocități de o asemenea amploare, cu aparențele a putut duce la atari păreri.

În realitate, Heinrich Himmler era un nehotărât, lipsit de încredere în sine. Un exces de zel pe cât de stupid, pe atât de desperat masca această lipsă de personalitate: râvna fără scrupule a unui om a cărui personalitate era atât de nulă, încât trebuia să-și inventeze una. Organizator și administrator meticulos, Himmler era înzestrat cu acel amestec neomenesc de zel, devotament și fanatism în îndeplinirea misiunii care refuză să ia în considerare factorii umani pentru că sunt străini de obiect, și se complăcea în taină în redactarea comunicatelor în legătură cu aplicarea hotărârilor luate. Din cauza „acelui grad de supunere concentrată, a unui zel oarecum mărginit și a unui metodism inuman, însoțit de un oarecare automatism”[42], era nevoie de simț psihologic pentru a descoperi motivația profundă în virtutea căreia acționa ființa sa.

Acestea au fost mai ales calitățile care i-au permis ascensiunea. Acest caracter searbăd și impersonal nu căpătă oarecare trăsături individuale decât grație pretențiilor sale bizare care opuneau unei lumi, considerată în plină decadență, un ciudat amestec de teorii rasiste, de credințe păgâne și de doctrine naturaliste. Dând dovadă de o siguranță naivă, Himmler se considera reîncarnarea împăratului Henric I, care luptase împotriva ungurilor și slavilor; le recomanda SS-iștilor săi să se hrănească cu praz și să bea apă minerală, căci aceasta era, după părerea lui, cel mai bun dejun. Când primea oaspeți, inspirându-se din pilda regelui Artur, nu îngăduia decât 12 persoane la masa sa.

Era văzut câteodată făcând, împreună cu câțiva ofițeri superiori SS, „exerciții de concentrare”, care constau în a-și pironi privirea drept înainte: astfel el voia să oblige o persoană aflată în încăperea vecină să spună adevărul. Conform modei de atunci, credința sa naivă era însoțită de preocupări semiștiințifice. Astfel, el întreprindea săpături și cercetări arheologice cu scopul de a descoperi urme ale rasei germanice primitive și făcea studii pe craniile „comisarilor iudeo-bolșevici”, pentru a formula o definiție tipologică a „sub-omului”. Ceremonialul de cult pe care l-a încetățenit în cadrul SS-ului izvorăște din același profil personal.

Încă în „*Mein Kampf*”, Hitler se ridicase împotriva ocultismului în doctrina rasistă și, cu ocazia sesiunii culturale care a avut loc în 1938 în cadrul congresului partidului nazist, a luat în public poziție împotriva tuturor încercărilor de acest gen, considerând că ele „nu trebuie tolerate în sânul mișcării”.

„Programul nostru – spunea el – nu e alcătuit pe baza unor intuiții misterioase, ci a unor cunoștințe clare... Vai și amar va fi dacă, printr-o infiltrare a unor elemente mistice dintre cele mai confuze, mișcarea sau statul vor începe să traseze sarcini neclare”.

Este posibil ca aceste observații să fi fost îndreptate și împotriva lui Himmler. Albert Speer relatează în orice caz că Hitler obișnuia să ia în râs și să discrediteze ideologia SS-iștilor; dar recunoștea și aprecia valoarea ei tehnică, ca instrument al puterii. Cu toate că Himmler însuși ar fi dat bucuros mai multă amploare ciudatelor sale nostalgii, exemplul SS-ului ne arată cu precizie în ce măsură aceste tendințe iraționale erau frânate de un simț concret și realist al faptelor. „În calculele mele am fost întotdeauna realist”, a afirmat el. Într-adevăr, liturghia și spectacolul pe care și le ofereau singuri SS-iștii, nu constituiau niciodată un simplu decor, un accesoriu solemn regizat, ci un factor de unire și unul din mijloacele cele mai eficace pentru a crea un fel de comunitate religioasă de conjurați, prin participarea la un ritual mistic, legat de respectarea unor angajamente deosebite. E cert că obiceiurile de cult pe care Himmler le instaurase la Wevelsburg și în alte locuri „sacre” slujeau la provocarea unor emoții care puteau fi, după aceea, foarte ușor transformate în acte de o violență neîndurătoare. Dar toate acestea nu ne-ar putea înșela în privința caracterului acestor solemnități; ele aveau ceva din adunarea unui ordin religios și reprezentau pentru participanți un act, neîncetat reînnoit, de consacrare și de chemare la intrarea într-o comunitate care depășea toate

legăturile tradiționale cu vechiul univers social, familial, cu casta și cu clasa, impunând o apartenență absolută și creând o „lege” proprie. Țelurile urmărite de SS-iști depășeau de altfel cu mult argumentele avansate potrivit cărora era vorba de constituirea unui grup de militanți politici. În concepția principalilor săi promotori, SS-ul apărea într-adevăr nu numai ca un instrument și un mijloc de acțiune pe „teatrul de operații interior”, ci și ca o celulă a unui regim politic nou, sortit să pătrundă și să înlocuiască treptat vechea ordine. SS-ul trebuia, de asemenea, să constituie unitatea de elită în slujba unei dominații imperialiste care voia „să organizeze Europa pe o bază ce avea să arunce în aer frontierele naționale statornicite până atunci, atât în domeniul politic cât și în cel economic”. Convins că o aplicare judicioasă a legilor lui Mendel ar permite, în decurs de 120 de ani, să se reconstituie din poporul german rasa germanică primitivă (indivizi cu părul blond și ochi albaștri), Himmler elaboră directive privind o nouă legislație a căsătoriei și abolirea monogamiei. Unele dintre ele au început chiar într-un fel să fie puse în aplicare. Din aceeași concepție derivă numeroasele proiecte menite să asigure anumite privilegii castei superioare a SS-iștilor și să elimine scara de valori tradițională sau să creeze pentru popoarele înrobite un sistem gradat de posibilități în vederea formării și dezvoltării lor culturale. Înăuntrul frontierelor etnice germane, împinse cu 500 km mai la est, structurile urbane trebuiau să fie abolite și înlocuite cu acel „paradis al rasei germanice” pe care Reichsführerul SS și inițiații săi nu încetau să le descrie în discursurile lor. Se mai avea în vedere și organizarea unei vaste rețele de „sate fortificate” (Wehrdörfer), în care membrii Ordinului, ai „noii nobilimi” ar fi avut posibilitatea nu numai să se antreneze la lupte și la comenzi, ci și să refacă legăturile originare cu pământul. Misiunile polițiste, care în fapt au constituit o mare parte din activitatea SS-ului, păleau în fața acestor romantice viziuni ale viitorului care reprezentau cu adevărat „cauza sacră”; Himmler avea să declare că „cea mai fericită zi” din viața sa a fost aceea când Hitler a încuviințat aceste proiecte de creare a unor comunități războinice-țărănești.

Visări delirante a căror manifestare o aflăm în aceste idei și în însăși persoana Reichsführerului SS pot fi de fapt întâlnite în orice epocă, în marginea oricărei societăți, iar răsunetul lor este variabil. O societate echilibrată absoarbe fără prea mari daune pe propagatorii unor astfel de idei, care nu găsesc decât posibilități limitate ca întemeietori de secte, tămăduitori ori publiciști. Doar într-o ordine socială zdruncinată, pradă unui

haos incurabil, un personaj ca Himmler poate să capete influență politică. Și, într-adevăr, Himmler a reușit să înșface instrumentele puterii, care i-au permis să-și pună concepțiile în practică cu unele șanse de succes.

Fundamentul patologic al nazismului, care a fost de atâtea ori considerat în mod greșit ca ieșind la iveală în personalități în chip manifest nevrozate, ca Julius Streicher, se află mai degrabă în acest straniu amalgam de sectarism și de „normal”, de viclenie și de rece obiectivitate administrativă. Astfel, Julius Streicher era din ce în ce mai mult dat deoparte, în timp ce Heinrich Himmler, care deținea tainele acestui sistem de dominare, se înălța rapid în vârful piramidei puterii. Calculator impasibil, el dispunea fără nici o ezitare, fără nici un scrupul de soarta a milioane de ființe omenești, lăsând în urma lui dâre de sânge și de lacrimi; a intrat în istorie ca cel mai sinistru amestec de spirit himeric și tehnician al puterii, de șarlatan și inchizitor. Lagărele de concentrare și grădinile de zarzavaturi care le înconjurau, la Dachau și în alte părți, constituie o metaforă care exprimă întreaga esență a acestui personaj.

Limbuția lui Himmler ne-a lăsat o mulțime de documente care confirmă întocmai această analiză. Într-un discurs pronunțat la 4 octombrie 1943 la Poznan în fața conducătorilor SS, și care constituie una dintre cele mai înspăimântătoare mărturii apărute vreodată în limba germană, el declara:

„Ar fi o greșeală gravă dacă am atribui altor popoare străine sentimentalitatea noastră inofensivă, generozitatea și idealismul nostru. O asemenea greșeală a fost comisă întâi de către Herder, care fără îndoială că a scris «Vocea popoarelor» fiind beat și ne-a prilejuit astfel nouă, urmașilor săi, suferințe și amărăciuni fără margini. Aceasta este valabil începând cu cehii și slovenii, cărora noi le-am inoculat sentimentul național. Ei înșiși nu erau în stare de așa ceva, noi am inventat sentimentul național pentru ei.

Există un principiu absolut, valabil pentru toți SS-iștii: trebuie să ne purtăm cinstit, corect, prietenește, cu credință față de cei de un sânge cu noi, și cu nimeni altul. Nu-mi pasă absolut de loc de cum o duc rușii sau cehii. Ne vom însuși sângele curat și înrudit cu al nostru al celorlalte popoare, la nevoie răpindu-le copiii și crescându-i la noi. Puțin îmi pasă dacă celelalte popoare trăiesc în prosperitate sau crapă de foame; aceasta nu mă interesează decât în măsura în care avem nevoie de ele ca sclavi în slujba civilizației noastre. Faptul că zece mii de rusoaice au murit sau nu din pricina epuizării săpând tranșee antitanc nu mă interesează decât în măsura

în care aceste tranșee, destinate apărării Germaniei, au fost terminate... Niciodată nu vom fi brutali sau lipsiți de inimă dacă acest lucru nu va fi necesar, asta e limpede. Noi, germanii, care suntem singurii pe lume cu o atitudine corectă față de animale, vom ști să ne purtăm corect și cu aceste dobitoace omenești, dar ar fi o crimă comisă împotriva propriului nostru sânge să ne sinchisim de ei și să le inoculăm idealuri...

Aș vrea să evoc aici un capitol destul de penibil despre care ar trebui neapărat să discutăm între noi, cu toată sinceritatea, dar despre care nu vom vorbi niciodată în public... Vreau să vorbesc despre evacuarea evreilor, de exterminarea poporului evreu... Aceasta face parte din lucrurile despre care se vorbește cu ușurință. «Evreii vor fi exterminați, declară oricare membru al partidului, lucrul acesta e evident; scoaterea din joc a evreilor figurează în programul nostru; exterminarea lor e un lucru de la sine înțeles; bine, e în regulă!» Și iată-i cum vin toți, cei 80000000 de bravi germani ai noștri, și fiecare cu evreul lui de treabă. Da, desigur, ceilalți sunt niște ticăloși, dar acesta este un evreu foarte bun. Nici unul din cei care vorbesc astfel n-a văzut și n-a înțeles nimic. Cei mai mulți dintre dumneavoastră știu ce înseamnă 100, sau 500, sau 1000 de cadavre aliniate. Să fi văzut aceasta și să fi rămas corect – cu unele excepții datorate slăbiciunilor omenești –, iată ceea ce ne-a făurit o inimă de oțel. Iată ceea ce constituie o pagină glorioasă a istoriei noastre, o pagină care nu a fost și nu va trebui niciodată să fie scrisă”.

Omul care a scris câteva din paginile cele mai groaznice din toată istoria Germaniei s-a născut la 7 octombrie 1900, la München. Atmosfera familială în care a trăit Heinrich Himmler și pecetea pe care și-a pus-o asupra tinereții sale au fost în chip incontestabil marcate de personalitatea tatălui său, fiu al unui șef de jandarmi, fost director de școală și perceptor de prinți la curtea regală a Bavariei. El exercita o mare autoritate în sânul familiei. Era un om sever, punctual și pios. Desigur, am merge prea departe dacă am vrea să descoperim premisele evoluției sale viitoare în predilecția manifestată de timpuriu de Himmler pentru legendele germanice, criminologie și chestiuni militare. Dar este absolut sigur că amestecul de „spirit funcționăresc, de poliție și de școală” cu care a fost înconjurat Himmler din cea mai fragedă copilărie au exercitat asupra lui o influență profundă și durabilă.

Himmler trebuia să devină fermier, și referințele la viața rurală pe care le regăsim ulterior în concepțiile sale ideologice, mai ales în legătură cu SS-

ul, își găsesc explicația în predilecția lui pentru cariera pe care sănătatea nu i-a permis niciodată să o practice. În iulie 1936, când a pus să fie sărbătorit în catedrala din Quedlinburg milenarul morții lui Henric I în sunetele vechilor melodii germanice, el a adus un omagiu împăratului care fusese un „nobil țăran al poporului său”. Într-un discurs pronunțat în cursul aceluiași an, el declară că el însuși „era un țăran prin originea sa, prin sângele său, ca și prin toată ființa sa”. După primul război mondial, pe care-l făcuse ca subofițer, intră în legătură cu partidul lui Hitler prin intermediul unei asociații soldățești de extremă dreaptă. O fotografie făcută cu ocazia puciului din noiembrie 1923 îl înfățișează purtând un drapel alături de Ernst Röhm. Ceva mai târziu, Himmler deveni colaboratorul lui Gregor Strasser în cadrul așa-zisei aripi „social-revoluționare” a partidului nazist. Dar este indiscutabil că la baza acestor legături existau mai multe motive regionale decât ideologice. De altfel, „Weltanschauung”-ul său, care apăru atât de precis ulterior, a rămas multă vreme dintre cele mai confuze. La fel credința sa rasistă nu părea să fi atins încă, prin anii ’20, fanatismul pe care l-a manifestat ulterior. Se căsători cu Marga Concerzowa, o infirmieră originară din Bydgoszcz (Brömberg), cu 7 ani mai în vârstă decât el; se spune că ea ar fi trezit în oarecare măsură interesul lui Himmler pentru homeopatie, magnetism și terapeutica bazată pe băile cu infuzie de paie de ovăz și ceaiuri.

Acest om, care în timpul acela conducea o întreprindere avicolă la Waldtrudering, lângă München, deveni la 6 ianuarie 1929 șeful SS-ului, ale cărui efective se cifrau pe atunci la 300 de oameni. El își manifestă calitățile de organizator, ridicând această cifră la peste 50000 de oameni în 1933. Personaj de mâna a doua, el nu reuși să ajungă, cu răbdare și metodă, în primele rânduri decât în momentul cuceririi puterii de către partid. Ajunse la putere o dată cu camaradul său mai dotat Reinhard Heydrich și puse mâna pe conducerea poliției politice. Ziua de 30 iunie 1934 înseamnă o cotitură hotărâtoare în cariera sa. După ce luase parte din culise la înscenarea care-l împinse pe greoiul Röhm, al cărui drapel el însuși îl purtase pe vremuri, să-și semneze singur execuția, viitorul Reichsführer SS își lansă echipele de ucigași în masacre care aveau să dureze trei zile. Himmler – împreună cu Hitler – a fost marele învingător în rivalitatea dintre Reichswehr și SA. Trei săptămâni mai târziu, „date fiind marile servicii pe care le-a adus, în special în legătură cu evenimentele din 30 iunie 1934”, după cum suna decretul oficial, SS-ul era dezlegat de acum înainte

de subordonarea sa față de SA și ridicat la rangul de instituție autonomă. La 17 iunie 1936 Himmler a fost numit șeful serviciilor poliției Reichului, constituite din acel moment într-un corp omogen, și a căpătat titlul de Reichsführer SS; părea astfel să fi ajuns la apogeul carierei: dispunea de o parte însemnată din puterea reală și, grație spaimei pe care o inspira, de o parte și mai importantă din puterea psihologică.

În realitate Himmler nu făcea decât să declanșeze un proces de expansiune care, în cursul anilor următori, avea să pună o pecete hotărâtoare pe fizionomia și istoria celui de-al III-lea Reich și în cursul căruia puterea reală avea să se concentreze din ce în ce mai mult în mâinile sale și în acelea ale SS-ului.

Ceea ce pregătise el în secret vreme îndelungată, mereu împins și stimulat de neobositul Heydrich, lua, încetul cu încetul, forme concrete și eficace. Secțiile SS de intervenție, Oficiul economic și administrativ al SS-ului, lagărele de concentrare, serviciile SS ale siguranței, Oficiul pentru problemele rasei și colonizării, în fine Waffen-SS-ul nu erau la început decât mici instituții cu funcții limitate, dar care nu întârziară să se dezvolte, devenind organizații puternice. Imperiul economic al SS-ului, care avea ulterior să se extindă asupra întregii Europe, sau Waffen-SS-ul, care număra aproape 40 de divizii, nu sunt altceva decât manifestări deosebit de izbitoare ale unei voințe de expansiune ce trebuie considerată în ansamblul ei și ce-și croia drum în toate direcțiile; ea nu vădea numai o sete nepotolită de funcții, ci mai curând o lege structurală a regimului nazist. Să vrei să înțelegi acest stat numai plecând de la aspectele sale cele mai vizibile, adică de la regimul polițienesc, lagărele de concentrare și fabricile morții, înseamnă să-ți închizi calea spre înțelegerea profundă a acestui proces și a acestui regim.

În fapt, puternicul aparat instalat de conducerea SS-ului era extrem de vast și obiectivul său principal consta mai puțin în a controla de sus statul, cât mai ales de a-i lua locul. Diferitele oficii și servicii se transformară treptat într-un adevărat „stat marginal”, ale cărui rotițe se instituiau încetul cu încetul în nuclee ale instituțiilor existente, subminând competența lor și tinzând să le înlocuiască treptat. Lucrul acesta se petrecea atât pe plan economic, cât și ideologic, militar, agricol, demografic, științific, tehnic, legislativ sau administrativ. Nu exista sector din viața publică în care SS-ul să nu pretindă să aibă ultimul cuvânt. Această evoluție ieșea la iveală în chipul cel mai limpede în serviciile administrative și polițienești ale SS-

ului, instalate mai ales în teritoriile răsăritene cotropite. Larga autonomie de care se bucura aparatul lui Himmler față de administrația civilă sau militară era deja un exemplu al acestei deplasări a puterii, prevăzută în mod sigur să se extindă în perioada postbelică în toată sfera de influență a Marelui Reich germanic. Așa-numitul puci al lui Röhm a dat acestui proces primul impuls, iar atentatul de la 20 iulie avea să-l ducă la desăvârșire. Într-adevăr, începând din acel moment, SS-ul se strecură în „însăși inima structurilor Wehrmachtului" și Himmler, devenit între timp ministrul de interne al Reichului, își asumă de asemenea comanda supremă a armatei de rezervă. Astfel, pe lângă numeroasele funcții obișnuite, el avea de acum înainte dreptul de a hotărî asupra „ansamblului transporturilor militare, a cenzurii militare, serviciilor de informație, controlului trupelor, intendenței, efectelor militare, bugetului armatei și asupra serviciilor sanitare".

În această desfășurare metodică și realistă a puterii se regăseau, desigur, și fanteziile personale ale lui Himmler. Astfel, pe lângă scopurile precise de realizare a dominației sale, urmărite prin cele mai multe din organizațiile, fundațiile și diversele creații ale SS-ului, el punea în sarcina altor instituții înfăptuirea unora din maniile sale extravagante. Așa erau, de pildă, uzina de apă minerală „Mattoni", societatea anonimă „Lebensborn", „Nordland Verlag"-ul, cultura sorgului și „SS-Forschungs-und Lehrgemeinschaft Ahnenerbe", a cărui misiune consta în „a studia mediul, spiritul, înaltele fapte și patrimoniul rasei nordice indo-germanice".

De îndată ce Himmler luă în mână frâiele tuturor forțelor polițienești, actele de violență spontane, hoțiile care dominaseră în primii ani ai celui de-al III-lea Reich deveniră mai rare, apoi încetară complet o dată cu zdrobirea definitivă a SA-ului. Terorismul „emoțional", așa cum îl practicau oamenii lui Röhm, constituit dintr-un inextricabil amestec de interese politice cu metode criminale, a fost înlocuit din acest moment cu un program stabilit cu grijă. El se exprima printr-o birocrație centralizată care-și cunoștea perfect toate mecanismele administrative, își avea propriile sale bugete și aplica principiile raționalizării: astfel, terorismul devenea o instituție dotată cu un aparat perfect organizat. Teroristul de tip nou, format în chip metodic de către Himmler, era preocupat să elimine fără pasiune pe adversarii reali sau posibili, și să nu dea drumul instinctelor sale sadice și primitive. Atunci când s-a întâmplat totuși așa, în special în lagărele de concentrare, Himmler a declarat că era vorba de „excepții datorate slăbiciunilor omenești". Așa se face că Himmler a intervenit fără milă în acele cazuri în care corupția,

cruzimea sau motivele personale erau prea evidente, necruțând nici măcar camarazi încercați.[43] „Noi le-am luat evreilor bogățiile pe care le posedau – avea el să declare în acele ocazii –, dar nu pentru uzul nostru personal. Cei care au comis greșeli în acest sens vor fi pedepsiți, conform ordinului pe care l-am dat la început: oricine își însușește fie numai o marcă este pasibil de pedeapsa capitală. Câțiva SS-iști s-au făcut vinovați – ei sunt de altfel puțin numeroși –, ei bine, vor fi condamnați fără milă la moarte”[44].

Numeroșii membri ai SS-ului care asistau la această cuvântare nu simțiră nici o repulsie la auzul acestor cuvinte, ba se poate spune chiar că idealismul lor, iremediabil pervertit, nu a făcut decât să se întărească. Dacă sistemul lagărelor de concentrare avea drept funcție esențială exterminarea elementelor opoziționiste, el servea în același timp și într-o măsură crescândă la obișnuirea membrilor Ordinului cu asprimea față de ei înșiși, conform maximelor din care trebuia să se inspire educația noii nobilimi germanice, aceea a rasei de stăpâni. Dar această „etică”, predicată neîncetat în cursul ceremoniilor nocturne, care se desfășurau la lumina torțelor, nu se baza pe categorii morale autentice, așa încât nu era, în ultimă instanță, decât un apel, cu nuanță romantică, la o acțiune ucigașă, care nu-și mai pune probleme, ci se mulțumește să omoare în tăcere și cu docilitate; ea opunea dreptul la masacrele colective nedreptății comise prin furarea unei țigări. Liberând de referințe superioare principiile comportării și alăturându-le considerațiilor oportuniste ale tehnicii puterii, această etică nu mai exista ca atare. Ea nu mai era decât instrumentul unei dominații totale a ființei omenești, drapată în moralitate. „A fi aspru față de noi înșine și față de ceilalți, a ucide și a primi moartea”, aceasta era una din devizele SS-ului pe care Himmler o repeta neîncetat. Ea însemna că activitatea ucigașa era acceptabilă și legitimă, pentru că era greu de îndurat. Din același motiv, Himmler a subliniat întotdeauna cu mândrie, ca și cum ar fi fost vorba de un titlu de glorie, că în activitatea sa criminală SS-ul „nu suferise niciodată daune interioare” și nici nu încetase a se arăta „corect”. Era deci logic ca nivelul moral al SS-ului să crească o dată cu sporirea numărului victimelor sale.

„Este exact ceea ce s-a întâmplat în Polonia pe un ger de 40° sub zero – declară Himmler, la 7 septembrie 1940, în fața ofițerilor SS din compania „Adolf Hitler” –, când a trebuit să realizăm transportarea a mii, zeci de mii, sute de mii de persoane... Se impunea să avem tăria să împușcăm mii de personalități poloneze – trebuie să ascultați ce vă spun, dar cu condiția să

uitați imediat totul... Se impunea să avem această tărie, căci altfel noi am fi fost aceia care am fi plătit până la urmă... În numeroase împrejurări este mult mai ușor să conduci la atac o companie decât să o folosești pentru a ține la respect, într-o regiune oarecare, o populație recalcitrantă și subdezvoltată pe plan cultural, pentru a proceda la execuții, a transfera oameni, a deplasa femei care plâng și care strigă...”[45].

Totuși, nu numai „etica” violenței era aceea care conferea unor astfel de declarații ale lui Himmler trăsăturile lor cele mai caracteristice; se mai putea distinge în ele trufia calculată și vulgară a omului mândru de capacitatea sa de a fi neomenos, trufia pedantului, fost elev-model al liceului regal din München, care căuta în felul acesta să-și afirme superioritatea față de subalternii experți în luptă și omor. Și astăzi e greu să-ți dai seama ce calități și ce merite personale i-au conferit lui Himmler poziția de care beneficia în sânul SS-ului. În micul cerc al conducătorilor celui de-al III-lea Reich, el era personajul cel mai șters. Este sigur că protecția lui Heydrich și încrederea lui Hitler, obținute cu prețul celei mai perfecte docilități și rămase neștirbite până aproape la sfârșit, i-au adus un sprijin dintre cele mai prețioase. Pe de altă parte, disciplina severă și obligațiile riguroase impuse SS-iștilor, ca și reînnoirea continuă a sarcinilor date oamenilor săi dintr-o nevoie de expansiune care nu-și atinsese încă limitele și care dădea rivalităților destule obiective în afara SS-ului, toți acești factori au contribuit, fără nici o îndoială, la asigurarea intangibilității poziției sale. În plus, Himmler se străduise el însuși, întotdeauna, să-și consolideze influența nu numai pe plan instituțional, ci și pe plan psihologic, apărând în fața superiorilor ca și a subordonaților săi drept SS-istul cel mai intransigent din anturajul führerului.

Oricum, din momentul în care SS-ul a fost folosit tot mai mult pentru organizarea acțiunilor de exterminare și a masacrelor colective, manifestările de radicalism ale lui Himmler apăreau adeseori însoțite de o înverșunare cam forțată: „Noi trebuie să renegăm și să respingem falsa camaraderie, mila rău înțeleasă, falsa blândețe și falsele scuze față de noi înșine”, lansă o dată auditorilor săi Himmler pe un ton aproape pasionat.

El nu mai era accesibil nici unui sentiment; conștiința culpabilității, sentimentul răspunderii individuale, toate acestea se aflau într-un fel captate și „lichidate” de categorii pseudo-morale sau de mecanismele birocratice și nu mai atingeau fondul personalității sale. Se pare, în orice caz, că apelurile tot mai violente la duritate și la neînduplecare aveau drept scop să acopere

neliniștea de care el însuși era cuprins. Amploarea actelor de terorism și de exterminare era de așa natură, iar partea sa de răspundere atât de evidentă, încât Himmler trebuia să se găsească într-o zi sau alta, în chip inevitabil, în fața consecințelor acelor fapte pe care le declanșa cu sânge rece când se afla la ședințe și în fața dosarelor. El personal nu avea însă acea stăpânire de sine pe care o pretindea subalternilor săi și nu ar fi corespuns criteriilor aplicate în selecționarea viitorilor SS-iști: caracteristici rasiale exterioare, talie, culoarea părului sau genealogie urcând până în anul 1750. Dar nimic nu ne permite să deducem că s-ar fi gândit la această problemă și cu atât mai puțin că ar fi suferit de pe urma ei. Se pare că o singură dată a vrut să înfrunte spectacolul pe care-l impunea celorlalți. Generalul SS von dem Bach-Zelewski a relatat că în 1941 Himmler ordonase la Minsk să se aducă 100 de prizonieri în vederea unei execuții exemplare. Dar de la prima salvă era cât pe ce să leșine și începuse să răcnească pentru că plutonul de execuție nu reușise să ucidă două femei din primul foc. Predispoziția abstractă pentru omor era la Reichsführerul SS într-o contradicție flagrantă și caracteristică cu groaza, aproape isterică, pe care o încerca față de vânătoare. Prânzul lui era complet compromis dacă i se amintea că hrana pe care o consuma provenea de la animale sacrificate. În legătură cu aceasta, el declara medicului său: „Domnule Kersten! Cum poate să vă facă plăcere să trageți prin surprindere în bietele animale nevinovate și lipsite de apărare, care pasc liniștite la marginea pădurii? Dacă stai să te gândești, e pur și simplu un asasinat... Natura este atât de minunată, și, la drept vorbind, fiecare animal are dreptul să trăiască. Tocmai pentru acest fel de a vedea lucrurile îi admir atât de mult pe strămoșii noștri. De exemplu, pe vremuri se declara război în toată regula șobolanilor și șoarecilor, li se atrăgea atenția că trebuie să pună capăt activității lor dăunătoare și să părăsească într-un anumit termen regiunea respectivă. Și doar după aceea începeau să-i nimicească. Acest respect față de animale îl regăsim la toate popoarele indo-germanice. Mi s-a spus de curând, și lucrul acesta m-a interesat în cel mai înalt grad, că chiar în zilele noastre, atunci când călugării budiști străbat noaptea o pădure, obișnuiesc să sune dintr-un clopoțel pentru a îndepărta din drumul lor animalele pe care ar risca altfel să le strivească. În timp ce la noi melcii sunt călcați, viermii sunt striviți...”

O paralelă între această reflecție și declarațiile lui Himmler despre experiențele pe cobai umani sau despre „tratamentul care trebuie aplicat populațiilor străine din Răsărit” arată gradul de necrezut de deformare a

tuturor criteriilor normale. Aptitudinea de a-și găsi de fiecare dată, în funcție de nevoie, mobiluri „corecte” i-a permis lui Himmler să abstractizeze categoriile de culpabilitate și să voaleze astfel orice răspundere personală atât în privința lui, cât și a unui mare număr dintre subalternii săi. Așa se face că experiențele efectuate pe cobai umani în lagărele de concentrare, caracterizate printr-un diletantism atroce, nu au avut nici un rezultat și nu au slujit decât pentru a demonstra, după cum pretindea unul din medicii care au participat la aceste experiențe, că „Himmler nu era un asasin, ci un promotor al științei”. Și pentru a liniști și mai mult scrupulele latente se recurgea la afirmația plină de o emfază pseudo-tragică: „Blestemul oamenilor mari este de a trebui să calce pe cadavre”, în spatele acestei axiome se profila, mai exaltantă ca oricând, viziunea unui mare imperiu germanic, care avea să fie clădit după terminarea războiului; aceasta era opera a cărei realizare o pregătea Himmler, după măsurile de exterminare, aplicate cu o conștiinciozitate metodică. Adevăratul caracter al proiectelor mai sus menționate apare din declarațiile făcute în legătură cu această „temă a vieții sale”, cu ajutorul căreia spera să scape de limitele unei existențe terne și serbede și să joace, în fine, un rol de prim rang în noua Țară a făgăduinței. Membrii „rasei de stăpâni” aveau să se afle în fața „popoarelor de muncitori”; aveau să fie înființate „terenuri de experimentare rasială”; mai era vorba de „reorganizare”, de „ajutorarea generației”, de „baza sângelui nostru”, de „legi biologice fundamentale”, de „corcirea sângelui”, de „cultivarea unui nou tip uman” sau de „terenuri de cultură a sângelui germanic”. Într-adevăr, acestea erau viziuni ale unui crescător de păsări din Waldtrudering! În același timp, Himmler proiecta crearea unui stat SS-ist în Burgundia, dotat cu o oarecare autonomie. Plasat sub conducerea sa personală, acesta urma să constituie un stat model din punct de vedere rasial și pe planul „Weltanschauung”-ului, un uriaș internat nordic.

La capătul oricărei analize a acestui personaj va rămâne totuși ceva neclintit: atașamentul său cvasi-patologic față de persoana lui Hitler. Reichsführerul SS simțise întotdeauna nevoia de a se sprijini pe cineva sau pe ceva, așa cum o demonstrează și faptul că s-a căsătorit cu o femeie cu 7 ani mai vârstnică decât el, ca și pedanteria dogmatică a credințelor sale. Această tendință își găsea acum încununarea într-o fidelitate dusă până la paroxism față de „führerul marelui Reich germanic”, cum îi plăcea să-l numească pe Hitler, anticipând asupra viitorului. Într-o zi, Felix Kersten,

care venise să-și vadă pacientul, asistă la o convorbire telefonică. Cu ochii strălucind, Himmler îi spuse după aceea: „Ați auzit vocea führerului, ce fericire pentru dumneavoastră!” Walter Schellenberg, șeful serviciului de informații german, care a fost, spre sfârșitul războiului, consilierul lui Himmler, relatează că, după fiecare convorbire cu Hitler, șeful lui se străduia să-i copieze felul de a vorbi și vocabularul. Conform mărturiilor lui Kersten, Himmler considera literalmente ordinele lui Hitler ca „hotărâri definitive și obligatorii ale führerului rasei germanice, ca manifestări emanând dintr-o lume supranaturală”, dotate în ochii săi cu o „putere divină”.

Faptul că loialitatea absolută și această fervoare religioasă manifestată față de führerul divin corespundeau, în ceea ce-l privește pe Himmler, unei profunde nevoi de sprijin și de siguranță, explică și de ce această credință a rezistat cu greu încercărilor din faza finală a regimului. Întorsătura pe care o lua războiul, ca și falimentul tot mai evident al lui Hitler au făcut să apară primele fisuri în statuia idolului și, începând din acest moment, Himmler recăzu în atitudinea nehotărâtă care-l caracterizase dintotdeauna. La ora actuală este, pare-se, stabilit că, începând din 1943, Reichsführerul SS a întreținut legături informative (foarte slabe, e adevărat) cu grupuri de rezistență și că, cu ocazia atentatului din 20 iulie 1944, a jucat și el un rol, încă prea puțin precizat, dar în mod sigur dintre cele mai dubioase, iar în primele luni ale anului 1945 a inițiat negocieri secrete cu un reprezentant al Congresului mondial evreiesc și cu contele Folke Bernadotte. În măsura în care nu a fost constrâns să ia aceste inițiative, se pune problema dacă Himmler a vrut să trădeze în mod deliberat. Este mai probabil că, într-un colțișor al inimii sale avide de venerație, el a păstrat până la capăt cultul idolului său și tocmai aceasta a dat actelor sale caracterul de incoerență pe care l-au avut. Dar de aici înainte însăși amploarea puterii pe care și-o asumase în cursul anilor precedenți, fără a pierde din vedere perspectiva succesiunii lui Hitler, îl obliga să treacă la acțiune.

Demersurile pe care le întreprinse în acea perioadă scot în orice caz la iveală o necunoaștere aproape de neconceput a realităților. Când reprezentantul Congresului mondial evreiesc îl vizită la 21 aprilie 1945, Himmler îl primi cu aceste cuvinte nemaipomenite: „Fiți binevenit în Germania, domnule Masur! E timpul ca dumneavoastră, evreii, și noi, național-socialiștii, să facem pace”. El făcu reflecții în legătură cu ceea ce avea de gând să întreprindă de îndată ce se va găsi în posesia puterii și, până

la arestarea lui, trase foarte serios nădejdea că aliații occidentali îl vor accepta ca partener la negocieri, ba chiar că vor saluta în persoana lui un auxiliar în lupta împotriva Uniunii Sovietice. La 1 mai, atunci când îl vizită pe amiralul Dönitz, care tocmai fusese desemnat ca succesor al lui Hitler, Himmler îi vorbi de „marea atenție” de care se bucura în străinătate. Deși pus pe liber de către Dönitz, el mai proiecta încă la 5 mai să alcătuiască în Schleswig-Holstein un guvern național-socialist a cărui conducere și-ar fi asumat-o el, ceea ce i-ar fi permis să înceapă negocieri cu puterile occidentale.

În acele zile de panică, când, după ce asistase la prăbușirea tuturor speranțelor sale, luă în chip brutal cunoștință de realitățile care se manifestau sub forma catastrofei iminente, el declară unuia dintre colaboratorii săi: „Sunt înspăimântat când mă gândesc la ceea ce se va întâmpla acum”.

De fapt, în cursul săptămânilor ce au precedat prăbușirea celui de-al III-lea Reich, Reichsführerul SS Heinrich Himmler nu mai oferea decât imaginea unui oportunist luptându-se cu desperare pentru a întârzia catastrofa finală. În zadar cei din anturajul său îl conjurau să se predea și să-și asume răspunderile pentru actele comise de SS. La 19 martie el mai invoca imaginea unei rezistențe apocaliptice până la ultimul om, „ca aceea a ostrogoților de pe Vezuviu”, dar acum nu se mai gândea decât să se deghizeze și s-o șteargă. „Un singur lucru nu ne poate fi iertat nouă, germanilor, și aceasta este lipsa de loialitate”, afirmase el doar cu câteva luni mai înainte în fața subalternilor săi. Un mare număr de membri ai SS-ului, mai ales din unitățile de elită, s-au sinucis când au aflat de trădarea lui Himmler. Pricina acestei deziluzii brutale, a șocului provocat de această trezire la realitate nu a constituit-o atât „trădarea” lui Himmler, așa cum a interpretat-o Hitler atunci când l-a șters din testamentul său și l-a scos din toate funcțiile pe Reichsführerul SS, vinovat de a fi luat contact din proprie inițiativă cu puterile aliate, cât mai degrabă – în măsura în care această dezamăgire se întemeia pe atitudinea lui Himmler – trădarea „ideii” comune a SS-ului, în care membrii lui își puseseră încrederea de-a lungul luptelor și crimelor. Prăbușirea acestui „ideal” nu lăsa îndărătul ei decât asasinate barbare, absurde și respingătoare, pe care nimic pe lume nu le putea justifica. Rudolf Höss, timp de mulți ani comandant al lagărului de la Auschwitz, a rămas „fără glas” când Himmler, „radios și într-o dispoziție excelentă”, l-a sfătuit să dispară.

Nici atunci Himmler nu și-a pierdut iluziile. Când Reichsführerul SS, înarmat cu acte pe numele de Heinrich Hitzinger, a părăsit, la 21 mai 1945, Flensburgul, după ce și-a ras mustața și și-a tras peste ochiul stâng o caschetă neagră, el și-a ales pentru deghizare uniforma de caporal al poliției militare secrete care depindea de Gestapo. Inconștient de groaza pe care o semănau toate organismele aflate sub autoritatea sa, nu-și dădea seama că simplul fapt de a purta această uniformă trebuia să ducă în mod automat la capturarea sa. În aceeași zi a fost arestat de un post de control britanic.

Moartea sa a fost în concordanță cu viața sa. Sinuciderea anula toate argumentele pe care le prezentase cu scopul de a justifica suferințele pe care le provocase. „Ceea ce contează este mai degrabă atitudinea mea decât ceea ce spun”, afirmase el la Poznan și adăugase: „Acest Reich germanic are nevoie de Ordinul SS, are nevoie de el cel puțin pentru următoarele secole”. Acum atitudinea sa nega toate declarațiile sale. Nu există legendă.

CAPITOLUL al V-lea – MARTIN BORMANN Eminența brună

Regimul nazist se caracteriza printr-o lipsă de structuri de-a dreptul uimitoare. Aceasta nu se explică numai prin indolența principalilor conducători ai celui de-al III-lea Reich față de tehnica ordinii, atitudine care trebuia să reamintească originile lor boeme și neinstruite; acest fenomen constituia, de asemenea, expresia unuia dintre principiile fundamentale ale sistemului, și anume că nici o autoritate nu poate inspira încredere atunci când, în mod paradoxal, autoritatea este aceea care reprezintă cel mai sigur instrument pentru instaurarea unei dominații supreme. Aplicarea acestui principiu face ca puterea să se sustragă oricărei înfruntări și să devină în mod straniu inaccesibilă. Competențele rămân în mod conștient prost definite, ierarhia lor este atât de perfect confuză, încât permite ca instanțele să se întrepătrundă sau să se joace un joc dublu. În felul acesta, individul se va afla în cea mai completă descumpănire și, din motive aproape identice, reacțiile sale psihologice sunt acelea ale eroilor lui Kafka: antrenat într-un șir de experiențe derutante, cu o putere invizibilă și totuși omniprezentă, el pierde progresiv toată siguranța, toată substanța și toată demnitatea.

La fiecare verigă a Reichului german se găsea un delegat al partidului nazist. Aceasta a dus la o stare de haos, în cadrul căreia se luptau numeroasele instituții rivale, fiecare considerându-se competentă în domeniul său, cum ar fi, de exemplu, în problemele de politică externă, în acela al serviciilor de informare, al administrației sau al aparatului juridic.

După legea din 1 decembrie 1933, proclamațiile oficiale subliniau de fiecare dată unitatea partidului nazist și a statului, dar, de fapt, linia de demarcație era deosebit de precisă. Astfel statul nu a întârziat să fie coborât la nivelul unui simplu „aparat tehnic”, însărcinat cu funcții pur executive. În calitate de reprezentant al puterii civile, el nu mai avea ca misiune decât să întrețină un paravan de încredere și de respect al normelor cetățenești. În același timp, partidul nazist era în măsură să dea frâu liber metodelor și obiectivelor sale, iar conducătorii, după necesitățile și oportunitățile tacticii puterii, puteau să treacă dintr-o tabără într-alta și să acționeze unul împotriva celuilalt, ba chiar, dacă era cazul, să-i înșele pe toți. În această situație, toată greutatea puterii și îndeosebi formularea și punerea în aplicare

a obiectivelor erau concentrate în partidul nazist, în așa măsură încât Hitler s-a considerat întotdeauna mai degrabă „führerul” decât cancelarul Reichului. În afara funcțiilor sale pur tehnice, statul, despuiat treptat de prerogativele sale, nu mai juca decât rolul unui paravan. El era însărcinat să reprezinte o putere pe care de fapt nu o poseda, care se ascundea în spatele său și care, pentru a se legitima, se folosea de sentimentele de atașament față de stat, atât de adânc înrădăcinate în sufletul poporului german, sentimente alcătuite din evenimente naționale comune, tradiții și respect. Centrul puterii, mulțumită anonimatului și secretului cu care se înconjura, părea mai puțin expus tendințelor opoziționiste, și totodată mai înspăimântător, mai amenințător și cu adevărat atotputernic – un *Deus absconditus* [46] terestru.

Din această stare de fapt a fost dedusă legea potrivit căreia „puterea începe acolo unde se sfârșește publicitatea”, și acest principiu a fost socotit drept singura regulă pe care orice cetățean putea pune temei. Reprezentarea puterii este un indiciu al pierderii puterii; aceasta nu este întru totul eficace decât în măsura în care rămâne invizibilă.

Această observație nu este valabilă numai pentru instituții, ci de asemenea și mai ales pentru oameni. În cursul toamnei anului 1943, Martin Bormann, a cărui carieră și al cărui rol în aparatul de conducere al celui de-al III-lea Reich aduc o confirmare strălucită acestei teorii, scria soției sale că întotdeauna „a evitat cu grijă” orice fel de manifestare publică din acelea pe care le căutau ceilalți șefi naziști; în timp ce cuvântările acestora din urmă se adresau întotdeauna direct poporului, ordonanțele lui Bormann nu se refereau decât la conducători: „Eu – declara el cu suficiență – fac mai multă treabă, infinit mai multă”. Și adăuga: „Dacă vreodată, după moartea mea, ar avea loc o ceremonie în memoria mea, organizatorii ei ar trebui să se abțină de la etalarea pernițelor purtătoare de șiruri de decorații. Toate acestea dau o impresie falsă”[47].

Destinul îi va împlini această dorință, acordându-i lui Bormann, la sfârșitul vieții sale, o distincție care în ochii săi avea în mod sigur mai multă valoare decât funeraliile naționale. În ultima sa declarație publică, Hitler, care nu mai vedea în jurul său decât lipsă de loialitate și trădare, a afirmat că Bormann era „cel mai fidel dintre tovarășii săi de partid”. O asemenea apreciere marca încununarea unei cariere care întotdeauna se mulțumise cu calificative aparent modeste în raport cu sfera tot mai largă a influenței sale. Atunci când Hitler l-a desemnat drept executorul său testamentar, Bormann

avu, în sfârșit, conștiința de a se fi identificat cu însuși creierul regimului nazist, ceea ce a constituit obiectivul dintotdeauna al ambiției sale... Realist, calculat și plin de o ardoare rece, el nu și-a dorit niciodată altceva decât puterea propriu-zisă, fără însemnele ei; în acestea el nu vedea decât absurditate, semnul unei ambiții rătăcite, legate de aparențe.

Cu foarte multă discreție, cu tenacitatea nezgomotoasă care-l caracteriza, Bormann escaladase în foarte puțină vreme toate treptele puterii. El nu a avut niciodată alte titluri decât cele de „director al cancelariei partidului” și de „secretar al führerului” și, cu toate acestea, în timpul anilor de declin, nimeni nu a fost atât de puternic ca el; umbra sa compactă și sumbră a eclipsat treptat steaua acelora care, cu mult înaintea lui, fuseseră tovarășii devotați ai lui Hitler: Göring, Ribbentrop, Ley și chiar Goebbels și, în sfârșit, Himmler. Un fel de „eminență brună”, el stătea în spate, mut și periculos, trăgând toate sforile și pricepându-se să îndrepte împotriva tuturor acelora pe care-i considera rivali exploziile de mânie nestăpânită ale lui Hitler în timpul ultimei sale perioade. Într-un anumit sens, Bormann a sfârșit prin a deveni mai puternic decât însuși Hitler, și el a încarnat, într-o manieră aproape unică, acel tip de dictator de anticameră care, în mijlocul concentrărilor moderne de putere politică sau economică, vede crescând influența sa datorită uriașului aparat birocratic pe care îl are la dispoziție. Concepțiile sale și felul său de a raporta faptele constituiau, pentru a spune așa, singura informație pe care Hitler, închis în lumea imaginară a adăpostului său, o primea asupra realității. Cu toate acestea, chiar la sfârșitul războiului, opinia publică ignora numele său. Bormann era un om al culiselor, un om „al umbrei și al tainițelor”, cum spunea Richelieu despre Părintele Joseph[48], care a rămas simbolul acestei sete anonime de putere; nefiind în stare să încropească câteva fraze pentru un cuvânt de bun venit, oamenii de acest fel conduc cu foarte mare abilitate mecanismele aparatului birocratic. În ultimii ani, silueta sa îndesată, într-o uniformă brună, prost croită, făcea parte din imaginea cotidiană a marelui cartier general al führerului. Cu servieta sub braț, Bormann asculta atent, reflecta, arborând o expresie gânditoare pe fața sa de țăran. A fost de multe ori denumit „geniul rău al lui Hitler”, dar de aci nu trebuie trasă concluzia că l-ar fi împins pe calea răului pe un Hitler animat de bune intenții. El a fost mai degrabă servitorul credincios al diavolului.

Nimeni nu a fost mai urât decât el. Disprețul pe care-l inspira vanitatea neroniană a lui Göring spre sfârșitul carierei sale, aspectele ridicole ale lui

Ribbentrop sau chiar reputația sângeroasă a lui Himmler, – toate aceste sentimente de dușmănie reciprocă, consolidată în timpul lungilor ani de rivalitate dintre conducători, nu puteau fi comparate cu puternica animozitate pe care nenumărații săi dușmani o nutreau față de acest Machiavelli birocrat. Ei erau de o altă speță. Hans Frank, care-l califica drept „bandit înrăit”, declara că cuvântul „ură” era prea palid pentru a reda sentimentul pe care-l inspira Bormann. Chiar colaboratorii și secretarii săi, care știau să găsească întotdeauna un cuvânt bun pentru vechii lor șefi, nu și-au exprimat față de el, la procesul de la Nürnberg, decât o aversiune de neînfrânt. „Dacă Hitler ar fi rostit câteva cuvinte de critică, dușmanii lui Bormann i-ar fi pus de îndată mâna în gât”, a declarat Albert Speer. Dar, în ciuda schimbărilor sale bruște de dispoziție și a inconstanței sale, care-l făceau să semene cu un despot oriental, Hitler nu i-a reproșat niciodată nimic. Când anturajul său se încumeta să emită unele rezerve, Hitler răspundea: „Știu că Bormann este brutal. Dar atunci când se ocupă de ceva, pot să fiu sigur că este bine făcut. Pot avea încredere deplină în el: oricare ar fi obstacolele, ordinele mele vor fi executate imediat. Rapoartele lui Bormann sunt atât de exacte, încât nu trebuie să spun decât da sau nu. Cu el rezolv în zece minute probleme pentru care, cu alții, aș avea nevoie de ore întregi. Atunci când îi spun: amintește-mi peste șase luni de cutare sau cutare problemă, pot fi sigur că nu va uita”[49].

Dar dacă adversarii și rivalii săi au învățat să se teamă de Bormann, ei i-au subapreciat totuși capacitățile. Se pare că dezolanta insignifianță a persoanei sale nu i-a servit decât ca un mijloc pentru a pune mâna pe frâiele puterii. Căci, în ciuda înspăimântătoarei sale trivialități de plutonier-major, poseda anumite calități care nu numai că l-au ajutat să câștige încrederea absolută a lui Hitler, dar i-au mai asigurat și o incontestabilă superioritate asupra tuturor rivalilor săi; iar tonul de uimire neîncrezătoare care caracterizează aprecierile celor mai de seamă camarazi ai lui Hitler provine, fără îndoială, din incapacitatea „bătrânilor luptători” de a înțelege o carieră care nu a fost plămădită în stradă și în tumultul încăierărilor din sălile de întruniri, ci în umbra cancelariilor. Prin firea și temperamentul său, Bormann aparținea celei de-a doua „generații”, nerăbdătoare să succeadă vechii „gărzi a combatanților”, generația practicienilor fără avânt, a calculatorilor scutiți de orice ipotecă doctrinară.

Martin Bormann era tipul însuși al funcționarului care nu-și datorează puterea decât funcțiilor pe care și le asumă. Nu avea nici trăsăturile unei

personalități puternice și nici aureola care s-a creat în jurul participanților la primele acțiuni ale partidului nazist. El nu deținea nici o putere personală, nu avea prestigiu și nici amici, pe scurt, nimic pe care să se sprijine în cazul în care Hitler i-ar fi retras încrederea. Dar tocmai această absență a unei baze, această lipsă totală de personalitate făceau din el un instrument ideal în mâinile celui care dispunea de el. În felul acesta, Bormann întruchipa „prozelitul”, tipul funcționarului și de asemenea al individului total disponibil, total lipsit de scrupule intelectuale sau morale, dar care se mulțumea să execute ordinele fără revoltă sau sensibilitate, nevăzând suferințele provocate, peste care privirea lui trecea: „prozelitul limitat”, cum se califica Bormann însuși, cu un orgoliu absurd. Chiar și neîncrederea sa ieșită din comun se explică în felul acesta: pentru că în sânul unui aparat birocratic cu o funcționare perfectă, omul reprezenta singurul element în care nu se putea avea încredere totală, și în consecință o abatere latentă, un principiu de nesiguranță de care numai el singur se știa scutit. După mărturiile contemporanilor săi, Bormann nu fuma și nici nu bea; mânca moderat și nu avea pasiuni. Fără îndoială că aceasta nu era consecința unei abstinențe voite; era pur și simplu puritanismul unui om lipsit de personalitate, care nu avea nevoi deoarece nu le cunoștea. Calitățile sale se datorau reversului acestei lacune: era zelos, discret, și chiar adversarii săi au subliniat întotdeauna hărnicia sa excepțională. În rutina birocratică făcea dovada unei mari capacități de adaptare și știa să preia și să interpreteze corect idei străine, fără să le falsifice prin reacții subiective.

Trecutul șters al lui Bormann nu face decât să sublinieze acest aspect. Tinerețea acestui copil de mic-burghezi saxoni[50] oferă jaloanele „clasice” ale membrilor dreptei apatride care, dintr-un război nedus la bun sfârșit, apoi după perioada postbelică, a formațiilor de voluntari și a asociațiilor secrete cu tendință naționalistă, au sfârșit prin a se regăsi în partidul hitlerist în ascensiune. Nu găsim nimic ce ar putea descoperi trăsături personale. Bormann, care a fost mai întâi administratorul unei moșii din Mecklenburg, făcea parte din formația de voluntari Rossbach. Singurul eveniment mai deosebit (și, de altminteri, respingător) al acestei perioade a fost asasinarea abjectă a fostului învățător Kadow. Încă din acea vreme Bormann se ținea cu grijă în umbră: răspunde de casieria partidului, refuză orice publicitate personală și se preocupă să asigure mijloacele tehnice necesare, în timp ce pe scenă, acționând cu zelul orb al omului fericit să execute ordine, îl vedem în plină desfășurare pe Rudolf Höss, viitorul comandant al

Auschwitzului, care „lovește din toate puterile cu o bâtă în țeasta victimei”. Foarte caracteristică repartiție a rolurilor! În cadrul partidului nazist Bormann a deținut diferite funcții administrative, ca acelea de atașat de presă districtual, șef de district și însărcinat cu afaceri al regiunii Turingia. Ulterior a fost chemat la statul major al SA-ului, pentru ca din 1930 să preia funcția de director al unei case de ajutor reciproc, întemeiată de el în vederea ajutorării membrilor partidului răniți în timpul ciocnirilor sângeroase în perioada cuceririi puterii. În aceste funcții, Bormann și-a câștigat reputația și aptitudinile unui secretar perfect: făcând dovada unui zel discret față de superiori, a unei energii nemiloase față de subalterni, remarcându-se însă totodată ca un foarte bun administrator, priceput și să lingușească atunci când era cazul. Toate aceste calități îi vor deveni ulterior deosebit de folositoare. Atunci când, în iulie 1933, Hitler l-a numit în postul de Reichsleiter și șef al statului-major al lui Rudolf Hess, adjunctul führerului, Bormann a pășit pe prima treaptă care-l ducea spre acea culme de care se va apropia fără oprire. Priceperea lui se va manifesta mai întâi în domeniul administrativ. Sub pretextul consolidării unității partidului, Bormann modifică unele structuri și operă în distribuirea competențelor o serie de schimbări care reduseră în mod sensibil influența vechilor cadre ale partidului. În această epocă trezorierul partidului nazist, Franz Xaver Schwartz, reacționând în fața acestor schimbări brutale, a declarat că Bormann era „cel mai rău dintre egoiști și dușmanul cel mai înverșunat al vechiului partid”; el îl bănuia chiar că vrea să-i lichideze pe devotații din primele ore. Incapabil să-și dea seama că uneltirile metodice ale lui Bormann nu puteau să se desfășoare fără să-i pericliteze propria poziție, Rudolf Hess încuraja cu credulitate această activitate, sperând că prin aceasta propriile sale funcții vor fi revalorificate. Alfred Rosenberg va evoca ulterior metodele folosite de Bormann pentru a asigura ascensiunea sa personală:

„Atunci când mă duceam în vizită la Hess îl găseam adeseori pe Bormann acolo. Mai târziu era aproape întotdeauna prezent... De fiecare dată, de-a lungul anilor, când luam masa cu führerul, Goebbels ni se alătura, iar Bormann venea și el în mod regulat. Hess îl enerva în mod vădit pe Hitler, astfel că Bormann se ocupa de informările și directivele indispensabile. Din această perioadă a început Bormann să se facă «de neînlocuit». Dacă în timpul prânzului conversația se fixa în jurul unui anumit eveniment, Bormann își scotea carnetul și lua note. Dacă pe führer îl

supăra o reflecție, o măsură luată sau vreun film, Bormann nota. Dacă ceva părea confuz, Bormann se ridica. Nu întârzia să revină, declarând că a dat serviciilor sale sarcina să lămurească *imediat* problema prin telefon, telegramă sau telex...”[51].

Fostul casier găsi și alte mijloace de a arăta cât era de indispensabil. Încetul cu încetul el manevră în așa fel, încât să-i fie încredințată grija tuturor problemelor financiare ale lui Hitler. Administrator al „subvențiilor Adolf Hitler pentru industrie”, el pătrunse în viața particulară a führerului, achiziționând nu numai casa natală a lui Hitler din Braunau și aceea a părinților săi din Leonding, ci și toate clădirile din Obersalzberg care mai figurau încă în 1945 în registrul de proprietăți pe numele său. Cu toate acestea, principalii protagoniști nu și-au dat seama de această creștere prudentă a influenței sale. În 1941, când făcea parte deja de trei ani din statul-major personal al lui Hitler, un colaborator apropiat al lui Goebbels amintea în jurnalul său de „un anume Bormann, membru al partidului”.

Fără îndoială că voința secretă de putere a lui Bormann nu ar fi putut visa un elogiu mai plăcut, și atunci când, în cursul aceluiași an, ajunse pe culme, aceasta s-a făcut în chipul cel mai discret. Chiar în ziua când s-a anunțat oficial despre zborul spectaculos al lui Rudolf Hess în Anglia, ziarele au publicat un scurt comunicat în care se declara, fără alte amănunte, următoarele:

„Serviciile locțiitorului führerului se vor intitula de acum înainte cancelaria partidului. Ele vor fi puse sub autoritatea mea directă și vor continua să fie conduse de membrul de partid Reichsleiterul Martin Bormann.

Semnat: Adolf Hitler”.

Această formulare banală ascundea o adâncă răsturnare, a cărei semnificație reală se situa în zona insesizabilă a relațiilor personale. Bormann nu luă în mâinile sale conducerea serviciilor locțiitorului führerului care, din punct de vedere formal, încetau să mai existe, ci, din acest moment, luă asupră-și o bună parte din funcțiile ce reveneau ministerului partidului, condus până atunci de Rudolf Hess. El va beneficia de aceleași drepturi, îndeosebi în ce privește relațiile cu autoritățile statului. Din această cauză, Bormann apărea ca având acum o influență mai mică decât înainte, deoarece nu mai era reprezentantul ansamblului mișcării; dar,

de fapt, avem aici măsura exactă a personalității lui Bormann, care, ajuns în umbra puterii, dorește să conducă un birou, și nu să exercite funcții reprezentative.

Sub conducerea nepricepută și dezordonată a lui Rudolf Hess, partidul pierduse simțitor din influența sa; de acum înainte va porni la recâștigarea ei, cu atât mai mult cu cât Bormann nu a întârziat să-și croiască drum până în primele rânduri datorită experienței sale, disprețului său față de oameni și energiei sale îndârjite. Un an mai târziu devenea „secretar al führerului". În scurt timp a reușit să împingă pe planul al doilea pe primul aghiotant al führerului, Brückner, și, punând în aplicare unul dintre principiile asigurării birocratice a puterii, instală în toate posturile-cheie oameni care-și datorau poziția nu meritelor dovedite sau aptitudinilor lor personale, ci efectului unei favori neașteptate. Plin de neîncredere, el controla, cu ajutorul listelor de vizitatori, contactele lui Hitler cu lumea exterioară și ridică, potrivit mărturiilor unui observator, „un adevărat zid chinezesc, prin care nu se putea pătrunde decât cu condiția de a-ți arăta bunele intenții și de a explica amănunțit lui Bormann scopul vizitei. În felul acesta, Bormann reușea să exercite un control absolut asupra ansamblului mecanismului Reichului". El întreținea, dozând savant știrile, mulțumirea de sine a lui Hitler și profita, pentru consolidarea situației sale personale, de aversiunea isterică a führerului față de faptele obiective care contraveneau propriilor sale vederi. Spre sfârșitul războiului, Hitler i-a mulțumit pentru felul cum ferecase cu tot mai mare grijă porțile marelui său cartier general, pentru a împiedica pătrunderea aerului rece al realității în acest univers morbid de viziuni absurde și nebune. Totodată, cunoașterea profundă a slăbiciunilor și caracteristicilor lui Hitler i-a asigurat superioritatea asupra tuturor concurenților săi. Chiar atunci când Goebbels, la începutul anului 1945, a trimis la marele cartier general un album cu fotografii reprezentând străzi arate cu plugul și monumente distruse, Bormann i l-a înapoiat cu adnotarea: „Führerul nu dorește să fie inoportunat «cu chestiuni atât de nesemnificative»".

Bormann împărțea oamenii în două categorii: unii pe care putea să-i câștige pentru cauza sa, să-i subjuge voinței sale, și alții, de care trebuia sa se teama. Neîncrezător era însă față de toți. Pentru a cunoaște totul despre persoane, aduna permanent informații în vederea completării fișierului său personal. Bormann se dovedi a fi un maestru al acelei arte a intrigii și a favorurilor secrete care caracterizează anturajul unui despot. Aluzii,

bănuieli voalate, duplicitate și competențe uzurpate dominau tot mai mult relațiile dintre șefii naziști, și chiar Heydrich, care cunoștea toate secretele cabalelor urzite neîncetat de către Bormann, începu să admire priceperea acestuia în arta intrigii. Toată lumea era de acord că nu rareori secretarul führerului dădea drept ordin formal al lui Hitler ceea ce în realitate nu era la origine decât o părere spusă la întâmplare, în timpul unei discuții purtate la masă, dar corespundea unor păreri personale ale lui Bormann. Neprecizarea exactă a atribuțiilor sale îi permitea să manevreze cu pretinsele dorințe ale führerului, ceea ce îi asigura o libertate de mișcare nelimitată și făcea din el „șeful secret al Germaniei”; cât despre Hitler, acesta părea mulțumit de faptul că era scutit de povara problemelor administrative. La 2 aprilie 1942, Bormann publică o circulară privitoare la „sarcinile cancelariei partidului”, care lăsa impresia că serviciile sale își asumau numai funcții cu caracter administrativ și reprezentativ, și aceasta în cadrul strict al partidului. În realitate, circulara restrângea domeniile competenței sale, tot potrivit principiului de minimă publicitate. „Tăcerea – scria el soției sale – constituie, în general, metoda cea mai dibace. Nu trebuie niciodată spus adevărul cu orice preț, ci numai atunci când împrejurările o cer imperios”. În realitate, în afara influenței directe pe care o avea asupra persoanei lui Hitler, Bormann controla din ce în ce mai riguros ansamblul aparatului de partid. El îi luă lui Rosenberg o parte din atribuțiile pe care acesta le avea în domeniul ideologic, lui Robert Ley pe acelea care se refereau la politica de cadre, și chiar ministrul Lammers, șef al cancelariei Reichului, a fost desărcinat de funcții importante. Bormann concedia și numea funcționari ai partidului, alegea gauleiterii care-i erau direct subordonați, intervenea în numirile și avansările privitoare la toate posturile civile și chiar militare; el acorda sau retrăgea protecția sa, împărțea laude, înșela sau elimina, dar întotdeauna din umbră. Bormann avea oricând la îndemână o lingușeală sau o bănuială în plus față de rivalii săi.

Bormann era un „controlor al puterii”, tipul însuși al funcționarului al cărui rol constă în a executa ordine, și nu în a le cerceta motivele. Părerile de natură ideologică pe care le întâlnim uneori în ceea ce ne-a fost păstrat din corespondența sa nu trebuie luate, desigur, prea în serios, dacă nu cumva nu reprezintă, pur și simplu, un ecou al zelului soției sale în acest domeniu. Național-socialismul era pentru el mai degrabă un instrument pus în slujba ambițiilor sale personale, decât o profesiune de credință. Întors în mod hotărât cu fața spre lucrurile pământești, Reichsleiterul era incapabil de

acea fervoare îndrăgită de un Heinrich Himmler, și în capul său rotund și greu nu exista cu siguranță nici un program, ci pur și simplu o aprigă voință de putere care-și găsea în ea însăși justificarea.

Din această cauză, și nu din vreo opoziție ideologică, Bormann a fost unul dintre cei mai îndârjiți adversari ai cultelor. Conduita sa era mai puțin dictată de supărătoarea concurență ideologică a creștinismului și mai mult de drepturile revendicate de culte asupra oamenilor, prin care ele se opuneau pretențiilor totalitare ale celui de-al III-lea Reich. În directivele date de Bormann privitoare la politica religioasă este tot timpul vorba de „pierderea puterii”, de „posibilități de influențare” și de „dreptul de a conduce poporul”. În faimosul său decret din 6–7 iunie 1941 cu privire la „raporturile dintre național-socialism și creștinism”, adresat gauleiterilor, Bormann a încercat, într-un mod arogant și totodată plat, să acopere cu o mizeră haină ideologică intențiile aparținând de tehnica puterii; până la urmă el nu a putut totuși evita demascarea adevăratei rațiuni a acestei ostilități:

Concepțiile național-socialiste și cele creștine, a declarat el, sunt incompatibile. Datorită faptului că Hitler își asumă conducerea poporului, „toate influențele susceptibile de a aduce prejudicii sau de a provoca neajunsuri conducerii poporului de către führer cu ajutorul partidului național-socialist vor trebui eliminate. Poporul trebuie să se îndepărteze tot mai mult de culte și de organele lor de execuție, preoții. Evident, cultele se vor revolta împotriva acestei pierderi a puterii. Din punctul lor de vedere, aceasta este inevitabil. Dar niciodată nu va trebui ca biserica să-și recapete influența asupra poporului. Această influență trebuie nimicită pe de-a-ntregul și pentru totdeauna... Numai atunci poporul și Reichul își vor vedea viitorul asigurat”.

De altfel, declarațiile antireligioase ale lui Bormann aveau drept cauză și grija tactică a unui om care, în afara autorității sale reale în sânul partidului, urmărea să-și asigure un fel de infailibilitate ideologică, pur și simplu pentru că vedea și aici un factor de putere. De fapt, orice autoritate în afara lui constituia o provocare. O ostilitate atât de accentuată provenea, ca întotdeauna în asemenea cazuri, și din motive de ordin personal, camuflate după paravanul unor motive ideologice de care Bormann ținea cont. Nazismul reprezenta tot ce favoriza nevoile sale personale și pasiunile sale: ambiție, voință de dominare, carieră, instincte brutale și chiar libertinaj erotic. Tocmai acest ansamblu dă un caracter penibil de comic scrisorilor

schimbate între Bormann și soția sa atunci când, în ianuarie 1944, Reichsleiterul îi comunică soției sale, cu o lipsă de jenă triumfătoare, vestea că a reușit, în sfârșit, să o seducă pe actrița „M”. Gerda Bormann primește vestea cu curaj, incluzând-o în viața ei, și-și asigură soțul că nu este nici supărată, nici geloasă; mai mult decât atât, ea este gata să o primească pe „M” în casa conjugală și, deoarece războiul a restrâns natalitatea în proporții înspăimântătoare, ea merge până acolo încât elaborează un sistem de alternanță a maternității, „pentru ca – îi scrie ea soțului ei – tu să ai întotdeauna la dispoziție o femeie în stare să-ți slujească”. În răspunsul său, Bormann își exprimă recunoștința și adaugă, pe tonul omului căruia ideologiile îi servesc înainte de toate pentru a-și camufla instinctele: „Tu ești de rasă bună național-socialistă; fată nazistă, ești soi bun...”

Bormann avea intenția categorică de a pune capăt influenței cultelor încă înainte de terminarea războiului. În iunie 1941, când s-a aflat în această chestiune în dezacord cu Hitler, care considera inoportună această tactică agresivă în condițiile de tensiune suscitate de război, Bormann a continuat în secret realizarea planurilor sale. Războiul i s-a părut, într-adevăr, o ocazie unică pentru a înfăptui pe plan intern o radicalizare a regimului. Ca întotdeauna, el s-a arătat hotărât favorabil celor mai brutale soluții, și nu fără temei a fost supranumit „apărătorul tuturor măsurilor radicale”. Funcțiile sale nu sunt, de altminteri, suficiente pentru a explica faptul că numele său e pomenit mereu când se vorbește de deciziile cele mai radicale luate în cursul ultimilor ani ai războiului. Aceasta indiferent de faptul dacă era vorba de politica rasistă, de tratamentul la care urmau să fie supuse popoarele din Răsărit sau prizonierii de război etc. În toate acestea trebuie mai degrabă văzut extremismul unui subaltern care, pentru a-și dovedi permanent puterea sa, se folosește de ea cu înverșunare. Duritatea sa, insensibilitatea sa morală, care mergea mână în mână cu o minuțiozitate vecină cu mania, se manifestă, printre altele, într-un mod caracteristic în directivele date lui Alfred Rosenberg privitoare la teritoriile ocupate în Răsărit. Bormann recomandă cu acest prilej nu numai încurajarea avorturilor, coborârea nivelului cultural și suspendarea măsurilor de asistență și igienă publică, dar mai cere să se vegheze ca „în nici un caz orașele să nu fie restaurate sau înfrumusețate”. Într-un memoriu având data de 19 august 1942, el scria următoarele:

„Slavii trebuie să lucreze pentru noi. În măsura în care nu avem nevoie de ei, pot să moară... Fecunditatea slavă este nedorită. Ei n-au decât să

folosească prezervative sau să recurgă la avort... Cu cât au s-o facă mai mult, cu atât are să fie mai bine. Învățământul este periculos. O să le lăsăm religia ca surogat. Ca alimentație nu vor primi decât strictul necesar. Noi suntem stăpânii; noi suntem pe primul plan”.

Desigur, declarații de acest fel dovedesc o îngrozitoare degradare morală; dar ele sunt în același timp o încercare de a imita exemplul de brutalitate crescândă oferit de Hitler, de a da lovituri în felul acesta rivalilor, eliminându-i din jocul politic. În cele din urmă pe arenă rămăseseră trei concurenți: Himmler, Goebbels și Speer. În timp ce Reichsführerul SS, mai departe orb în fața realității, continua să-și subestimeze adversarul și arăta atâta slăbiciune față de el încât foarte degrabă a fost nevoit să capituleze, Goebbels se apăra cu înverșunare. Curând însă a trebuit și el să se recunoască înfrânt, sau măcar să-și mărturisească, fără voie, inferioritatea. Ministrul propagandei plănuise să-și asigure, îndeosebi cu ajutorul lui Göring, Speer și Ley, controlul asupra intensificării războiului. Dar planul s-a soldat cu un eșec; în zadar se plânse Goebbels lui Hitler, și atunci când i-a trimis un memoriu gros de pe urma căruia spera un efect decisiv asupra conjuncturii politice, Bormann l-a înmormântat, fără a-l citi, într-unul din sertarele de jos ale dulapului său blindat. În ultimele zile ale celui de-al III-lea Reich, cei doi oameni se apropiară din nou; aceasta se întâmplă mai puțin din cauza solidarității într-un război și o catastrofă a căror brutalitate au agravat-o în egală măsură amândoi, cât mai mult ca urmare inteligenței și abilității ministrului propagandei, care recunoștea, în sfârșit, și înțelegea să respecte situația privilegiată de care se bucura Bormann la „Curte”. Speer a fost singurul căruia Reichsleiterul, în ciuda tuturor eforturilor sale, nu a reușit să-i micșoreze influența. Atunci când ministrul armamentului și-a părăsit postul, a făcut-o din proprie inițiativă, înspăimântat în fața deznodământului. „Nu trebuie să fim învinși – scria Bormann în aprilie 1945 într-o scrisoare adresată soției sale, ultima pe care o avem de la el. – Orice s-ar întâmpla, noi trebuie să ne facem datoria. Și dacă soarta noastră este să pierim, ca odinioară curajoșii nibelungi în palatul regelui Attila, vom merge la moarte mândri și neîmblânziți”.

Chiar și atunci, Bormann, prins în propriul său joc, își continua intrigile și, cu o răbdare încăpățânată și absurdă totodată, își persecuta până și rivali deja eliminați. Datorită spiritului său intrigant, Himmler a trebuit să preia comandamentul suprem al grupului de armate Vistula, care opunea, la est de Berlin, o rezistență desperată; și tot el e acela care, fără a ezita, a

falsificat mandatul de arestare lansat de Hitler împotriva lui Göring, transformându-l într-o condamnare la moarte. Atunci când cel de-al III-lea Reich n-a mai fost decât o grămadă de moloz și un adăpost la 8 metri sub pământ, în inima Berlinului puterea lui Bormann a atins apogeul: Reichsleiterul ajunsese, în sfârșit, la țintă.

O singură ființă rămăsese cruțată de setea sa de putere: Hitler. Bormann avea nevoie de el, înainte de toate pentru că nu putea să treacă peste autoritatea führerului și a directivelor sale, și apoi pentru că Hitler singur lăsa o umbră destul de mare și adâncă ca să-i asigure Reichsleiterului tenebrele care constituiau elementul său. El a contrasemnat testamentul lui Hitler, a fost martor la căsătoria acestuia și, atunci când, sub focul mortierelor rusești, corpul führerului a fost incinerat în curtea cancelariei Reichului, Bormann a asistat la ceremonie, în prezența lui Goebbels, a generalului Burgdorf și a altor câtorva.

În cursul nopții de 1 spre 2 mai 1945, Reichsleiterul și ceilalți ocupanți ai adăpostului încercară o ieșire din încercuire. Datorită lipsei sale de sensibilitate și, de asemenea, faptului că se închistase tot timpul în rutina funcțiilor sale, Bormann nu cunoscuse până atunci îndoiala și nesiguranța. Acum, în fața prăbușirii acelor structuri a căror funcționare o asigurase cu mână de fier, descumpănit de moartea lui Hitler, care făcea zadarnică nevoia sa de subordonare, Reichsleiterul, pentru prima oară în viața sa, ezita asupra drumului de urmat. Resemnarea, care-și lăsase uneori umbra asupra gândului unui sfârșit în mod inevitabil apropiat, punea stăpânire acum pe sufletul funcționarului lipsit de șeful său. În câteva dintre scrisorile scrise în perioada ultimelor luni, Bormann se lăsa cuprins, pentru perioada de după război, de visuri de mic-burghez, care trăiește liniștit în casa și grădina sa, departe de orice politică. „Tu știi că am cunoscut toate până la fund: urâțenia, prefăcătoria, calomnia, măgulirea respingătoare și mincinoasă, lingușelile, incapacitatea, nebunia, absurditatea, idioția, ambiția, vanitatea, cupiditatea etc. ...pe scurt, toate aspectele neplăcute ale naturii umane... Îmi ajunge”. În momentul plecării, el i-a spus unuia dintre secretarii săi: „Ei bine, la revedere! Nu prea mai are rost, dar am să încerc, deși nu voi reuși să mă strecor”.

În urma lui s-au înălțat flăcările care au cuprins adăpostul, acum părăsit.

De atunci, Martin Bormann a dispărut. Între podul Weidendamm și gara Lehrt urma lui se pierde prin noroi și vârtejurile de praf ce se ridicau

din ruine în acel anonimat pe care l-a căutat neîncetat.

CAPITOLUL al VI-lea – ERNST RÖHM și generația pierdută

Ernst Röhm spunea într-o zi că el ia întotdeauna poziția contrară opiniilor exprimate în prezența sa. O asemenea declarație nu era numai semnul unei voințe de a contrazice și al încrederii în sine[52]. Reprezentant al unei generații într-adevăr pierdute, el exprima totodată în felul acesta problema acestei generații, care, dintr-un sentiment confuz, dar puternic de opoziție, de protest, se regăsise după primul război mondial în formațiile de voluntari și în organizațiile naționaliste înarmate, vădind neputința sa de a se adapta vieții civile și angajându-se în aventuri extremiste, în crime chiar, sub masca naționalismului. Agitația, gustul riscului și al violenței erau trăsăturile psihologice esențiale ale acestui nihilism integral al unui tineret care încercase în război declinul unei civilizații și își făurise un mit din luptele de pe front. Acești oameni nu urmăreau nici un obiectiv; agitația lor nu se baza pe nici o valoare, pe nici o perspectivă de viitor. Ei nu doreau decât un lucru: să perpetueze „valorile din tranșee”. După armistițiu, ei au continuat să se bată și să mărșăluiască nu pentru realizarea unei noi ordini sociale, ci de dragul luptei și al marșului în pas cadențat. Pentru ei lumea era un front și ritmul ei era acela al batalioanelor defilând în rânduri strânse: „A mărșălui în pas cadențat, aceasta este cea mai puternică expresie a profesiunii noastre de credință”.

Doi factori au contribuit la nașterea SA[53]-ului: pe de o parte, o „pură forță de șoc”, căutând în politică scopuri și sarcini, iar pe de altă parte, voința lui Hitler, care, după unele ezitări, se arătă tot mai hotărât să-și făurească un instrument eficace pentru cucerirea puterii. Hitler exercita o puternică atracție asupra acestor oameni, al căror echilibru de viață avusese de suferit, încă de timpuriu, prejudicii ireparabile și din categoria cărora făcea, de fapt, și el parte. El integra extremismul și primitivismul moral al acestor oameni în sistemul său metodic de cucerire a puterii. Dacă Hitler s-a preocupat astfel să câștige la cauza sa organizațiile armate, aceasta nu a făcut-o numai din pricina atașamentului său natural față de ele și nici fiindcă găsea aici oameni a căror formație convenea admirabil propriilor sale vederi, ci mai degrabă fiindcă se gândise din timp să folosească forța propagandistică pe care o constituiau manifestațiile în uniformă. Hitler

credea și în forța propagandistică a terorismului, în stârnirea fricii. „Cruzimea impune – a declarat el la un moment dat –, oamenii simt nevoia să încerce o teamă salutară. Ei vor să aibă ceva de care să se teamă. Ei vor să fie înfricoșați, vor să se supună cuiva de frică. Ce-i cu aceste povești despre cruzime, cu aceste reclamații despre torturi? Masa vrea asta. Ea are nevoie să tremure”[54]. SA-ul mobiliza toate instinctele brutale dezlănțuite de război, și eficacitatea sa era mărită și de integrarea în rândurile sale a drojdiei societății. În tactica sa, care se contura treptat, Hitler avea grijă să folosească avangărzi care se foloseau de forța brutală, pe lângă mijloacele de propagandă retorice și liturgice.

Cu toate că este greu de delimitat rolul și funcțiile SA-ului în ansamblul mișcării naziste, în ce privește organizarea ei politică este incontestabil că misiunea specială a secțiilor de asalt consta în a pune accentul pe elementul războinic și în a folosi violența. După preluarea puterii, când voința proprie a SA-ului, existând în stare mai mult sau mai puțin latentă, începu să se manifeste pe față, Hitler tranșă printr-un val de sânge problema „partidului dublu”. La 30 iunie 1934 și în cele două zile care urmară, el îl elimină pe Ernst Röhm, vechiul său camarad și prieten, ca și pe principalii șefi ai SA-ului, care dăduseră nu numai terorii brune, ci și ansamblului mișcării hitleriste câteva din trăsăturile ei cele mai caracteristice și mai dezgustătoare în același timp.

Pentru cei mai mulți dintre principalii conducători ai SA-ului, de la Ernst Röhm la August Schneidhuber, inclusiv Edmund Heines, moartea sub ploaia de gloanțe a plutonului de execuție în fața zidului închisorii din Stadelheim sau a Școlii de cadeți din Berlin-Lichterfelde a însemnat încheierea identică a unor cariere nu mai puțin asemănătoare. După ce serviseră ca ofițeri în timpul războiului sau ca membri ai formațiilor de voluntari sau ai grupărilor de luptă de extremă dreaptă, cei mai mulți dintre acești oameni încercaseră, fără prea mare entuziasm, să se reintegreze în viața civilă ca voiajori comerciali, funcționari, administratori de întreprinderi sau directori de cămine de burlaci. Ei continuau totuși să păstreze legătura cu foștii lor camarazi și se simțeau măcinați de nostalgia profundă după camaraderia virilă, meseria armelor, nepăsarea și lipsa de griji caracteristice vieții militare și de regretul după viața de chefuri și bețivăneli de pe vremuri. Încercau să supraviețuiască înapoia unui paravan burghez care le era străin, fiind prea „civil”, conspirau pe ici, pe colo, luau parte la comploturi pasibile de înaltă trădare, la atentate împotriva unor

oameni politici de nuanță republicană, la asasinate poruncite de Sfânta Vehme[55]. Fiecare sau aproape fiecare dintre ei își făcuse stagiul prin închisori, simptom al dificultăților de adaptare pe care le întâmpinau acești oameni însuflețiți de resentimente sterile, „luând întotdeauna o poziție ostilă” față de opiniile în vigoare sau cel puțin față de opiniile răspândite în lumea burgheză, urâtă și disprețuită de ei, pentru că valorile și concepția ei despre ordine le deveniseră în chip iremediabil străine. Dar iată că perioada de avânt în care intrase SA-ul redădea existenței lor lipsite de conținut tot ceea ce-i furnizase cândva un țel: agitația, gustul pentru aventură, ura ajunseră din nou la ordinea zilei.

Profunda incapacitate a acestei generații de a se adapta vieții civile avea mai multe cauze. La unii provenea din tensiunea interioară creată de război și de starea de după război. Acesta era cazul, înainte de toate, pentru mercenarii care oscilau adesea, dar și pentru „idealiștii” care își închipuiau că aflaseră în „infernul bătăliilor” schema pentru dibuirea unui sens al vieții nou și încă nedefinit, de care nu reușeau să dea în insipida viață normală din prezent. Toți aceștia constituiau adevăratul nucleu revoluționar al SA-ului. Pentru alții cauzele constau în frica de mizerie, amenințătoare sau efectivă, ca urmare a diferitelor împrejurări, sau în teama de declasare socială. Această categorie de tip mic-burghez forma „umplutura” SA-ului. Mai exista, în fine, grupul foștilor militari de carieră, deveniți șomeri, declasați sociali, condamnați moralmente de clauzele Tratatului de la Versailles și însuflețiți din această cauză de resentimente violente. Dar ceea ce-i caracteriza pe toți, într-o măsură mai mică sau mai mare, era dorința lor de a găsi noi forme de comuniune. Această tendință se conturase încă înainte de război, mai ales în mișcările de tineret, „Jugendbewegung”, iar camaraderia de pe front contribuise la întărirea ei. Partidele politice existente, prea „burgheze”, nu erau în măsură nici să capteze, nici să satisfacă această nostalgie. Primii conducători ai SA-ului au fost de cele mai dese ori elemente decăzute dintr-o existență cândva înstărită, un fel de burghezie dezrădăcinată care, pierzându-și onoarea, credința sau poziția socială, găsea o posibilitate de evadare în crimă – având grijă totodată să-și facă o acoperire din ordinele primite de sus sau din pretexte ideologice. Această situație nu a fost numai efectul întâmplării. În vremuri normale toți acești oameni ar fi făcut parte din clasele de mijloc și ar fi manifestat tendințe mai degrabă conservatoare. Dar un trecut pe care nu reușeau
să-l depășească și atitudinea lor agresivă îi împingeau într-o opoziție

conștientă, întreținută cu grijă față de orice ordine stabilă, cu excepția ordinii militare. În locul privilegiilor sociale moderate care păreau să le fie asigurate pe vremuri, ei revendicau acum, prin manifestații gălăgioase, privilegiile violenței, ca făcând parte integrantă din calitatea lor de mercenari. Nimic nu e mai potrivit pentru a exprima aceste exigențe ca toastul ținut într-o zi, în timpul unor lupte purtate în Silezia Superioară, de către una din aceste căpetenii de bandă care încerca, cu lozinci naționaliste, să-și ridice prestigiul: „Într-adevăr, nimic nu poate fi mai bun decât un mic război ca acesta! Deie Domnul să avem întotdeauna un câmp de bătălie! Mi-e teamă să nu devin cumva om cu scaun la cap”. Iar Ernst Röhm scria la rândul său: „Întrucât sunt un om rău și lipsit de maturitate, războiul și dezordinea îmi plac mai mult decât buna ordine burgheză”[56].

Acest omuleț corpolent, cu fața răvășită și apoplectică, era cu adevărat reprezentantul tipic al acestei categorii de declasați care nu-și aflaseră locul decât în armata brună a lui Hitler, și, fără îndoială, a fost mai mult decât un capriciu al soartei faptul că tocmai Röhm a fost omul care a provocat răfuiala spectaculoasă în cursul căreia Hitler a eliminat din conducerea mișcării tipul de soldat zdravăn și popular, plin de o îngâmfare gălăgioasă.

Provenit dintr-o veche familie de funcționari bavarezi, Röhm întruchipa în persoana sa nu numai factorii sociologici, ci și unele elemente psihologice esențiale întâlnite la numeroși ciraci ai lui Hitler. Peste atașamentul profund, aproape religios, față de mama sa, plana umbra unui tată respectat, om „aspru cu el însuși, drept și econom”. Röhm era un militar pasionat de meserie, dar fără acea aroganță și acele trăsături crispate pe care unele caricaturi – reale totuși – ale unor ofițeri de stat-major de școală veche le imprimau pe o față inexpresivă de soldat, pentru a-și da aerul unei marțialități demonice. Încă din copilărie nu avusese decât „un singur gând și o singură dorință: să fie soldat”. Spre sfârșitul războiului făcuse chiar parte din marele cartier general și se dovedise un bun organizator. Întruchipa totuși mai curând tipul ofițerului de trupă. În timpul războiului îndrăzneala sa îi adusese numeroase răni și în „Memoriile” sale și-a exprimat aversiunea față de noțiunile „prudent, ponderat”[57]. În ochii săi, omenirea se împărțea în militari și civili, prieteni și dușmani. Era loial, dar lipsit de putere de pătrundere, aspru: un soldățoi simplist și drept căruia „îi plăceau... zgomotul taberelor și chiolhanurile”. Peste tot unde se arăta, povestea unul din camarazii săi, „el aducea viața în baracă, dar mai ales făcea treabă «adevărată»”. Bavarez, cu picioarele pe pământ și neobișnuit

să stea pe gânduri, el nu pricepea nimic din visările nordice și din delirantele noțiuni rasiste; își bătea joc pe față de misticismul unui Rosenberg, al unui Himmler sau al unui Darré.

Röhm era totodată un șef brutal; strânsese în jurul lui o bandă de lichele, care nu se temeau că și-ar putea compromite reputația și nu se dădeau în lături nici de la corupție, nici de la destrăbălările cele mai perverse sau chiar de la crime. Este sigur că funcțiile și obiectivele SA-ului avuseseră în vedere din prima clipă exploatarea energiilor criminale descătușate de război, dar numai sub conducerea lui Röhm acestea au luat caracterul ostentativ care le-a încetățenit, instituționalizându-le într-un fel și făcând în chip definitiv din SA o unitate de luptă cu caracter politic. Röhm nu cunoștea scrupule, o crimă nu-l deranja, și dacă căpitanul Weiss a putut să scrie că peste tot unde se arăta Röhm aducea „viața” în baracă, putem fi siguri că cel mai adeseori făcea contrariul... Atunci când prietenul său intim, Edmund Heines, a fost condamnat pentru omucidere, Röhm, cu o indignare care denotă o totală neînțelegere pentru normele judiciare, declară că verdictul reprezenta „un amestec al justiției formale în dreptul de legitimă apărare al unui soldat”.

El își elabora concepția despre lume în funcție de acest drept al soldatului „într-un chip deliberat unilateral”, cum îi plăcea să sublinieze cu mândrie. Visa la vremea când soldatul „era totul” și cerea pe față atribuirea unui statut privilegiat pentru casta sa, „întâietatea soldatului față de politician”. Lumea dușmănoasă a nepurtătorilor de uniformă nu se compunea pentru el decât din „învârtiți, dezertori și profitori”. Röhm a declarat în 1933 unui diplomat britanic: „M-aș înțelege mai bine cu un soldat inamic decât cu un civil german, pentru că acesta-i un ticălos și nu-i înțeleg vorba”[58].

După primul război mondial, împrejurările se dovediră a fi dintre cele mai favorabile căpitanului Röhm, din statul-major al celei de-a 4-a grupări militare, staționată la München. Era unul dintre acei numeroși căpitani ambițioși care, reîntorși de pe front, au știut să exploateze slăbiciunile instituțiilor publice și, sprijinindu-se pe puterea reală de care dispuneau, au ocupat un loc tot mai important într-o lume fără stăpâni. Cu o violență cvasipatologică, ei își reproșau că nu au apărat monarhia în noiembrie 1918. Această atitudine i-a îndemnat, fără îndoială, să refuze cu încăpățânare recunoașterea noului stat, instaurat după revoluție. În Bavaria, mai ales, au avut posibilitatea să desfășoare o activitate contrarevoluționară (adică

îndreptată împotriva guvernului legal al Reichului) cu o ușurință cu atât mai mare cu cât beneficiau aici de asentimentul unei bune părți a populației, ba chiar și al celor mai înalte oficialități. Într-adevăr, în această regiune revoluția căpătase un caracter mai extremist decât în celelalte părți ale Germaniei. În urma unui concurs de împrejurări pe care nu le vom discuta aici în amănunțime, Röhm deveni șeful depozitelor de arme ascunse în Bavaria, ceea ce îi asigura aici o poziție de prim rang[59]. Activitatea formațiilor de voluntari și a grupărilor înarmate ar fi fost de neconceput fără agitația eficace și activitatea de mediere a acestui om, care, mai puțin prin rangul său, cât prin influența reală de care dispunea, dobândi unul din rolurile-cheie pe scena politică a vremii. Pătruns de însemnătatea rolului conducător pe care erau chemați să-l joace militarii, el a creat o secție specială de informații politice la statul-major, ținând sub control grupările politice. În felul acesta Röhm a intrat în legătură cu „omul de încredere”, Adolf Hitler. Pe Röhm l-a impresionat darul lui oratoric, ceea ce l-a determinat să-i înlesnească primele contacte cu conducătorii politici și militari ai Bavariei. Dornic să-i asigure o însemnătate crescândă partidului în care se număra printre primii membri și care se bucurase într-o largă măsură de foloasele inițiativelor sale, Röhm îi aduse un mare număr de noi aderenți – prieteni personali sau ofițeri ai Reichswehrului –, acordându-i în plus sprijinul său cu ocazia creării și organizării SA-ului. Dar în timp ce Hitler, hotărât să-și asigure în sânul partidului o autoritate absolută, nu vedea în SA decât o grupare militară auxiliară cu sprijinul căreia, prin acte de terorism, avea să cucerească puterea politică, Röhm, care abia părăsise armata și începea să se ocupe în mod activ de mișcare, privea lucrurile din alt punct de vedere. El intenționa să transforme gruparea într-o unitate militară organizată, care să pună mâna pe puterea statală.

La început cele două concepții au coexistat fără a se înfrunta pe față, dar curând o luptă surdă îi opuse cu tot mai multă ascuțime pe cei doi oameni; lupta aceasta avea să-și afle deznodământul la 30 iunie 1934, după o eclipsă provizorie a lui Hitler. Mai mulți factori contribuiseră în acea vreme să-i înrăutățească poziția: Röhm dispunea pe atunci de o putere infinit superioară, iar afluxul a numeroși soldați în rândurile SA-ului, ca și anumite necesități de ordin tehnic, accentuau tendința spre formațiile de tip militar, ceea ce ducea la o creștere a pretențiilor gărzilor brune[60], tot mai conștiente de importanța lor. În orice caz, Röhm reuși, începând din 1923, să-și impună din ce în ce mai mult concepțiile, astfel încât partidul nazist

deveni curând un „partid dublu”, alcătuit din două blocuri rivale: SA-ul (secțiile de asalt, cum le botezase Hitler în urma unei încăierări în partid, într-o sală de întruniri) și Organizația politică, prescurtat PO[61], pe care SA-ul o numea cu dispreț P-zero. În vremea aceea rolul lui Hitler se mărginea încă la desfășurarea propagandei oratorice, în vederea creării unei mișcări al cărei nucleu, veritabil și dinamic, să fie constituit din formațiile paramilitare ale lui Röhm. Dar dacă, pentru moment, conducătorul partidului nazist părea să se împace cu această stare de lucruri, desfășurarea ulterioară a evenimentelor a arătat că el nu se putea mulțumi cu atât. Abia după eșecul încercării de puci din 9 noiembrie 1923, care-l îngenunchease pe treptele lui Feldherrnhalle, în fața reprezentanților autorităților legitime, Hitler ajunse să-și dea seama că concepțiile brutale și mărginite ale lui Röhm în legătură cu cucerirea puterii nu puteau duce decât la înfrângere și că însuși principiul unei vaste organizații politice de tip militar constituia o eroare. În timp ce Röhm, condamnat, dar beneficiind de suspendarea pedepsei, era imediat pus în libertate și se apuca de îndată să regrupeze resturile grupărilor sale naționaliste, Hitler, în celula sa din închisoarea Landsberg, începea să se depărteze de Röhm, care, militar până-n adâncul sufletului și incapabil să renunțe la aspectele militare ale planurilor sale de cucerire, se lăuda mai târziu că ar fi „incorigibil”.

De ambele părți s-au făcut, e drept, câteva încercări mai mult sau mai puțin sincere de a se ajunge la o înțelegere, dar ele s-au soldat cu un eșec. Într-adevăr, de cum ieși din închisoare, Hitler desăvârși ruptura, lipsindu-l pe Röhm de orice posibilitate de acțiune. Respins de acela ale cărui poziție și prestigiu în sânul mișcării fuseseră întărite de împrejurările în care decursese procesul și exclus de acum încolo din rândurile Reichswehrului, Röhm devenise doar o „persoană particulară”, al cărei nume nu mai avea nici o greutate. La 17 aprilie 1925 el se retrase, resemnat, din viața publică.

Conform unor mărturii demne de crezare, el duse de acum încolo „o existență de animal bolnav”, departe de excesele și fanteziile vieții de mercenar cu care se obișnuise, departe, de asemenea, de cei mai mulți dintre foștii săi camarazi. Circulând permanent, locuind pe unde apuca, pe la prieteni, deveni voiajor comercial, vânzând cărți pentru o editură care publica lucrări patriotice. Timp de două luni găsi de lucru într-un atelier mecanic, până în ziua când i se propuse un post de instructor militar în Bolivia. El acceptă propunerea în grabă, „în 24 ore”. În acest timp, Hitler se ocupa de reorganizarea din temelii a SA-ului. „Obiectivele noului SA”,

după cum glăsuiau „Directivele pentru reorganizarea Partidului național-socialist al muncitorilor germani” din februarie 1925, „vor consta în a întări organizația tineretului nostru, în a-l crește în spiritul disciplinei și devotamentului”. În acest scop, Hitler se apucă să elaboreze, cu ajutorul noului conducător al SA-ului, Franz Pfeffer von Salomon, principiile pe care ar trebui să se bazeze o organizație care să nu mai aibă caracterul unor unități militare și ale cărei funcții să nu se mai limiteze la distribuirea de lovituri în folosul conducătorilor locali ai partidului. Noul SA trebuia să constituie în mâinile conducătorilor naziști un instrument puternic și rigid de terorism colectiv. „Instruirea SA-ului – spunea Hitler într-o scrisoare adresată lui Pfeffer – nu trebuie să se bazeze pe principii militare, ci să țină în primul rând seama de interesele partidului. În măsura în care membrii săi trebuie să facă exerciții fizice, este cazul să se pună accentul pe antrenamente sportive mai curând decât pe cele de tip militar. Boxul și jiu-jitsul mi s-au părut întotdeauna mai importante decât exercițiile de tir, care vor avea oricum un caracter limitat. Pe de altă parte – continua Hitler –, pentru ca SA-ul să nu fie tentat să-și satisfacă dorința de activitate prin organizarea de mici conjurații, este neapărat necesar ca, încă de la început, să fie inițiat în «marea idee» a mișcării, în așa fel încât fiecare membru să-și dea seama că rolul său nu este acela de a înlătura cutare sau cutare escroc, mai mic sau mai mare, ci de a-și dedica toate forțele edificării unui stat nou, rasist și nazist. În felul acesta, lupta actualului stat va depăși cadrul micilor răzbunări sau conjurații, pentru a atinge amploarea unui război necruțător împotriva marxismului, a teoriilor și promotorilor săi... Nu în cadrul unor mici grupări secrete trebuie să lucrăm noi, ci la nivelul unor puternice manifestații de masă. Nu pumnalul, revolverul sau otrava ne vor deschide calea, ci cucerirea străzii”[62]. Într-o serie de directive de bază, Pfeffer avea să precizeze ulterior și mai clar natura și mijloacele de acțiune ale secțiilor de asalt. Fascinat mai cu seamă de posibilitățile lor de a acționa asupra psihologiei maselor, el declara:

„Singura formă sub care SA-ul se va prezenta în fața opiniei publice va fi aceea a unei unități perfect coerente. Acesta este în același timp unul din aspectele cele mai eficace ale propagandei. Vederea unui mare număr de oameni disciplinați, îmbrăcați cu aceeași uniformă și însuflețiți de același ideal, de un spirit combativ necondiționat, va produce asupra fiecărui german cea mai profundă impresie și va vorbi inimii sale într-un limbaj cu mult mai convingător decât orice discurs, orice scriere, orice logică”.

În aceeași ordonanță Pfeffer delimitează funcțiile SA-ului de cele ale PO-ului:

„Membrul PO-ului este cercetașul și agitatorul șiret. Propaganda politică încearcă să-i deschidă ochii adversarului, să discute cu el, să-i înțeleagă punctul de vedere, să-i pătrundă gândurile, să-i dea dreptate până la un anumit punct. Dar de îndată ce apare SA-ul, toate acestea iau sfârșit. Căci SA-ul nu cunoaște concesii. Deviza lui este «totul sau nimic». El nu cunoaște decât un singur cuvânt de ordine (elocvent!): Eu sau tu!”

În afara acestei lozinci de luptă și de omor, SA-ul nu a avut vreodată o ideologie bine definită. Hitler vedea în el „fanaticele trupe de șoc ale unei mari idei”, dar în realitate a acordat întotdeauna mult mai multă importanță caracterului necondiționat al devotamentului SA-ului, decât clarității ideologiei sale. S-a vorbit de multe ori despre atitudinea „proletară” a fostului SA, în opoziție cu cea a „micii burghezii din «PO»”. În realitate nu era vorba decât de expresia dezrădăcinării plebeiene a unor oameni care arseseră toate punțile în urma lor și al căror nihilism devenise devotament față de lupta politică. Acest „Weltanschauung” confuz, cu un vag caracter național și social, a putut deci prelua înclinațiile personale, instinctele sau interesele cele mai variate, ceea ce explică marea atracție pe care o exercita, alături de doctrina nazistă, perfect adaptată instabilității acestor ratați; el răspundea tocmai căutărilor mercenarului, tipul cel mai răspândit de om la toate nivelurile SA-ului: să comande fără să se încurce în prea multe cugetări. El se deosebea, desigur, de criminalul de drept comun, pentru că ținea să dea comportării sale o motivare ideologică, dar cel mai ades se mulțumea cu noțiunile seci deduse dintr-un sentiment al valorii colective, când nu-i erau de ajuns, de la bun început, structurile semimilitare ale SA-ului. Regăsim aici neînțelegerea specifică unei societăți pătrunse de tradiții militare, care ar putea fi exprimată astfel: reprezentăm o „cauză” și facem caz de „idealism” în timp ce oameni, purtători ai unor emoții și nemulțumiri individuale, se încolonează și mărșăluiesc în pas cadențat. Citatul lui Pfeffer, pe care l-am reprodus mai sus, constituie în acest sens o mărturie semnificativă. Ideologia SA-ului se rezuma de fapt la ideea desfășurării cu orice preț a unei activități care se întemeia pe o predispoziție absolut nediferențiată de a crede; acești factori singuri exercitau o profundă atracție asupra unei generații pe care războiul o smulsese din condițiile ei normale de viață; capacitatea lor de amăgire mai era întărită și de romantismul, întreținut și exploatat cu bună știință, al „generației pierdute”, care

revendica dreptul de a apăra valoarea și demnitatea poporului împotriva unei lumi dușmănoase, într-o vreme când onoarea națională era dată uitării și în care domnea egoismul social. Acest tablou comportă o nuanțare. Astfel, de exemplu, dinamismul lipsit de orice conținut ideologic caracterizează mai cu seamă celulele SA din Germania de sud, pe când în nord se manifestau deja unele tendințe anticapitaliste, „confuze” de altfel, și care nu au căpătat niciodată forma unei gândiri conceptuale; ele au și fost absorbite de predominarea crescândă a centralei müncheneze și curând măturate. Nevoia de a se devota a SA-ului se lega mai puțin de un program anume, cât de anumite personalități, „firi de conducător”, înconjurați de o venerație entuziastă, care contrasta în chip straniu cu stilul barbar al manifestațiilor obișnuite. Găsim o confirmare a tuturor acestor considerații în statisticile vremii, care indică un regres simțitor al criminalității de drept comun; în chip manifest, activitatea grupărilor paramilitare absorbea o parte a potențialului criminal al țării.

„Anii buni” ai republicii, în cursul cărora toate grupările politice extremiste au înregistrat pierderi simțitoare, nu aduseră nici un prejudiciu SA-ului. În timp ce mișcarea în ansamblul ei – ca partid politic – se vedea redusă la o activitate lăturalnică, SA-ul reușea nu numai să-și mențină efectivele, ci și să le sporească grație, mai ales, afluxului celor veniți din formațiile de voluntari și din unitățile de apărare. În toamna anului 1930 efectivele sale se ridicau la aproape 70000 de oameni. Deseori izbucneau conflicte între SA și PO, fie în legătură cu delimitarea unor competențe, fie pentru că unii funcționari ai partidului nu vedeau cu ochi buni atitudinea tot mai independentă a unor conducători ai SA-ului. Toți acești factori îl determinară în cele din urmă pe Pfeffer să demisioneze. Așa încât, după marea victorie electorală din 14 septembrie 1930, Hitler îl rechemă pe Ernst Röhm din Bolivia, nu înainte de a fi luat în propriile sale mâini comanda SA-ului și de a fi impus fiecărui ofițer SA, pentru a evita noi acte de nesupunere, prestarea unui „jurământ de credință absolută” față de persoana sa.

Röhm dădu numaidecât ascultare chemării și, din pasiunea cu care se consacră noilor sale funcții de șef de stat-major al SA-ului, părea să-și fi păstrat convingerea că, în ciuda părerilor contrare, concepția sa în legătură cu unitățile de apărare și cu acțiunea directă în vederea cuceririi puterii câștigase teren. Când izbucni criza economică mondială, nenumărați șomeri, atrași de căminele și popotele SA-ului, se puseră în slujba acestuia.

De asemenea se prezentară toți declasații, a căror ură față de societate venea să întărească extraordinara agresivitate a aventurierilor care activau în rândurile lui. La nouă luni după întoarcerea lui Röhm, efectivele SA-ului erau de 170000 de oameni. În urma lui Röhm pășea toată liota prietenilor săi, pecetluind astfel în chip definitiv precumpănirea elementului criminal în sânul SA-ului. Sentimentele de devotament dezinteresat față de o cauză, de altfel slabe și izolate, nu-și mai aflau de acum încolo locul... Curând se zvoni că Röhm punea pe picioare „o armată particulară în sânul armatei particulare”, în timp ce Hitler „respingea cu hotărâre, ca pe niște calomnii nerușinate”, rapoartele despre activitățile criminale ale șefilor SA-ului. SA-ul, declara el, reprezenta „un grup de oameni care urmăreau un obiectiv politic..., nu era un pension de domnișoare de familie bună, ci o asociație de luptători căliți”. „Ceea ce importă – adăuga el – este de a ști dacă fiecare soldat sau ofițer SA își face sau nu datoria. Viața lui particulară nu poate reprezenta obiectul unei anchete decât dacă contravine principiilor de bază ale ideologiei național-socialiste”[{63}]. SA-ul deveni din acel moment un adevărat organism al terorii colective și metodice, care sprijinea planurile de acțiune ale lui Hitler. Încăierările în sălile de întrunire, luptele de stradă, turneele de propagandă, atentatele cu bombe și asasinatele instaurară o atmosferă de frică și intimidare nemaiîntâlnită, care contribui în bună măsură la paralizarea forțelor republicane. Conform unor rapoarte ale poliției se descoperiră în depozitele SA-ului armele „clasice” ale criminalilor: bastoane de cauciuc, boxuri americane, tuburi de cauciuc etc. În ceea ce privește revolverele (tot după exemplul criminalilor de profesie), pentru ele erau tocmite „fetele” întotdeauna disponibile, la caz de nevoie, ca „purtătoare de arme”.

Jargonul folosit de membrii SA trăda influența lumii interlope: primele unități müncheneze își denumeau revolverele „brichete”, bastoanele de cauciuc căpătau porecla de „gume”, iar membrii SA-ului din Berlin, cu mândria viciată a vagabonzilor, își atribuiau prin anii ’30 porecle care denotă în ce măsură așa-zisele țeluri politice-revoluționare ale lor nu erau decât vorbe goale ale propagandei. Astfel, o formație din Wedding[{64}] își spunea „Räubersturm”[{65}] alta din districtul Mitte se numea „Tanzgilde”[{66}]. Membrii lor deveneau „Mollenkönig”[{67}] sau „Revolverschnauze”[{68}].

În timp ce SA-ul câștiga bătălia străzii, croindu-i drum lui Hitler spre putere, se punea cu o ascuțime crescândă problema: ce e de făcut după victorie cu aceste formații? Röhm, ale cărui triumfuri îi sporiseră în chip

nemăsurat îngâmfarea, repunea pe tapet, mai energic ca oricând, soluția pe care o preconizase dintotdeauna, adică constituirea unui duumvirat, împreună cu Hitler, acesta urmând să-și asume funcțiile de conducător politic și de agitator, în timp ce el, Röhm, ar fi devenit generalisimul unei uriașe organizații armate, cuprinzând națiunea germană în întregime. Hitler începu prin a ocoli problema, distribuind SA-ului, a doua zi după 30 ianuarie 1933, cele mai diverse misiuni, ceea ce-i permitea să ducă un joc subtil și să semene în același timp confuzie: SA-ului i se încredință misiunea de a personifica mânia populară: limitele impuse în anii precedenți fură desființate și unele unități avură de acum încolo permisiunea să persecute, să tortureze, să masacreze. În același timp dădură curs liber, în primele lagăre de concentrare înființate în grabă, sadismului rafinat de mic-burghezi dezlănțuiți. Numărul asasinatelor a fost apreciat la cifra de 500–600 în cursul primelor nouă luni de existență a regimului, iar numărul celor internați în lagărele de concentrare la aproape 100000. Motivele cele mai diverse erau bune pentru a înlocui justiția legală cu libera exercitare a răfuielilor personale, după cum o denotă personalitatea unora dintre victimele asasinatelor săvârșite în această perioadă. Alături de poetul de nuanță anarhistă Erich Mühsam, întâlnim pe filozoful pacifist Theodor Lessing, pe impresarul evreu Rotter împreună cu soția sa și, în fine, pe ucigașul lui Horst Wessel, Ali Höhler. Ca întotdeauna când e vorba de a analiza structura complexă a comportamentului naziștilor, este destul de greu să deosebești mobilurile politice de partea care ține de satisfacerea instinctelor personale și de calculele cinice. Și aici nazismul s-a dovedit un maestru în a deghiza sentimente individuale sub pretexte ideologice. Astfel, conducătorii naziști au încercat să justifice prin motive de ordin educativ torturile rafinate aplicate unor deținuți: SA-ul își asuma, în lagărele de concentrare, „o importantă misiune pedagogică”, scria la începutul anului 1934 gruppenführerul SA Ernst. SA-ul avea misiunea „să-i ajute, chiar împotriva voinței lor și spre binele lor, pe camarazii decăzuți să revină pe calea cea bună pe plan politic și să regăsească gustul muncii”. Curând după 30 ianuarie, alte unități au primit sarcini de poliție auxiliară. Pentru a mări și mai mult confuzia, conform planului de cucerire a puterii, SA-ul mai primi misiunea de a se duce la slujba religioasă duminicală, de a asigura serviciul de ordine sau de a face colecte de bani pe stradă.

Nemulțumirea își făcea totuși drum în rândurile SA-ului, care-și simțea pretențiile știrbite, iar setea sa de acțiune se împăca greu cu gândul de a

vedea degenerând în simple metafore verbale promisiunea unei „nopți a cuțitelor lungi”. I se promisese destul de vag că, după victorie, Germania îi va aparține; pentru SA această perspectivă lua forme tangibile: nici mai mult, nici mai puțin decât o devastare a Germaniei („sacco di Germania”). Libertatea, care i se acorda din când în când, de a jefui locuințe sau magazine evreiești nu-i ajungea nici pe departe. Pentru alții, instaurarea noii ere trebuia să permită obținerea unui brevet de ofițer, a unui post de prefect sau de inspector al apelor și pădurilor, sau orice altă satisfacție menită să corespundă dorinței de a înainta pe scara societății. În curând apărură cazuri când membri ai SA-ului au încercat, prin presiuni, să obțină posturi importante în domeniul economic. În mai 1933, față de neliniștea crescândă stârnită de ambițiile manifestate de militanții bruni, Göring se văzu obligat să ia poziție. La drept vorbind el se mulțumi să vorbească de „compensații legitime” și încercă să justifice actele comise invocând „legea eternă care cere ca cei ce și-au cucerit poziții cu prețul unor lupte grele să aibă dreptul să și le păstreze”, în fapt, revendicările funcționarilor organizației politice a partidului aveau mai mult ecou; SA-ul își vedea speranțele spulberate. Foarte hotărât să nu se lase eliminat, ripostă energic; această rezistență își găsi expresia cea mai stăruitoare în lozinca „celei de-a doua revoluții”, considerată adesea, în mod greșit, ca dovadă a precumpănirii unui program socialist, în timp ce ea exprima numai dorința unor indivizi izolați de a se căpătui sau de a-și relua locul în societate în afara oricărei ideologii.

În această conjunctură SA-ul deveni o grupare cu structură mic-burgheză – evoluție datorată în esență crizei economice mondiale. Spre deosebire de primele unități, caracterizate prin extremismul generației care făcuse războiul și al formațiilor de voluntari, unitățile actuale se compuneau mai ales din „extremiști temporari”, ale căror traumatisme și „formație” nu proveneau din experiențe războinice, ci din șomaj și din toate umilirile pe care le implică. Acești oameni nu fuseseră numai martori la agonia unei lumi; această lume era pierdută pentru ei, așa încât extremismul lor nu era, într-o mare măsură, decât expresia voinței lor neîmblânzite de a o recuceri. Ei nu doreau să o schimbe, să-i impună răsturnări revoluționare, ci pur și simplu să-și asigure un loc în această lume, să obțină maximum de garanții posibile, să se bucure de un prestigiu social mai mare ca în trecut și să exercite o influență mai profundă. Konrad Heiden a folosit noțiunea de „clasă a membrilor SA” pentru a-i desemna pe acești oameni al căror țel era de a-și asigura existența cu ajutorul statului și care, în loc de a revendica

puterea, cum o făcuse clasa muncitoare, se mulțumeau să aibă revendicări față de putere, „desperados care așteptau să primească alocații”[69].

Dintre toți, cel mai nemulțumit de această evoluție a lucrurilor era Ernst Röhm însuși. După numai câteva luni văzuse prăbușindu-se visul său despre un stat militar. Pe un ton plin de amenințări, el declara, față de numeroasele manifestații colective menite să sărbătorească victoria renașterii naționale, că „preferă să facă revoluții decât să le sărbătorească”, că „țelul era încă departe de a fi fost atins”, renașterea națională reprezentând „doar o etapă” pe calea creării „statului național-socialist – obiectivul nostru suprem”. Profund jignit, el îi reproșa lui Hitler de a fi și de a rămâne „un civil, un artist, un visător...” Începând din vara anului 1933 nu pierdu nici o ocazie de a redeștepta în trupele sale în chip zgomotos, vechile tendințe militare, organizând pe tot teritoriul Reichului parăzi impunătoare. În același timp, proasta sa dispoziție se manifesta prin critici neîncetate. Amărăciunea lui se întorcea împotriva lui Goebbels, Göring, Himmler și Hess. Printre altele nu-și ascundea dorința de a face din Reichswehr, integrându-i SA-ul, o adevărată armată nazistă. Își atrase astfel ostilitatea generalilor dornici să-și păstreze privilegiile. „Stâncile cenușii – obișnuia el să spună – trebuie să dispară în fluviul brun”.

Astfel Röhm însuși pregătea scena în cursul căreia avea să fie pecetluit destinul său. Nu se simțea nici o amenințare de răscoală în dimineața zilei de 30 iunie 1934 când Hitler în persoană veni să-l smulgă pe Röhm din pat pentru a-l aresta; căci șeful SA-ului veghease întotdeauna, în ciuda veleităților sale de nesupunere, ca disciplina să fie respectată. Încă din primii ani ai mișcării naziste Röhm îl rugase pe Hitler „să nu se mai omoare să-i explice motivele cutărei sau cutărei măsuri politice sau militare”. „E de ajuns să-mi spui: fii la cutare oră cu atâția oameni la Poarta Victoriei și voi fi acolo”. În orice caz, voia să fie acolo, la Poarta Victoriei, cu oamenii săi, și, dacă era cu putință, după o bătălie strașnică, în mijlocul baricadelor, al mirosului de praf de pușcă și al valurilor de sânge. Nemulțumirea lui provenea din faptul că Hitler nu-i încredințase niciodată acest rol. În simplitatea lui mărginită, el nu înțelegea nimic din tactica inaugurată a doua zi după evenimentele din 30 ianuarie 1933. Când ministrul bavarez al justiției, Hans Franck, veni să-l viziteze, la 30 iunie, în celula sa din închisoarea Stadelheim, Röhm îi spuse cu resemnare: „Toate revoluțiile își devorează propriii lor copii”.

Totuși, cei ce au murit o dată cu Röhm erau aceia care, asemenea conducătorului SA-ului, înțelegeau să realizeze rapid ceea ce Hitler, după propriile lui spuse, intenționa să obțină „încet și sistematic, pas cu pas”. Până în ultimul moment Röhm păstră convingerea că, în fond, între el și Hitler nu existau deosebiri de păreri, ceea ce era de altfel purul adevăr, după cum a demonstrat-o evoluția SS-ului, adevăratul învingător în aceste zile sângeroase. Puterea și influența de care s-a bucurat mai târziu erau acelea pe care Röhm le visase pentru SA... Dacă, în ambiția lor, elementele lui subalterne visaseră un stat al SA-ului, statul SS-ului devenea acum o realitate, iar pozițiile-cheie ale acestuia erau ocupate, într-o mare măsură, tocmai de supraviețuitorii acestui grup de extremiști și de activiști proveniți din generația războiului și a formațiilor de voluntari al căror nihilism „revoluționar” fusese împins treptat pe planul al doilea de influența crescândă a mic-burghezilor însuflețiți de dorințe foarte concrete. În fond, morții acestor trei zile au fost victimele propriei lor nerăbdări, căci atât învingătorii cât și învinșii erau participanți necondiționați la acțiunea lui Hitler, iar reproșurile formulate de Hitler în marele său discurs rostit la 13 iulie 1934, în care încearcă să se justifice, li se adresau atât unora, cât și altora:

„Acest grup de elemente distructive provine din acei revoluționari ale căror raporturi cu statul au fost zdruncinate și nimicite în 1918. Astfel, ei au pierdut orice legătură cu o ordine socială și umană coerentă. S-au transformat în revoluționari de dragul revoluției, dornici să vadă perpetuându-se la infinit această stare. Printre nenumăratele dosare pe care a trebuit să le citesc în cursul săptămânii trecute am găsit jurnalul unui om care în 1918 a fost determinat de evenimente să intre în conflict cu legea. Acum trăiește într-o lume în care legea ca atare pare să incite la rezistență. Este un document zguduitor, plin de conspirații și conjurații permanente. El ne dă o idee despre mentalitatea unor oameni care, fără să-și dea seama, au aflat în nihilism o ultimă profesiune de credință. Incapabili de o cooperare sinceră, gata să se răscoale împotriva oricărei ordini, indiferent care ar fi ea, plini de ură față de orice autoritate, ei nu au reușit să-și tempereze neliniștea și tulburarea decât organizând conjurații și cugetând fără încetare la mijloacele de a nimici ordinea existentă...”[70].

Acest tablou, oricât de real ar putea să apară în ce privește detaliile sale, nu este totuși complet. Războiul, perioada de după război și repercusiunile lor au contribuit fără doar și poate în mare măsură la

falimentul acestei generații. Dar după ani și ani petrecuți în cadrul formațiilor de voluntari, uriașa forță corupătoare care permisese acestor oameni aflați în plină dezorientare, sub pretextul amăgitor al ideologiei, accesul în rândurile unor bande organizate după principii sistematice, în timp ce ducea la paroxism instincte dezlănțuite deja în chip primejdios, fluturându-le prin față perspectiva de a se acoperi de glorie în luptele politice, – această forță corupătoare a vieții lor nu a fost alta decât Hitler însuși...

Ceea ce i-a fascinat pe acești oameni și i-a încolonat sub stindardul lui Hitler a fost tocmai promisiunea de a se putea deda tuturor exceselor unei violențe a cărei groază au răspândit-o multă vreme înainte de a-i cădea ei înșiși victimă. În brutalitatea ei, răfuiala organizată de Hitler era în perfectă armonie cu lozincile pe care SA-ul le pusese ani de-a rândul în aplicare.

PARTEA A TREIA – SLUJITORII REGIMULUI

CAPITOLUL I – FRANZ VON PAPEN și colaborarea cercurilor conservatoare

De la început cel de-al III-lea Reich a avut două fețe. Principiul celor două căi paralele, care era deviza de bază a tacticii lui Hitler, caracterizase deja perioada cuceririi puterii. El a marcat, de asemenea, structurile regimului însuși și, prin această îmbinare de teroare și legalitate, de organizare riguroasă și haos, de absență machiavelică de prejudecăți și tendință de a se lăsa pradă instinctelor, a ajuns să-i imprime până și trăsăturile sale fizice. Pe lângă „eroul necunoscut din SA”, individul cu bicepși puternici, dar lipsit cu desăvârșire de inteligență și sensibilitate, așa cum îl vedem reprezentat pe nenumărate afișe (de exemplu pe acelea ale desenatorului Mjoelnir), îl găsim pe „Geheimrat”-ul[71] conservator și respectabil, care „s-a alăturat cu toată încrederea noilor conducători”. Mușchii și onorabilitatea mergeau mână în mână și se completau. În timp ce adevărați criminali, ca „Gummibein” (picior de cauciuc), șef de secție al sectorului „Berlin-Mitte”, sau acea unitate SA din Berlin-Neukölln, care, cu aroganța haimanalelor, se intitula ea însăși „Ludensturm”[72], populau penumbra culiselor, fațada legală a regimului prezenta o categorie de oameni care ofereau burgheziei îngrijorate toate garanțiile: Konstantin von Neurath, Hjalmar Schacht sau Franz von Papen.

A fost nevoie de ei mai ales la început. Șefii naziști își dăduseră seama că, într-o societate modernă, cu structuri complexe, cea mai bună metodă de cucerire a puterii nu consta în a invada străzile, ci în a pune mâna treptat pe pozițiile-cheie pe plan politic, economic și administrativ. Au făcut astfel tot posibilul pentru a prezenta obiectivele lor ca înfăptuirea, atât de așteptată, a adevăratei Germanii naționale, până atunci oprimată. Naziștii au putut miza cu un succes total pe slăbiciunea de caracter și pe permeabilitatea la ideea unui regim autoritar al purtătorilor de cuvânt național-conservatori, care au acceptat să fie expuși în prim plan ca figuranți și să servească de instrument la înscenarea marii înșelătorii. Desigur că atunci când burghezia conservatoare s-a hotărât să se alăture „cauzei naționale”, orbirea și oportunismul nu au fost singurii factori care au împins-o în această direcție; a mai jucat un rol și lipsa de clarviziune a unor oameni care își închipuiau că colaborarea cu noul regim însemna „să eviți ceea ce poate fi mai rău” și să barezi drumul lui Hitler spre puterea absolută. Dar dacă acest amestec de

iluzii și de greșeli a putut avea un rol atât de hotărâtor în avântul și succesul final al nazismului, aceasta se datora, în bună măsură, colaborării conducătorilor respectivi ai cercurilor conservatoare. Ei și-au dat concursul la această acțiune care miza pe caracterul îmbătător al sentimentului național acordându-i sprijinul prestigiului lor personal. Ei întorceau ochii de la actele de teroare și acordau unei acțiuni criminale o fațadă de semirespectabilitate, slujind drept oameni de paie operației de cucerire a puterii. Plini de iluzii și supraapreciindu-și capacitățile, ei au încercat să folosească noul regim în interesul promovării propriilor lor scopuri (care, de altfel, prezentau unele analogii cu intențiile naziștilor). Această situație nu a durat însă decât până în momentul când Hitler a fost sigur pe putere. Atunci ei au fost eliminați în condiții uneori umilitoare, care au permis unora dintre ei să-și dea în sfârșit seama de greșeala pe care o reprezenta această asociație.

Prea puțin scrupulos și plin de el însuși, Franz von Papen n-a ajuns niciodată să înțeleagă acest adevăr. Dar împrejurările au făcut din el reprezentantul acelor cercuri conservatoare nu numai datorită rolului istoric pe care l-a jucat, ci și ca urmare a unor caracteristici personale, care explică poziția ocupată de el în regimul celui de-al III-lea Reich. Încăpățânarea sa de a pretinde, în ciuda tuturor vicisitudinilor, că aparține „clasei conducătoare care face istoria”, identificarea plină de siguranță a intereselor sale de castă cu acelea ale statului, comportamentul reacționar camuflat adesea de un vocabular pseudo-creștin, tendințele monarhiste, jargonul „național” de care se folosea, categoriile lui intelectuale, pe scurt caracterul anacronic, ca și aspectul oarecum caricatural al întregului personaj fac din el tipul acelui om care la 30 ianuarie 1933 s-a pus la dispoziția național-socialismului, închipuindu-și, cu o orbire aproape de necrezut, că este din nou chemat de istorie să ia în mâini destinele națiunii.

Franz von Papen provenea dintr-o veche familie aristocratică din Westfalia. Își făcuse serviciul militar într-unul din cele mai celebre regimente de cavalerie, iar în 1916 a beneficiat pentru prima dată de oarecare publicitate, în împrejurări cu totul caracteristice: ca atașat militar la Washington a fost expulzat din Statele Unite pentru activitate subversivă. Cu ocazia întoarcerii în Europa lăsă să cadă în mâinile serviciului de control britanic importante documente legate de activitatea sa de spionaj – zăpăceală revelatoare pentru caracterul său, căci ceva mai târziu, pe când se afla pe frontul turcesc, avea să treacă printr-o pățanie asemănătoare. Câțiva

ani după terminarea războiului, von Papen iese în arena politică, devenind membru al fracțiunii de „centru” în landtagul prusian, în calitate de reprezentant al intereselor agricole din districtul său. Om de dreapta, el a susținut în 1925 candidatura lui Hindenburg la președinția Reichului, și nu aceea prezentată de propriul său partid. Ca urmare, în câteva rânduri s-a aflat într-un conflict deschis cu partidul său și nu a exercitat niciodată vreo influență remarcabilă în rândurile acestuia. Era mai bine văzut în cercurile antiparlamentare și antirepublicane de dreapta, ai căror reprezentanți deplângeau prăbușirea monarhiei, pentru că aceasta însemnase totodată pierderea posibilităților lor de acțiune și de influență; naivi și lipsiți de idei clare, dar în orice caz plini de resentimente, visau să-și recucerească vechile poziții.

Dacă nu a reușit să fie ales în Reichstag, von Papen a ajuns totuși să exercite o oarecare influență politică grație organului de presă oficial al „centrului”, „Germania”. În înțelegere cu magnatul industriei grele Florian Klöckner, el a dispus în scurtă vreme de majoritatea acțiunilor ziarului și a reușit până la urmă să fie ales președinte al consiliului său de administrație. Căsătoria sa cu fiica unui mare industriaș din Saar îi adusese nu numai o avere însemnată, ci și accesul în cercurile industriale. Ca aristocrat catolic avea relații în înaltul cler, iar calitatea sa de fost ofițer de stat-major îi asigura legătura cu Reichswehrul. Astfel se conturează imaginea unui om care, deși lipsit de anvergură, beneficia de o mulțime de relații și putea juca un oarecare rol în sferele politice intermediare, ca punct de întâlnire a numeroase interese. Câteva conferințe ținute în cadrul cluburilor și al unor mici grupări ale cercurilor de dreapta, ca și încercările literare ocazionale îl făceau să treacă drept un om care dădea glas, în chip energic și fățiș, conservatorismului și, deși se califica național, creștin și independent, reprezenta în realitate interesele unor importante grupuri ai căror membri făceau parte din anumite caste sau din cercurile industriale și ale marilor moșieri. Manifestându-și aprobarea față de un regim autoritar, el asocia visurile din trecut cu ostilitatea față de prezent. La 31 mai 1932, în cadrul unei remanieri, corespunzând perfect gusturilor sale personale, Papen a fost chemat să-l înlocuiască pe Brüning în fruntea unui stat industrial modern, deseori bântuit de crize, deși activitatea sa politică de până atunci se mărginise la crearea și conducerea unor asociații și nu avea nicidecum experiența treburilor administrative de mari proporții, nici pe aceea a conducerii unei țări. Așa se explică faptul că această numire „a trezit mai

întâi neîncrederea – scria pe vremea aceea d-l André François-Poncet, ambasadorul Franței la Berlin –, nimănui nu-i venea să creadă că-i adevărată, iar apoi, când știrea s-a confirmat, a stârnit ilaritate sau zâmbete. Papen prezintă într-adevăr această caracteristică: nici prietenii, nici dușmanii săi nu-l iau cu totul în serios. Poartă pe frunte pecetea unei veșnice superficialități de care nu va reuși niciodată să se dezbare. De altfel nu este o personalitate de prin plan... Face parte dintre aceia pe care nu trebuie să-i provoci să se lanseze într-o acțiune primejdioasă, căci răspund la orice sfidare, se prind la orice prinsoare. Dacă reușește, nu mai poate de bucurie; dacă dă greș, se descurcă cu o piruetă”[73].

Acestea au fost, în ultimă instanță, însușirile care au contribuit în mare măsură la ascensiunea unui cancelar, răsărit oarecum din neantul politic. Deși grupările care provocaseră căderea lui Brüning și numirea urmașului său se interesau mai puțin de persoana lui von Papen decât de poziția lui între centru și dreapta, ele l-au considerat totuși ca fiind cel mai nimerit pentru a răsturna regimul parlamentar, deja atât de grav atins, sub semnul unui stat autoritar sprijinit pe o castă. Pe de altă parte, nu-i mai puțin adevărat că generalul von Schleicher, care, în calitatea sa de om de casă al lui Hindenburg și de „făcător de cancelari”, a jucat un rol important în treaba aceasta, mizase în mare măsură pe ipoteza că Papen, lipsit fiind de experiență politică și dornic să facă mai mult paradă, se va mulțumi cu exercitarea reprezentativă a funcțiilor, găsind în ele deplina satisfacție a vanității sale. În rest, el va fi un instrument docil. O astfel de conjunctură nu putea decât să-i placă lui Schleicher, pe cât de ambițios, pe atât de ostil față de orice fel de publicitate. Atunci când unii dintre prietenii lui Schleicher îi împărtășiră mirarea lor față de această numire, argumentând că Papen nu era un „cap”, generalul le răspunse: „nici nu-i nevoie să fie un cap, dar este o pălărie”.

Dacă Schleicher își imaginase că va deveni el însuși „capul” noului guvern, nu a întârziat să-și vadă speranțele spulberate. Papen începu să-și desfășoare activitatea fără să țină seama de fel de problemele legate de înaltele sale funcții. Adversarii i-au reproșat întotdeauna că a transpus pe plan politic concepțiile sale de călăreț amator de curse. Papen însuși, în „Memoriile” sale, a confirmat această paralelă între viața politică și cea a unui călăreț și a admis că, după părerea lui, călăria este o școală care formează caracterul unui politician, căci ea presupune „că nu ți-e teamă să-ți rupi oasele”[74].

În activitatea sa nu a încetat niciodată să pună în practică principiul potrivit căruia o dificultate, ca și un obstacol, este depășită doar atunci când o tratezi cu o senină indiferență. În orice caz, el se liberă curând de tutela lui Schleicher și, cu o încredere crescândă în sine, începu să-și urmărească propriile intenții, favorizând cercurile pe care le reprezenta, în așa fel încât generalul fu nevoit să recunoască față de anturajul său: „Ei, ce spuneți de asta? Micul Franz s-a descoperit pe el însuși!”

Noul cancelar datora înainte de toate această libertate de acțiune protecției bătrânului președinte al Reichului, care manifesta o bunăvoință părintească față de von Papen, a cărui degajare și agreabilă ușurință îl seduseseră. Această atracție se explică și printr-o serie de trăsături comune: prejudecăți, tendințe politice și interese care, dincolo de generațiile care-i despărțeau, exprimau aceeași dilemă a unui conservatorism steril, legat de categorii apuse. „În ciuda marii diferențe de vârstă, cei doi oameni se caracterizau printr-o trăsătură comună, și anume faptul că nici unul, nici celălalt nu sesizaseră evoluția vremurilor”[75]. Ei ignorau mai ales problemele sociale și eventualele lor soluții sau le ocoleau folosind o frazeologie lipsită de conținut, de un patriarhalism plin de trufie. Gândirea lor retrogradă se mișca încă în cadrul falsei alternative de pe timpul kaiserului, între naționalism și socialism, în care orice grupare situată la stânga centrului era acuzată de a fi pierdut sentimentul patriei. Căutarea unei formule de „dictatură legală” nu ducea decât la un amalgam de contradicții incoerente și lipsite de sens. Aceste strădanii nu au avut alt rezultat decât să creeze pe plan structural și psihologic premisele izbânzii lui Hitler.

Atunci când Walther Schotte, teoretician al reformelor preconizate de Papen, afirma ca noul stat avea să fie „un stat puternic, care să nu reprezinte interesele nici unei grupări, just în sine și nedepinzând de nici un partid”, fiecare din aceste formule nu făcea altceva decât să exprime cu emfază pretenția cercurilor care susțineau aceste proiecte de a ajunge la putere. Un „stat puternic” însemna pur și simplu un stat antiliberal; „a nu reprezenta interesele nici unei grupări” însemna fără nici un fel de amestec cetățenesc și al sindicatelor; cât despre „justețe”, ea avea rolul să dea o bază legitimă pretențiilor așa-zis „organice” ale acestor cercuri asupra conducerii statului. În fine, „independența față de partide” era de fapt independența față de partidele de stânga. S-a făcut, pe drept cuvânt, observația că nu întâmplător numeroși reprezentanți ai acestei forme de conservatorism „aveau drept

ideal evul mediu, nu numai pentru că pe vremea aceea omul era încadrat în instituții solide și avea o credință, ci și pentru că drepturile politice nu aparțineau decât unei minorități”[76].

Începând cu decretele de urgență, de inspirație atât de reacționară, promulgate pe la jumătatea lunii iunie a anului 1932 și care au adus pe drept cuvânt cabinetului condus de von Papen porecla de „cabinet de baroni”, până la voința public exprimată de a readuce societatea la organizarea corporativă și de a elimina „așa-zisele cuceriri ale revoluției”, inclusiv lovitura de stat împotriva Prusiei, toate măsurile luate de guvernul lui von Papen poartă amprenta acestei fixări la categorii depășite. Intențiile și programul său nu au atras decât o parte infimă a populației și chiar așa se poate spune că acest asentiment era dictat de grija de a pune la adăpost anumite interese. Acest guvern a rămas într-o mare măsură nepopular, și dacă numirea lui Papen avusese drept obiectiv să înlocuiască neutralitatea manifestată până atunci de SPD[77] față de politica guvernamentală prin neutralitatea partidului nazist, astfel de speculații se dovediră în curând greșite. Nici creditul riscant acordat de guvern partidului hitlerist, care își croia în mod evident drum spre putere prin toate mijloacele și fără a da înapoi în fața războiului civil, dar manifesta tendințe naționale „sănătoase” de antiliberalism, nu aduse cu sine răgazul scontat. Pus în fața manifestărilor de nemulțumire și neputându-se sprijini decât pe baza fragilă a încrederii președintelui, guvernul alunecă într-o izolare crescândă. Cabinetul nu întruni decât 42 de voturi contra 512. Nicicând în istoria parlamentului german un guvern nu suferise o înfrângere atât de zdrobitoare. Dar acum, în ciuda unor eșecuri tot mai usturătoare, cancelarului îi pieriră îndoielile în ce privește aptitudinile sale de conducător, de care fusese încercat până atunci. Doar presiunea puternică exercitată de Schleicher asupra sa îl obligă să-și părăsească postul la sfârșitul anului 1932, în momentul când se pregătea să-și realizeze aspirațiile printr-o lovitură de stat de mare anvergură. În cursul unei scene înduioșătoare, având rolul să-l convingă pe cancelarul care demisiona că influența sa asupra președintelui Reichului nu era de loc în scădere, Hindenburg îi dărui portretul său cu dedicația: „Aveam un camarad”[78].

Papen își puse influența în slujba unei intrigi dezastruoase, căci, în ciuda tuturor dezmințirilor, el a fost cel ce a inițiat o alianță cu Hitler, care-și pierduse nădejdea de a mai pune mâna pe putere. Ezitările sale în fața acestei veritabile sinucideri au fost desigur spulberate de nepăsarea care-i

era caracteristică, de trufașa sa încredere în sine și, în sfârșit, de dorința de a se răzbuna pe rivalul său Schleicher, care-și asumase funcția de cancelar în noul cabinet. În orice caz, Papen, rănit în amorul său propriu, renunță la ultimele sale scrupule față de o cârdășie între dreapta națională și partidul nazist, restabilind astfel alianța de la Harzburg, dar de data aceasta sub semnul unor șanse reale de reușită. Desigur că în trecut această alianță își vădise, în mai multe rânduri, în mod cât se poate de limpede, lipsa de eficacitate, dar nici o experiență nu putuse să-i vindece de iluziile lor pe Papen, Hugenberg sau cercurile naționale germane care-i sprijineau. Ca într-o oglindă magică iese la iveală aici, prin acest ciudat amestec de resentimente personale, de orbire în fața realităților și de aroganță care stătuse la baza acestei alianțe, starea în care ajunsese conservatorismul conducătorilor germani, după un lung proces de degenerescență, și nu este întâmplător faptul că, mergând pe această cale, s-a pomenit în spatele stindardului hitlerist.

De fapt, analogia vederilor lor depășea cu mult considerațiile tactice, și aceasta nu numai în termeni negativi, cum era ostilitatea comună față de democrație, liberalism și libertate, ci și în sens pozitiv prin atașamentul față de o ordine socială autoritară, naționalistă și corporativă, dotată cu o structură aproape militară. În acest domeniu cele două mișcări nu prezentau decât divergențe minime. „Papen a vorbit la radio – nota Goebbels în august 1932 în jurnalul său. – Discursul său e inspirat de la un capăt la altul din teoriile noastre”. Demult despuiată de orice normă umanistă și religioasă, nemaiavând nici acea conștiință păstrătoare a tradițiilor care este justificarea poziției conservatoare autentice, aceasta nu mai era viabilă și nici nu mai avea o idee de viitor; ea nu mai reprezenta decât nostalgia privilegiilor de altădată, evadarea în afara prezentului, în așteptarea ceasului favorabil. Acest conservatorism n-a avut nici o acțiune, în teorie sau în fapt, care să nu fi dus la catastrofa pe care a provocat-o. Încremenit pe poziții imuabile, el își concentra acțiunea defensivă în negarea revoluției din 1789 cu toate consecințele sale politice și sociale, în timp ce pe plan ofensiv nu a reușit niciodată să depășească concepția unui stat naționalist: tot ceea ce ținea de ideologia conservatoare nu reprezenta altceva decât repetarea monotonă, în câteva variante, a acestor două laitmotive.

În acest punct anume s-a produs joncțiunea dintre vechiul conservatorism german și național-socialism. Ceea ce i-a îndemnat pe cei mai mulți alegători să voteze pentru Hitler și nu pentru „programul

conservator” nu a fost, așa cum avea să pretindă mai târziu Papen, lipsa de discernământ a populației, ci marea și larga identitate de vederi dintre cele două mișcări. Toate încercările de a trage o linie de demarcație între conservatorism și național-socialism pe plan ideologic și practic au dat greș, și frazeologia care dorește să exprime aceste încercări trădează tocmai ceea ce conservatorismul ar vrea să ascundă. „Dacă n-aș fi național-german aș vrea să fiu nazist”, a declarat într-o zi la o întrunire publică Oldenburg-Januschau, și această observație spune mai mult despre degenerescența spiritului conservator în Germania decât orice analiză. În fond, el și cei asemenea lui admirau logica riguroasă și sângele rece al naziștilor, și doar un mod de exprimare mai greoaie și mai încâlcită în definirea obiectivelor îi distingea pe național-germani[79] de cealaltă tabără. În timp ce Hitler se pricepea să tulbure masele prin apelurile sale înfocate, tonul rigid al proclamațiilor conservatorilor și trufia vanitoasă pe care o emanau împiedicau orice succes de proporții. Ca și la Harzburg, factorul hotărâtor în alianța cu Hitler înfăptuită în ianuarie 1933 l-a constituit nădejdea pe care o trăgeau acești „ofițeri fără armată” de a ajunge să conducă în fine, sub egida partidului nazist, aceste mase care refuzaseră întotdeauna să se ralieze la cauza conservatorismului. Demagogia plină de ură, barbaria, ca și dezlănțuirea instinctelor rele care se manifestau liber în partidul hitlerist erau de acum înainte puse pe seama a ceea ce conservatorii numeau tinerețea simpatică și elanul revoluționar al mișcării, pentru că trăgeau nădejde să le stăpânească în cel mai scurt timp. Dar dacă asemănările sunt mari, nu trebuie uitate divergențele; acestea priveau de altfel în esență metodele și modul de a revendica exclusivitatea deținerii puterii. Chiar și în acest domeniu linia de demarcație dispărea uneori, așa cum o arată reacția față de asasinarea lui Potempa. Într-o localitate din Silezia Superioară, într-o zi din vara anului 1932, cinci membri ai SA-ului se îmbătaseră. Se duseseră apoi și sculaseră din pat un muncitor comunist și, sub ochii mamei acestuia, l-au călcat literalmente în picioare, până l-au omorât. Când asasinii au fost condamnați la moarte, Hitler și ceilalți conducători naziști nu au fost singurii care s-au declarat solidari cu ei; diferite grupări conservatoare, printre care „Căștile de oțel” și „Asociația Regina Luiza”, l-au implorat pe președintele Reichului să le acorde grațierea, iar Papen, în calitate de cancelar, s-a grăbit să le-o dea. „Concepțiile național-germane nu făceau decât să manifeste o oarecare moderație politică în comparație cu nazismul, dar în fond reprezentau aceeași doctrină a violenței. Aceasta este cauza

profundă a combinării naționalismului burghez și a forțelor reacționare pseudo-conservatoare cu dinamismul, ca și cauza esențială a capitulării ulterioare a acestor forțe burgheze în fața național-socialismului, pentru că energia și perseverența ajung până la urmă să învingă întotdeauna nehotărârea”[80].

De fapt, în tabăra conservatoare toată lumea era convinsă că ei toți, inclusiv partidul nazist, făceau parte dintr-o mare mișcare înaintând spre vaste obiective comune. Astfel, Edgar Jung, unul din purtătorii de cuvânt ai conservatorismului și colaborator apropiat al lui Papen, declara încă în 1933 că, „pe lângă rădăcina sa național-socialistă, revoluția germană mai avea o rădăcină conservatoare”. Fără îndoială că o asemenea cugetare era inspirată și de motive tactice, căci conservatorii voiau să acrediteze astfel ideea că aveau intenția să participe la clădirea noului stat. Dar ea confirma și ceea ce am spus mai înainte, exprimând în același timp acele iluzii pe care și le făceau despre ei înșiși conservatorii și care i-au îndemnat ca, grupați în jurul lui Papen, Hindenburg și Hugenberg, să se asocieze la dezastruoasa constelație guvernamentală din 30 ianuarie 1933. În ciuda tuturor avertismentelor pe care le-a primit, Papen, vicecancelar al noului cabinet, afirma plin de sine: „Ei bine, ce vreți? Mă bucur de încrederea lui Hindenburg. Nu vor trece două luni și-l vom încolți pe Hitler așa de bine, că va începe să țipe”.

Dacă alianța de „concentrare națională” fusese încheiată pe baza unei escrocherii reciproce, în curând deveni limpede că doar una din tabere era suficient de pregătită, destul de îndemânatică și lipsită de scrupule pentru a utiliza în folosul său acest „sistem de false jurăminte”. În ciuda compoziției cabinetului, care nu cuprindea decât trei naziști în raport cu opt național-germani, se dovedi curând că aceștia din urmă erau neputincioși în fața setei de putere a lui Hitler și a acoliților săi, ferm hotărâți să nu dea înapoi de la nimic. Valul „reînnoirii naționale”, pregătit cu atâta grijă, mătură curând un însemnat număr de fiefuri conservatoare. Opinia publică nu luă în serios încercările desperate ale lui Papen și ale colegilor săi de a suscita un conservatorism viabil, care să înfrunte mișcarea nazistă; nici măcar nu le băgă în seamă. În sânul cabinetului, național-germanii n-au știut să alcătuiască un front comun împotriva acțiunilor sistematice și perfect închegate ale naziștilor. În procesul fulgerător al cuceririi puterii, fiecare pas făcut înainte a reprezentat un succes al lui Hitler, în timp ce conservatorii erau condamnați la paralizie și apoi la dezagregare.

Hindenburg se lăsă indus în eroare, Papen pierdu cârma evenimentelor, guvernele provinciilor fură aduse la ordine și chiar conducătorii Reichswehrului trecură în tabăra hitleristă, așa încât armata încetă de a mai fi un bastion al conservatorilor. Papen și prietenii săi își mai păstrară un timp credința în realizarea speranțelor lor, din cauza faptului că certitudinea victoriei le permisese naziștilor să fie mărinimoși și să le acorde oarecare concesii. Într-adevăr, în măsura în care Hitler punea efectiv mâna pe putere, el le lăsa conservatorilor simbolurile acesteia, legănându-i în același timp cu iluzia că în ceea ce privește cauza lor, aceasta câștigă teren. În aprilie 1933, Hugenberg mai declara că el și cercurile național-germane garantează ordinea și legalitatea „renașterii Germaniei". Iar atunci când se vorbea despre abuzurile naziștilor, el declara că nu se poate face omletă fără să spargi ouă. Ziua de la Potsdam a marcat punctul culminant și, în același timp, încheierea acestui drum presărat cu greșeli și acte de miopie politică. Încă o dată promotorii unei cauze așa-zis comune se regăsiră împreună în fața mormântului lui Frederic al II-lea, pentru a-și împărtăși cu voluptate sentimentele naționale: înșelători înșelați și escroci triumfători, Hindenburg și Hitler, Papen și Göring, Hugenberg și Goebbels. Dar „vălul iluziilor" avea să se destrame curând, „lăsând să se întrevadă realitatea regimului național-socialist"[81].

Ulterior, propaganda nazistă avea să sărbătorească ziua de la Potsdam ca „ceas al nașterii celui de-al III-lea Reich". Două zile mai târziu se vota legea privitoare la acordarea deplinelor puteri. Astfel, conservatorii și-au îndeplinit în mare parte rolul care le revenea în cucerirea puterii de către naziști: reușind să mascheze prăpastia care desparte statul constituțional de dictatură, ei treziră în masa încă șovăitoare iluzia „cauzei comune a tuturor germanilor" și îndemnară poporul să se alăture guvernului național, prezidat de „cancelarul unității" Adolf Hitler. Conservatorii au dus, incontestabil, la bun sfârșit această sarcină, până în momentul când speranțele lor s-au prăbușit și chiar multă vreme după aceea. Papen avea să declare într-o zi că, încă înainte de 5 martie 1933, el sublimase, în cursul campaniei electorale, caracterul coaliției guvernamentale și marcase fără echivoc ceea ce despărțea tabăra sa de Hitler. Dar această afirmație nu are nici o valoare. Punând accentul pe solidaritate, Papen spera să tragă foloase de pe urma încrederii confuze pe care Hitler se pricepea așa de bine să o suscite. Printre reprezentanții burgheziei naționale, puțini erau aceia care nu se lăsau induși în eroare de sloganurile despre unitate și de beția „comunității populare",

chipurile, înfăptuită. Dar scenele de fraternitate dintre purtătorii de cuvânt conservatori și naziști îi puneau într-o dureroasă dilemă, îndemnându-i în ultimă instanță să ia drept datorie națională ceea ce le făcea silă. Printre dosarele procesului intentat la Nürnberg juriștilor se afla jurnalul unui înalt magistrat bavarez, datând din 1933–1934, în care autorul, deși recunoaște caracterul terorist, antilegal și anticultural al nazismului, arată că nu a ezitat să adere la SA nu din dragoste pentru partidul nazist, ci din dorința de a se pune în slujba „mișcării de renaștere națională”.

În același context semnalăm cazul unui număr de germani (mai ales printre titularii unor funcții oficiale sau semioficiale) care s-au arătat dispuși să colaboreze activ cu noul regim în scopul de a stăvili tendințele extremiste sau favorabile regimului nazist. În măsura în care astfel de ralieri exercitau o influență moderatoare, ele erau binevenite în ochii lui Hitler. Într-adevăr, pe atunci el nu reușise încă să pună mâna pe putere și, în cursul acestei faze intermediare, avea cu atât mai mult nevoie de cunoștințe tehnice și de prestigiul elitei administrative sau economice, cu cât dădea în felul acesta planurilor sale o aparență de legalitate și de legitimitate. Dacă astăzi Papen refuză orice înțelegere față de o problematică la a cărei elaborare a contribuit într-o mare măsură și își permite, el, cel mai bun auxiliar al lui Hitler în preluarea puterii de către acesta, să reproșeze poporului german „lipsa sa de inteligență” și „lenea sa de gândire”, pentru că el n-a fost capabil să se arate mai rezervat față de Hitler și de național-socialism, aceasta este doar atitudinea nerușinată a unui „mauvais sujet”[82]. În orice caz, multă vreme el însuși s-a mulțumit să spere, după propria lui mărturisire, „în munca educativă a cabinetului”. Rezervele avea să și le manifeste cu mare întârziere, într-un moment când Hitler pusese de mult mâna pe putere și-și dăduse fără menajamente afară partenerul de altădată, bătându-și joc de acești burghezi care „aleg un dictator, în speranța nemărturisită că nu-și va exercita niciodată dictatura”.

La fel stau lucrurile și cu acel celebru discurs de la Marburg, ținut la 17 iunie 1934 și redactat de Edgar Jung, care ocupă un loc atât de important în încercările lui von Papen de a se disculpa. El exprimă nu atât indignarea unui spirit loial față de obiectivele și metodele nazismului, cât furia turbată a unui complice obligat să constate că nu va putea să-și realizeze planurile și nu va fi niciodată decât un element decorativ în statul pe care, după 14 ani de interregn, el și ai lui ajunseseră să-l considere ca al lor și voiau să-l guverneze ei.

Probabil că tocmai această revendicare, mai mult sau mai puțin latentă, l-a îndemnat în bună măsură pe Hitler să reacționeze cu o extremă violență și a dat băii de sânge din 30 iunie 1934 un dublu obiectiv. Și astăzi ne mai lăsăm induși în eroare de documente apărute sub regimul nazist în care această răfuială este privită ca lichidarea conflictului dintre Hitler și Röhm, dintre partidul nazist și SA. În realitate, ea a reprezentat cu mult mai mult. Hitler voia să spulbere ultimele nădejdi ale cercurilor conservatoare și burgheze de a accede la putere. Însuși Papen a fost arestat câteva zile, în timp ce doi colaboratori apropiați, printre care Edgar Jung, cădeau sub loviturile ucigașilor, așa încât vicecancelarul „a rămas în mijlocul cadavrelor și al sângelui ca un biet campion de popice”[83]. Își oferi imediat demisia, dar nu trecu în rezistență, așa cum au procedat numeroși conservatori după aceste zile, care le răpiră orice iluzie. Dimpotrivă, câteva săptămâni mai târziu el se puse din nou la dispoziția lui Hitler, ucigașul prietenului său, și poate că această hotărâre i-a fost înlesnită de faptul că șeful partidului nazist era și asasinul dușmanului său personal, generalul von Schleicher. Fără îndoială că ambiția lui von Papen și irezistibila sa nevoie de a se pune în valoare au jucat de asemenea un rol considerabil. Așa cum avea să noteze mai târziu unul dintre colegii săi de cabinet, conservator și el, Papen nu putea suporta ideea „de a fi în afara jocului, chiar dacă cei cu care avea de-a face nu-i erau pe plac”[84]. După pretinse grave conflicte de conștiință, el plecă la Viena, în calitate de trimis extraordinar, pentru a pune la cale anexarea Austriei. Dar este de ajuns să iei cunoștință, din „Memoriile” sale, de gândurile care-i treceau prin cap în acel moment, pentru a-ți da seama cu ce ușurință a acceptat să-și adoarmă scrupulele. În 1938, când un nou asasinat fu săvârșit împotriva unui colaborator apropiat al său, el îi rămase credincios lui Hitler și acceptă, puțin timp după aceea, postul de ambasador în Turcia. „Un spirit cu adevărat demn de acest nume – declarase el în discursul său de la Marburg – își manifestă vitalitatea sacrificându-se pentru convingerile sale”. Dar nici el, nici conservatorii germani în ansamblul lor n-au manifestat această putere de sacrificiu, sau cel puțin puterea de a-și sacrifica oportunismul și nevoia lor de a se afla în frunte, pentru convingerile pe care au pretins ulterior că le-au avut. Rarele excepții cunoscute nu pot infirma acest reproș. Conservatorii s-au limitat mai degrabă la acea ideologie națională care i-a făcut să accepte orbește să-și slujească patria sub forma ascultării față de un regim criminal și sperjur.

Papen avusese ocazia să constate el însuși unele fapte și îi era ușor să-și dea seama exact de realitate. Așa încât în acest caz anume putem vorbi de exemplul unui om grijuliu în primul rând să-și găsească o disculpare personală. La Nürnberg, Papen avea să declare că Hitler era „cel mai mare ucigaș al tuturor timpurilor”. Dar chiar dacă ținem seama de faptul că el a luat cunoștință de acest lucru efectiv numai în cursul procesului, nu este mai puțin adevărat că, pentru a rămâne compatibilă cu teoria îndatoririlor față de patrie, această recunoaștere tardivă trebuia să fie însoțită de mărturisirea unei greșeli grave și persistente. Or, Papen a continuat să fie până la capăt un încrezut, care nu deplângea decât la alții lipsa de prudență, de judecată sau de clarviziune: la poporul german, la aliați și, dând dovadă de o inconștiență profund dezgustătoare, chiar la Edgar Jung, asasinat de zbirii lui Hitler. O anumită insensibilitate, o absență totală de probitate intelectuală și acea conștiință de castă care-l îndemna să trateze adevărul ca un stăpân pe slugile sale îi înlesneau adoptarea unei atitudini atât de lipsite de logică. În rechizitorul său împotriva lui Schacht, Robert H. Jackson rezuma, într-o formulare izbitoare, contradicțiile de care au dat dovadă conservatorii germani în colaborarea lor cu regimul nazist: „Dacă-l întrebăm (pe Hjalmar Schacht) de ce nu a încercat să pună capăt drumului criminal pe care-l urma guvernul în care era ministru, el răspunde că nu se bucura de nici o influență. Dar dacă-l întrebăm de ce a continuat să participe la un guvern criminal, el o întoarce spunând că spera să exercite astfel o influență moderatoare”. De fapt, această contradicție, la care ajung, sub diverse forme, toate încercările de justificare ulterioară ale conservatorilor care au făcut parte din conducerea regimului, rămâne absolut insolubilă. Ea scoate la iveală, în același timp, mobilul unic care, pe lângă motivele de ordin pur personal, a împins majoritatea conservatorilor să rămână legați de Hitler, în ciuda tuturor umilințelor îndurate. Acest mobil constă în voința de a recuceri și de a păstra cu orice preț conducerea națiunii sau măcar câteva posturi-cheie. Mai regăsim aici și sentimentul foarte tenace al unei misiuni speciale care ar fi revenit castei lor, ca și urmele unui traumatism suferit în 1918 prin prăbușirea statului lor. În același timp, cu toate că negau acest lucru când se aflau în afara cercurilor lor, aveau conștiința propriei lor slăbiciuni, ceea ce conferea efortului lor de a participa la exercitarea puterii acel caracter de îndărătnicie și josnicie. În iulie 1934, Hitler, făcând aluzii la von Papen și la tabăra național-germană,

declara cu dispreț: „Ați observat cum tremură oamenii aceștia când stau de vorbă cu mine?”

Astfel, alianța și cooperarea între nazism și naționalismul conservator au scos la iveală măsura în care acesta din urmă își pierduse consistența. Nici un grup social nu a dezertat în așa măsură din fața cerințelor epocii sale. Nu este de loc nevoie, pentru a susține această teză, să reamintim sprijinul personal și financiar pe care Hitler l-a primit, mai ales în anii ascensiunii sale, din partea marilor proprietari funciari, a magnaților industriei grele sau a altor cercuri interesate; încercările de a da o explicație pornind de aici, greșesc prin aceea că deplasează centrul problemei, făcând din Hitler un personaj scos la iveală și manevrat de grupuri care ar fi acționat din spatele lui, pe când în realitate falimentul conservatorismului național-german este cel care a acceptat să servească drept instrument al înfăptuirii unor obiective străine lui. În 1933, Edgar Jung afirma că „conservatorul revoluționar sacrifică valori temporare pentru a le salva pe cele eterne”[85]. Dar în realitate, acest tip de conservator renunțase de mult la „valorile eterne” și, împins de o sete desperată și vulgară de putere, sacrifica, fraternizând cu Hitler, chiar și valorile temporare. Din punct de vedere subiectiv desigur, această absență a sentimentului culpabilității pe care o dovedesc în „Memoriile” lor conservatorii care au colaborat cu regimul hitlerist este absolut sinceră, dar ea denotă în ce măsură percepția valorilor era atrofiată la ei. „Am picat în mâinile unor criminali, cum aș fi putut să prevăd acest lucru?”, declara Schacht în cursul verii anului 1938. Totuși, orice minte realistă și integră ar fi fost capabilă, cu mult înainte de această epocă, nu numai să prevadă, ci și să înțeleagă cu claritate ceea ce se petrecea. Mai ales lipsa de probitate, un fel de venalitate intelectuală și o predispoziție la a asculta orbește i-au împins pe conservatori să se apropie de Hitler, apoi chiar să se alieze cu el. Când a fost prezentat la Tribunalul de la Nürnberg un documentar asupra lagărelor de concentrare și a centrelor de exterminare masivă din cel de-al III-lea Reich, Papen își acoperi în mod demonstrativ ochii. Gestul acesta reprezenta mai mult decât o reacție spontană de oroare, el simboliza o atitudine: „Nu voiam să văd rușinea Germaniei”, a declarat el ulterior. Niciodată nu voise să privească această rușine în față, cu toate că el însuși era răspunzător de ea.

Analiza rolului jucat de Papen și de cercurile conservatoare pe care le reprezenta conduce mereu la aceeași concluzie: lor le revine în bună măsură răspunderea pentru apariția național-socialismului, căruia i-au deschis

drumul. Totuși, nesinchisindu-se de nefasta sa activitate, de discursurile sale „despre revoluția națională”, care-l desemnează drept unul dintre principalii responsabili ai procesului de fuziune a dreptei naționale, și nici de „înaltul grad de responsabilitate... în realizarea alianței cu partidul hitlerist”, pe care, la vremea sa, și-o asumase bucuros, Papen a contestat cu vehemență această greșeală istorică. Chiar la Nürnberg, el a mai revendicat rolul de purtător de cuvânt al „celeilalte Germanii”. Dar între timp responsabilitățile sale fuseseră îndeajuns demonstrate și încercările sale de a-și minimaliza rolul în formarea cabinetului la 30 ianuarie 1933 nu l-au putut dezvinovăți, pentru că ocolesc adevăratul cap de acuzare. Într-adevăr, ceea ce i se reproșează în esență lui von Papen este de „a-i fi pus piciorul în scară” noului regim. El nu numai că a luat legătură cu Hitler „în afara oricărei funcții și misiuni oficiale” și, înainte de toate, din josnice motive personale, dar, cu mult înainte de 1933, a pregătit conștiința publică pentru a accepta concepții care erau în același timp cele ale național-socialismului; el a întețit resentimentele anti-republicane și a subminat sistematic structura constituțională a Republicii de la Weimar,

„Istoria ne așteaptă – declarase Papen în încheierea discursului său de la Marburg –, dar numai dacă ne arătăm demni de ea”. Chiar ținând seama de toate circumstanțele, inclusiv de rezistența organizată, sub efectul unei clarviziuni tardive, de câteva grupuri burgheze și conservatoare izolate, și tot nu s-ar putea spune că fostul cancelar ar ieși victorios din încercare. Căci hotărârea de a rezista nu i-a fost dictată de conștiința, resimțită subit, a puterii pe care o avea cândva idealul conservator înainte de a fi fost înjosit de manevrele oportuniste ale purtătorilor săi de cuvânt, de negocierile cu puterea și de egoismul parazitar al unei caste. Ea se baza pe opțiuni individuale, ale căror mobiluri „nu aveau legătură cu ideologia”, astfel încât conservatorismul nici măcar nu și-a îndeplinit singurul rol pe care i-l îngăduise Hitler, acela de „a muri frumos”. În definitiv, sentimentul propriei sale sterilități și al permanentei sale sărăciri, adăugat unei sete desperate de putere și dorinței de a-și asuma „o misiune istorică”, au fost acelea care au dus spre prăpastie conservatorismul de tendință națională germană. Unindu-se cu Hitler – parvenitul pe care-l disprețuia în taină, deși, într-un fel, îl admira –, conservatorismul spera să se împărtășească din puterea mișcării naziste și să se sprijine pe ea, pentru a-și recuceri rangul pe care istoria i-l mai negase o dată, și nu fără motiv. „Doresc o Germanie mare și puternică și, pentru a o realiza, nu voi ezita să mă fac frate cu dracul”, spunea într-o zi

Hjalmar Schacht. Dar rareori în decursul istoriei înlănțuirea evenimentelor a confirmat în chip atât de izbitor adevărul conținut de vechiul proverb după care trebuie să te ții la distanță dacă vrei să iei masa cu diavolul.

CAPITOLUL al II-lea – ALFRED ROSENBERG Complicele uitat

Alfred Rosenberg a crezut cu adevărat în național-socialism. Faptul că era sigur că este interpretul unui nou mesaj pământean de salvare a făcut din el un izolat printre căpeteniile partidului nazist, un fenomen care stârnea adeseori glume, „filozoful” unei mișcări a cărei singură filozofie rezida în ultimă instanță în exercitarea puterii. Când ideea puterii a împins progresiv în umbră fațada ideologică, Rosenberg a devenit „camaradul uitat”; nimeni sau aproape nimeni nu-l lua în serios, fiecare îl ignora sau îl repezea, nu mai era decât un vestigiu al perioadei când partidul recruta membri. I-a trebuit mult timp până să înțeleagă că „Weltanschauung”-ul pentru care se luptase nu mai avea nici o valoare practică. Cu încetineala de gândire care-l caracteriza, Rosenberg a continuat până la sfârșit să considere raiul credinței sale ca singura soluție politică, socială și religioasă a problemelor timpului său. În celula sa de la Nürnberg el mai redactă încă o „profesiune de credință”, în care considera nazismul ca „ideea cea mai nobilă căreia un german i-ar putea consacra forțele sale”[86].

Relațiile dintre nazism, privit în ansamblu, și ideologia sa sunt destul de greu de analizat. Nazismul nu urmărea să-și asigure succesul și dominația inspirându-se doar din considerente tactice, înfățișând această voință de dominare ca ceva absolut, folosind, în funcție de nevoi, fragmente de doctrină, cum a apărut din formula „revoluției nihilismului[87]”. Dar nici nu l-am putea caracteriza ca un fenomen legat de istoria ideilor, independent de contingența sa cu tehnica puterii. Era și una și alta: practică a puterii și doctrină, una acoperind-o pe cealaltă și contracarând-o adesea. De altfel, chiar când mărturiseau cu cinism că urmăresc obținerea puterii pentru ea însăși, așa cum o atestă unele mărturii, Hitler și cei din preajma lui se vădeau a fi, în ultimă instanță, prizonieri ai propriilor lor prejudecăți. Așa cum nazismul, privit ca un tot, nu își însușea nici un concept fără a examina mai întâi în ce măsură acesta i-ar fi permis să-și sporească puterea, tot astfel nici manifestările cele mai hotărâte ale puterii nu s-au putut lipsi de însoțirea cu un mobil ideologic, oricât de labil și greu sesizabil ar fi el.

De aceea, căpeteniile naziste, în măsura în care controlau sau chiar conduceau jocul complex al ideologiei și tacticii puterii, au evitat

întotdeauna să formuleze luări de poziții concrete. După exemplul lui Goebbels, ele subliniau că este imposibil să definești național-socialismul în totalitatea sa, căci „el este supus unor metamorfoze și fluctuații permanente”. Desigur, nazismul cuprindea anumite concepții de bază de care rămânea indisolubil legat, dar – cu excepția ideii de luptă și a principiului führerului – nu exista nici una pe care să nu fi fost gata s-o părăsească, măcar temporar, sau s-o neglijeze dacă cucerirea sau întărirea puterii ar fi cerut-o. Acest oportunism tactic corespundea într-o mare măsură cu maniera, mai degrabă arbitrară, în care mișcarea, în cursul ascensiunii sale, își încorporase elementele ideologice cele mai diverse, iar infidelitatea sa față de idei și principii nu era decât expresia exactă a tacticii sale își însușea ideile cu un scop bine determinat. Mișcarea reluase, de pildă, unele concepții rasiste, antisemite, biologice și pan-germanice, tot așa cum acceptase un oarecare număr de elemente tradiționale de natură agrară, militară, pseudo-religioasă, în care se mai amesteca și umbra romanticilor germani ca Wagner, Nietzsche sau Paul de Lagarde. Mai regăsim aici reflexe ale mentalității epocii: complexe național-restauratoare până la și inclusiv încercările izolate ale unor reformatori ca Neuheiden și Edengärtner. Astfel se regăsesc în conglomeratul doctrinei naziste, cel puțin temporar sau parțial, aproape toate curentele mai mult sau mai puțin răspândite pe vremea aceea. „Noi ne-am cules ideile – avea să spună Hitler – din toate tufișurile întâlnite în calea noastră și nu mai știm de unde provin”.

Când încercăm să definim raportul dintre nazism și ideologia sa, ne lovim de alte obstacole: caracterul eterogen al acelui „Weltanschauung”, valoarea inegală a fiecăruia din elementele sale, ca și rolul lor mai mare sau mai mic în tehnica puterii. Așa cum lipsa de unitate și coerență internă a conducătorilor regimului ne conduc la delimitarea puterii fiecăruia dintre ei, tot așa putem determina poziția lor față de un postulat ideologic oarecare. Indiferența lui Göring în materie de ideologie, de exemplu, se deosebea radical de fidelitatea literală și mărginită a lui Rosenberg față de „Weltanschauung”, iar atitudinea sentimentală a lui Himmler față de ideologie era în cel mai izbitor contrast imaginabil cu ideile subordonatului său Heydrich. Hans Frank declara de altfel: „Ideea după care național-socialismul este ceea ce face sau spune Cutare – iar acela care vorbește se gândește atunci la el însuși – a înlocuit (treptat) paragrafele programului partidului... În fond, existau tot atâtea «național-socialisme» câți

conducători”[88]. De aceea, ideea puterii și a obiectivelor urmărite trecea treptat pe primul plan, dar se baza pe obsesii și resentimente personale variabile, îndiguite doar de supunerea necondiționată față de führer. Acest lucru explică de ce tipul de militant credincios fanatic se găsea atât de rar în fruntea mișcării. Cei ale căror convingeri nu se sprijineau pe voința fermă de a reuși sau care refuzau să se pună în serviciul obiectivelor preconizate de Hitler erau izolați în scurtă vreme. Regimul nazist accepta acel dispreț cinic față de ideologie care merge paralel cu voința de putere, dar nu tolera un atașament față de ideologie însoțit de disprețuirea puterii. Hitler a definit aceste raporturi declarând că nazismul este „o mișcare populară, dar în nici un caz o mișcare religioasă”[89].

Destinul acelora care și-au situat convingerile mai presus de cerințele puterii avea să confirme aceste cuvinte. Dacă Alfred Rosenberg oferea imaginea, în fond paradoxală, a unui conducător nazist atașat cu strășnicie de concepțiile sale ideologice, tot el a fost acela la care s-a manifestat în chipul cel mai izbitor falimentul tuturor celor care au luat mișcarea în serios. Găsim în jurnalul său, la data de 7 mai 1940, o observație care i-a părut în mod evident atât de importantă, încât a reînnoit-o mai târziu; ea ne pune la îndemână o cheie care ne permite să-l înțelegem. Cheia o constituie răspunsul pe care Rosenberg i l-a dat lui Walther Darré când acesta a vrut să-l convingă să ia parte la luptele interne ale partidului: „I-am răspuns atunci – scrie Rosenberg – că dacă voi considera că o atitudine sau alta este favorabilă mișcării, mă voi menține la ea, chiar de va fi sau nu pe placul celorlalți. Și voi face acest lucru, chiar dacă, până la urmă, ar fi să rămân *singur*”[90]. În realitate, și în conformitate cu logica evenimentelor, el a fost izolat și aceasta nu numai „la urmă”. Umilit fără încetare și împins pe ultimul plan, el a căutat o compensație în atitudinea de dispreț a adeptului dreptei credințe în fața renegaților, camarazii de altădată, a acelor oameni hrăpăreți și avizi de putere care alcătuiau mereu noi echipe. El era profetul pe care nimeni nu-l ascultă în țara sa și, cu atât mai puțin, în străinătate, imagine a unei deșarte stupidități reduse la o poziție de umilitoare lipsă de însemnătate. Goebbels îl numea ironic „Beinahe-Rosenberg”[91], căci Rosenberg fusese cât pe-aci să devină savant, ziarist, om politic, dar... fusese numai cât pe-aci... Pe măsură ce era îndepărtat de la putere, Rosenberg se închidea din ce în ce în atitudinea omului mândru de știința pe care o posedă, atașându-se tot mai mult de această „filozofie” absurdă, „cea mai nobilă idee”, căreia i-a închinat până în ultimul moment o credință

lipsită de clarviziune. Și în timp ce, însărcinat fiind doar cu misiuni de supraveghere ideologică, el păzea raiul fericirii rasiste, caractere mai aspre se apucau să organizeze iadul ei, acel iad pe care Rosenberg îl consideră mai târziu ca o falsificare de necrezut a doctrinei pure.

Rosenberg s-a născut la Reval, într-o familie de mic-burghezi. A fost unul din acei numeroși „germani din străinătate”[92] pe care complexul germanic al partidului nazist și-a pus atât de puternic amprenta. Caracterologia rasistă, alcătuită de un contemporan și de care am mai vorbit, glăsuiește în legătură cu Rosenberg: „Dușmanii național-socialismului vedeau în el un străin, din cauza originii sale baltice, dar orice specialist care cerceta forma craniului său știa numaidecât că are de-a face cu un german de pură rasă germanică, perfect îndreptățit să-și revendice locul printre camarazii lui Adolf Hitler... El este în mod incontestabil un dolicocefal, ceea ce constituie o indicație că avem de-a face cu tipul absolut pur de om activ și sensibil... Dar privirea îi este învăluită într-o anumită suferință”. Această descriere, ironică fără să vrea, scoate până la urmă la iveală tocmai ceea ce tinde să ascundă. De fapt, în acel mediu brutal și grosolan al militanților din primele momente de închegare ale mișcării, ilustrat de oameni ca Streicher, Dietrich Eckart sau Röhm, Rosenberg făcea întotdeauna figură de „outsider”, și nu adversarii săi au fost aceia care au făcut din el un „străin”, ci camarazii și temperamentul său de lunatic.

Acest om nu a întreținut niciodată raporturi cordiale cu „germanii din sud”, care dădeau tonul în anturajul lui Hitler, oameni cu o fire brutală și vulgari. Chiar el și-a dat seama că nu prea avea prieteni în partid. Rosenberg era „bietul nebun arogant și ultranaiv”, care-și dă aere de grandoare, „boemul”, cum spunea despre Rosenberg, pe vremea când era redactor-șef la ziarul „*Völkische Beobachter*”, Max Amann, considerând drept aroganță ceea ce nu era de fapt decât inhibiție și stângăcie.

Când stăteai de vorbă cu Rosenberg, povestea mai târziu un vechi nazist, aveai impresia „că nu ascultă cu adevărat ce-i spui. Uneori, când interlocutorul formula critici, strângea din buze sau zâmbea crispat, ceea ce i-a creat reputația că este trufaș și lipsit de amabilitate, acuzație tot atât de nedreaptă ca aceea ce i se aducea că vrea să-și impună opinia. În realitate era așa de crispat în rolul de aristocrat baltic, de lord englez, de savant genial à la Copernic, pe care ținea să-l joace, încât pierdea orice capacitate, și așa limitată la el, de a susține o discuție, de a intra în legătură cu semenii săi”[93].

Este greu de stabilit ce concurs de împrejurări l-a determinat pe acest elev al școlii de arhitectură și ulterior profesor de desen, pedant și mărginit, să-și afle o vocație nu numai în cadrul partidului nazist, dar în activitatea politică în general. Nici măcar notele redactate în celula sa de la Nürnberg nu au adus vreo lămurire asupra acestei perioade discutate din evoluția sa. Nu aflăm la origine nici resentimentele caracteristice „germanului de proveniență baltică”, nici voința de a pune umărul la triumful unui vis politic. Au jucat un rol hotărâtor mai degrabă circumstanțe neprevăzute de ordin exterior. În ciuda tuturor punctelor neelucidate ale biografiei sale, distingem totuși foarte bine slăbiciunea unui caracter care nu asculta, ca să spunem așa, decât de impulsurile arbitrare ale mediului înconjurător. Chiar în ce privește instalarea sa în Germania în 1918 el nu a găsit altă explicație decât nehotărârea sa: „Viața mă lua pe sus și eu îi urmam cursul”.

Așa a eșuat la München, unde câteva lucrări ocazionale i-au permis să-și câștige cu greu viața. Curând a început să frecventeze cercurile de emigranți ruși, intrând, pe această cale, în contact cu societatea „Thule”, o asociație rasistă secretă cu caracter ocult. Sprijinindu-se pe tradiții obscure și pe „revelații” dezgustătoare cu privire la evrei, la francmasoni și bolșevici, societatea „Thule” se străduia să răspândească o credință fanatică în rasa ariană și germanică. Ulterior, societatea avea să devină, pentru un timp, centrul unor activități contrarevoluționare în Bavaria. Aceste legături au lăsat urme de neșters asupra personalității maleabile ca ceara a lui Alfred Rosenberg. Curând după ce Dietrich Eckart l-a pus în legătură cu Hitler, Rosenberg aderă la partidul nazist. Resentimentele sale de emigrat i-au inspirat teoria spațiului vital, care avea să devină concepția fundamentală în politica externă a lui Hitler. În același timp influența societății „Thule” dădea un stil și o orientare încercărilor sale filozofice. Constatăm acest lucru din titlurile primelor sale scrieri: „Urma lăsată de evreu în decursul vremurilor”, „Amoralismul în Talmud” (amândouă lucrările publicate în 1920), „Crima francmasoneriei” (1921), „Mocirla” sau „Ciuma în Rusia” (1922). El a fost și unul dintre principalii propagatori ai faimosului *document* – care nu era decât un fals – intitulat „Protocolul înțelepților Sionului și politica evreiască mondială” (1923), pe care l-a reeditat în 1940. În aceste scrieri, ca și în cele care au urmat, Rosenberg se vădește un semidoct, cunoscător a numeroase izvoare și teorii apocrife, ca și a întregii literaturi propagandistice generate de un naționalism vizionar și patologic. El asimila rapid, în chip aproximativ și fără spirit critic, toate lecturile sale,

în așa fel încât rezultatul corespundea întotdeauna opiniilor sale preconcepute. Producția lui literară creștea an de an, ceea ce a făcut să fie considerat, nu fără exagerare, drept „ideologul-șef” al partidului nazist. În 1930, „opera” lui Rosenberg atinse apogeul o dată cu publicarea cărții „Mitul secolului al XX-lea”, care, după o bibliografie contemporană, era, „împreună cu «*Mein Kampf*» al lui Adolf Hitler, lucrarea cea mai importantă a național-socialismului”. Lucrarea începe cu afirmația pretențioasă că „astăzi istoria universală trebuie rescrisă”; apoi, inspirându-se din teoriile lui Houston St. Chamberlain, Gobineau și ale urmașilor lor, ca și din gândirea lui Nietzsche (interpretată de altfel pe dos), Rosenberg concepe istoria ca o succesiune de lupte rasiale:

„O înfățișare nouă a istoriei pământului și a omenirii, colorată și fecundă, începe să ni se dezvăluie – declara el în introducere – dacă recunoaștem că conflictul dintre sânge și lumea înconjurătoare, dintre sânge și sânge constituie ultimul fenomen accesibil nouă, acela dincolo de care nu mai putem cerceta și căuta. Dar acest fapt ne determină imediat să recunoaștem că lupta sângelui și mistica presimțită a vieții nu sunt două lucruri diferite, ci unul și același fenomen care îmbracă forme diverse... Așadar, istoria raselor este și aceea a naturii și credinței; și invers, istoria religiei sângelui este marea poveste universală a avântului și declinului popoarelor, a eroilor și gânditorilor lor, a inventatorilor și artiștilor lor”.

Întreaga lucrare se baza pe o argumentare afectivă de acest gen, impermeabilă la orice combatere logică și obiectivă. Teoria după care doar omul de origine nordică este capabil să dea naștere civilizațiilor și să creeze forme politice nu se sprijinea pe dovada existenței sângelui nordic la popoarele care înălțau asemenea opere, ci, dimpotrivă, pe metoda opusă, greu de supus discuției, constând în a identifica la toate popoarele care au manifestat, ca grecii antici de pildă, un geniu creator de civilizații, o dovadă a veridicității tezei sale inițiale. El declara cu pesimism că germanismul, această prețioasă rămășiță a sângelui nordic, și, ca urmare, lumea întreagă erau amenințate cu decăderea și împinse la pieire. „Încrucișările spirituale ale poporului nostru” îi apăreau ca simptomele acestei degenerări, și el deplângea în același timp „dispariția rațiunii apropiate de natură” și a unui soi de estetism nordic, determinat de voință – formulări, de altfel, suficient de confuze. Glorificând sau disprețuind conform unor criterii cosmice, el proclama necesitatea înlocuirii concepției despre lume creștină, siriene și liberală, considerată ca un factor de dezagregare, cu o lume de noi valori,

care, pentru dezvoltarea ei, avea nevoie de un nou spațiu vital. Acțiunea și lupta înlocuiau îndurarea și omenia, „frumosul” era opus „binelui” și „dragostea” ceda locul conceptului germanic și viril al „onoarei”. Toate acestea erau puse, o dată în plus, sub semnul unei ideologii a sângelui:

„Astăzi ia naștere o *nouă* credință: mitul sângelui, credința care-ți permite să aperi cu sângele esența divină a omului”.

Misticismul plictisitor și pompos care caracterizează „Mitul secolului al XX-lea”, ca și celelalte lucrări ale sale, a indispus, desigur, pe conducătorii naziști și în orice caz nu a întărit poziția lui Rosenberg. Hitler declara că acesta era „un fel de plagiat disparat și greu de digerat; un Chamberlain de proastă calitate cu câteva mirodenii în plus”, dar îl asigura în același timp pe autor că a scris „o operă la un înalt nivel de gândire”. În cursul conversațiilor sale, pe vremea războiului, Hitler avea de altfel să recunoască că nu citise decât o „mică parte” din lucrare, pentru că era „prea greu de înțeles” și pretindea că relativa popularitate a acestei opere se datora numai atacurilor bisericii catolice împotriva ei. În timp ce Goebbels, cu un amuzament puțin agasat, califica lucrarea drept „râgâială ideologică”, acuzații din procesul de la Nürnberg au declarat cu toții, fără excepție, că nu au citit-o niciodată. Datorită unor abile metode de difuzare, mai mult de un milion de exemplare au fost editate până în 1944, dar cititorii erau puțini... Iar când Rosenberg afirmă cu mândrie, în jurnalul său, la 19 ianuarie 1940, că „sute de mii de germani au fost revoluționați în sinea lor de opera mea”, această satisfacție mărturisește mai degrabă nevoia de a revaloriza prin triumfuri filozofice închipuite o carieră politică ratată.

În acea perioadă era de mult timp evident că Rosenberg nu se mai bucura de vreo influență politică reală și că toate hotărârile importante se luau, practic, fără el. La început se ambiționase să se afirme nu numai pe plan ideologic, dar, cel puțin în aceeași măsură, și în domeniul politicii externe. Astfel, a făcut parte din conducerea partidului nazist, în calitate de consilier al lui Hitler pentru problemele de politică externă și ca președinte al comisiei parlamentare a partidului pentru probleme externe. După eșecul puciului din noiembrie 1923, Hitler ajunsese chiar să-i încredințeze conducerea partidului, dar – ceea ce pe Rosenberg îl enervase pe drept cuvânt – Hitler o făcuse numai pentru a grăbi dezagregarea partidului nazist, pregătindu-și astfel o retragere favorabilă, cu scopul de a se repune ulterior în fruntea mișcării.

Încă de la începutul cuceririi puterii, Rosenberg s-a văzut dat treptat la o parte. Eșecul călătoriei sale în Anglia a pus capăt ambițiilor lui în materie de politică externă, dar nu în acest eșec trebuie căutate cauzele dizgrației sale, ci în atașamentul său încăpățânat față de ideea că patrimoniul ideologic al mișcării este în primejdie, ceea ce îl făcea ostil oricărui compromis tactic. Astfel el condamna armistițiul încheiat între Hitler și biserică în primăvara anului 1933. Ceea ce-l mai descalifica în mod neîndoielnic era și obsesia bolnăvicioasă care-l făcea să vadă în spatele oricărei atitudini de opoziție o conspirație a evreilor, a marxiștilor, a francmasonilor sau a iezuiților. Astfel, la începutul celui de-al patrulea deceniu se arăta „ferm convins că omul Vaticanului era cancelarul (Brüning), însărcinat să dea Germania de nord protestantă pe mâna comuniștilor, cu ajutorul unei politici de decrete care să ducă la pauperizarea unei fracțiuni crescânde a maselor populare; după această încercare ar fi fost posibil să se ia în considerare o a doua contrareformă și restaurarea caselor princiare catolice”. Rosenberg vedea lumea dominată de forțe ale întunericului care se ridicau împotriva „lumii de lumină”, și toate realitățile complexe ale momentului, în manifestările lor economice, financiare sau pur și simplu administrative, erau pentru el opera preoților sau a puterilor diavolești.

Într-o zi se interesă cine sunt oamenii care conduc din umbră cutare ziar. Iar atunci când i s-a răspuns că nimeni, a replicat fără să clipească: „Întotdeauna stă cineva în spatele oricărui lucru”. Tendința omului modern, larg exploatată de Hitler, de a face răspunzătoare forțe anonime de neliniștea și dezamăgirea sa în fața vieții a găsit rareori un discipol mai convins decât Rosenberg, iar înverșunarea cu care încerca să mobilizeze împotriva lor „străvechea voință a sângelui” nu a făcut decât să scoată la iveală neputința caracteristică personalității sale.

Dacă Rosenberg se văzu curând lăsat în urmă de rivalii săi mai abili, aceasta nu s-a datorat numai lipsei de scrupule a concurenților săi, ci și propriilor sale prejudecăți. Astfel s-a trezit în scurtă vreme redus la rolul ingrat de a trebui să reamintească mereu meritele și serviciile trecute. Rosenberg i-a urmărit cu o ură nepotolită pe Goebbels, Ribbentrop și Ley, care reușiseră să se infiltreze în domenii pe care le socotea a fi numai de competența lui de străbun al ideologiei. Nesuferit, smiorcăit și gelos, era în stare să se arate ca cel mai mărginit dintre fanaticii rasei, dar, când situația o cerea, putea tot așa de bine să pozeze în apărător al evreilor. Trăsese serios

nădejde că va deveni ministru al afacerilor externe într-un cabinet condus de Hitler, așa că nu a putut niciodată uita că în 1933 fusese tras pe sfoară și că, pe lângă funcțiile sale de educație politică și activitate ideologică, nu primise decât conducerea neînsemnatului serviciu de politică externă a partidului nazist. Într-adevăr, acest post, în ciuda tuturor eforturilor sale și a numeroaselor sale litigii de competență cu Ministerul Afacerilor Externe, nu-i conferea alt rol decât acela de a primi și conduce pe vizitatorii străini. La Nürnberg, Göring avea să ateste că „niciodată Rosenberg nu fusese consultat în legătură cu problemele de politică externă”. Așa încât, în ambiția lui, a căutat o compensare în realizarea riguroasă a programului estetic expus în „Mitul secolului al XX-lea”. Încă înainte de preluarea puterii, Rosenberg făcuse din „Gruparea de luptă pentru cultura germană” (fondată în 1929) temelia unei organizații destinate să pună în practică canoanele rasiste ale frumuseții; cu ajutorul ei urma să fie lansată liber și cu toate mijloacele aflate la dispoziția regimului ofensiva împotriva „încrucișării corcite”, a artei „degenerate”. De acum încolo un zel mărginit, un spirit naționalist și mic-burghez, după opinia cărora „Iepurele” lui Dürer, sau „Casca de oțel”, cum spunea directorul Muzeului Folkwang, reprezentau expresia de neîntrecut a „marii arte germane”, a artei „însuflețite de spirit”, aveau să dicteze criteriile valabile pentru „arta comunității rasiste”.

Așa se face că unul din noii funcționari ai culturii ridica în slăvi „bubuitul tunurilor de la Sedan” și „Eine kleine Nachtmusik” a lui Mozart ca „expresie a aceleiași facultăți artistice a germanilor”. La fel, profesorul Ewald Geissler perora că doar arta pe înțelesul tuturor își dovedea „germanismul[94]”. Apelul lansat cu câțiva ani în urmă la „un mare iconoclasm care să lovească țările germanice” deveni tot mai violent și ajunse să pretindă ca „toate operele influențate de cosmopolitism și de bolșevism să fie retrase din muzeele și colecțiile germane”, apoi arse în piețele publice. „Numele tuturor artiștilor contaminați de bolșevism și de marxism nu vor mai trebui pronunțate niciodată”, căci de acum încolo se impunea „să se ia drept ghid precepta «Vechiului testament»: ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”. În timp ce „Oficiul Reichului pentru promovarea literaturii germane”, condus de Rosenberg și care avea să folosească mai târziu peste 1400 de lectori, impunea gusturile omului de pe stradă, Federația culturală național-socialistă, plasată și ea sub conducerea lui Rosenberg, sub paravanul „artei pentru popor”, răspândea noile criterii ale

stilului rasist prin manifeste în care banalitatea rivaliza cu îngustimea spirituală[95].

Dar dacă Rosenberg afirma triumfător că este „judecătorul suprem al tuturor instituțiilor spirituale”, el nu putea uita prețul pe care trebuise să-l plătească pentru acest drept. Toate documentele personale rămase de pe urma lui trădează, sub diferite forme, sentimentul umilinței impuse conștiinței pe care o avea despre valoarea sa. Răzbat din ele amărăciunea, invidia, mania persecuției și o vanitate aproape de necrezut.

Astfel, el încredința jurnalului său cu ocazia vizitei făcute în întreaga regiune Braunschweig că „cunoscuse o atmosferă de entuziasm fără precedent”, afirmând în același timp că „tot tineretul mișcării nu crede decât în mine”, sau notează „cu profundă satisfacție” că „...lupta dusă de mine pentru sufletul și demnitatea partidului este de pe acum în mod virtual victorioasă”. Într-un alt pasaj el se felicită pentru „succesul secular al «Mitului»” și vede deja Roma mobilizând împotriva lucrării toate forțele bisericii catolice. „Perfidul cardinal Faulhaber a luat cuvântul la München și a atacat, plin de venin, între altele, lucrarea mea. Întrucât nu îndrăznesc *încă* să se lege de führer, vor să lovească în cel mai primejdios dintre colaboratorii (!) lui. Dar individul va căpăta răspunsul cuvenit”.

Rosenberg colecționa cu pasiune orice compliment îi adresa Hitler ocazional. În jurnalul redactat în timpul procesului de la Nürnberg, el își mai amintește, plin de bucurie, de afinitatea tainică de gândire dintre el și führer, afinitate căreia îi datora cinstea de a fi fost remarcat dintre numeroșii săi concurenți. Neîndoielnic că a încercat o satisfacție constatând că Goebbels, cel mai îndârjit dintre rivalii săi, pierduse ocazia să aibă ultimul cuvânt în cearta care îi opusese dintotdeauna.

„Hitler știa desigur foarte bine că eram mai priceput decât Goebbels în materie de cultură și de artă și că acesta din urmă nu era capabil să pătrundă în profunzimea fenomenelor. Totuși i-a încredințat lui conducerea acestui sector de activitate, pe care-l iubea cu pasiune. Așa cum am constatat ulterior prea adeseori, Goebbels se pricepea să facă să strălucească în fața ochilor führerului o întreagă lume, lucru de care eu eram incapabil... El știa să flateze înclinația spre teatral a firii führerului...”

Dar uneori sentimentul umilirii revine la suprafață: „Seara, führerul avea obiceiul să invite în jurul focului la o discuție prelungită pe unul sau altul dintre conducători; Goebbels, Ley și alți câțiva făceau parte dintre acești privilegiați, în afară de comesenii obișnuiți. Dar n-aș putea relata

nimic despre aceste convorbiri, pentru că eu n-am fost niciodată invitat să particip la vreuna din ele”.

Decepția cea mai amară din toată cariera sa a suferit-o Rosenberg în primăvara anului 1938, când Hitler, cu ocazia remanierii guvernamentale, a numit în postul de ministru al afacerilor externe pe Joachim von Ribbentrop, cel atât de disprețuit. El contase într-adevăr pe faptul că postul îi va fi atribuit lui. Presimțirile sale cele mai sumbre au fost confirmate atunci când, în cursul verii anului 1939, Ribbentrop semnă acordurile de la Moscova. Rosenberg socotea că avantajele politice nu compensau denaturarea doctrinei naziste reprezentată prin aceste acorduri, cu atât mai mult cu cât se îndoia de faptul că conflictul cu Polonia ar fi fost de neînlăturat. „Istoria ne va spune poate într-o zi – nota el – dacă situația în care ne aflăm era *într-adevăr inevitabilă*”. Înregistrase cu acreală declarația lui Ribbentrop, care dădea asigurări, la întoarcerea sa de la Moscova, că „rușii se arătaseră foarte amabili”.

Semnarea acordurilor de la Moscova a dat o lovitură hotărâtoare lealității pe care, în ciuda tuturor umilințelor, Rosenberg o păstrase față de führerul său. De acum încolo el căpătă impresia că nazismul își pierduse conținutul și că Hitler însuși trecuse în tabăra oportuniștilor care trădau o misiune seculară în folosul cerințelor politice ale momentului. Rosenberg se retrase tot mai mult în universul haotic al propriilor sale idei național-socialiste, locuit doar de el, dar cu o încăpățânare de neschimbat. În primele luni ale anului 1940 fu numit de Hitler, la cererea sa, „delegat al führerului pentru asigurarea «Weltanschauung»-ului național-socialist” și, în același an, avu ocazia să înfăptuiască ceea ce el numea cu satisfacție un act „istoric” de politică externă. Reușise, într-adevăr, să stabilească un contact fructuos între un „național-socialist” norvegian, pe nume Quisling, și guvernul german. Dar succesele de acest gen îi întăreau conștiința propriei valori, nu însă și prestigiul. El trebuia permanent să-și facă amintită prezența și, până la urmă, ambiția i-a fost mai puternică decât înclinația de a nu fi decât păzitorul doctrinei. Astfel el ceru lui Hitler, după campania din Franța, să-l însărcineze să facă cercetări în bibliotecile și arhivele teritoriilor ocupate, ca și printre „bunurile culturale evreiești vacante”. Cu ajutorul „grupului de intervenție reichsleiter Rosenberg”, el înfăptui această misiune într-un chip care aducea uneori cu jaful. Pentru prima oară, și mult după rivalii săi, teoreticianul și „filozoful” nazist a putut să-și aplice extremismul, până atunci limitat la domeniul literar, și se consacră acestei

activități cu o lipsă de scrupule în care euforia teoreticianului având brusc la îndemână puteri concrete se combina cu agresivitatea diplomatului ratat. Dar, în fond, această activitate era ea însăși un aspect al retragerii din cariera politică, la care Rosenberg ajunsese să se resemneze până la urmă. Materialele confiscate și mai cu seamă suma de 550000 de lire erau, într-adevăr, destinate școlilor partidului nazist, acelor „centre de cercetare, de doctrină și de educație național-socialiste" pe care Rosenberg voia să le creeze după război și pentru care alcătuise nu numai regulamentele de organizare, ci și planurile construcțiilor, de un prost gust pompos. Își propunea să se consacre doctrinei pure, liberă de compromisuri și de concesii tactice și, deoarece i se refuza participarea la conducerea regimului, dorea să-și ia revanșa, însușindu-și deplina autoritate asupra spiritelor.

În aceste condiții, începutul campaniei din Rusia nu reuși să-i vindece rănile. Numirea lui Rosenberg în postul de ministru al Reichului pentru problemele teritoriilor ocupate din Est îl făcu să-și recapete sentimentul, care-i fusese multă vreme știrbit, al competenței sale de neînlocuit în domeniul activității politice, dar curând a fost obligat să recunoască faptul că această numire era pur formală. Fără îndoială că numirea o datora atât originii sale baltice, cât și dorinței lui Hitler de a scăpa de discuțiile neplăcute în legătură cu revendicările, chipurile, legitime ale fostului său camarad de luptă. Oricum, fapt este că competențele lui Rosenberg au fost de la început serios limitate. Göring fusese împuternicit cu realizarea planului principal; Himmler, delegat extraordinar în sectorul operativ al armatei, îndeplinea în același timp funcțiile de șef al poliției, de Reichsführer SS, de comisar al Reichului pentru problemele transferului de populație și de consolidare a „Volkstum"-ului german; iar Sauckel era responsabil cu problemele privitoare la mâna de lucru și conducerea Wehrmachtului; toate aceste instanțe îngrădeau așa de bine atribuțiile lui Rosenberg, încât acestuia nu-i mai rămânea decât titlul.

Deoarece Rosenberg dezaproba concepțiile simpliste și mioape ale lui Hitler în ce privește politica față de țările din Răsărit, cei doi comisari ai Reichului puși în subordinea sa, Hinrich Lohse și Erich Koch, începură să joace curând un rol de primă importanță. Erich Koch, în special, instaură în Ucraina un regim de sclavie pe cât de vast, pe atât de sângeros, mai conform cu ideile lui Hitler decât încercările lui Rosenberg de a-și atrage simpatia populației. Disputele căpătară un caracter din ce în ce mai violent

și Rosenberg se trezi singur sau rămase să joace doar rolul de pion în planurile rivalilor săi, mai brutali și mai puternici. Hitler nu ținea de loc seama de apelurile sale, care erau primite cu tot mai puțină înțelegere. Instanțele concurente nici nu mai socotiră de cuviință să-l informeze asupra măsurilor luate sau proiectate de ele, așa încât Hinrich Lohse putu să-i propună lui Hitler dizolvarea Ministerului Afacerilor Orientale, de care depindea acel „Minister al Haosului”, cum îl numea Goebbels. Ministrul propagandei mai adăuga că Rosenberg îi amintește de „un suveran fără țară și fără supuși”. În fapt, misiunea ministrului Reichului se reduse curând la redactarea unor texte pe care nimeni nu le citea, a unor memorandumuri care nu treceau pragul serviciilor ministerului, a unor proteste de care nimeni nu mai lua cunoștință. Disprețuit, înșelat, acoperit de ridicol, el capitulă definitiv în toamna anului 1944. Chiar și atunci el nu găsi cuvintele care ar fi fost potrivite pentru a răspunde umilințelor ce-i fuseseră impuse și care ar fi trebuit să fie pe măsura indignării sale. El nu manifestă decât o descurajare, în spatele căreia se menținea atașamentul față de „führer”. În scrisoarea prin care-și prezenta demisia, datând din 12 octombrie 1944, el scrie într-adevăr: „Vă rog să-mi spuneți, führerul meu, dacă mai doriți să recurgeți la serviciile mele. Deoarece nu am avut posibilitatea să vă raportez personal, iar problemele privitoare la Răsărit v-au fost prezentate și expuse din mai multe părți, mă văd silit, față de această evoluție, să consider că, poate, nu mai apreciați activitatea mea ca necesară”.

Nu există nici un indiciu că această scrisoare ar fi căpătat vreun răspuns. Ministrul Reichului nu mai era o personalitate de care să se țină seama. În fond nici nu fusese vreodată. Neîndemânatic în exercitarea puterii, înclinat spre complicații și spre prejudecăți superstițioase, era inferior rivalilor săi și nu putea pretinde să joace rolul de personalitate conducătoare. Nu era decât o unealtă în mâinile tehnicienilor unei noi religii sociale, iraționale. Pe drept cuvânt își râdea Goebbels de acest ideolog care credea că „marinarul de pe un submarin, când iese murdar și plin de ulei din sala mașinilor, n-are altă treabă mai urgentă decât să citească din «Mitul secolului al XX-lea»”. Dar Rosenberg, în orbirea sa pseudointelectuală, era convins de acest lucru sau cel puțin voia să creadă că așa stau lucrurile. Lumea plină de forțe ale întunericului, ca o noapte a Walpurgiei, și el însuși în mijlocul acestei lumi, conștient de misiunea sa, invincibil, stând alături de führer și apărând, împreună cu el, cu sabia în mână, Sfântul Graal, acestea erau imaginile în care căuta și găsea Rosenberg compensația eroică

de care simțea nevoie, acesta era conținutul real al „Weltanschauung”-ului care a luat naștere în mintea bolnavă a unui om dezechilibrat.

Speculațiile tulburi ale lui Rosenberg, imposibil de concretizat într-un program, nu au lăsat, practic vorbind, nici o urmă în realitatea dictaturii naziste și nu au depășit aproape niciodată limitele înguste ale propriei sale sfere de influență. Este sigur că, așa cum au subliniat judecătorii de la Nürnberg, acuzațiile ce i-au fost aduse nu se refereau la ceea ce gândise el, ci la ceea ce făcuse. Dar ceea ce făcuse era mai degrabă ceea ce lăsase să fie făcut în numele său. Documentele procesului de la Nürnberg atestă în chip formal că a avut cel puțin cunoștință de măsurile de exterminare a evreilor și că a luat indirect parte la ele. Așa fiind, indignarea sa în fața crimelor comise la Auschwitz și Terezin este greu de admis. Dar fie că această indignare era sau nu autentică, autentică în mod cert era încăpățânarea de a se minți pe sine însuși.

CAPITOLUL al III-lea – JOACHIM VON RIBBENTROP și degradarea diplomației

Credința în supremația forței este una din puținele idei de care Hitler a rămas puternic legat în tot cursul vieții sale, în ciuda tuturor compromisurilor de ordin tactic. O veche maximă afirmă că lupta este originea tuturor lucrurilor. Hitler, interpretând-o în chipul cel mai simplist, a tras din ea concluzia că uciderea, cruzimea, perfidia sau brutalitatea sunt privilegiile unei omeniri superioare și mărturia unei morale intacte. Vârât până peste cap în analogiile dintre natură și societatea omenească, care și-au pus pecetea pe ansamblul concepțiilor sale, el transpunea legile și experiențele lumii sălbatice în existența indivizilor și a popoarelor.

Prin apelurile sale extatice Hitler a scos la iveală, din adâncurile vieții interioare germane, acel tip de mic-burghez la care bonomia, melancolia și visările romantice ascundeau credința fermă în putere. Conform frazeologiei la modă, fierul și sângele dirijau mersul lumii, istoria ignora sentimentalismul, spiritul lumii continua să călărească peste câmpurile de luptă acoperite cu cadavre, fără să-i pese de drepturile altora. Evoluția acestei situații se manifestă prin disprețul, afișat lot mai deschis, față de toate categoriile etice, calificate drept „morală moleșită și sentimentală a renunțării"; prin aceasta trebuie să înțelegem renunțarea lașă la cerințele vitale ale națiunii.

O astfel de evoluție mergea paralel cu dezvoltarea elementelor caracteristice conștiinței politice a poporului german la începuturile acțiunii naziste. Aspirațiile, niciodată satisfăcute, către un stat național german, simțământul, atât de răspândit, de a fi sosit prea târziu la împărțirea lumii, concepția, pe cât de romantică, pe atât de agresivă, a misiunii Germaniei în centrul Europei, ideea dreptului la hegemonie, visurile imperialiste și predispoziția de a sacrifica libertatea internă, pe care nu o cunoscuse niciodată în chip real, unor obiective de dominație externă, pe scurt instabilitatea unei națiuni care, aproape niciodată în cursul istoriei sale, n-a cunoscut simțământul de a fi în armonie cu sine însăși dădea naștere unei conjuncturi putând duce în orice moment la o aventură imperialistă sub semnul: totul sau nimic.

Într-o lucrare recentă și care a stârnit senzație stă scris că primul război mondial a fost dictat de visuri de dominație cu adevărat napoleonene și că a fost „o încercare de a cuceri hegemonia mondială”. Este incontestabil, fie că accepți, fie că nu această apreciere, că situația încordată creată de încheierea acestui război și de consecințele care au decurs din ea a pus în lumină și a accentuat la maximum toate aceste premise. Teza hitleristă cu privire la „hegemonia mondială sau moartea” a întâlnit, în variantele cele mai diferite, precursori și campioni. În toate tratatele și toate buletinele redactate pe atunci atât de savanți, cât și de oameni de afaceri sau ziariști, sau chiar de secte rasiste aflate pe atunci în plină expansiune, și care, lucru curios, tratează în principal probleme de politică externă, regăsim nu numai o voință pătimașă de a-și spune cuvântul în acest domeniu, ci și o tendință de a trezi, prin propagarea ideii de dominație imperialistă, o conștiință națională adânc rănită. Sentimentul de umilire, larg răspândit, dădea acestor proiecte un caracter extremist, care avea conștiința de a putea renunța la orice menajamente, atât în ce privește formularea obiectivelor, cât și în alegerea mijloacelor: „lumea n-are decât să se prăbușească”, profera un cântec nazist, care a cunoscut ulterior o mare popularitate, trezind entuziasmul mic-burghezilor legănați de visuri apocaliptice. Avânturile lirice ale lui Hitler, care proclamau credința în atotputernicia forței și în metodele violente, lipsite de scrupule, acționau asupra acestei ambianțe cu puterea unei formule magice. Ele au exercitat o influență infinit mai profundă decât tezele, mai mult sau mai puțin tulburi, ale ideologiei național-fasciste. Această „lege”, înconjurată până atunci de o tradițională zonă de tăcere, această cheie a succesului era de acum încolo proclamată și folosită pe față, promițând să rezolve dintr-o dată toate dificultățile națiunii. Hitler a dus până la paroxism acest machiavelism și i-a conferit o putere de acțiune politică considerabilă.

Tipul „omului puterii” („Machtmensch”), ajuns, pe urmele lui Hitler, în vârful ierarhiei, recunoscuse caracterul exploziv al acelui amestec care făcuse din el ceea ce era, dar se complăcuse în aceasta și își stilizase gustul pentru catastrofa demonică de proporții istorice. Este cazul să notăm în această privință că, în decursul istoriei celui de-al III-lea Reich, domeniul politicii externe a fost arena unor lupte mai înverșunate decât oricare alt sector de activitate. Aceasta pentru că tocmai în acest domeniu incompetența tehnică putea reuși mai ușor, amărăciunea națională reacționa mai eficient, iar recunoașterea puterii, ca și încrederea în primatul forței, se

putea manifesta cu mai multă ușurință în proiecte de mari proporții. Tot aici visurile tulburi iscate în berării reușeau să pătrundă în sfera politicii înalte, răsturnând toate conceptele și etalând formule uzate, setea de renume și vanitatea în fața unei lumi uimite și dezorientate. Joachim von Ribbentrop, ministru al afacerilor externe al celui de-al III-lea Reich, a fost reprezentantul perfect al acestui țip de om.

La începutul deceniului al patrulea Hitler se plânsese într-o zi că, necunoscând limbi străine, îi era imposibil să citească presa internațională. Cineva îi propusese atunci drept lector pe von Ribbentrop, importator de vinuri și băuturi alcoolice. Acesta nu numai că avea serioase cunoștințe lingvistice, dar se mai și apucase să editeze pentru corespondenții săi comerciali din Germania și din străinătate un buletin de informare politică, ale cărui idei îl situau pe linia naționalismului și antibolșevismului.

Așa făcu Hitler cunoștință cu Ribbentrop și îl acceptă drept colaborator, impresionat fiind de aerele de om de lume ale acestui nou partener. Așa și-a început cariera vertiginoasă Ribbentrop, sub semnul unei aventuroase lipse de competență. Astfel, Ribbentrop, care, după exemplul lui Hitler, avea obiceiul să se dedea la monologuri fără sfârșit și la viziuni grandioase, ajunse în acele domenii în care cuvântul unui maniac al mărețiilor încetează de a mai fi lipsit de consecințe, angajând pe neașteptate destinul popoarelor, și în care grosolănia cinică, departe de a-i limita reputația la cercul tovarășilor de chef, îl vor face răspunzător în fața istoriei de a fi tulburat pacea lumii. Ribbentrop n-a înțeles niciodată această deosebire flagrantă, și chiar în fața Tribunalului de la Nürnberg el va opune judecătorilor săi masca încordată pe care i-o impusese mintea lui săracă.

Condamnarea lui a fost cea meritată de un strateg de cafenea, ale cărui discursuri sforăitoare și cuvinte plesnind de îngâmfare s-ar fi transformat dintr-o dată, prin intervenția unei zâne rele, în carne și sânge.

Această voință de a se pune în valoare, de a face istoria cu vorbe a dat naștere unor aprecieri pe cât de categorice, pe atât de negative asupra lui Ribbentrop. De la ministrul francez al afacerilor externe, Georges Bonnet, și colegii săi italian și spaniol, contele Ciano și d-l Serrano Suner, până la psihologii acreditați pe lângă Tribunalul de la Nürnberg, inclusiv funcționarii superiori ai celui de-al III-lea Reich, tonul aprecierilor diferă, dar nu și conținutul lor. Un exemplu îl aflăm în acest pasaj din „Memoriile” fostului ambasador francez la Berlin, Robert Coulondre:

„Hitler își dă drumul în monologuri atunci când îl cuprinde pasiunea oratorică, dar d-l Ribbentrop monologhează la rece. N-are nici un rost să-i pui în discuție opiniile, el nu ascultă, tot așa cum ochii săi palizi, cu privire rece și lipsiți de expresie, nu văd nimic. Privindu-și mereu de sus interlocutorul, pozând continuu, el îi trântește pe un ton categoric un discurs pregătit cu grijă. Restul nu-l mai interesează. Nu-ți mai rămâne decât să te retragi. În afară de instincte josnice, nu găsești nimic la acest german, dotat de altfel cu o figură prezentabilă...”

Secretarul său de stat, von Weizsäcker, a subliniat și el supărătoarea incapacitate a lui Ribbentrop de a se supune regulilor dialogului. Șeful serviciului de presă al Reichului, Otto Dietrich, îl califica drept un om „fără minte și lipsit de simț diplomatic, susceptibil și servil”, în timp ce Goebbels, făcându-se ecoul disprețului cvasi-general al conducătorilor celui de-al III-lea Reich față de Ribbentrop, declara sarcastic, pentru a explica aceasta aversiune, că șefii naziști aveau, fiecare, măcar un aspect al personalității lor demn de laudă, cu excepția lui Ribbentrop. În fața acestei zdrobitoare unanimități, nu aflăm decât un singur glas care să se ridice în favoarea ministrului, acela al secretarei sale, și chiar și ea recunoștea net servilismul necondiționat al șefului ei, lucru ce i-a permis desigur lui Ribbentrop să-și păstreze vreme atât de îndelungată trecerea pe lângă Hitler. Acesta a mers până acolo încât l-a numit într-o zi „un al doilea Bismarck” și, cu altă ocazie, „un geniu”. Cariera pe care Ribbentrop a reușit s-o facă, spre marea mirare a contemporanilor săi, a fost plătită cu acest servilism, iar von Steengracht, care îndeplini mai târziu funcția de secretar de stat la Afacerile Externe, a vorbit la Nürnberg de „o anumită dependență hipnotică față de persoana lui Hitler”. Dar ar fi mai corect să spunem că acest bizantinism era, în ultimă instanță, instrumentul realizării ambițiilor unui om care căuta supunerea și care cădea în genunchi înainte chiar de a i se cere acest lucru. Îl caracteriza o lipsă totală de probitate intelectuală, brutalitatea și setea de supunere.

Avea, până dincolo de ridicol, grija să pară și el „un om cu fața energică”, ceea ce explică asprimea sa încordată, atitudinea sa artificială și crispată de om de stat muncit de planuri de viitor, cu fruntea încrețită de oboseală. Acea mască de Cezar pe care și-o impunea dădea adesea impresia că joacă un rol dintr-o operă-bufă de Lortzing. Vanitatea sa, nerușinarea cu care încerca neobosit să se plaseze în primele rânduri nu erau decât cealaltă față a unei personalități dintre cele mai banale. Pusese să fie brodate pe

mânecile uniformei diplomatice fanteziste pe care și-o comandase un vultur cu aripile desfăcute deasupra unui glob pământesc. Cochetăria și ambiția sa nu erau egalate decât de o lipsă de scrupule în alegerea mijloacelor menite să o satisfacă demnă de un escroc.

Toate aceste elemente le regăsim în viața sa destul de banală până pe la începutul deceniului al patrulea. Provenind dintr-o familie de militari, plecase de tânăr în Canada, în calitate de comerciant. Puțin timp după declararea războiului se întoarse în Germania. S-a spus, dar acest lucru a fost uneori contestat, că doar mai târziu și la cerere i-ar fi fost decernată Crucea de fier clasa I. Chiar dacă povestea nu este adevărată, cel puțin este verosimilă din punct de vedere psihologic. După război, Ribbentrop a avut o situație modestă până ce căsătoria sa cu fiica unui mare producător de vinuri spumoase îi deschise porțile „înaltei societăți”. Ulterior a căutat să-și justifice înnobilarea prin meritele sale din timpul războiului. Numele lui adevărat era „Joachim Ribbentrop”, dar, profitând după 1918 de noile legi, aranjă să fie adoptat de o rudă nobilă îndepărtată, ceea ce-l determina pe Goebbels să spună cu ironie că Ribbentrop „și-a cumpărat numele cu banii nevestei și că funcțiile și le datorează unei escrocherii”.

Dacă ministrul propagandei se arăta atât de fățiș ostil lui Ribbentrop, aceasta nu se datora numai rivalității dintre ei în materie de politică externă. De fapt, Goebbels îi reproșa mai ales colegului său că n-a intrat în partid decât târziu și oarecum din întâmplare. Originea sa aristocratică dubioasă, snobismul țipător de pe urma căruia se alese cu porecla de „Ribbensnob”, ca și distincția forțată a atitudinii sale arogante stârneau glumele membrilor mai vechi ai partidului. Firește, negocierile finale asupra alcătuirii noului cabinet la 30 ianuarie 1933 au avut loc în locuința lui Ribbentrop din Berlin-Dahlem, de pe Lentze-Allee 7–9, dar aceste merite de natură absolut mondenă nu contau de loc în ochii primilor adjuncți ai lui Hitler. Ribbentrop era considerat un parvenit și celelalte căpetenii naziste au păstrat întotdeauna în ce-l privea neîncrederea unor oameni care și-au pus pielea în joc față de arivistul care se slujea de mișcare ca de o trambulină pentru realizarea propriilor lui țeluri. „Führerlexikon”-ul din 1935 nici nu-i menționa măcar numele.

Poate că tocmai această lipsă totală de sprijin în sânul partidului a fost aceea care l-a aruncat definitiv pe Ribbentrop într-o servilitate pe care caracterul său o avea, dar care îi va dicta de acum încolo atitudinea, făcând din el umbra josnică și disprețuită a lui Hitler. Se spune că însărcina terțe

persoane să se informeze asupra opiniilor lui Hitler, pe care i le prezenta apoi acestuia ca pe ale sale proprii. „Politica externă consta pentru el în a fi pe cât posibil primul care să aducă führerului o veste importantă, apoi în a sonda în ce măsură Hitler o primește cu interes și care sunt aspectele pe care pune el accentul... În ochii lui Ribbentrop o chestiune era importantă atunci când socotea că Hitler avea s-o considere ca atare. Când observa că se înșelase, chestiunea nu mai prezenta pentru el nici un interes”[96].

În „Biroul Ribbentrop”, pe care, printr-un gest de provocare, îl instalase în fața Ministerului de Externe, în fosta locuință a primului ministru al Prusiei, el se îndeletnici, încă din primăvara anului 1933, cu organizarea unui corp de colaboratori care avea să numere curând peste 300 de membri. Ulterior, Ribbentrop va afirma că acest birou avea drept unic rol să încurajeze „bunăvoința” țărilor străine. În realitate, în felul acesta își făurise un instrument pe care-l folosea în lupta sa îndârjită și neîndurătoare împotriva Ministerului de Externe. În această privință beneficia de sprijinul total al lui Hitler, care nu numai că se complăcea, din motive tactice, să încurajeze asemenea rivalități, dar și ura Ministerul Afacerilor Externe, această „adunătură de creaturi”, cum spunea el. Hitler nu putea suferi conservatorismul vechiului Minister de Externe, realismul său tradițional, rigiditatea lui, îmbinată cu o lipsă totală de entuziasm și, în fine, complexitatea birocrației sale. „Rapoartele ambasadelor, legate cu grijă în piele”, nu-l interesau, avea să declare el într-o zi, și înfățișa în felul următor portretul viitorului diplomat nazist: „Un bun ambasador trebuie, la nevoie, să știe să fie un mare maestru în organizarea unor petreceri, să fie în orice caz un mijlocitor și să se pricepă să facă falsuri; cât despre corectitudine, aceasta este într-adevăr ultimul lucru ce i se cere”[97]. Fără îndoială că Ribbentrop nu corespundea acestor cerințe, dar nerușinarea sa îi impunea vizibil lui Hitler, iar tonul său brutal și dominator corespundea destul de bine cu ideea pe care acesta și-o făcea despre stilul exterior al politicii externe naziste.

La începuturile regimului, aparatul Ministerului de Externe rămase în cea mai mare parte neschimbat, cu atât mai mult cu cât Hitler părea hotărât să continue politica conciliatoare care reprezentase crezul Republicii de la Weimar, dornică să obțină revizuirea unor clauze ale Tratatului de la Versailles. Dar această aparență de moderație și de stabilitate nu era dictată decât de motive mai ales tactice. Ea avea drept scop să adoarmă neliniștea unor oameni politici străini, care se temeau văzând cum noii stăpâni ai

Reichului persistau în realizarea proiectelor nesăbuite exprimate în „*Mein Kampf*”, al căror ecou se făcea auzit în numeroase discursuri cu caracter amenințător. Astfel, regimul nazist ar fi avut timp să-și pună la punct organizarea pe plan intern și să-și consolideze puterea. Primatul politicii interne, teză pe care Hitler o dezvoltase pe larg, mai cu seamă în discursul ținut în 1932 la clubul industrial din Düsseldorf, tindea să mobilizeze toată energia poporului pentru realizarea unor vaste planuri de expansiune. Doar controlul total și coeziunea în interior puteau permite o libertate absolută de acțiune în exterior.

Ulterior, cu puține excepții, Hitler nu avea să intervină de loc în activitatea Biroului Afacerilor Externe, până la încheierea procesului de cucerire a puterii și de stabilizare a regimului. În acest moment Biroul pierdu orice influență asupra elaborării și formulării obiectivelor politicii externe. În momentul când Hitler pornise la realizarea obiectivelor sale, subminând sistemul de securitate colectivă al Ligii Națiunilor pentru a-l înlocui cu multiple acorduri bilaterale, vechii funcționari ai Ministerului Afacerilor Externe se dovediseră prea greoi ca să se adapteze nepăsătoarei nestatornicii a noului stil de activitate politică; de aceea au fost complet eliminați când a luat naștere concepția strategică astfel formulată: revizuirea Tratatului de la Versailles, crearea unui mare Reich german, soluționarea problemei spațiului vital[98] prin aspirații imperialiste în Răsărit. Toate aceste planuri, care prevedeau violarea tratatelor, folosirea metodei șantajului, înșelătoriei sau amenințării cu războiul, erau elaborate de un cerc foarte restrâns. Ministerul Afacerilor Externe nu mai era decât un „aparat tehnic” necesar pentru munca de rutină, dar neglijat și dat tot mai mult la o parte.

În cadrul unora dintre acele misiuni speciale date din ce în ce mai frecvent unor oameni de încredere cu scopul de a ține deoparte Ministerul de Externe, Ribbentrop obținu, la începutul verii anului 1935, un succes uimitor: încheierea acordului naval germano-englez. El datora de altfel acest succes mai puțin tupeului său și lipsei sale de tact în timpul negocierilor, cât nehotărârii politicii engleze, tot așa cum cea mai mare parte a succeselor obținute de cel de-al III-lea Reich în politica externă a avut drept cauză esențială nesiguranța de care dădeau dovadă guvernele de la Paris și Londra. Nici într-o capitală, nici în cealaltă, nimeni nu știa dacă, pentru a stăvili pornirile regimului hitlerist, este cazul să se ia o poziție energică sau dacă e preferabil să se meargă pe linia concilierilor. Se oscila între neîncredere și tendința de a minimaliza lucrurile. Așa se face că cele

două guverne s-au aflat, în ultimă instanță, față în față cu problema care dominase conjunctura politică internă a Germaniei înainte de 1933 și, pendulând între iluzie și contradicție, ele erau nevoite să o rezolve în același mod, dând astfel prilej lui Hitler să obțină succesele care-i erau refuzate.

În ciuda afirmațiilor sale, Ribbentrop a considerat în mod cert ca pe un insucces numirea sa, în vara anului 1936, în postul de ambasador al Reichului la Londra. Adevărat curtean, el se temea de bună seamă ca îndepărtarea sa de la Berlin, de intrigile și uneltirile ce se țeseau acolo, să nu-l facă să-și piardă influența, așa încât abia după trei luni de la acreditarea sa pe lângă guvernul britanic se hotărî, în sfârșit, cu o neglijență provocatoare, să plece la Londra. Și chiar după aceasta, călătoriile pe care le făcea la Berlin erau așa de frecvente, încât revista satirică britanică „Punch" îl boteză „Arianul itinerant", în timp ce un înalt funcționar al Foreign Office-ului declara, indignat, că d-l von Ribbentrop consideră, se vede, activitatea sa la St. James' Court ca pe o „part time job"[99]. Lipsa sa de simț al umorului, printre altele, insistența sa nepotrivită și comportarea sa de o solemnilate glacială nu erau de natură să-i asigure succesul personal la care aspira. „Atunci când am pus sub semnul îndoielii capacitatea lui Ribbentrop de a asigura relații bune între Germania și Anglia – avea să declare într-o zi Göring –, Hitler mi-a replicat că ambasadorul nostru cunoștea pe «lordul cutare» și pe «ministrul cutare». La care eu i-am răspuns că, din păcate, și ei îl cunoșteau pe Ribbentrop". Cu ocazia unei recepții la curtea Angliei, în 1937, ambasadorul Germaniei comise o gafă celebră, devenită un exemplu tipic pentru diplomația practicată cu diletantism și lipsă de cuviință: el îl salută pe rege cu salutul hitlerist. În ochii lui Ribbentrop a fi admis în înalta societate engleză reprezenta suprema consacrare, dar această satisfacție i-a fost refuzată și el s-a arătat profund jignit. Fără îndoială că asemenea decepții, mai mult chiar decât eșecul unei politici oscilând între familiaritate și arogante manifestații de forță, îi întăriră convingerea că antagonismul dintre Germania și Anglia este de neînlăturat. Cu puțin timp înainte de a fi rechemat, el nota într-un memoriu confidențial: „Fiecare zi în care vom pierde din vedere faptul că Anglia este dușmanul nostru cel mai primejdios va reprezenta un câștig pentru adversarii noștri".

Atunci când Hitler, în cursul marii remanieri din primăvara anului 1938, îl numi pe Ribbentrop ministru al afacerilor externe, cei din anturajul său începură să-și dea seama de urmările nefaste pe care risca să le aibă această ostilitate diametral opusă intențiilor inițiale ale politicii externe a

Reichului, care urmărea să ajungă la o înțelegere, bazată pe interese comune, cu Marea Britanie. După spusele unui martor se întâmpla ca uneori Hitler „să-i reproșeze lui Ribbentrop ura sa față de Anglia și să-l ia în râs. Dar informațiile parțiale pe care le primea de la el aveau totuși consecințe practice”. Conform mărturiilor unanime, pe care ministrul de externe a fost singurul care le-a contestat, Ribbentrop a furnizat lui Hitler, de exemplu în cursul crizei din anii 1938 și 1939, informații complet eronate în legătură cu politica externă engleză, făcându-l să creadă că națiunea britanică, profund resemnată, ar fi dispusă să accepte o vreme abuzurile de putere comise de regimul nazist. Hitler a acceptat cu ușurință această teză nefastă și falsă, cu atât mai mult cu cât ea corespundea propriilor sale păreri preconcepute în legătură cu slăbiciunea psihologică și decăderea politică a democrațiilor occidentale. Reputația și influența lui Ribbentrop au sporit și mai mult atunci când felul în care se desfășurau crizele austriacă și cehă părea să dovedească justețea previziunilor sale și când primul ministru englez, vorbind despre „aceste țări pe care abia le cunoaștem”, lăsă în voia soartei nenorocita Cehoslovacie. Ribbentrop nu a exercitat, desigur, nici în acel moment, nici altcândva, vreo influență hotărâtoare asupra politicii externe a Reichului. El însuși declara deschis ambasadorului Franței, Robert Coulondre: „Politica pe care o duc nu este a mea, ci a führerului”. Nu-i însă mai puțin adevărat că el a fost acela care i-a imprimat anumite trăsături caracteristice, iar între acordurile de la München, din septembrie 1938, și pactul germano-sovietic, din august 1939, adică atunci când se afla la apogeul carierei sale, Ribbentrop nu a fost numai „secretarul la Afacerile Externe”, cum a fost prezentat la procesul de la Nürnberg. El a fost mai ales acela care l-a îndemnat pe Hitler să ducă această politică a riscului, marcând începutul verii fierbinți și periculoase a anului 1939. Tot el a fost acela care a răspândit teza stupidă că Germania „nu a exploatat încă temeinic teama de război a puterilor occidentale” și că „dacă Anglia capitulase la München, o făcuse numai pentru a câștiga timp și a-și pune armamentul la punct înainte de a trece la atac”[100]. Firește, afirmația pe care a făcut-o Göring în 1943 că „acesta era războiul lui Ribbentrop” este exagerată, dar e cert că Ribbentrop s-a folosit de orice mijloace pentru a contracara încercările de ultimă oră întreprinse pentru salvarea păcii. Raportul redactat de omul de afaceri suedez Birger Dahlerus asupra încercărilor făcute în cursul verii, de a împiedica dezlănțuirea războiului cuprinde o mulțime de indicii în legătură cu această acțiune contracarantă a ministrului de externe. Dahlerus mai

susține în raportul său că Ribbentrop ar fi încercat să-l suprime, acuzație care, ce-i drept, emană de la Göring, dușman personal al lui Ribbentrop[101]. În sfârșit, să reținem că atunci când șeful misiunii britanice se duse la Berlin, în toiul crizei, Ribbentrop refuză, în ciuda tuturor rugăminților și insistențelor acestuia, să-l primească și să ia cunoștință de raportul său. În același timp, interzicea ambasadorului german la Varșovia să se întoarcă la postul său, cu toate că relațiile germano-poloneze nu încetaseră să se înăsprească. În fine, nu lua în seamă avertismentele ambasadorului german la Washington în legătură cu atitudinea Statelor Unite, pentru că nu corespundeau cu opiniile preconcepute ale lui Hitler asupra acestei probleme. Secretarul de stat von Weizsäcker a fost chiar obligat să aducă la cunoștința principalilor săi colaboratori o dispoziție a lui Ribbentrop care glăsuia că acesta nu va ezita să pună să fie împușcat în propriul său birou și pe a sa răspundere oricine va îndrăzni să exprime o opinie contrară celei a führerului. Aceasta era o ultimă și absurdă exacerbare a unui stil „personal” de politică externă ajuns la deplina sa dezvoltare, politică înregistrând, desigur, succese și, așa cum declara Hitler, pricepându-se să exploateze fără scrupule avantajul de a ignora „orice menajamente pedante și sentimentale”. Tactica folosită era mereu aceeași: Reichul agita „revendicări necondiționate”, apoi venea atacul prin surprindere, urmat de o ofertă de pace; în același timp, guvernul hitlerist dădea asigurări că pe viitor nu va mai ridica pretenții, până în ziua când jocul reîncepea. La început această metodă a reușit să semene confuzie și să paralizeze cu atât mai mult puterile europene, cu cât amenințarea cu războiul era mai energică. Dar era de prevăzut că această diplomație a provocărilor nu va întârzia să se ciocnească de limitele sale naturale și, încă din 1937, Weizsäcker nota, pe marginea unui raport provenit de la Ambasada germană din Londra, că o astfel de politică „avea să grăbească sosirea Judecății de apoi”. Ribbentrop însă nu a părut niciodată conștient de acest lucru. Când, după anexarea Austriei, cineva, referindu-se la politica prudentă a lui Bismarck, îl sfătui să mai aștepte, el îi răspunse: „Atunci înseamnă că n-aveți nici cea mai mică idee despre forța dinamică a național-socialismului”. În această împrejurare „dinamismul” însemna voința de a juca ultima carte. În legătură cu aceasta contele Ciano nota în jurnalul său:

„La castelul său de la Fuschl, în treacăt, înainte de a ne așeza la masă, Ribbentrop mi-a adus la cunoștință hotărârea sa de a turna gaz peste foc și

asta cu atâta calm de parcă ar fi fost vorba de cea mai neînsemnată problemă administrativă.

«Ei bine, Ribbentrop – i-am spus în timp ce ne plimbam prin grădină –, ce speri să obții? Danzigul sau coridorul?» «Acum mai mult – îmi răspunse el, fixându-mă cu privirea sa rece, de manechin de ceară –, ceea ce vrem noi este războiul!...»

Voința sa de a declanșa războiul este de neclintit. El respinge orice soluție în stare să dea satisfacție Germaniei sau să evite conflictul. Sunt sigur că, chiar dacă toate condițiile impuse de ei ar fi acceptate, germanii ar ataca, pentru că sunt împinși de demonul distrugerii"[102].

Poate că Ciano a exagerat, dar impresia de barbarie arogantă care nu mai poate de bucurie la gândul că intențiile sale crude și hrăpărețe se vor împlini este, în mod sigur, autentică. Bineînțeles că și în acest caz era vorba de o simplă frazeologie, iar cuvântul „război" nu era decât o noțiune în plus în limbajul cinic al lui Ribbentrop. Între timp însă, el a căpătat valoare istorică. Un colaborator apropiat al lui Goebbels a avut ocazia într-o zi să asculte o conversație între Ribbentrop și Hitler, conversație care scoate la iveală neînchipuitul grad de cinism al acestei politici. „Când războiul se va termina – se lăuda ministrul afacerilor externe –, am să-mi comand un cufăr frumos sculptat în care am să pun toate tratatele și acordurile internaționale pe care le-am încălcat în timpul exercitării funcțiilor mele sau pe care le voi încălca pe viitor". La care Hitler răspunse în glumă: „Și când primul cufăr va fi plin, îți voi trimite un al doilea"[103].

Chiar dacă nu o voință neclintită de a ajunge la conflict era aceea care a determinat hotărârile lui Ribbentrop în toiul crizei, era totuși o îngâmfare șireată cu ajutorul căreia îi convingea cu îndemânare pe ceilalți și se convingea pe sine însuși că Anglia și Franța nu vor interveni decât de formă, numai pentru a ieși cu fața curată; căci, afirma el cu siguranța omului bine informat, nici nu le trecea prin gând să întreprindă vreo acțiune serioasă. Poate că începuse să-și cam dea seama de ceea ce dezlănțuise atunci când, la 3 septembrie 1939, ultimatumul Angliei ajunse la cancelaria Reichului și Hitler, furios, îi strigă în față: „Ei bine, și-acum ce-o să fie...?" La care Ribbentrop nu se pricepu să răspundă decât cu șabloane lipsite de semnificație. Dar victoriile fulgerătoare din primele faze ale războiului, care au ridicat cel de-al III-lea Reich pe culmile puterii, nu întârziară să măture orice scrupule; iar când eșecul acțiunii „Leul de mare" dădu naștere primelor dificultăți, Ribbentrop preconiză principiul fugii înainte,

împingând Germania în noi aventuri, în noi campanii, reducând la zero toate șansele de a se organiza o acțiune bine gândită. Ziua de 22 iunie 1941 avea să constituie pasul fatal pe această cale. În acea zi armatele germane invadară Uniunea Sovietică. Hitler declară celor mai apropiați colaboratori ai săi: „Am impresia că deschid o ușă care dă spre o cameră întunecoasă și pe care n-am văzut-o niciodată – fără a ști ce se află îndărătul ușii”. În fond, conducătorii celui de-al III-lea Reich își duseseră întotdeauna în felul acesta politica externă.

Ribbentrop afirma cu aroganță: „Suntem mult mai puternici decât ne închipuim!” Dar atunci când șefii naziști isprăviră de împins toate ușile care dădeau spre camere întunecoase, începu și dizgrația ministrului de externe. El continuă, bineînțeles, să însoțească marele cartier general în deplasările acestuia, gata să răspundă la prima chemare, dar nu reuși să împiedice scăderea influenței sale. Ea se datora într-o privință lui Hitler însuși, care considera că pe timp de război afacerile externe nu mai erau de nici un folos, întrucât chestiunile de forță „nu puteau fi rezolvate prin mijloace diplomatice”. Spunând aceasta se sprijinea pe cele mai recente experiențe ale sale: folosind o metodă verificată, a doua zi după încheierea campaniei victorioase întreprinse împotriva Poloniei făcuse adversarului „oferte de pace” pe care acesta le respinsese. În fine, însăși natura acestui război, care era, după părerea lui, o concurență ideologică tot mai înverșunată, dădea conflictului o înfățișare de „cruciadă” și nu lăsa nici cum loc pentru activitățile diplomatice. Pe de altă parte neglija relațiile cu aliații săi și cu puterile neutre, ceea ce ne face să intuim limitele unei „diplomații” călăuzite doar de grija asigurării expansiunii și care, pentru a-și impune revendicările, nu putea recurge la negocieri din cauza ostilității sale fundamentale față de orice fel de compromis. În cursul acestei ultime faze a procesului care avea să reducă la neputință Ministerul de Externe, rigiditatea și lipsa de imaginație a lui Ribbentrop au jucat de asemenea un rol. Deoarece amenințările nu mai foloseau la nimic în aceste împrejurări tot mai defavorabile, se refugie într-o atitudine de îmbufnare arogantă. După unele mărturii, el pierduse în primăvara anului 1943 orice trecere pe lângă Hitler, „care își bătea joc pe față de îngâmfarea lui”. Pe măsură ce influența sa scădea, devenea tot mai preocupat de atribuțiile sale, astfel încât, după mărturia secretarului său de stat, curând începu „să-și petreacă cel puțin 60 la sută din timp” în conflicte absurde de rivalitate. Urmând pilda verificată a unora dintre rivalii săi, Ribbentrop încercă să recapete o

parte din încrederea lui Hitler luând parte la politica de exterminare a evreilor. În mai multe rânduri el făcu presiuni asupra guvernelor aliate, dar fără prea mare succes, pentru a obține evacuarea populației evreiești din acele țări. Faptul că și-a dat o dată demisia, lucru care avea să joace ulterior un rol atât de important în încercările sale de a se justifica, nu era decât expresia cea mai evidentă a orgoliului său rănit, iar atunci când afirma că Hitler îl numea „cel mai dificil dintre subalternii săi” și trata serviciile ministerului său drept „casa dificultăților”, aceasta se referea în mod sigur la litigiile de protocol, și nu la opoziția sa asupra fondului problemelor. Un episod caracteristic confirmă această idee. Atunci când România a rupt alianța cu Reichul, lui Ribbentrop puțin i-a păsat de evenimentele de la București, dar și-a pus în joc toată energia pentru a afla cine anume de la marele cartier general putuse să transmită un memorandum în legătură cu această problemă fără să fi parcurs căile ierarhice. A asistat descumpănit la dislocarea treptată a serviciilor ministerului al cărui declin îl pregătise cu atâta pricepere.

Începând din 1944 numele său nu mai era menționat decât ocazional în dosare și amintiri, în legătură cu vreo chestiune neînsemnată; de exemplu, atunci când însărcinează pe unul din colaboratorii săi să alcătuiască un memoriu demonstrând necesitatea existenței Ministerului de Externe; sau în relatarea scenei grotești desfășurate în după-amiaza zilei de 20 iulie 1944 când, în atmosfera încărcată de la marele cartier general, a izbucnit o discuție și Göring s-a repezit la Ribbentrop cu bastonul său de mareșal în mână. Ribbentrop îl puse la punct strigându-i cu o voce stridentă: „Sunt ministrul afacerilor externe și numele meu este *von* Ribbentrop”. Iată ce-i mai rămăsese în ultimă instanță: o particulă nobiliară, la drept vorbind uzurpată, și o funcție de care fusese deposedat de multă vreme. Ultimele luni i-au fost pline de nădejdea febrilă într-o dezagregare a adversarului, de elucubrații fanteziste în legătură cu posibilitățile de a face o cauză comună cu puterile occidentale împotriva pericolului venind din Răsărit. Desigur, față de alții, Ribbentrop continua să afișeze aceeași siguranță de sine arogantă. În aprilie 1945, contele Folke Bernadotte îl găsi mai vanitos ca oricând, gata ca întotdeauna să dea drumul unor monologuri destinate să-i dovedească dreptatea. El afirmă în mai multe rânduri că nimic nu este încă pierdut. Ziua de 1 mai înseamnă sfârșitul carierei sale, căci amiralul Dönitz îi făcu cunoscut că este revocat din funcțiile sale de ministru al afacerilor externe. „Pentru a evita o discuție lungă cu el, Dönitz îi propuse lui

Ribbentrop să-l caute la telefon dacă socotea că-i putea recomanda vreun candidat care să corespundă condițiilor cerute de acest post. După o oră Ribbentrop îi telefonă că după o matură chibzuință și cu toată sinceritatea nu putea să-i recomande lui Dönitz decât o singură persoană: Ribbentrop”[104]. Câteva săptămâni mai târziu câțiva soldați britanici l-au arestat în patul său, într-un apartament din Hamburg.

Birger Dahlerus l-a plasat în fruntea „elementelor mediocre” din anturajul lui Hitler, supraestimând astfel rolul pe care l-a jucat în realitate. Activitatea dusă de el a fost în mod cert nefastă. Era pur și simplu josnic și lipsit de caracter, fără urmă de simț moral și, prin aceasta, incapabil să renunțe la bravadele sale sângeroase. Chiar și în fața morții el nu vedea în exterminarea a milioane de ființe omenești decât „o învinuire care venea să se adauge celor legate de activitatea desfășurată în domeniul politicii externe”.

Notele pe care le-a redactat în timpul detențiunii sale la Nürnberg constituie unul din documentele cele mai zdrobitoare care ne-au rămas de la protagoniștii acestei epoci. Nu aflăm în ele nici cea mai mică urmă de tulburare sau chiar de simplă cugetare, ci numai platitudinea plictisitoare a unui director de propagandă. El încearcă să justifice politica dusă de el aruncând răspunderea pentru declanșarea războiului când pe opoziția germană, când pe guvernul englez și făcând cunoscut lumii, cu o sinceritate prost jucată, că nu a existat niciodată „vreo acțiune pusă la cale între Moscova, Paris, Londra și New York sub auspiciile iudaismului internațional”. Ribbentrop nu a înțeles niciodată rațiunile morale care, în afara celor juridice, confereau procesului de la Nürnberg legitimitatea sa hotărâtoare. Fără îndoială că pentru unul ca el, care nu vedea peste tot decât triumful forței și nu recunoștea alt criteriu, acest proces nu era decât o simplă manifestare de forță a învingătorilor zilei: „Oricine știe că verdictul este absolut inacceptabil – scria el într-una din ultimele sale scrisori –, dar am fost ministru de externe al lui Adolf Hitler și politica impune să fiu condamnat pentru asta”[105].

De fapt, singurul argument care a avut vreodată valoare în ochii lui era de a ști cine dispune de cel mai mare număr de divizii, avioane, tancuri, uzine sau surse de materii prime. Ribbentrop nu reprezenta nimic prin el însuși, iar succesele și le-a datorat protecției lui Hitler și puterii celui de-al III-lea Reich. Odată lipsit de aceste două elemente, care dădeau cândva declarațiilor lui o greutate teribilă, nu a întârziat să redevină ceea ce fusese

întotdeauna, un jalnic strateg de cafenea, mistuit de o dorință de putere nietzscheană. El însuși spunea la Nürnberg: „După moartea lui Hitler, s-a zis cu mine”.

Cu toate acestea nu-și pierdu servilitatea. În fond ea fusese aceea care-i deschisese calea spre o oarecare însemnătate istorică, fenomen paradoxal al omului regimului care nu cunoaște sentimentul exaltării de sine decât prin intermediul aservirii totale. „Știți – i-a mărturisit într-o zi lui G.M. Gilbert, psiholog numit pe lângă Tribunalul de la Nürnberg –, dacă Hitler ar veni acum la mine, în această celulă, și mi-ar spune: «Fă cutare lucru!», l-aș face imediat, chiar știind tot ceea ce știu acum”. În încercările sale de a se justifica revenea mereu la noțiunea de fidelitate, această străveche acumulare mitologică, izvorâtă din lumea sentimentelor mic-burghezului german căruia i s-a băgat întotdeauna în cap că valoarea credinței nu se măsoară cu valoarea aceluia căruia îi este închinată, ci trebuie despărțită de obiectul ei și, prin urmare, lipsită de un conținut concret; Ribbentrop încredința că „noi, germanii, suntem un popor deosebit; suntem atât de devotați!”

G.M. Gilbert a susținut că la Nürnberg toți conducătorii celui de-al III-lea Reich se retrăseseră pe un fel de „a doua linie de apărare”. Diplomați și șefi militari își aminteau brusc de poziția lor socială: Göring afișa o poză de erou hotărât, Hess evada în reacții isterice, alții se identificau cu unele idei, tradiții sau convingeri regăsite. Ribbentrop a fost singurul care, după moartea lui Hitler, nu a mai avut la ce să se refere. Nu poseda nici convingeri stabile, nici mândria unei origini aristocratice, iar firea sa mărginită îl lipsea chiar de refugiul universului patologic. Lumea lui Hitler, care îi umflase și-i susținuse un timp personalitatea ștearsă, se prăbușise acum, lăsând un gol în care nu reușea să-și restabilească echilibrul. Așa se explică dezorientarea sa, declarațiile sale melodramatice și acea neglijență, care se manifesta și în exterior, în felul său de a se îmbrăca, ca și în comportarea sa. Martorii oculari au fost cu toții uimiți de modul în care s-a prezentat Ribbentrop în fața tribunalului. În locul aroganței sale atât de biciuitoare odinioară se observa efortul, lipsit de orice demnitate, de a-și face propagandă sieși, efort de pe urma căruia părea că așteaptă un rezultat. În monologuri interminabile, el contesta neîncetat tot ce i se reproșa, de loc impresionat de mărturiile contrare. Dar ceea ce spunea el nu mai avea nici un efect. „Tribunalul nu i-a dat crezare. Nu a reușit nici măcar să trezească

interesul auditorilor. Nu convingea. Toți erau rușinați, și această rușine creștea, creștea până-ntr-atât, încât simțeai că te sufocă...”[106].

CAPITOLUL al IV-lea – RUDOLF HESS sau încurcăturile create de libertate

Conducătoarele de secție ale Uniunii tinerelor fete germane („BDM-Führerinnen”) trebuiau să completeze un chestionar cuprinzând, printre altele, această întrebare: „Cine este mai mare, mai tare și mai puternic: dumnezeu sau führerul?”[107].

Înainte de preluarea puterii, mișcarea nazistă, pretinzându-se singura reprezentantă a națiunii, crease un fel de stat dublu: toate instituțiile naționale erau reproduse la nivelul partidului. La fel „Weltanschauung”-ul nazist căuta să creeze o biserică paralelă. Această încercare de a utiliza nevoia de credință a maselor în folosul unei ideologii politice, liberându-le de confesiunile existente, își avea dogmele sale, locurile sale de cult și liturghia sa. Exista și un dumnezeu și o întruchipare a diavolului, care aveau să ducă la exorcismele cele mai sângeroase din decursul istoriei. Ca doctrină, nazismul nu a manifestat niciodată o rigoare scolastică. Era destul de vag și confuz și lăsa bucuros loc suficient nevoilor iraționale. Ortodoxismul doctrinei conta mai puțin decât devotamentul necondiționat față de persoana führerului. Totul era să faci dovadă de un devotament necondiționat, să faci parte din acel gen de oameni care, așa cum se exprima Hitler, printr-o formulă cu adevărat religioasă, „se izolează de anturajul lor, resping departe de ei zădărniciile vieții, atât de importante în aparență, pentru a cugeta la marea sarcină ce le revine”[108].

Acest tip de om îl întâlnim mai ales în primele faze ale mișcării și la nivelul funcționarilor săi subalterni, dar puțini au fost cei care l-au reprezentat într-o stare atât de pură ca Rudolf Hess. Nimeni sau aproape nimeni nu a luat atât de în serios chemarea pe care a adresat-o Hitler, nimeni nu a îngenuncheat cu atâta fervoare, având pe buze acea rugăciune recitată în grădinițele de copii naziste: „Führer, führerul meu, credința și lumina mea!”, până în momentul când, printr-o hotărâre nebunească, se decise să-și pună la încercare posibilitatea de nesupunere și cedă ispitei: departe de dumnezeul său și de binecuvântările pe care și le dorise întotdeauna cu atâta pasiune, nu mai era decât o umbră descumpănită. Cei

care l-au întâlnit la Nürnberg au observat figura sa răvășită de extazele de odinioară și de chinurile excomunicării.

„Sola fide”, numai prin credință, Rudolf Hess a urcat treptele care au făcut din studentul posomorât și retras locțiitorul șefului suprem al unei mari puteri. Manifestările unui devotament arzător jalonează etapele carierei sale din ziua primei întâlniri cu Hitler, când, după propriile sale cuvinte, „avu un fel de viziune”, până la procesul de la Nürnberg. În ciuda intensității ei, credința de care era însuflețit nu se exterioriza de loc și, în comparație cu colegii săi din conducerea nazistă, abili în manifestările lor oratorice, Hess nu ne-a lăsat decât un număr redus de mărturii de acest gen. Dar orice ar fi spus sau scris, greoi și bâlbâit în cuvinte și idei, constituia un imn aservirii, un strigăt de bucurie proclamând renunțarea la libertate, renegarea ei. Dacă „totalitarul activ” se deosebește prin convingerea sa că totul este posibil, Hess reprezenta tipul însuși al „totalitarului pasiv”, fericit că se poate face orice cu el, pentru că-i place să se simtă ca o ceară în mâinile altuia; punându-și ambiția în a-și anihila și mai mult personalitatea, renunță din proprie voință la orice spirit critic, la orice judecată, la orice hotărâre personală. Primind o semnificație ideologică, aceste renunțări devin credință, datorie sau supunere. Pe scurt, ceea ce contează este să nu fii nimic sau cel mult un atom și să consideri drept apogeu al existenței beția absurdă pe care o resimți în momentul anihilării totale a propriei personalități. Hess avea obiceiul să spună: „Trebuie să-l vrei pe führer”. Într-un discurs pronunțat cu puține zile înainte de 30 iunie 1934, cuprinzând un avertisment fără echivoc la adresa șefului de stat-major al SA-ului Ernst Röhm, care se făcuse vinovat de indisciplină, Rudolf Hess declara:

„Constatăm cu mândrie că un singur om rămâne deasupra oricărei critici, și acesta este führerul. Aceasta provine din faptul că fiecare știe și simte că el are și va avea întotdeauna dreptate. Național-socialismul nostru, al tuturor, este strâns legat de credința necondiționată și devotamentul față de führer, o credință și un devotament care nu-și pun întrebări asupra rațiunii cutărui sau cutărui lucru, ci ne face să îndeplinim în tăcere poruncile primite. Suntem convinși că führerul urmează o chemare superioară, care-i poruncește să ia în mâini destinele Germaniei. Această convingere nu suportă nici un fel de discuție”[109].

Albert Krebs, unul din membrii „vechii gărzi” a partidului nazist și un timp gauleiter al Hamburgului, i-a reproșat, nu fără motiv, lui Rudolf Hess că a grăbit transformarea tinerei mișcări în partid totalitar fascist și că,

datorită încrederii ce i se arăta, a trezit, în chip mai eficace chiar decât Goebbels, acel cult al führerului care, în strădania de a-l înlocui pe dumnezeu prin Hitler, nu se temea nici de hulă, nici de ridicol. În relațiile sale lipsite de nuanțe, Hess prezintă asemănări izbitoare cu alți conducători naziști care, ca și el, au primit în copilărie o educație severă. Toate acestea sugerează ideea că Hitler s-a folosit pe larg de carențele unei epoci care-și afla concepțiile pedagogice în curtea cazărmilor și își creștea fiii după preceptele rigide ale unei școli militare. Acest ciudat amestec de agresivitate și de servilism care-i caracterizează adesea pe foștii combatanți, acea profundă nevoie de supunere reflectă universul aparte al stilului milităresc în care au fost crescuți și care și-a pus pecetea pe copilăria lor.

În tinerețea sa, Rudolf Hess se revoltase fără îndoială adesea împotriva autorității unui părinte care, fără a ține seama de aspirațiile fiului său și de părerea profesorilor lui, refuză, într-o ultimă demonstrație de autoritate, să-l lase să-și continue studiile și îl obligă să îmbrățișeze cariera comercială, pentru ca, mai târziu, să-i poată urma la conducerea întreprinderii sale comerciale de la Alexandria. Hess căută ulterior, oriunde ar fi fost, un înlocuitor al autorității paterne: trebuie să-l vrei pe führer! Aceasta explică venerația specială a lui Hess pentru Frederic Wilhelm I, „regele-sergent”, gălăgios și irascibil, care-și crescuse fiul cu o asprime extremă, dând uneori dovadă de o adevărată brutalitate, și care a căpătat în literatură contururile unui anumit tip de tată. Când Rudolf Hess a plecat ca voluntar în războiul din 1914, era, în mod sigur, mânat de dorința de a scăpa, pe de o parte, de o profesiune pe care o ura, dar, mai ales, de a se libera de sub tutela voinței și autorității tatălui său. Dar nu a reușit să fugă de el însuși. Ceea ce găsise în disciplina militară căută apoi, ca student, în atașamentul pe care-l manifestă față de profesorul său Karl Haushofer, înainte ca întâlnirea cu Hitler, în 1920, să fi creat acea legătură „aproape de vrajă” de care a vorbit soția lui[110]. Aceasta din urmă a descris seara în care soțul ei se întorsese de la o manifestație la care luase cuvântul Hitler. Până în acel moment, Hess, desperat de faptul că Germania pierduse războiul, umilit de această înfrângere, nu râdea decât rareori. Arăta într-adevăr „ca o coardă prea întinsă pe care răsuna fără încetare cântecul cumplitei suferințe a Germaniei”. Dar în seara aceea veni val-vârtej acasă, la pensiunea din Schwabing, râzând, orbit de admirație și strigând fără încetare: „omul, omul!” Iar urmarea relatării sugerează isteria unei revelații aproape religioase: „Era parcă altul, plin de viață, radiind, eliberat de tristețea și

cugetările sale posomorâte”[111]. Din această mărturie reiese deosebirea dintre firile acestor doi oameni: de o parte demagogul sigur de efectele sale, de cealaltă nevrozatul, lipsit de echilibru, care nu se poate compara prin nimic cu partenerul său, chiar dacă se străduiește să mascheze sărăcia propriei personalități prin simularea unei aspre simplicități. Este semnificativ faptul că prima manifestare a carierei politice a lui Hess a fost o pledoarie în apărarea lui Hitler, care, într-un manifest, fusese acuzat de abuz de încredere și de egoism dictatorial. Câtva timp după aceea, Hess căpătă un premiu pentru un studiu redactat de el pe tema: „Cum trebuie să fie omul care va restabili măreția Germaniei?”

Inspirându-se din chipul idealizat al lui Hitler, Hess zugrăvea astfel portretul marelui dictator așteptat:

„Trebuie să cunoască în profunzime toate laturile vieții politice și toate epocile istorice, să fie în stare să tragă învățăminte din ele, să aibă încredere în puritatea propriei cauze și în victoria ei definitivă. O voință de neînfrânt îi dă puterea să rostească discursuri exaltante, care entuziasmează masele. Pentru a salva națiunea nu va ezita să facă uz de armele adversarului, de demagogie, lozinci, manifestații de stradă... etc. El însuși nu are nimic comun cu masele, este din cap până în picioare o personalitate, ca orice ființă cu adevărat măreață. Din această personalitate puternică emană o anumită forță, care pune stăpânire pe toți cei din jurul său și își extinde neîncetat influența. Poporul e dornic de un conducător adevărat, care să fie deasupra tocmelilor de partid, un conducător pur și autentic...

Conducătorul trebuie să-și dovedească curajul în orice împrejurare. În felul acesta, puterea în curs de organizare dispune de o supunere și de o încredere oarbă, care-i permit să organizeze o dictatură. Dacă împrejurările o cer, conducătorul nu ezită să facă vărsare de sânge. Marile probleme sunt întotdeauna hotărâte prin fier și sânge. Singura grijă a conducătorului este de a-și atinge obiectivele, chiar dacă trebuie să calce peste cadavrele prietenilor săi celor mai dragi...

Aceasta este imaginea dictatorului... Încă nu știm când va apărea pentru a ne salva, el, «Omul». Dar va veni; milioane de germani simt acest lucru...”[112].

În timpul detenţiunii comune la Landsberg, Hitler îi dictă lui Hess mai multe capitole din „*Mein Kampf*” și astfel teoria spațiului vital, care domina în întregime concepțiile politice ale lui Hitler, își luă locul în doctrina nazistă. Într-adevăr, prin intermediul lui Karl Haushofer, care întreținea

legături strânse cu deținuții de la Landsberg, ideea, la început discutabilă, a unei geografii politice s-a transformat, căpătând un caracter pronunțat imperialist și devenind, sub numele de „geopolitică”, o „filozofie pseudoștiințifică a expansiunii”. Conștiința națională umilită se orienta către Răsărit, unde vedea posibilitatea realizării noilor destine ale germanismului. În felul acesta una din categoriile ideologice fundamentale ale nazismului, aceea a „rasei”, își afla completarea cu noțiunea de „spațiu” și cu ideea luptei. Aceste trei elemente constituie, ca să spunem așa, singurii factori cât de cât stabili ai „Weltanschauung”-ului nazist, conglomerat în care considerentele tactice și propagandistice jucau un rol esențial.

Contribuția cea mai importantă, și singura cu adevărat personală, adusă de Rudolf Hess la constituirea național-socialismului este de a-l fi pus în legătură pe Hitler cu Haushofer. Până în 1932 Hess nu a avut nici un rang în partid. El aparținea mai degrabă suitei personale a lui Hitler și conducea cancelaria particulară a führerului. Conform aspirațiilor sale, rămânea în umbra și în imediata apropiere a idolului său, pe o treaptă destul de înaltă pentru ambiția sa ascunsă, dar puțin mai retras, așa cum i-o cerea timiditatea pe care nu și-o putea înfrânge. Curând totuși se petrecu o schimbare neașteptată: după căderea lui Gregor Strasser, în decembrie 1932, Hitler îl scoase pe Hess puțin din umbra unde acesta se ascundea, încredințându-i conducerea Comisiei centrale politice, organism nou creat, apoi numindu-l locțiitorul său, la 21 aprilie 1933, în virtutea unei hotărâri extraordinare a partidului. După cum scria „Frankfurter Zeitung”, „niciodată până atunci nu i se încredințaseră decât sarcini secundare, sau mai exact: numele său nu spunea absolut nimic”.

Chiar și atunci când, la sfârșitul anului 1933, deveni un fel de ministru al partidului în sânul cabinetului, personalitatea sa rămase dintre cele mai confuze. Ambițiile sale se limitau la a sluji. Nu era de așteptat vreo inițiativă sau vreo contraofensivă de ordin moral din partea aceluia al cărui țel suprem consta în „a sluji cu o încredere oarbă” și care se considera drept instrumentul „Omului”, căruia era gata să-i sacrifice orice imperativ etic. Încă din epoca „eroică” a mișcării, el îi ascundea lui Hitler încălcările disciplinei și abuzurile coloanelor brune, sub pretextul că aceasta i-ar paraliza „puterea de muncă și energia”. La fel răspunsese și unor manifestări de neliniște, taxându-le drept „tendințe intelectuale spre critică”. Atitudinea lui nu se schimbase. Inerția lui, supunerea lui necondiționată față de führer îi reduseră în curând activitatea la un fel de serviciu de sesizări

pentru treburile lipsite de importanță, și de când încercările sale de a juca un rol politic se soldaseră cu un eșec, nu își mai asuma decât sarcini reprezentative secundare. El era acela, de pildă, care rostea în fiecare an cuvântarea de crăciun, primea delegațiile Asociației germanilor din străinătate, lua cafeaua împreună cu mamele cu familii numeroase și își mai asuma, pe lângă câteva misiuni caritabile, patronajul congreselor de mâna a doua. Tot el avea privilegiul să anunțe la tribună, cu ocazia ceremoniilor solemne, sosirea führerului. Dintre toate imaginile pe care le-a lăsat în memoria contemporanilor săi, cea mai frecvent întâlnită este aceea a unui Hess care, cu brațul ridicat și ochii holbați de fericirea de a contempla atâta putere și de a se bucura de propria lui supunere, își privește führerul cum urcă spre el. Își astâmpăra și el cum putea setea de credință, interesându-se de științele oculte, care înfloreau sub auspiciile unui regim ce nu-și ascundea profundul dispreț pentru rațiune. Hess era convins că aștrii exercită o influență asupra soartei oamenilor, punea pe o bătrână cărturărească să-i ghicească în cărți și trata cu cea mai mare seriozitate măsluielile unor magnetizatori, vraci și ghicitori de tot soiul. Când se hotărî să zboare în Anglia, avea buzunarele doldora cu medicamente și leacuri mai mult sau mai puțin ciudate, printre care un elixir pe care Sven Hedin l-ar fi adus din Tibet.

Cu pasiunea care-i era caracteristică pentru formulările categorice, el declara într-o zi: „Cel care n-are habar încotro merge urcă cel mai sus”. Această deviză nu făcea altceva decât să mascheze, sub o vorbărie pompoasă, lipsa lui de siguranță în ce privește tehnica puterii, căci pe atunci el își pierduse deja influența, datorată înainte de toate întâmplării, și nu mai juca nici un rol printre conducători. Fără îndoială că ambiția sa avea de suferit de pe urma acestui lucru și, după cum s-a exprimat Hans Frank, el mai aștepta ca „führerul să-i recunoască meritul de a fi atât de rezervat” și să-i acorde întâietate față de „agitația publică” a lui Göring, care, în calitatea lui de „secund”, îl eclipsa tot mai mult pe locțiitor în ochii opiniei publice. Rosenberg îl considera pe Hess „cinstit, dar bolnav și nehotărât”, iar secretarii lui îl vedeau deseori șezând la biroul său, cu privirea stinsă, uitându-se în gol. Ochii lui, adânc înfundați în orbite, pe o față masivă, aproape pătrată, trăsăturile-i obosite, purtând pecetea extazului său de zelos, ca și duritatea și simplicitatea artificială a expresiei sale, îi dădeau oarecum aerul unui iluminat care, având de-a face cu diavolul, reușise, cu prețul unor dureroase eforturi de supunere, să-și refuleze îndoielile și spaimele. La

sfârșitul anului 1940, „Das Reich” a publicat un studiu în legătură cu caracterul lui Rudolf Hess în care se arăta că examenul fizionomie scoate la iveală „energie”, „stăpânire de sine”, „coeziune internă”. Ziarul mai adăuga: „Hess este în stare să tacă și să păstreze secretele”[{113}].

Într-adevăr, la acea vreme, locțiitorul führerului era pe cale să pună la punct o inițiativă care la 10 mai 1941 uimi întreaga lume. În plin război, printr-un act de eroism confuz, el își luă în taină zborul spre Anglia, pentru a înfățișa englezilor, din proprie inițiativă, propuneri de pace; spera să ia legătura în acest sens cu ducele de Hamilton, pe care de altfel nu-l cunoștea și de a cărui influență reală habar nu avea. Propunerile lui Hess erau în linii mari următoarele: Germania ar avea deplină libertate de acțiune în ce privește politica spațiului vital pe continentul european; în schimb ea ar garanta integritatea Imperiului britanic[{114}].

În timp ce englezii luau cunoștință de aceste propuneri și, fără prea multă vorbărie, îl făceau prizonier, Hitler declara că dacă Hess s-ar întoarce în Germania, l-ar băga într-un azil de nebuni sau l-ar trimite în fața plutonului de execuție. Hitler îi declară lui Goebbels că această fugă era „mai gravă decât dezertarea unui întreg corp de armată”. Un comunicat al serviciilor oficiale ale partidului nazist vorbea despre „o boală care progresa de ani de zile”, „de simptome de dezagregare mintală” și de „halucinații” – aceasta doar la 18 luni după ce Hitler, în discursul său din 1 septembrie 1939, ceruse poporului german să „creadă orbește” în urmașul pe care și-l desemnase în persoana lui Hess. Hitler îl însărcină pe ministrul său de externe să explice personal aliatului său italian faptul și cum „el însuși și colaboratorii săi îl resimțiseră ca pe o lovitură de bâtă. Inițiativa luată de Rudolf Hess nu era altceva decât actul unui dement. De câtva timp Hess suferea de o boală a vezicii biliare și căzuse în mâinile unor șarlatani, magnetizatori și naturaliști, care nu făcuseră altceva decât să-i agraveze boala...”[{115}]. În vremea aceașta în anturajul lui Hitler toți se întreceau, care mai de care, să-l ridiculizeze pe fostul camarad și să-și bată joc de el. Unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Goebbels, Rudolf Semmler, relatează în felul următor o discuție care scoate în evidență caracterul relațiilor dintre conducătorii celui de-al III-lea Reich:

„Goebbels vorbi de boala mintală a lui Hess și povesti comedia referitoare la Hess și la soția sa, care ani de zile se străduise să aibă un copil. Nimeni nu știa precis dacă copilul era într-adevăr al lui. Hess se dusese, se pare, împreună cu soția lui să consulte niște astrologi, ghicitori în

cărți și alți vraci, înghițise tot soiul de amestecuri și medicamente înainte de a reuși să conceapă un moștenitor.

Doamna Goebbels își amintea că doamna Hess îi spusese de vreo cinci sau șase ori în decursul câtorva ani că așteaptă, în sfârșit, un copil. În general acest lucru se petrecea atunci când primea asigurări în acest sens din partea vreunui proroc. Când copilul veni pe lume, Hess jucă de bucurie... Toți gauleiterii primiră ordinul să-i trimită locțiitorului führerului câte un săculeț conținând pământ din regiunile pe care le administrau. Acest pământ a fost răspândit sub leagănul special construit și astfel, în chip simbolic, copilul își începu viața pe pământ german. Goebbels adăuga că se întrebase foarte serios dacă, în calitatea sa de gauleiter al Berlinului, nu ar fi făcut mai bine dacă-i trimitea un bolovan din caldarâmul străzilor capitalei...”[116].

Comentariile insultătoare sau pline de acreală în legătură cu inițiativa lui Hess mai degrabă ascunseră decât lămuriră adevăratele motive ale fugii sale. În prezent este aproape sigur că acest act i-a fost dictat de o serie de mobiluri ținând aproape toate de neurastenia sa. După părerea lui Douglas M. Kelley, psihiatrul desemnat pe lângă Tribunalul de la Nürnberg, Hess se afla încă din 1940 într-o stare „apropiată de o gravă depresiune nervoasă”[117]. Odată ajuns în Anglia, Hess însuși avea să declare că daca luase această hotărâre, „cea mai gravă” din toată viața să, era pentru că vedea mereu în fața ochilor „nenumărate coșciuge de copii străjuite de mamele lor înlăcrimate”. Fără îndoială că necruțătorul program de exterminare pus în aplicare de Hitler în Polonia a avut un rol în instalarea acestei stări depresive. Psihologii au mai subliniat faptul că Hess se hotărâse să fugă și pentru că descoperise că „substitutul Tatălui, adică Hitler, nu era un zeu, ci pur și simplu un om brutal și crud”[118]. Este totuși ca și sigur faptul că Hess nu se gândea să trădeze; pare mai verosimilă ipoteza că, în imaginația sa exacerbată și suprasolicitată, motivele pe care le-am citat au ajuns să se concretizeze în hotărârea de a comite un act de neascultare constructivă, un fel de sacrificiu pe altarul führerului și al poporului german. Poate că ar mai trebui să vedem în el rezultatul umilirilor îndurate ani de-a rândul; în acest caz mândria sa rănită l-ar fi îndemnat să comită un act care, dacă ar fi să-l credem pe Baldur von Schirach, i-ar fi permis să nădăjduiască să devină „omul cel mai însemnat de pe pământ”.

Fapt este că speranțele i-au fost curând înșelate; guvernul britanic, cu totul impermeabil față de caracterul senzațional al evenimentului, îi rezervă

lui Hess o primire deosebit de rece.

Această deziluzie, a cărei expresie foarte clară o găsim în memoriul scris de Hess în legătură cu șederea sa în Anglia, a scos la iveală în chip manifest tendințele sale paranoice latente. Conform mărturiei unuia dintre medicii curanți ai lui Hess, la nu mai mult de cincisprezece zile după sosirea sa, el părea extrem de agitat și declara că se simte înconjurat de asasini; opt zile mai târziu, mania persecuției, de care suferea, îl făcea să vadă în comportarea, cu totul naturală, a anturajului său o serie de torturi diabolice cărora încercă, pe la sfârșitul lunii iunie, să li se sustragă printr-o tentativă de sinucidere. Memoriul în legătură cu șederea sa în Anglia dă impresia că autorul lor ar fi pătruns în cabinetul groazei al doctorului Bondi[119]. Potrivit firii sale ipohondrice, el își închipuia că i se turnase otravă în mâncare, așa încât se întâmpla ca la masă să schimbe brusc farfuria cu aceea a vecinului; păstra în plicuri închise foi de sugativă impregnate cu resturi de mâncare și ascundea prin toate colțurile camerei sale bucățele de hârtie. Din când în când se întindea pe pat, vârându-și degetele în urechi, și spunea zâmbind: „cuget”.

„Când simptomele de otrăvire se înmulțiră – scrie el –, am început, descumpănit, să zgârii cu unghiile varul de pe pereții camerei, în speranța că voi neutraliza efectele otrăvirii. Dar în zadar”. El descoperea în mâncarea sa „urme de săpun, lături, îngrășăminte și pește stricat”, ca și „resturi de petrol și acid fenic”. „Cele mai rele – continua el – sunt murdăriile de cămilă și de porc... Vesela era plină cu bucățele de oase și mii de așchii de piatră erau amestecate cu legume”. Hess se vedea expus, fără nici o apărare, razelor arzătoare ale soarelui și, pentru a fi torturat, se aprindeau focuri în fumul cărora era obligat să stea „ore de-a rândul” în picioare. Pe pervazul ferestrei sale erau aruncate grămezi de capete de pește împuțit. Într-o zi descoperise prin apropiere o bancă umbrită pe care își petrecu vremea câteva zile la rând, citind în liniște. Dar iată că deodată pe bancă fu azvârlit leșul unui taur înjunghiat. „Se puneau în cina mea produse care mă împiedicau să dorm” și „prin fața grădinii mele circulau încolo și încoace niște somnambuli, înarmați cu puști încărcate; alți somnambuli mă înconjurau chiar și în casă și, când mă duceam să mă plimb, ei mă încadrau, mergând înaintea și în spatele meu”.

În cursul toamnei anului 1943, Rudolf Hess evadă din această lume a fantomelor, pășind în noaptea amneziei, după ce dăduse și mai înainte semne de slăbire a memoriei și a capacității de a se concentra. După propria

sa mărturisire, uitase și de ceea ce-i era mai apropiat: familia, funcția în partid, casa părintească din Alexandria, tatăl, Haushofer, Hitler. Abia la 4 februarie 1945 ieși din amnezie și-l anunță pe medicul chemat la patul său că avea de făcut lumii o declarație importantă: evreii dețineau o putere secretă. Ei erau în stare să hipnotizeze ființe omenești în așa măsură, încât cei aflați sub influența lor să fie împinși să comită acte criminale împotriva voinței lor. Printre cei hipnotizați se aflau: Winston Churchill, participanții la complotul din 20 iulie, regele Italiei, medicii și paznicii din anturajul său, precum și el însuși, Rudolf Hess. „În dorința lor de a aduna material propagandistic împotriva Germaniei, evreii merseseră până acolo încât folosiseră produse chimice secrete care-i determinau pe gardienii lagărelor de concentrare germane să trateze deținuții conform metodelor practicate". Câteva ore mai târziu Hess încerca din nou să se sinucidă.

Apoi ideile sale deveniră din ce în ce mai confuze. Umbrele pe care încerca să le rețină îi scăpau neîncetat. Din adâncul conștiinței sale pescuia convingerea că evreii erau aceia care-l împinseseră la sinucidere, pentru că le descoperise secretul. Apoi declară triumfător că lapsusurile sale nu erau decât prefăcătorii – „o mare comedie", după cum avea să scrie el mai târziu în celula sa de la Nürnberg. Patru zile după aceea Hess începu greva foamei și adresă o declarație guvernelor german și britanic, în care le aducea la cunoștință dorința sa de a muri, iar corpul său, îmbrăcat în uniforma de paradă a aviației militare, să-i fie readus în Germania.

Începând din această zi toate actele și declarațiile sale au fost inspirate de dorința de a reține atenția, lucru pe care toată lumea i-l refuza. La Nürnberg avea să afirme că-și pierduse, apoi că-și regăsise memoria, că nu făcuse tot timpul decât să simuleze și să joace o comedie. Toate aceste afirmații contradictorii denotă o încercare desperată de a se sustrage acestui haos de conflicte interioare pe care de mult nu le mai putea stăpâni. Credința sa intactă în führer, disprețul al cărui obiect era, sub pretext că este nebun și trădător, descoperirea crimelor comise de regim, prăbușirea Reichului, întâlnirea partenerilor de altădată reprezentau tot atâtea contradicții și încordări pe care nu mai era în stare să le suporte. Dar tăcerea sa încăpățânată în fața tribunalului, ca și promisiunile de a face „mărturisiri impresionante" nu erau, în mod sigur, decât ultimele gesturi dramatice ale unui om care nu se mai vedea luat în serios decât de medici. În amintirile legate de șederea sa în Anglia, el declara, pentru a explica așa-zisa tensiune căreia îi fusese supus, că vruseseră să-l oblige să învinuiască Germania, dar

că el rezistase tuturor șantajelor și încercărilor de a-l momi. Căuta în felul acesta să-și dea o importanță pe care guvernul britanic nu fusese de loc dispus să i-o acorde.

Se pare că toate actele și toată comportarea lui Hess, începând de la fuga sa în Anglia și până la gestul de dispreț cu care a primit verdictul de la Nürnberg, i-au fost dictate de un efort desperat de a-și regăsi, grație unor gesturi spectaculoase, personalitatea pierdută cândva și de a-și reface o individualitate care se topise în văpaia credinței față de führer. Este semnificativ faptul că aceste încercări nu au dus decât la alcătuirea unor fragmente dintr-o copie mediocră a führerului. Lumea trebuia să înțeleagă că dacă Hitler ar fi compărut în fața Tribunalului de la Nürnberg, s-ar fi comportat exact ca el, Rudolf Hess, cu aceeași mândrie, rezervă, dispreț trufaș și că, în ciuda manifestațiilor grandilocvente ale lui Göring, care nu se putea împiedica să nu se dea în spectacol, coborându-se astfel la nivelul judecătorilor săi, el, Hess, era acela care rămânea reprezentantul legitim al führerului. Așa încât păstră tăcere, iar privirea sa arzătoare și fără țintă învăluia în dispreț toată această punere în scenă; uneori își acoperea fața cu mâinile sau contempla visător o pagină, mereu aceeași, dintr-o carte așezată pe genunchi.

Abia la sfârșitul procesului ieși din muțenie pentru a debita un monolog interminabil, cu privirea țintind în gol un interlocutor situat undeva, departe: revelații banale despre evrei, despre droguri secrete, despre procesele de la Moscova și despre privirea sticloasă a gardienilor săi englezi. Când Göring îi suflă să se oprească, Hess spuse cu voce tare: „Nu mă întrerupeți!”, apoi continuă:

„...Nu regret nimic. Dacă ar trebui să refac acest drum, aș acționa exact în același mod, știind că rugul îmi este pregătit. Puțin îmi pasă de ceea ce fac oamenii, sunt gata să mă prezint în fața domnului. Doar lui îi voi da socoteală și sunt sigur că mă va absolvi”[120].

Ultima frază nu este decât o repetare a aceleia prin care Hitler își încheia declarația pronunțată în 1924 în fața tribunalului poporului din München. Dorința de a se vedea reabilitat, de a-și relua locul în comunitatea din care se știa exclus de către Hitler însuși îl stăpânea cu o putere pe care doar criterii religioase ne permit să o înțelegem. „De ce nu sunt lăsat să mor?”, întrebă el pe unul dintre gardienii săi după pronunțarea verdictului. Viața nu mai avea pentru el, în viitor, acel sens pe care încercase să-l

regăsească într-un ultim gest de fidelitate față de rolul de succesor desemnat de Hitler.

Iertarea-i fusese totuși acordată. De la Erich Kempka, șoferul lui Hitler, Hess află că, puțin înainte de a-și da sfârșitul, führerul, făcând aluzie la fostul său locțiitor, declarase că în cursul tuturor acestor ani se găsise măcar „un" idealist cu adevărat pur. Hess scrie că în acel moment a fost nevoit „să facă apel la toată bărbăția sa pentru a nu izbucni în plâns". Era iertat, își regăsise părintele!

Rudolf Hess întruchipa una din slăbiciunile fundamentale ale omului permeabil la un regim dictatorial, care nu poate exista ca personalitate prin el însuși. Lipsit de siguranța și de sprijinul pe care-l dau convingerile religioase și morale stabile, el era permanent în căutarea unor surogate menite să-i satisfacă nevoia de supranatural și își află, în ultimă instanță, o orientare și un nou reazem în persoana „Omului" și în ascendentul pe care acesta îl avea asupra sa. Independența echivala pentru Hess cu dezorientarea și libertatea individuală care nu-i adusese decât anxietate. Multe simptome ne conduc la ideea că tulburarea mintală în care a căzut după fuga sa în Anglia avea drept origine această stare de supunere oarbă caracteristică firii sale. Condamnat la singurătate după dispariția idolului său, Hess căută un refugiu în nevroză. Într-adevăr, simptomele de deranjament mintal nu s-au manifestat decât în perioada în care Hess s-a simțit respins de către Hitler. Un certificat eliberat de către un psihiatru la 27 mai 1948 subliniază faptul că „la ora actuală Hess nu suferă de nici un deranjament mintal" și că este „perfect normal"[121]. Scrisorile pe care le-a scris familiei sale în timp ce era deținut la Spandau confirmă acest diagnostic. Poate că simptomele pe care le prezenta nu erau decât un exemplu magistral al refuzului de a-și asuma răspunderi personale, al psihopatologiei încurcăturilor create de libertate. Așa se prezintă, dincolo de aspectele politice spectaculoase, „cazul psihiatric cel mai celebru din prima jumătate a secolului", cum a fost uneori calificat[122].

Psihiatrul american de la Nürnberg, Douglas M. Kelley, povestea că, dorind să obțină o mostră a scrisului lui Hess, colegul său francez l-a rugat pe deținut să-i dea o semnătură. Atunci Hess „își scrise numele, apoi îl șterse numaidecât". „Faptul – declară el – s-a repetat de mai multe ori..."

CAPITOLUL al V-lea – ALBERT SPEER sau amoralismul tehnic

Procesele de demoralizare își urmează cursul înăuntrul structurilor sociale, de cele mai multe ori pe nesimțite. Doar din când în când șocuri puternice sfărâmă învelișul aparent închistat, dezvăluind starea reală a conștiinței universale. Avântul vertiginos al tehnicii realizat în ultimul secol i-a permis să-și făurească o ideologie și o morală proprie, întemeiată pe anumite concepții, pe care spiritul științific și le făurise pe vremuri despre sine însuși. În lumina acestor teorii, nu numai tehnica în sine, dar însăși activitatea tehnică aplicativă se sustrăgea oricărei aprecieri calitative și, întrucât nu există invenții sau descoperiri „blamabile”, geniul tehnic nu este chemat să ia în considerație aspectul moral al realizărilor sale. Pentru că în fond – și, aceasta era convingerea neformulată care alcătuia fundalul acestor concepții – tehnica nu se află în serviciul vreunei alte forțe străine, ci constituie ea însăși o forță. Ca una care depășise de mult vechea sa funcție, aceea de unealtă, ea a încetat să mai fie un instrument al puterii, pentru a deveni o putere propriu-zisă.

Fără îndoială că aceasta era expresia unui subiectivism etic care, minimalizând interesele sociale, considera morale doar interesele private. Concentrat asupra obiectivelor pe care și le fixase, acest subiectivism etic lăsa problemele pe seama statului. Satisfacția oferită de certificatul de bună purtare dobândit în zona limitată a activității individuale făcea casă bună cu refuzul de a lua în considerație corelațiile dintre diferitele acțiuni și domenii ale vieții publice. Dar dacă asemenea atitudine își putea afla o justificare într-o societate bine organizată, întemeiată pe convingeri și criterii identice, ea nu a putut rezista viitorii pe care dictaturile antidemocratice au provocat-o, zdruncinând toate concepțiile tradiționale. Într-un astfel de moment a apărut caracterul întru totul îndoielnic al acestei „naivități” politice, care-și închipuia că se poate mulțumi cu ceea ce părea să pretindă exigența tradițională a obligațiilor sau a moralei profesionale, fără a se întreba în ce context al forțelor se înscrie cu necesitate orice activitate, fie ea chiar strict „neutră”. Aceasta cu atât mai mult cu cât dictatura antidemocratică contează în mod deliberat pe acest gen de comportament, căruia îi datorează o parte esențială a succeselor sale.

Izolarea voită a spiritului tehnic este una din condițiile fundamentale ale deplinei sale disponibilități. Omul-obiect, care nu se mai concepe decât ca entitate funcțională într-un organism, pe care nici nu poate și nici nu vrea să-l înțeleagă în ansamblul său, vine fără îndoială în întâmpinarea aspirațiilor dictaturii antidemocratice.

Evocarea de către Hitler a unui stat viitor, construit după modelul coloniilor de termite[123], se inspira din viziunea unui om pe deplin izolat, concentrat exclusiv asupra obiectivelor sale perfect delimitate; el a împins astfel până la ultimele lor consecințe principiile care au condus odinioară o elită și care conțineau deja, fără doar și poate, germenii unor asemenea pervertiri. Primele semne ale acestui proces au devenit perceptibile încă din 1933, când numeroși germani au pus în serviciul noilor stăpâni, fără vreo urmă de frământare, capacitatea lor tehnică și administrativă, înlesnind astfel trecerea fără conflicte către cel de-al III-lea Reich. Ne aflăm aici în fața unei paralele remarcabile – și, pentru înscăunarea regimului nazist, hotărâtoare – cu acel fenomen pe care Max Weber l-a considerat drept condiția prealabilă a oricărui proces modern de preluare a puterii: omul înșfăcat de mecanismul birocratic.

Sub cel de-al III-lea Reich, Albert Speer, arhitect de profesie, iar ulterior, în regimul lui Hitler, ministru al industriei de armament, a ilustrat mai bine ca oricare altul acest tip uman: claustrat în specialitatea sa și de un amoralism tehnocratic desăvârșit, până când și-a renegat ambele aceste laturi ale caracterului său. Ceea ce l-a legat pe Speer atâția ani de un regim de care atât originea sa, cât și caracterul său ar fi trebuit în mod hotărât să-l îndepărteze n-au fost nici insinuările nemărginitei sale ambiții, nici mirajul unei cariere excepționale și posibilitățile de creație aproape nelimitate oferite unui artist al curții, ci mai curând sentimentul că nimic din ce se petrecea nu-l privea: nici regimul de teroare, ale cărui manifestări le vedea, nici persecutarea minorităților, arbitrariul, lagărele de concentrare, agresiunea împotriva unor țări străine... Pe scurt, „politica” nu-l privea pe el, care era arhitect, tehnician, artist. La Nürnberg mai declara încă că „sarcinile sale au fost de ordin tehnic și economic”, și nu politice. Iar când i s-a pus întrebarea dacă, în calitate de om civilizat, n-a sesizat caracterul monstruos al deportării muncitorilor străini, a replicat că, fiind arhitect, cunoștințele sale de ordin juridic se limitau la ceea ce îi furniza lectura cotidienelor. Ignorarea factorilor umani nu pare să-l fi jenat de fel, și dacă și-a manifestat cu regularitate și bună credință, în fața Tribunalului de la

Nürnberg, reprobarea față de întreaga gamă a metodelor violente, motivele trebuie căutate mai curând în considerațiile de ordin tehnic decât în cele umanitare, deoarece aceste practici contraveneau țelurilor ministerului său, care urmărea creșterea continuă a randamentului.

Dar ar fi o greșeală profundă să privim un personaj ca Albert Speer sub aspectul unic al artistului, subjugat complet de opera sa, străin de lumea și epoca sa. Deosebit de înzestrat, Speer n-a fost nicidecum un „génie bête”[124], lipsit de sensibilitate și imaginație, surd la apelurile conștiinței. Dimpotrivă, a fost inteligent, receptiv la manifestările vieții și, fără îndoială, sensibil, dar, în același timp, vădit stăpânit de indiferența tradițională și antisocială a artistului și tehnicianului, care-l puneau la adăpost de toate obiecțiile de ordin politic. Pe de altă parte, a încercat să folosească drept pretext caracterul apolitic al profesiunii sale, pentru a se ține departe de pretențiile regimului, și este incontestabil că tocmai această poziție a contribuit la refuzul său de a accepta un grad onorific în SS. Către sfârșitul războiului, atunci când Speer a înțeles frenezia distructivă cu care Hitler, Bormann și Goebbels împing Germania spre pieire, el a fost obligat să ia cunoștință de șubrezenia argumentației în spatele căreia se camuflase până atunci. Câtăva vreme a încercat să evite să ia poziție. Memorandumurile pe care le-a redactat în cursul acestei perioade mărturisesc dorința sa de a rămâne departe de politică; ele exprimă limpede poziția imposibil de menținut a unui om care încearcă să se sustragă consecințelor unei politici la care a fost părtaș, căutând s-o ignoreze totodată. La Nürnberg, Speer avea să declare, într-un cadru particular, că în definitiv Hitler a fost acela care a violat vechile principii ale unei guvernări dezinteresate, urmărind să atingă doar acele obiective care puteau să-i aducă glorie și prestigiu; aceasta era însă numai o iluzie asemănătoare, deși infinit mai sinceră, cu aceea a partenerilor burghezi și conservatori ai lui Hitler. Din ziua în care hotărî să devină stăpânul Germaniei, până la retragerea sa în adăpostul de beton al cancelariei Reichului și până la „războiul cenușei” și pieirea sa în vâltoarea de foc a celor două sute de litri de benzină, numai Hitler a făcut dovada unei conduite logice, numai el e cel care n-a părăsit niciodată drumul pe care s-a angajat. În 1944–1945 Albert Speer a încercat, luând parte la pregătirea unui atentat împotriva lui Hitler, să îndrepte greșeala vieții sale: aceea de a crede că poți în același timp să participi la exercitarea puterii și totodată să te distanțezi de ea.

Paradoxul acesta caracterizează în mod straniu un aspect al poziției ocupate de Speer printre tovarășii lui Hitler. Printre ei el reprezenta întotdeauna o figură aparte, ca și cum s-ar fi strecurat din greșeală în grupul acesta de mic-burghezi perfizi sau lacomi; chiar prin trăsăturile sale exterioare se distingea de tipul de oameni în care se încarna în chip desăvârșit nazismul: conducător politic în uniformă brună, cu o ceafă de taur și cu fundul dezvoltat, rigid în osânza sa, cu o voce puternică, lipsit de umor, violent, ocupându-se concomitent de „revoluția națională” și de propriile sale interese. Educația și inteligența lui, dar și o anumită fermitate de caracter făceau din Speer o excepție printre conducătorii naziști. Astfel, deși istoricul englez Hugh R. Trevor-Roper îl judecă în genere foarte aspru, îl consideră un „mister”. Nu fără temei i s-a recunoscut o calitate rară, aceea a curajului civic, care l-a deosebit de camarazii lui Hitler.

Particularitatea acestui personaj, care se numește Speer, se reflectă în relatarea pe care Dietrich Stahl, unul dintre colaboratorii săi, ne-a făcut-o despre prima lor întâlnire, din toamna anului 1944. „Spre marea mea surprindere – declară Stahl în fața judecătorilor de la Nürnberg – m-am aflat pentru prima dată în fața unui om preocupat de răspunderea ce-i revenea”. Exclamația lui Göring la Nürnberg: „N-ar fi trebuit niciodată să-i acordăm încredere!” măsura distanța care-l separa pe Speer de ceilalți. Conjurații de la 20 iulie l-au înscris pe lista membrilor guvernului pe care voiau să-l alcătuiască după căderea führerului, cu toate că Speer n-a întreținut niciodată relații cu ei. Speer a fost de altfel singurul, sau aproape singurul care a mărturisit deschis responsabilitatea sa și a răspuns pur și simplu „nu” atunci când a fost întrebat dacă dorește să se refere la dispozițiile führerului: „În măsura în care Hitler mi-a dat ordine și eu le-am executat – a declarat el –, îmi asum responsabilitatea; dar trebuie să spun că n-am îndeplinit toate ordinele”.

Viitorul ministru al armamentului era descendentul unei vechi familii de arhitecți; aderând în 1931 la partidul nazist, el a executat, în afară de câteva mici lucrări pentru particulari, două comenzi, primite în 1932, pentru organizația de la Berlin a partidului nazist. La începutul anului 1933 a primit sarcina să alcătuiască programul tehnic și artistic al unei manifestații care trebuia să se desfășoare la Tempelhof. A făcut dovada că posedă darul improvizației, creând ambianța dorită grație unor catarge ridicate în grabă și împodobite cu drapele și, pentru manifestația de închidere, desfășurată seara, prin efecte de lumină de o mare ingeniozitate. Astfel, manifestațiile

naziste și-au găsit stilul, căruia Speer i-a adus necontenit îmbunătățiri: sărbătoarea recoltei de la Bückeberg, comemorarea bătăliei de la Tannenberg și, în sfârșit, defilările prilejuite de congresele anuale ale partidului nazist. Speer a perfecționat stilul manifestațiilor partidului național-socialist, până atunci preocupate în prea mare măsură doar de gigantism. Lui îi aparține ideea construcțiilor de formă dreptunghiulară, scărilor, catargelor, drapelelor și stindardelor desfășurate pe mari suprafețe și, în sfârșit, a celebrelor cupole luminoase; reflectoare instalate în jurul terenului produceau sub bolta întunecată a cerului un efect patetic și grandios; masele de oameni rânduite cu grijă își aduceau contribuția la această liturghie care exalta setea de măreție a mic-burghezului.

În felul acesta a început cariera lui Speer; deși de-abia împlinise treizeci de ani, i se încredință un număr considerabil de funcții și misiuni. Începând din 1934, Hitler îl însărcină cu amenajarea vastului teren pe care se desfășura la Nürnberg congresul anual al partidului; în același an devine directorul Oficiului pentru „frumusețea muncii”. În 1937 este numit inspector general al construcțiilor din Berlin. După expresia lui Hitler, îi revenea misiunea „să amenajeze orașul în așa fel încât să facă din el adevărata și efectiva capitală a Reichului german”. Găsind mijlocul de a-și satisface – tardiv – vechile sale visuri de arhitect, Hitler concepu împreună cu Speer structura altor orașe germane. Aceste proiecte vădeau predilecția pentru un academism pompos, în care se amesteca imitarea antichității, pasiunea pentru colosal și lipsa de grație, creând o impresie de solemnitate goală și forțată. Königsplatz din München sau noua cancelarie a Reichului, care, potrivit unor mărturii contemporane, „în calitate de primă clădire a statului trebuia să slujească drept model tuturor celorlalte”, ca și nenumărate schițe, proiecte sau lucrări pe jumătate terminate prezentau și prezintă și azi o idee penibilă despre toate aceste planuri{125}. Speer se dovedi realizatorul acestui stil, inspirat de Hitler. Autorul pe care l-am mai citat evocă aceste „monumente ale credinței” în care „cuvântul führerului era completat de graiul pietrei”. Speer acorda concepțiilor arhitectonice ale lui Hitler admirația pe care o resimțea pentru führerul său. Acestor concepții li se potrivește de altfel perfect opinia exprimată de soția arhitectului partidului, Paul Ludwig Troost, cu privire la teoriile artistice ale lui Hitler în general: „A rămas la anul 1890”. Predilecția lui Hitler pentru o pictură decadentă pompoasă ca cea a lui Hans Makart merge mână în mână cu gustul său pentru clasicismul searbăd, așa cum este exprimat de clădirea

Parlamentului de la Viena, de cea a Operei și de construcțiile, de o prețiozitate searbădă, înșirate pe Ringstrasse. Evocându-le ca cele mai puternice impresii de ordin arhitectural resimțite în anii tinereții petrecute la Viena, el declara că le putea admira ore în șir[126]. Pentru orientarea artistică a lui Hitler erau specifice soluția greoaie și expunerea ostentativ fastuoasă, platitudinea, banalitatea și minuțiozitatea meșteșugărească, Richard Wagner și alegoria „Păcatul” de Franz Stuck, elev al lui Piloty. Cu setea de răzbunare a unui artist ratat, impunea orientarea lui drept o normă a politicii culturale de stat, inclusiv în proiectarea construcțiilor oficiale. Fără îndoială că între Hitler și Speer trebuie să se fi ivit câteodată divergențe de păreri; astfel, dacă dăm crezare unui martor, atunci când Wilhelm Furtwängler afirmă într-o zi că „trebuie să fie splendid să poți construi într-un stil măreț și conform cu propriile tale idei”, Speer i-ar fi răspuns ironic: „Imaginați-vă că cineva vine și vă spune: «Hotărârea mea categorică este ca, începând din clipa de față, a „Noua”[127] să nu mai fie interpretată decât la armonică»”. În ansamblul lor, planurile vădeau o pasiune uniformă pentru „gigantism”, prin care se manifestă ambiția tradițională a dictatorilor de a consolida, datorită unor construcții impunătoare, fragilitatea unei autorități întemeiate doar pe persoana lor. Nenumărate declarații ale lui Hitler mărturisesc această dorință:

„Pentru că noi credem în veșnicia acestui Reich, cel puțin în măsura în care putem să apreciem în funcție de criteriile umane – afirma el în perioada congresului partidului din 1937 –, aceste opere trebuie să fie și ele veșnice, adică ele trebuie să corespundă exigențelor eternității nu numai prin măreția concepției lor, ci și prin claritatea liniilor și armonia proporțiilor...

În consecință, aceste construcții nu trebuie să fie gândite în funcție de anul 1940, nici chiar de anul 2000, ci trebuie să se înalțe, asemenea catedralelor din trecut, pătrunzând în mileniile viitoare”[128].

Acestea sunt considerațiile care inspiraseră proiectele îmbrățișate de Hitler. El a afirmat într-o zi că „dacă n-ar fi izbucnit primul război mondial, ar fi devenit poate, ba chiar sigur, unul din primii arhitecți ai Germaniei, dacă nu cel dintâi”[129]. Planurile schițate poartă trăsăturile vanității sale, care atinsese megalomania. La Berlin urma să construiască o sală în chip de cupolă, înaltă de 350 m, prevăzută cu 100000 de locuri. Printre proiectele menite să confere Nürnbergului „pecetea viitorului și în consecință a eternității” se afla și construcția unei săli cu o capacitate de 60000 de persoane, un stadion „așa cum omenirea nu mai avusese ocazia să vadă”, cu

500000 de locuri, și o platformă centrală pe care să poată defila 1000000 de oameni. Numai prin evacuarea pământului rezultat din săparea fundațiilor stadionului ar fi fost necesare 70 km de șine, temeliile urmând să înghită 600 de milioane de cărămizi, iar înălțimea zidurilor exterioare să atingă 90 m. Hitler acorda o importanță deosebită rezistenței pietrei și materialelor de construcție, astfel încât edificiile să poată mărturisi și peste milenii puterea gloriei sale, tot așa cum o demonstrează piramidele și templul de la Luxor pe aceea a faraonilor. „Chiar dacă – declară el cu ocazia punerii pietrei fundamentale a sălii de la Nürnberg – mișcarea va fi într-o zi redusă la tăcere, această mărturie va vorbi despre ea și după milenii. În mijlocul unui cadru sacru, alcătuit din stejari străvechi, oamenii vor contempla, cu un sentiment de uimire plină de venerație, primul dintre edificiile gigantice ale celui de-al III-lea Reich”[{130}]. Și, într-un avânt de entuziasm stârnit de aceste planuri, îi spunea lui Hans Frank: „Ele vor fi atât de gigantice, încât înseși piramidele vor rămâne în umbră pe lângă masa de beton și coloșii de piatră pe care îi voi înălța... Eu construiesc pentru eternitate, pentru că, Frank, noi suntem ultima Germanie. Dacă va trebui să pierim vreodată și dacă mișcarea, peste multe secole, va înceta să mai existe, atunci nici Germania nu va mai exista”[{131}]. Faptul că Hitler a dispus ca sala a cărei construcție o proiecta să fie reprezentată în schițe sub forma unor ruine impunătoare exprimă dorința sa de a lăsa peste mii de ani o dovadă a propriei sale grandori, deoarece „Europa va cădea, poate, într-o zi sub stăpânirea hunilor sau a barbarilor”.

În ciuda numărului crescând de funcții cu care fusese învestit Albert Speer în cursul carierei sale, poziția și influența sa aveau drept bază unică relațiile lui personale, strânse, cu Hitler. Deoarece știa foarte bine că nu are – sub aspect administrativ – nici o putere, ci ocupa pur și simplu o poziție care reflecta încrederea de care se bucura, el se ținea cu grijă departe de rivalitățile ce-i divizau pe înalții demnitari naziști. Ambiția sa n-a îmbrăcat o formă politică, și până în 1942, anul în care a fost numit ministru, el „nu rostise niciodată vreun discurs”. În afară de aceasta, el era mai dezinteresat decât ceilalți conducători, fiind atras mai mult de sarcinile pe care le avea de îndeplinit decât de exercitarea puterii ca atare.

Relațiile dintre Hitler și Speer au păstrat, de-a lungul întregii perioade, un straniu caracter sentimental, diametral opus răcelii și realismului de care făcea dovadă în mod obișnuit führerul în raporturile sale cu celelalte persoane. Probabil că în acest arhitect tânăr, înzestrat cu aparenta facilitate a

celor dotați, vedea un alter ego, dar ajuns la o deplină și înfloritoare dezvoltare, scutit de vicisitudinile unui destin răuvoitor, căruia, datorită unui sentiment de autocompătimire, Hitler continua să-i atribuie răspunderea pentru existența sa ratată. Într-un articol din 1939 îl aprecia pe Speer drept un „arhitect genial” și elogia nu numai „aptitudinile sale artistice”, ci totodată „extraordinarele sale capacități de organizator”, însuși ministrul armamentului a recunoscut: „Dacă Hitler ar fi avut prieteni, eu aș fi fost unul dintre ei”. De altfel nu se arăta indiferent față de nenumăratele favoruri de care se bucura din partea stăpânului său. Fără îndoială că Speer resimțea pe atunci admirație față de Hitler și, în pofida lipsei de sociabilitate, proprie psihologiei sale de artist și tehnician, nu vedea nici un motiv să-și rețină sentimentele. În măsura în care realitatea nu corespundea ideii, oarecum romantice, pe care și-o făurise despre ea, făcea abstracție de această neconcordanță. Datorită acestui amestec de ignoranță politică și de miopie specifică specialistului, el nu era conștient că a devenit complicele unui regim criminal, nici că prietenia cu Hitler constituia o cinste dintre cele mai îndoielnice.

Avea 36 de ani când, după moartea misterioasă a lui Fritz Todt, a fost numit la conducerea Ministerului Armamentului. Avusese și până atunci de mai multe ori prilejul să se ocupe de probleme de organizare a producției și a transporturilor. Improvizând cu o îndrăzneală ce-i era specifică, restabili căi de comunicație distruse, repuse în funcțiune centre productive, creă noi unități industriale, se deplasă personal pe front pentru a se informa direct de la trupe asupra avantajelor sau defecțiunilor diverselor tipuri de armament și, așa cum consemna Goebbels în jurnalul său, „îi puse pe roate pe marii comandanți ai armatei”. Își organiză ministerul conform unor criterii complet neconvenționale, înlocuind ierarhia administrativă prin ceea ce s-a numit „aparatul Speer”, adică un grup de specialiști calificați și relativ independenți. Succesul nu se lăsă așteptat. Nu numai că, în ciuda bombardamentelor tot mai violente, rețeaua comunicațiilor a reușit în general să funcționeze până la sfârșitul războiului, dar producția a înregistrat chiar o creștere constantă care, cu toate dificultățile, a atins în cursul verii 1944 nivelul ei cel mai înalt. În ce privește producția de avioane, ea a crescut de la 9540 de aparate în 1941 la 34350, iar cea a tancurilor grele de la 2900 la 17300. Desigur, datele statistice publicate de Speer nu sunt riguros exacte. Goebbels, de pildă, se întreba la sfârșitul anului 1943, după ce Armata Sovietică depășise Niprul, unde o fi această

creștere a producției. Totuși succesele obținute au fost incontestabile, și Hitler a declarat că cel mai tânăr dintre miniștrii săi era totodată „cel mai capabil”. Fără munca depusă de Speer, care, începând din 1943, concentrase în mâinile sale mai mult de 80% din capacitatea industriei germane, este sigur că Hitler n-ar fi putut continua atâta vreme războiul și poate că ar fi fost silit, așa cum credea însuși Speer, să capituleze încă în 1942–1943[132].

Acest lucru demonstrează de altminteri caracterul aleatoriu al eforturilor întreprinse, și Speer a devenit treptat conștient de situația reală, chiar dacă încrederea în sine, caracteristică tehnocratului, a putut la început să i-l ascundă. În discursurile sale din acea epocă, el citează neobosit cifre, folosind un limbaj tehnic. De-abia în primăvara anului 1944, când a fost câteva luni bolnav, se pare că s-a eliberat pentru prima dată de obsesiile sale de specialist și de obișnuința de a gândi exclusiv în categoriile randament și eficacitate. Fără îndoială că în cursul acestor săptămâni de boală a început să dospească conflictul intern care, de atunci, avea să-l chinuiască necontenit. Dacă acordăm crezare propriilor sale mărturii, încă din vara anului 1940, adică din perioada celor mai mari succese, a început să-și dea seama de carențele interne și de caracterul josnic al regimului nazist, de orgoliul său ostentativ, de rapacitatea sa și de lipsa de măsură a învingătorului grosolan. Totuși, el și-a păstrat seninătatea de tehnician, a continuat să-și satisfacă ambițiile în mijlocul unor oameni pe care începuse să-i disprețuiască și să construiască pentru regim lăcașurile în care-și punea speranțele unei durate milenare. Începu să descopere acum că puterea economică și tehnică pe care o deținea atrăgea după sine răspunderi politice. În orice caz, atunci când după boală și-a reluat activitatea, nu mai era stăpânit de aceeași certitudine contagioasă care îl caracterizase. Îndoielile sale se accentuară când, o dată cu vara anului 1944, Hitler începu „să arunce asupra poporului german responsabilitatea rezultatului probabil al războiului, în loc să o caute în el însuși” și, lansând cuvântul de ordine „victorie sau pieire”, luă și o serie de măsuri care împingeau războiul, tot mai absurd, către distrugerea totală. În momentul acela Speer trecu prin „criza vieții sale”.

În conștiința lui se desfășura o luptă între loialitate și sentimentul răspunderii. Desigur, era foarte îndatorat lui Hitler. Favoarea copleșitoare a stăpânului, imensele posibilități de realizare ca artist, influența, reputația, – toate acestea avuseseră pentru el o deosebită însemnătate. Speer nu putea evita mult timp alternativa care i se impunea și opțiunea între legăturile

afective personale și interesele țării sale și ale locuitorilor ei. O asemenea încercare a mai întreprins-o, de pildă, și în memoriul adresat lui Hitler la 20 septembrie 1944. Înainte cu câteva săptămâni începuse să contracareze aplicarea politicii de distrugeri ordonată de Hitler în teritoriile amenințate de inamic. Urmărind să-l determine pe Hitler la mai multă moderație și vrând totodată să-l facă conștient de prăbușirea iminentă a efortului de război, inevitabilă în urma greutăților economice și tehnice în continuă creștere, Speer întocmea numeroase memorii. În cel din 30 ianuarie 1945, care începea cu precizarea „războiul e pierdut...”, ministrul încerca să opună iluziilor nesăbuite care domneau la marele cartier general al führerului o analiză completă și realistă a situației. Unicul rezultat al sincerității sale a fost ostilitatea fățișă a lui Bormann, ca și cea a lui Goebbels, care îl susținuse vreme îndelungată. Hitler, după ce citi prima frază, refuză să ia cunoștință de rest. De atunci Speer căzu din ce în ce mai mult în dizgrație. Dar, cu lipsa de respect orb ce-l caracteriza, se ocupa sistematic cu contracararea planurilor de distrugere ordonate de Hitler. În primele luni ale anului 1945, conflictul a atins un nivel de tensiune dramatic. La 18 martie Speer s-a deplasat la marele cartier general pentru a înmâna führerului un memorandum în care prezicea „prăbușirea iminentă și definitivă a economiei germane”, subliniind totodată că datoria conducătorilor este să asigure poporului german condițiile necesare supraviețuirii. Într-o scrisoare adresată ulterior lui Hitler, Speer reamintea punctele principale, care au fost – după predarea memorandumului – obiectul unei discuții violente:

„La 18 martie, când v-am înmânat memoriul meu, eram ferm convins că ceea ce dezvăluiau concluziile pe care le deduceam din situația actuală pentru cauza salvgardării poporului nostru se va bucura în întregime și pe deplin de aprobarea dumneavoastră. Într-o zi, dumneavoastră personal ați declarat că, dacă un război este pierdut, conducătorii au datoria să ferească poporul de un sfârșit eroic.

Seara însă mi-ați dat explicații din care rezulta, dacă v-am înțeles bine, că, atunci când un război este pierdut, poporul are aceeași soartă. Destinul este în această privință implacabil. Nici nu este necesar să ne preocupăm de condițiile elementare cerute de supraviețuire, fie ele oricât de primitive. Dimpotrivă, ar fi mai bine să procedăm noi înșine la distrugerea acestor lucruri. Poporul german s-a dovedit a fi mai slab, ca atare viitorul aparține exclusiv poporului din Răsărit, mai puternic. Cei care au supraviețuit luptelor sunt, în orice caz, niște mediocri, pentru că cei mai valoroși au

căzut pe câmpul de onoare. Aceste opinii m-au zdruncinat profund. A doua zi, când am citit ordonanța privind distrugerile, apoi ordinul brutal de evacuare, am văzut în măsurile respective primii pași pentru îndeplinirea acestor proiecte...”[133].

În timp ce la Hitler amorul propriu se transforma vizibil în ură împotriva propriului său popor, care-l decepționase, Speer trecu la contraofensivă. Cu toate că drepturile sale de a da directive fuseseră categoric anulate, el se deplasă de mai multe ori în regiunile din apropierea frontului, spre a convinge autoritățile locale de absurditatea ordinelor primite, dispuse îngroparea rezervelor de explozivi și procură conducătorilor întreprinderilor de primă însemnătate puști-mitraliere pentru a se apăra împotriva echipelor însărcinate cu dinamitarea întreprinderilor. Când Hitler îi ceru socoteală pentru aceste acțiuni, Speer îi repetă că războiul este pierdut. I se acordă atunci, pentru meditație, un răgaz de 24 de ore. La expirarea termenului, în loc să anunțe că și-a redobândit încrederea în victorie, Speer îi remise lui Hitler un memoriu amănunțit în care, pe lângă analiza raporturilor lor reciproce, cerea abrogarea ordinului de distrugere din 19 martie. El reuși totuși să-l liniștească pe Hitler până într-atât, încât își redobândi prerogativele ce i se ridicaseră. Exploatând din plin confuzia generală, el dădu, fie în numele altor autorități, cum ar fi O.K.W.-ul (Înaltul comandament al Wehrmachtului) sau Direcția căilor ferate, fie în numele său, numeroase dispoziții pe care le ascundea față de Hitler și care aveau drept scop să agraveze haosul, ceea ce în consecință contracara activitatea echipelor însărcinate cu distrugerile. Totodată lua măsuri pentru a-i împiedica pe înalții demnitari ai regimului să se refugieze în străinătate și să se sustragă astfel responsabilităților lor. În cele din urmă, în „desperarea” sa, cum a spus, se hotărî să-l ucidă pe Hitler, împreună cu toți complicii săi, care, stăpâniți doar de egoismul lor, se strânseseră în jurul führerului, într-o atmosferă de apocalips, în bunkerul cancelariei Reichului. Plănuise introducerea de gaze toxice în adăpostul subteran prin țevile sistemului de aerisire. „Hitler și-a primit misiunea de la popor – socotea Speer –, el n-are dreptul să pună în joc destinul poporului o dată cu propriul său destin”[134]. Modificările de ultim moment aduse sistemului de aerisire din ordinul personal al lui Hitler au spulberat planurile lui Speer. Încă o dată führerul scăpase de atentat.

Totuși, nici aceasta nu puse capăt relațiilor atât de stranii dintre Hitler și ministrul său al armamentului. Mai intrară în joc numeroși alți factori.

După propria sa mărturie, Speer se temea să nu treacă drept un laș; pe de altă parte, vechea sa fidelitate nu era cu totul de domeniul trecutului și, fără îndoială, acționa și fenomenul psihologic în virtutea căruia fiecare șoc produs de o trezire a conștiinței este urmat de o recădere sub imperiul vechilor superstiții. În orice caz, Speer, chinuit de „sentimente contradictorii”, cum a declarat el însuși, luă la 23 aprilie 1945 avionul pentru a se înapoia în capitala încercuită și cuprinsă de flăcări, unde voia să-și ia rămas bun de la colaboratorii lui și totodată „să se pună la dispoziția lui Hitler, după toate cele petrecute”. Führerul îl lăsă să plece nevătămat. Dar numele lui Speer nu mai fu trecut pe lista membrilor cabinetului, menționată câteva zile mai târziu în testamentul său.

„Erau cu toții hipnotizați de el – spunea Speer despre principalii șefi naziști –, i se supuneau orbește, lipsiți de orice voință proprie – indiferent care ar fi denumirea în termeni medicali a unui asemenea fenomen”. Totuși, el reprezenta o excepție, fiind singurul din anturajul lui Hitler care refuză să-și sacrifice voința, rațiunea și caracterul, în timp ce majoritatea celor din jurul lui Hitler acceptau jertfa de bunăvoie. Caracterul apologetic al memoriilor și mărturiilor din acea epocă a dat naștere tezei despre puterea zdrobitoare a lui Hitler și despre influența sa magică, despre așa-zisa sa voință irezistibilă. Exemplul lui Speer demonstrează, dimpotrivă, că dacă „führerul” a beneficiat până la urmă de o autoritate aproape absolută, el și-a datorat-o, cu deosebire slăbiciunii și lipsei de personalitate a celor din anturajul lui.

În ciuda acestei tării de caracter, pe care, de altfel, istoricul englez Hugh R. Trevor-Roper i-o recunoaște cu sinceritate, el considera că „adevăratul criminal al Germaniei naziste” a fost Speer, pentru că, „mai mult decât oricine altul, a reprezentat acea filozofie funestă care a devastat Germania și a adus restul lumii la marginea prăpastiei. Timp de zece ani Speer s-a aflat în inima puterii politice... fără a întreprinde însă nimic”[{135}]. Raționamentul este totuși eronat, cel puțin sub trei aspecte: al structurii unei societăți puternic industrializate, al naturii regimului și, în sfârșit, al posibilităților individului de a se opune activității conducătorilor. De fapt, până în 1942 nu se poate spune nici că Speer a ocupat un loc central pe plan politic, dar nici că n-ar fi făcut nimic. El reprezenta însă tipul de om fără ajutorul căruia nazismul nu s-ar fi putut menține la putere: acel tip de tehnician care, sub pretextul așa-zisului apolitism al profesiunii sale, încerca să-și asigure o existență la adăpost de orice reproș și să-și îndeplinească

doar ceea ce numea datoria sa, făcându-și un merit tocmai din inactivitatea sa politică, mascată de această „îndeplinire a datoriei”. Indiferent care a fost influența de care s-a bucurat, această categorie de oameni se ținea departe de evenimentele zilnice, nu îmbrăca uniforma, nu comitea acte arbitrare, nu promulga legi și nu ordona arestări; în felul acesta, din punct de vedere juridic, ea nu se făcea vinovată. Totuși nu-i mai puțin adevărat că, date fiind poziția și mijloacele de care se bucura, ea n-a acționat îndeajuns pentru a împiedica domnia violenței. Iată de ce ea poate fi acuzată că s-a sustras în general răspunderii ce-i revenea. Pentru că, în definitiv, a-ți face datoria este fără îndoială puțin într-un stat unde cetățenii sunt obligați să îmbrace uniforma, sunt supuși bunului plac, expuși arestărilor sau execuțiilor arbitrare. Cel care încearcă să se justifice referindu-se doar la comportarea sa corectă nu poate fi prin aceasta absolvit de orice învinuire, indiferent cât este de satisfăcut personal că n-a fost cuprins de corupția generală. Trebuie totuși spus că eroii sunt puțini, iar în epocile grele slăbiciunea și orbirea constituie pentru mulți o modalitate tehnică ce înlesnește supraviețuirea. Ei nu sunt, totuși, criminali.

Albert Speer a recunoscut că atitudinea lui n-a fost corespunzătoare. Vreme îndelungată nu numai disprețul tradițional al tehnicianului pentru politică, ci, pe deasupra, și extrema complexitate a aspectelor morale ale unei lumi astfel structurate încât nu recunoștea decât competențe parțiale și răspunderi limitate l-au împiedicat să descopere adevărul. Dar când, în cele din urmă, s-a găsit în fața conflictului, n-a încercat să se sustragă, și dacă s-a bucurat de o putere mai vastă decât unii dintre camarazii lui, el a dat în același timp dovadă de o mai mare tărie de caracter.

La Nürnberg, Speer a fost condamnat la 20 de ani închisoare. Totuși în motivarea sentinței nu apare tentativa sa de a se refugia, departe de orice răspundere politică, în domeniul tehnicii pure, căci, într-adevăr, o asemenea atitudine nu se încadrează în prevederile legii, ci ale răspunderii personale, fiind o problemă de conștiință. În cursul interogatoriilor luate atât de către apărătorul său, cât și de către procuratură, Speer a revenit mereu la problema responsabilității și, parcă într-o încercare tardivă de a compensa erorile trecutului, a declarat că pentru el aceasta era „o datorie absolut firească”.

„În viața publică există, cred eu, două genuri de responsabilități: una privește domeniul vieții particulare, și desigur că aici fiecare răspunde integral de actele sale. Dar, după părerea mea, pentru lucrurile cu adevărat

esențiale există, pentru a mă exprima astfel, o responsabilitate generală; ea există și trebuie să existe în măsura în care ocupi o funcție de conducere, căci altfel cine altcineva ar trebui să poarte răspunderea pentru desfășurarea evenimentelor?”[136].

Albert Speer a fost condamnat pentru participarea sa la organizarea muncii obligatorii.

CAPITOLUL al VI-lea – HANS FRANK sau cel care se voia „dur”

Printre conducătorii naziști, Hans Frank a fost unul dintre cei mai zbuciumați; era nevolnic, nestatornic, plin de stranii contradicții. Scrutând mai atent imaginea sângeroasă a călăului Poloniei și a primului jurist al partidului, distingi contururile unui personaj nesigur și schimbător. În interpretarea programului politic al lui Hitler și al partidului nazist își făcea numeroase iluzii, cărora li se dedică fără restricții, fiind capabil să coboare până la crimă în slujirea lui. Exaltat, de un devotament ostentativ, cu ieșiri bruște, Hans Frank apărea, în mijlocul recilor tehnocrați ai puterii, predestinat pentru rolul sectantului; și, în fapt, a și fost aproape de a împărtăși soarta tragică firească acestei categorii de oameni. De această ultimă încercare a scăpat doar datorită servilismului său înnăscut și unei rămășițe de devotament față de Hitler, „ilustrul magician al artei de a conduce”, „acel incomparabil și unic creator”, devotament „pe care l-a manifestat până la spânzurătoare”[137].

Hans Frank n-a făcut niciodată parte din cercul celor mai apropiați acoliți ai lui Hitler. Pe de altă parte, este cert că în prima fază a istoriei partidului, rolul lui Frank n-a fost lipsit de importanță. Cu toate acestea a rămas întotdeauna în afara centrelor veritabile de conducere a mișcării, care nu au fost nicicând sub influența unora ca Rauschning, Darré sau Frank, ci aproape exclusiv sub cea a propovăduitorilor violenței proveniți din rândurile micii burghezii și ale elementelor extremiste, recrutate din generația combatanților din primul război mondial. Unicul rol al acestor „burghezi” a fost să confere o aparență de bună creștere sau, după caz, o justificare ideologică unei voințe de putere lipsite de orice scrupule. Atrași de forța și brutalitatea mișcării ca de o vrajă, gata să se lase fascinați, pentru motivele arătate, de orice barbarie drapată romantic, ei fremătau în jurul acestei forțe eruptive, îmbătându-se cu noile principii ale unei ordini pe care o anunțau defilările coloanelor brune. Dar indiferent care a fost contribuția lor la alcătuirea structurii pseudo-raționale a „Weltanschauung”-ului nazist, în realitate cuvântul lor n-avea nici o greutate. Hitler, pentru care „cultura și

slăbiciunea erau sinonime”, nici nu-și dădea osteneala să-și ascundă disprețul cu care îi privea.

Foarte sensibil la umilințele decurgând dintr-o atare situație, Frank năzuia să fie primit ca membru cu drepturi depline în anturajul intim al lui Hitler. Îi plăcea să se laude cu încrederea deosebită pe care Hitler i-o acorda, afirmând, de pildă, că „se comportă mult mai deschis față de el, vorbindu-i chiar de ceea ce ascunde colaboratorilor săi celor mai apropiați”. Hans Frank avea o admirație secretă pentru acești oameni brutali, atât de deosebiți de el, oameni care se achitau de sarcinile ce li se încredințau fără măcar să clipească. Dornic să le câștige aprobarea, el se silea să joace același rol ca ei: se comporta uneori mai cinic, mai dur și mai neîndurător decât ei; se făcu vasalul lui Hitler, transformând „guvernământul general” al Poloniei în acel „teritoriu de vandali” despre care a vorbit o dată. Dar el nu avea brutalitatea acelor aventurieri pe care încerca să-i imite, asasini de profesie ca Globocnick, Stroop, Krüger și compania; nu se putea abține să nu se întoarcă la criteriile „mic-burgheze” și, cum spunea cu dispreț Hitler, nu era „decât un jurist, ca toți ceilalți”. Cu invocații înfiorătoare, al căror zgomot trebuia să acopere obiecțiile conștiinței care-l nelinișteau, el ardea în spatele său punți, lucru pe care ceilalți nu erau nevoiți să-l facă.

Conflictul lăuntric se exprima în exterior prin contradicțiile flagrante ce-l caracterizau: în timp ce lumea vedea în el pe asasinul a milioane de ființe omenești, el se, considera slujitorul dreptății; apărătorilor fără scrupule ai unei politici întemeiate pe principiul „rațiunii de stat”, Frank le declara că, dacă dreptatea nu este apărată, „statul își pierde stabilitatea sa morală, căzând astfel în prăpastia ororilor și a groazei... Puteți fi sigur că față de pericolul renegării ideii de justiție, prefer propria mea distrugere...”[138]. Și totuși, aproape în același timp el adopta măsuri care aveau să pricinuiască moartea a milioane de evrei, dar i s-a părut că evenimentul nu trebuie menționat decât în treacăt. Cu gestul vulgar al funcționarilor chemați să aplice „soluția finală”, el afirma că sarcina sa consta în a curăți guvernământul general de păduchi și de evrei; în același timp, în patru discursuri pronunțate în vara anului 1942 în cadru universitar, discursuri care au făcut vâlvă, el afirmă, în opoziție cu Hitler, că „până atunci nici un regim nu fusese conceput fără justiție sau împotriva ei”. Cu toate că lui Frank i-a plăcut întotdeauna limbajul grandilocvent și și-a ascuns adevăratele sale convingeri în spatele unei frazeologii bombastice, este dificil să nu iei în considerație aceste puneri în gardă drept expresia

unor sentimente sincere. Frank întrebuința cu plăcere una din expresiile favorite ale lui Hitler: „glacial”, ceea ce totuși n-a știut niciodată să fie. De altfel bănuiala că ar fi slab dădea naștere unor scene de indignare atât de frecvente, încât era greu de presupus că acuzația era lipsită de temei; veni însă și ziua în care recunoscu fără înconjur: „Sunt o ființă atât de slabă”[139]. La Nürnberg mărturisi psihiatrului G. M. Gilbert că, din când în când, are impresia unei dedublări: „Eu, eu însumi, Frank aici de față – și celălalt Frank, conducătorul nazist. Uneori mă întreb cum de a putut face celălalt asemenea lucruri. Unul din cei doi Frank îl privește pe celălalt și-i spune: «Ei bine, ești un mare ticălos! Cum ai putut să săvârșești asemenea lucruri?»”

Descoperim aici problematica intelectualului care simte nevoia să ia contact cu falsul idealism al unei umanități violente și primitive, capabilă să învie, sub o înfățișare și modernă și barbară, tipul „bunului sălbatic”. Tocmai această problematică a adus pe drumul nazismului atâția oameni aparținând păturilor cultivate. Confuzia și slăbiciunea individuală n-au jucat întotdeauna un rol atât de evident ca în cazul lui Hans Frank, dar la fiecare se descoperă întotdeauna o adâncă nemulțumire față de elementele esențiale ale ordinii stabilite, ale structurilor ei „mecanice”, „fără suflet”, „raționalizate până la exces”. Acolo unde, ca în cazul de față, personalitatea deficitară se întâlnea cu neliniștea în fața realităților existente, drumul către un nihilism revoluționar apărea ca și predestinat.

Pentru juristul Hans Frank sentimentul acesta de neliniște a fost provocat de discrepanța care s-a creat între drept și viață – fenomen ale cărui simptome au fost înregistrate pe atunci de nenumărate ori. Formula în expresia populară a acestei stări de fapt suna: „justiția străină de popor”[140]. Asemenea formulări consemnau totodată sfârșitul neașteptat, dar vădit, al erei pozitivismului juridic; fenomenul era de altfel un rezultat direct al prăbușirii monarhiei și al structurilor respectate până atunci. Vidul rămas în urma prăbușirii unui sistem de gândire trufaș și, totuși, în mod ciudat, lipsit de trăinicie fu curând umplut de o seamă de construcții idealiste, îndeobște romantice, care-și propuneau să redea dreptului o viață nouă, legându-l de noțiuni mistice. Criticile formulate împotriva dreptului și aplicării lui în practică se exercitau, de exemplu, împotriva „formalismului”, a degradării dreptului până la nivelul unei rutine tehnice elementare, sub influența căreia ideea materială a justiției dispărea treptat sau opunea principiile dreptului german celor ale dreptului „străin”, adică roman. Plecând de aici se

întrețeseau numeroase legături cu național-socialismul, de altfel nu fără oarecare neînțelegeri, cum s-au petrecut lucrurile și în alte domenii.

Fără îndoială, Hans Frank a crezut vreme îndelungată după adeziunea sa la mișcarea nazistă că va găsi în persoana lui Hitler partenerul ideal pentru realizarea unor visuri prin care spera – în calitate de creator al unui drept popular, întemeiat pe vechile concepții germanice – să ajungă nemuritor. În iunie 1933, când, în cursul unor mari manifestații care au marcat crearea „Frontului german al dreptului” („Deutsche Rechtsfront”), Hans Frank declara că „Germania a fost și a rămas salvatorul omenirii”, el își afirma convingerea că făurise o operă a cărei importanță seculară va depăși cu mult fruntariile naționale[{141}]. În ciuda tuturor experiențelor contradictorii, era incapabil să-și dea seama de neînțelegerile profunde care se ascundeau în spatele acestei fațade. Prin natura sa, Hitler era străin de orice noțiune de drept și totodată inapt de a înțelege necesitatea categoriilor juridice într-o societate civilizată; ceea ce reducea – dintr-o singură lovitură – la neant toate planurile de reforme juridice preconizate de Frank. Plecând de la maximele lui sociale darwiniste asupra luptei pe plan biologic, Hitler nu putea concepe dreptul și instituțiile juridice decât în calitatea lor de simple instrumente în lupta împotriva adversarilor politici. Fundamentarea teoretică se va găsi mai târziu, în formule conform cărora dreptul penal este un drept de luptă sau de distrugere, că, în genere, justiția nu se poate exercita decât în măsura în care nu restrânge permanenta libertate de acțiune a poliției politice. De aceea Hitler se irita de fiecare dată când intrau în joc și acționau factori juridici, care impuneau limite voinței totalitare de a-și atinge ținta. Curând juriștii, în totalitatea lor, nu mai erau pentru el decât niște „trădători ai poporului”, niște „idioți”, niște „imbecili desăvârșiți”. În discursul memorabil pe care l-a rostit în fața Reichstagului la 26 aprilie 1942, el declara că „nu se va putea odihni înainte de a-l face pe fiecare german să înțeleagă că a fi jurist este o rușine”. În timp ce Hans Frank declara patetic, fără să se arate câtuși de puțin tulburat și cu înclinația lui pentru vorbe umflate, că „național-socialismul înfăptuiește revoluția seculară a dreptului popular german uitat împotriva dreptului mort al juriștilor”, Hitler afirma că „nimic nu se aseamănă atât de mult cu un criminal ca un jurist” și că aceștia merită, ca odinioară măscăricii, să fie îngropați în groapa cu gunoaie[{142}].

De aceea, diferitele proiecte de codificare a dreptului, și cu deosebire reforma codului penal, n-au depășit stadiile de început, cu toate că fuseseră

adaptate exigențelor naziste. Imediat după preluarea puterii, intervențiile violente, neînfrânate în cadrul sistemului juridic încă în vigoare au asigurat o mai mare libertate de acțiune decât ar fi reușit să asigure un sistem juridic nazist nou. Însăși nesiguranța juridică a fost pentru regim o pavăză.

Frank era necontenit tentat să ignoreze experiențele nefericite la care-l expunea ostilitatea absolută a lui Hitler față de drept. Își făuri astfel o lume fictivă, în care a continuat să creadă până în ultimele zile dinaintea execuției sale; în această lume – mereu în afara realității – aveau valoare de circulație principii și noțiuni pe care Hitler nu le-a acceptat niciodată, ba, mai mult, pe care Hitler s-a grăbit să le arunce peste bord chiar de la începutul carierei sale. Hans Frank se referea la programul partidului nazist „care nu conținea nici cea mai mică aluzie la lichidarea evreilor”, pentru a încerca să dovedească că „partidul n-avea nimic de-a face, nici pe plan ideologic, nici practic, cu asemenea lucruri”. El a făcut de asemenea aluzie, în repetate rânduri, la punctul 19 din programul partidului, ca și cum referirea la „un drept public german”, complet golit de sens, putea să ofere regimului nazist și principalilor săi protagoniști o aparență de legalitate! Smiorcăiala prin care își manifesta atașamentul față de începuturile mișcării l-a dus până acolo încât chiar și la Nürnberg a vărsat „lacrimi autentice”, înduioșat de amintirea lui „Hitler din acele vremuri”, în genere de amintirea acelei perioade la care participase cu atâta încredere în viitor.

În 1919 Hans Frank a făcut parte, timp de câteva săptămâni, din formația de voluntari Epp și din societatea „Thule”. A luat prima oară legătură cu partidul nazist pe când mai era student. În septembrie 1923, fiind magistrat stagiar, aderă la „secțiile de asalt” ale partidului nazist. Ca atâția alții, și el a fost „fascinat” de personalitatea lui Hitler. În noiembrie 1923 participă la marșul asupra lui Feldherrnhalle. Scurt timp după ce-și deschide un birou de avocatură, devine consilier juridic și apărător recunoscut al membrilor partidului nazist. Până în 1933 a intervenit de 2400 de ori în cele 40000 de procese care fuseseră intentate partidului. În urma unui diferend în problema Tirolului de sud, în care Hitler și conducătorii partidului, din considerații oportuniste, au abandonat chestiunea, el părăsește mișcarea. Un an mai târziu revine în partid. O a doua încercare de a se despărți se termină tot printr-un eșec; în 1929 dorește să se consacre exclusiv activității științifice, dar Hitler personal ia asupra-și sarcina de a-l abate de la acest proiect.

Hotărârea luată l-a dus foarte repede la apogeul carierei sale. Fiind din 1929 conducător al serviciilor juridice ale partidului nazist, Hans Frank a fost numit, în 1933, după cucerirea puterii în landuri, ministru de justiție al Bavariei. Scurt timp după aceea obține postul de „comisar al Reichului pentru uniformizarea justiției în landuri și revizuirea jurisprudenței”. Totodată, Hans Frank ocupă și funcția de președinte al Federației juriștilor național-socialiști germani, asociație până atunci obscură, dar pe care noile împrejurări o transformă într-o organizație de masă; rațiuni de ordin oportunist determinară o afluența atât de mare a candidaților, încât la sfârșitul anului 1933 organizația număra 80000 de membri. Ea ar fi putut deci să sprijine foarte bine eforturile unor personalități interesate în salvgardarea integrității dreptului. Asemenea eforturi nu-l preocupau însă de fel pe Hans Frank, și când, ulterior, a pretins că asociația „a dus o luptă îndârjită împotriva lui Himmler și a lui Bormann”, afirmația făcută nu era decât încă una din numeroasele sale născociri. Dimpotrivă, Frank a fost unul dintre cele mai eficace instrumente care personal, atât pe plan politic, cât și pe plan juridic, a contribuit din plin la larga răspândire a concepțiilor dictatoriale în rândurile juriștilor. Consecințele acestei atitudini au fost cu atât mai grave, cu cât tactica revoluției „legale și naționale” i-a atins pe juriști (ca, de altfel, pe toți funcționarii publici) în punctul cel mai vulnerabil. În măsura în care preceptele neștirbite ale unei concepții pozitiviste a dreptului împiedicau orice rezistență față de cucerirea puterii, dacă ea respecta aparențele legalității, pretențiile naționale ale noilor diriguitori paralizau tendințele de apărare ale cercurilor tradițional conservatoare, la fel de omogene ca o castă, căreia era republicană, ca să ne exprimăm astfel, nu-i clintise nici modul de a gândi, nici coeziunea internă. Grație acestei stări de spirit, noii conducători reușiră, fără mari dificultăți, să permanentizeze regimul stării excepționale, trecând totodată de la principiul stabilității instituțiilor juridice la acela al „mobilității” lor depline. Atunci când Hans Frank declara: „În cel de-al III-lea Reich noi trebuie, într-un fel oarecare, să ridicăm legătura de pe ochii Justiției, pentru ca să poată vedea limpede viața”, și, în aceeași împrejurare, cerea și recunoașterea „unei singure și depline competențe: aceea a führerului”[143], afirmațiile nu constituiau, desigur, decât faza ultimă a unei evoluții către o situație pe care Frank avea s-o numească „amurgul dreptului”. Tot el preciza, în „Directive pentru uzul judecătorului german” (1936), că „judecătorul n-are dreptul să cerceteze hotărârile führerului promulgate sub forma unei legi sau

ordonanțe”[144]. E drept că, ceva mai departe, el completa: „În îndeplinirea sarcinilor sale în mijlocul comunității poporului, judecătorul trebuie să fie independent. El nu este legat de directive”, dar aceasta este prea puțin pentru a face plauzibile afirmațiile lui ulterioare privind așa-zisa sa rezistență.

Puțin timp după luarea puterii, Frank putu constata în ce măsură juriștii „constituiau obiectul unor persecuții sistematice”. În ochii lui Hitler și ai colaboratorilor săi apropiați, prestigiul său personal a avut, în mod vădit, de suferit datorită faptului că în cursul acțiunii de lichidare a lui Röhm, el n-a ezitat să ridice unele obiecții de ordin formal. În orice caz, Frank însuși a trebuit să recunoască că „după 1934 prestigiul său a coborât lent și irevocabil”. Atingându-și în cele din urmă obiectivele, Hitler n-a mai avut motive să recurgă la drept, iar faptul că Frank s-a plâns că în cursul acestor ani „Hitler n-a făcut nici măcar o singură dată apel la competențele sale în materie de jurisprudență”, e o dovadă a naivității acestui personaj. Încercările sale de a găsi o compensație pentru declinul prestigiului său au îmbrăcat cu deosebire aspectul cultului idolatru al führerului. Figurii acestuia Frank i-a adăugat toate hiperbolele pe care putea să i le sugereze un vocabular bombastic. Chiar și în 1944, după ce a înghițit atâtea eșecuri, umiliri și bruftuieli, Frank exalta totuși, cu o pasiune delirantă, „sentimentul de adevărată fericire” pe care-l încerca „de a fi fost primul care a deschis calea acestui om”. Fără îndoială, tiradele acestea emfatice, cu care se îmbăta singur, n-au reușit să-l ajute la redobândirea prestigiului, pentru că Hitler era, în chip vădit, incapabil să facă deosebire între persoana care răspundea de problemele juridice ale Reichului și cauza nesuferită pe care o reprezenta. Apreciat ca „sectorul cel mai puțin important din cadrul conducerii partidului”, nu după multă vreme serviciul afacerilor juridice al partidului național-socialist a fost expulzat din „Casa brună” din München.

De aceea, atunci când, pe la mijlocul lunii septembrie 1939, Hitler l-a rechemat pe Frank, care-și îndeplinea serviciul în cadrul unei unități staționate la Potsdam, pentru a-l numi în postul de conducător al administrației civile de pe lângă comandantul-șef al trupelor Frontului de est și totodată guvernator general al teritoriilor poloneze ocupate de germani, surpriza a fost mare. Funcția părea anume făcută pentru a satisface ambițiile lui Hans Frank; vădind o vanitate de despot oriental, își fixă cartierul general în vechiul palat regal din Cracovia, care se înalță pe o platformă stâncoasă și avansată, străjuind de la înălțime Vistula. Aici își

stabili reședința, cu ceremonialul corespunzător felului său de a fi, considerându-se „cu un anumit romantism drept vasalul lui Hitler din Polonia”[145]. Stăpân pe viața supușilor săi, el își găsea sursele principiilor sale de guvernământ în interpretări subiective inspirate de lecturile întâmplătoare despre viața seniorilor, hegemonia mondială, misiunea Germaniei și considerațiile mai mult sau mai puțin extravagante despre psihologia slavilor. Încă de la primele discuții avute cu Hitler a fost vorba de măsuri care prefigurau linia politică pe care avea să o aplice Reichul în teritoriile ocupate: distrugerea castelului din Varșovia, strămutarea comorilor artistice poloneze în Germania, lichidarea intelectualității poloneze. Ansamblul acestor măsuri avea un singur obiectiv: „regermanizarea”, „germanizarea totală” a acestor regiuni și eliminarea „elementelor străine care nu mai erau necesare”. Astfel, Hans Frank declară că „de aici înainte a sunat ora hotărâtoare a germanismului”, și că „guvernământul general are de îndeplinit o uriașă sarcină istorică”. Curând în cercurile guvernamentale berlineze, guvernământul general fu denumit „imperiul Frank” de răsărit.[146]

Polonia trebuia să devină în același timp centrul de aplicare a acelei „tehnici de stat” a cărei teorie și realizare practică erau una din ideile fixe ale noului guvernator. Evenimentele care s-au succedat au confirmat că lucrurile s-au petrecut întocmai așa, dar într-o manieră diametral opusă concepțiilor lui Frank. În cursul acestui proces, teritoriile poloneze ocupate au devenit terenul de experimentare necesar făuririi unui regim polițist, în care timp cadrele hitleriste învățau tehnica meseriei lor. Într-adevăr, acestea au fost regiunile alese de SS pentru a-și forma „tehnicienii”, servitori devotați ai statului nazist, care trebuiau ulterior să întărească autoritatea aparatului nazist chiar asupra Germaniei propriu-zise.

Hans Frank avea să declare că anii aceștia au fost „cei mai groaznici” din viața sa, afirmând că, contrar aparențelor, el a fost în cursul acestei perioade „un om însingurat și lipsit de putere”, care „n-a avut nici o influență asupra evenimentelor”. În fapt, chiar din ziua numirii sale, el își văzu atribuțiile mereu știrbite. Politica perfidă, „cu dublu caracter”, preconizată de Hitler, este aici cu deosebire vizibilă, pentru că el i-a refuzat guvernatorului general orice posibilitate de consolidare a autorității sale, favorizând în schimb veleitățile de independență ale subalternului său, generalul SS Krüger, care avea sub ordinele sale directe unitățile SS și de poliție de pe întregul teritoriu. Sistemul acesta de competențe înjumătățite îi

dădea, în cele din urmă, doar lui Hitler posibilitatea să hotărască. Ulterior, procedeul urma să provoace nu numai o dezorganizare totală și deliberată, ci și o serie nesfârșită și epuizantă de litigii, care-l puneau întotdeauna într-o stare de inferioritate pe Frank, față de sângele rece al intrigantului Krüger. În timp ce Frank invoca cu desperare puterea unică cu care fusese învestit, Krüger, sub protecția lui Himmler, continua cu calm politica sa personală, sau mai curând aceea a SS-ului. Hans Frank încercă să contracareze aceste inițiative, când printr-o politică relativ liberală, când, dimpotrivă, arătându-se mai brutal decât Krüger, printre altele cu scopul de a fi apreciat de către Hitler și „curtea sa”. Pentru aceasta, el se deda la acte de terorism și ordona execuții colective. În celebrul său jurnal, pe care Hans Frank l-a pus la dispoziția autorităților în mai 1945 – ziua capturării sale –, găsim, răspândite în 38 de volume, o dată cu descrierea amănunțită a evenimentelor zilnice, numeroase manifestări ale acestei brutalități vădit preocupate de a se impune:

„Atunci când un corespondent al ziarului «*Völkische Beobachter*», pe nume Kleiss, l-a întrebat care este deosebirea dintre protectoratul Boemiei și Moraviei și guvernământul general al Poloniei, Hans Frank a răspuns: «Pot să vă dau un exemplu concret. La Praga se puteau vedea afișe mari, roșii, anunțând că în ziua aceea șapte cehi au fost împușcați. Atunci mi-am spus: dacă ar trebui să pun un afiș ori de câte ori vor fi executați șapte polonezi, atunci nici toate pădurile țării n-ar fi suficiente ca să-mi furnizeze hârtia necesară...». În cursul unei reuniuni a notabilităților guvernământului declară, într-unul din acele nenumărate discursuri care constituiau pasiunea sa: «Vă spun foarte deschis, trebuie să terminăm într-un fel sau altul cu evreii... De aceea, în ceea ce-i privește, plec de la principiul că trebuie să dispară toți. Aceasta este necesar...» Și cu altă ocazie Hans Frank afirma sarcastic: «Și dacă? Se spune că în acest oraș au fost mii și mii de indieni cu picioare plate (evrei. – *J.F.*); acum nu se mai vede nici unul. Nu cumva ați fost răi cu ei?» Procesul-verbal al reuniunii consemnează după această parte a discursului: «Râsete în rândurile asistenței»”.

Aceste contradicții își aveau originea nu numai în caracterul sângeros imprimat de Hans Frank guvernării sale, ci mai ales în lipsa generală a unei concepții privind politica de urmat în țările din est. La început păru să prevaleze teoria unui „stat dosnic” polonez, care apoi a fost abandonată, o dată cu proiectul de elaborare a unui statut de protectorat. La fel s-au petrecut lucrurile și cu ideea, de altfel nebuloasă, a lui Frank despre un

„imperiu german multinațional”. Hitler evita cu grijă orice precizare, cu atât mai mult cu cât hotărâse, chiar de la început, să nu renunțe vreodată la aceste teritorii. Lui Frank și guvernământului său i se acordă titlul neprecis formulat juridic de „țară anexă a Reichului”[147], care, deși lăsa deschise toate posibilitățile, conferea funcțiilor guvernatorului general o anumită suveranitate. La început Hitler formulase astfel misiunea lui Frank: „Să-și asume administrarea teritoriilor cucerite la est, cu dispoziția de a considera aceste regiuni drept teatru de operații și țări cucerite și de a le exploata fără scrupule, urmărind transformarea, ca să ne exprimăm astfel, a structurilor politice, economice, sociale și culturale într-un morman de ruine”[148].

Frank își dădu seama destul de repede că asemenea principii prejudiciază interesele Reichului, mai ales în ceea ce privește furnizarea de produse agricole și de mână de lucru, în timp ce Hitler, prizonier al resentimentelor sale rasiste, cerea imposibilul: adică, el voia ca populația să fie exterminată și, în același timp, țara exploatată. De mai multe ori Frank a încercat să-l facă pe Hitler să asculte de glasul rațiunii, demonstrându-i că politica de provocări și umiliri față de poporul polonez ar trebui să fie înlocuită cu una mai grijulie pentru interesele Reichului. Dar führerul se făcea că nu aude. De atunci Frank începu să treacă cu prudență la contraatac, în ciuda politicii de teroare desfășurate de generalul SS Krüger. În haosul acesta provocat de concepții contradictorii se dovedi practic imposibil să se atingă un obiectiv bine precizat, în același timp, orice noțiune legată de conceptul de umanitate sau de rațiune dispăruseră. „Umanitatea – nota Frank în jurnalul său în iulie 1942, ca și cum cuvântul i s-ar fi impus – este un termen pe care uneori nici nu îndrăznești să-l mai folosești, ca și cum ar fi vorba de un concept devenit străin”.

În urma competențelor în continuă rivalitate și a instabilității de care dădea dovadă guvernământul general, autoritatea lui Hans Frank părea să fie, în vara anului 1942, serios compromisă. Atunci când, parcă pentru a umple paharul, i se reproșă guvernatorului general că ar fi îmbogățit, grație funcțiilor sale, pe unii membri ai familiei, el trebui să se supună unui „interogatoriu între camarazi”. Ca urmare, îi fură suprimate o bună parte din împuternicirile sale, măsură de care profită mai ales adversarul său: în calitatea sa de secretar de stat pentru problemele securității în guvernământul general, Krüger dobândi statutul de funcționar guvernamental. În același timp, titlul său de comisar al Reichului pentru consolidarea germanismului[149], care arăta că îndeplinește o misiune din

însărcinarea lui Himmler, îi conferea puteri supreme pentru realizarea vastului proiect de transfer al populațiilor germane și poloneze. Aceste rivalități tot mai fățișe au ajuns la apogeu în vara anului 1942, când Frank a rostit în patru universități discursuri care au provocat furia lui Hitler. Din ordinul personal al acestuia, guvernatorului i se interzise de atunci să mai vorbească în public, retrăgându-i-se în același timp toate funcțiile pe care le avea în partid. Îndepărtarea sa (pretinsă mai ales de Himmler și Bormann) părea să fie iminentă, până într-atâta încât SS-ul se preocupa deja să-i găsească un succesor. Goebbels nota în jurnalul său că Frank „nu se mai bucura pe lângă Hitler nici de cel mai mic prestigiu. I-am arătat foarte serios führerului că trebuie să-l îndepărteze pe Frank, sau să-i restituie autoritatea, pentru că în aceste condiții de criză este de neconceput să existe un guvernator general, adică practic un viceregele al Poloniei, care să nu se bucure de nici o autoritate”.

Spre surprinderea generală, Hitler se hotărî să-l elimine nu pe Frank, ci pe adversarul său Krüger, după ce unele transferuri de populație efectuate cu o asprime necruțătoare dezlănțuiseră un adevărat val de răzmerițe, stare despre care Frank declară; „Guvernământul general se află, ca să spunem așa, într-o stare excepțională permanentă”. Chiar și cercurile inițial dispuse să coopereze leal cu germanii luaseră acum o atitudine ostilă și, în măsura în care nu se raliaseră la o rezistență activă, nucleele acestea deveniră centrele de cristalizare a unui sentiment național temporar adormit. Ele s-au refugiat într-un gen de pasivitate mută, ignorând promisiunile care i se mai făceau națiunii polone, inclusiv semnele de aplicare a unei noi politici.

Cu succesorul lui Krüger, generalul SS Wilhelm Koppe, care până atunci îndeplinise funcția de șef al poliției și al SS-ului din Poznan, Hans Frank reuși să întrețină raporturi corecte. Dar diferendele se menținură în toate domeniile, pentru că erau de ordin structural, mai mult decât psihologic, astfel că, până la încheierea activității sale, guvernatorul general și-a oferit demisia de cel puțin paisprezece ori, fiindu-i întotdeauna refuzată. Față de alții el continua să se laude că este onorat de Hitler cu o încredere specială; în cursul unei reuniuni a membrilor guvernului, el afirmă că propunerile sale i-au adus „din partea führerului titlul onorific de mare specialist în problemele țărilor din est”. De fapt, ideile sale, marcate de pecetea unei imaginații bolnăvicioase, se distingeau prin această extraordinară absență a simțului realității care, către sfârșitul războiului, bântuia printre înalții funcționari ai celui de-al III-lea Reich de parcă ar fi

fost o epidemie. Se pare că Frank credea foarte serios că propagarea ideii Reichului va acționa asupra populației poloneze ca un impuls pentru reconciliere. În timp ce situația militară se înrăutățea pe zi ce trecea și frontul se apropia tot mai mult de frontierele guvernământului general, Frank vorbea despre o politică de „umanizare” și de „europenizare”, fără ca nici Hitler, nici populația poloneză să fi fost dispuși să accepte compromisuri, pe cât de imposibile de crezut, pe atât de nesincere. Domnia lui Frank luă sfârșit în toiul acestor visuri, străbătute de un ultim elan de entuziasm, în toiul rivalităților de competențe și al unor bruște explozii de dispreț față de oameni. La 18 august 1944, el informă Berlinul despre „prăbușirea totală a autorității sale”, propunând totodată dizolvarea guvernământului general. Într-unul din ultimele discursuri pronunțate la castelul din Cracovia, el evocă în fața auditoriului „organismele rasiste îmbătate de sânge, strălucind de sânge, care trebuie să fie menținute intacte, fără a se lăsa vreodată înăbușite”. Apoi își luă adio de la Cracovia, de la reședința regală care străjuiește de la înălțime cursul Vistulei, de la viceregatul său. În multe privințe, ora germanizării Răsăritului, de care vorbise nu de mult, se apropia de sfârșit...

La Nürnberg Hans Frank a declarat că obiectivul politicii sale a constat în „a salvgarda justiția fără a prejudicia necesitățile războiului”. El se simțea cu atât mai satisfăcut de asemenea contradicții cu cât ele păreau insolubile. Dar de fiecare dată când, în cursul existenței sale, rațiunea de stat sau interesele partidului nazist se aflau în conflict cu principiile justiției, el lua poziție împotriva acestora din urmă... Chiar dacă se referă adeseori la „stindardul dreptului” pe care l-ar fi ținut sus, aceasta n-are nici o importanță, căci altfel el n-ar fi făcut niciodată o carieră atât de strălucită (în pofida unor dezacorduri întâmplătoare) sub domnia unui om care ignora însăși noțiunea de drept și considera respectul față de justiție drept o „rușine”. Într-o zi Hitler îi spuse ironic: „Aici sunt eu cu baionetele mele, acolo sunteți dumneavoastră cu dreptul dumneavoastră. O să vedem noi care contează mai mult!” De aceea e greu de închipuit că, în ciuda tuturor ambițiilor, vanității sau dorinței de a-și etala meritele, Hans Frank mai avea motive să creadă că, sub stăpânirea lui Hitler, dreptul își va păstra cea mai infimă autoritate.

În ciuda grandilocvenței care se voia convingătoare, Hans Frank n-a avut niciodată convingeri, ci doar simple toane, stări trecătoare de extaz care, suscitate de diferite împrejurări, provocau efecte uneori diametral

opuse. Interogându-se într-o zi despre propriile sale rosturi în viață, el declara că „este mai rău să faci lucrurile pe jumătate decât complet. În aceasta constă adevărata nenorocire. Am vrut întotdeauna să aprob ideile lui Hitler, dar nu și metodele lui. Ar fi trebuit să spun nu și ideilor sale. Astfel am rămas prizonierul acestei contradicții”.

Dar, în definitiv, nu această singură contradicție i-a pricinuit pieirea, ci însăși structura contradictorie a personalității sale, care, lipsită de o temelie solidă, îl lăsa dezorientat în fața greșelilor și absurdității vieții sale.

Destinul, cu logica sa de fier, l-a dus acolo unde poate conduce un om servilismul, slăbiciunea și ipocrizia. Atunci când dobândea primele sale succese în calitate de apărător al echipelor naziste de bătăuși, unul din profesorii săi, bătrânul consilier von Calker, îl prevenise: „Dragul meu coleg, te rog, lasă-i pe oamenii aceștia! Nu au nici o valoare! Aceasta nu va duce la nimic bun! O politică ce începe printr-un proces criminal se termină la fel”.

Așa s-a și întâmplat. Zdruncinat și profund descumpănit, Hans Frank se văzu confruntat, în sala tribunalului, cu propriile sale mărturii despre sine însuși, documente ce înfățișau un om care, datorită slăbiciunii, se avânta într-o asprime inumană, datorită sărăciei spirituale – într-un extremism distructiv. Remușcările și dovezile manifeste ale unei priviri introspective merită, fără îndoială, să fie luate în considerație, dar alte numeroase simptome ne fac să ne gândim că această recunoaștere a responsabilităților n-a fost decât expresia unui sentiment trecător. În fond, adevărul nu-și poate găsi locul într-un asemenea caracter. În cursul interogatoriului la care l-a supus avocatul său în fața tribunalului, Hans Frank declara spontan: „Se va scurge un mileniu, dar învinuirile aduse Germaniei nu se vor șterge încă”[150].

Totuși, în ultima sa declarație, el își retrase această afirmație. Astfel până și cea din urmă luare de atitudine este contradictorie. Sfârșit cât se poate de caracteristic pentru acest personaj.

CAPITOLUL al VII-lea – BALDUR VON SCHIRACH și „misiunea tinerei generații”

Purtătorii oficiali de cuvânt ai nazismului pretindeau că reprezintă, dincolo de grupurile politice rivale, „misiunea tinerei generații” în raport cu lumea de ieri. Către sfârșitul celui de-al treilea deceniu, Gregor Strasser a scris în legătură cu acest subiect un articol al cărui titlu: „Bătrâni, cedați locurile!” dobândi curând valoarea unei lozinci. Goebbels stimula în același timp, cu ajutorul unor formule epatante, extremismul tineretului din marile orașe, iar Baldur von Schirach proclama: „Partidul național-socialist este partidul tineretului”[151].

Aceste cuvinte de ordine care se inspirau din conflictul generațiilor marcau stilul și conținutul agitației naziste. Regăsim aici ideea, acceptată fără nici o justificare, că tineretul constituie o valoare în sine, idee care se dezvolta simultan cu un dispreț sumar față de generațiile vârstnice. Pe planuri diferite, tineretul, stilul tineretului, mișcarea de tineret, apoi, sub o formă politică concretă, „mitul” popoarelor tinere sau ideologia privind problemele tineretului profesată de fascismul italian, al cărui imn – nu întâmplător – se intitula tocmai „Giovinezza”, nu sunt decât expresiile aceleiași stări, unice, de lucruri. Tineretul avea de partea sa speranțele și viitorul, „bătrânii” – moartea. Ca majoritatea lozincilor naziste, cele privind tineretul ofereau avantajele unui conținut neprecizat, care, în funcție de cerințele Cauzei, putea tot atât de bine să se preteze la o operație de defăimare, ca și de valorificare. Se declara, de pildă, că liberalismul, burghezia, parlamentarismul sau regimul democratic aparțin unei epoci depășite. Dimpotrivă, în numele tineretului, naziștii uzurpau în favoarea propriei lor cauze valori de ordin diferit: „«Faust», «Simfonia a IX-a» și voința lui Adolf Hitler sunt tinerețea eternă, asupra căreia scurgerea timpului nu are putere”, afirma Baldur von Schirach.

Cu toate că mitul tineretului a apărut încă la sfârșitul ultimului secol, el cunoaște un avânt hotărâtor în împrejurările primului război mondial. Într-o lucrare, intitulată semnificativ „Chemarea tinerilor”, Max Hildebert Böhm scria în 1919: „Noi vedem în război prăbușirea vechii generații și avântul tineretului”.

Modul în care nazismul a știut să folosească atunci curentul și să-l amplifice demonstrează o dată mai mult că avea darul de a exploata psihologia maselor, inclusiv valorile sentimentale care acționează asupra lor. El a știut să profite de aspirațiile proprii tineretului, cât și de speranțele nutrite față de el. În timp ce toate celelalte partide se inspirau din programele și stilul antebelic, partidul nazist reprezenta un partid fără trecut, ba chiar în opoziție cu trecutul. Lipsa sa de tradiții, refuzul său de a participa la coalițiile tradiționale au fost elemente care au contribuit, desigur, la crearea puterii de atracție asupra unei generații fără legături și punți în urma ei. De la început propaganda nazistă s-a adresat tineretului; lui i-au fost încredințate, folosind cu rafinament arta persuasiunii, sarcini și obiective, inclusiv acel „rol de pionier” care răspundea atât de bine însetatei dorințe de acțiune, cât și ambițiilor personale. Îmbinat cu conștiința, abil cultivată, a conflictului cu „vechea generație”, acest program plin de promisiuni a avut drept rezultat aducerea în rândurile partidului nazist a tineretului într-o proporție mare. Condițiile grele de existență în timpul războiului și în perioada postbelică, suferințele provocate de situația creată națiunii germane, interesul arzător pentru practicarea noilor forme comunitare, „organice” – interes trezit de camaraderia de pe front și de organizațiile de tineret, dar pe care partidele existente n-au știut să-l capteze în folosul lor –, dorința de a-și dovedi posibilitățile prin acțiune, tendințele antiburgheze, adeseori accentuate și de cele mai multe ori întemeiate pe conștiința apropierii unei „cotituri decisive”, – toate acestea adăugau noi argumente resentimentelor, larg răspândite, împotriva Republicii de la Weimar, acest „stat al bătrânilor”. Toți factorii aceștia, și încă mulți alții de aceeași esență, au adus în rândurile partidului nazist tineri, veniți mai ales din mediul burghez sau studențesc. Un cronicar contemporan conchidea: „La acest tineret, deznădejdea pe plan social, romantismul naționalist și conflictul dintre generații se unesc într-o combinație, se poate spune clasică”[152].

O asemenea apreciere nu privea de altminteri numai generația tânără care fusese prezentă pe front, ci tineretul de după război în general. Din ce în ce mai numeros, fanatic, gata să adopte cele mai nefaste poziții extremiste, el se considera mobilizat pentru realizarea obiectivelor naziste și, adeseori de la vârsta cea mai crudă, completa rândurile diferitelor formații ale partidului. Acest tip de tânăr „fanatic”, între 15 și 25 de ani, a existat într-adevăr. Se face simțită aici criza de creștere a unui tineret pe

care orice încercări de interpretare politică sau psihologică anevoie reușesc să-l convingă. Într-adevăr, de multă vreme acest tineret trăia și judeca în funcție de elemente iraționale; obiectivitatea făcea loc „introspecției”; dragostea față de trecut înlocuia receptivitatea față de realitate; societatea și civilizația nu inspirau decât aversiune. Astfel începu „retragerea în pădurile germane” cu mult înainte ca ideologia nazistă să-i fi arătat drumul. Coincidențe rămase neexplicate au deschis drumul capacității de seducție demagogică a nazismului chiar înainte ca urmările dezastruoase ale crizei generale să-i fi înlesnit avântul.

Acești factori și-au găsit expresia cea mai evidentă în „Jugendbewegung”[153], ca ilustrare a unui fenomen mult mai general. „Jugendbewegung” a pregătit condițiile propriei sale subminări de către nazism. SA-ul, și cu atât mai mult „Tineretul hitlerist” (HJ), precum și, într-un anumit sens, SS-ul au reprezentat în fond produsul final, depreciat până la nivelul concepțiilor fasciste, ca urmare a unui proces care de la începuturile sale prezentase un caracter pretotalitar. De la „Wandervogel”-ul[154] candid s-a ajuns mai întâi la „Bündische Jugend”[155], apoi, în virtutea unei anumite logici interioare (dar și datorită anumitor influențe exercitate de factorii externi), evoluția a dus până la formele create de nazism.

Pentru că, în ciuda pretențiilor sale revoluționare, „Wandervogel”-ul nu era în realitate decât o fugă, o evadare. Deși se dădea drept un curent al revoltei împotriva apatiei și stupidității societății burgheze, mișcarea ajungea în cele din urmă la resemnare. De aceea, dezamăgiți că n-au putut schimba lumea, tinerii se mulțumiră să o disprețuiască. Protestul împotriva societății îmbrăcă o formă unică – ruptura cu ea. Plăcerea de a drumeți prin țară[156], redescoperirea pământului natal[157] și a trecutului său se fărâmițară în manifestări solitare de satisfacție. „Wandervogel”-ul n-a elaborat teorii sociale, ci a lăsat doar simple mărturii despre efervescența tineretului, ale cărui reproșuri împotriva ordinii stabilite răspundeau doar unei nesatisfacții personale. Nimic mai mult! Tineretul acesta prefera realității din uzine, din centrele vitale ale societății sau laboratoarele științifice „ceea ce se ascundea după munte”[158]. Numeroase manifestări ale membrilor mișcării „Wandervogel” demonstrează incapacitatea acestui tineret de a se integra societății; era o expresie a indiferenței sale față de problemele politice, tehnice și sociale. Nu poți evita un anumit resentiment și enervare constatând că la începutul secolului al XX-lea o parte a tineretului intelectual se dedică cu pasiune resuscitării moravurilor strămoșești

perimate, adunării cântecelor pedestrașilor germani din secolul al XVI-lea sau revenirii de bunăvoie la un „primitivism" întemeiat pe considerații ideologice. Oscilând continuu între cultul eului, care trăda predilecția spre narcisism, și elanurile extatice provocate de dimensiunile cosmice, această generație uita să se preocupe de probleme mult mai apropiate și mai stringente. Chiar și atunci când, noaptea, în jurul focului de tabără, tinerii „se aplecau asupra problemelor actuale", ei făceau în fond o nouă încercare de a se sustrage realității. „Wandervogel"-ul n-a reușit nici măcar să definească în propria sa sferă de preocupări o viziune socială opusă lumii vârstnicilor. Critica societății burgheze lăsa neatinsă structura ei fundamentală, ea nu urmărea decât posibilitatea de a se integra într-o atmosferă romantică. Acest tineret protesta în fond împotriva minciunilor vechii generații, pentru că, în pofida aspirațiilor sale spre un „adevăr intrinsec", nu voia decât dreptul de a-și avea propriile sale iluzii... Dar toate aceste calități purtau în bună măsură amprenta narcisismului, și pentru că nu se integrau într-un sistem obiectiv de valori, ele riscau să fie folosite în scopuri condamnabile. „Jugendbewegung" a creat modelul unui tânăr ciudat de retrograd, care își ascundea cu dificultate confuzia provocată de o lume de care se ținuse vreme îndelungată departe.

Primul război mondial a accentuat și mai mult tendințele tineretului încadrat în „Wandervogel". Experiența luptei pentru existență nu s-a dovedit a fi suficient de profundă pentru a-i ajuta să descopere sensul realității, după cum n-au reușit în mai mare măsură nici revoluția și începuturile unei vieți democratice. Nici unul din aceste evenimente n-a izbutit să le trezească interesul pentru problemele politice, cărora, exigenți, le pretindeau cronologic: „mai întâi un om nou, apoi un stat nou", după cum suna una din acele formule atât de răspândite, în care rezolvarea ideală a responsabilității „interne" ascundea dorința de a se sustrage exigențelor realității. Din cei 15000 de „Feldwandervögel" care au fost pe front, numai o treime s-a mai întors din război, iar procentajul relativ ridicat al pierderilor n-a făcut decât să adâncească o stare de spirit care elogia ca virtuți supreme obligația dezinteresată, devotamentul și sacrificiul suprem. Nici vechii ostilități față de civilizație nu părea să i se pretindă vreo schimbare, ba, dimpotrivă, după război ea se manifestă cu o violență sporită, căpătând – sub influența amărăciunii naționale – o nouă coloratură. Acum nu se mai manifesta doar împotriva orașului, a obiectivizării existenței și a rafinamentului excesiv al vieții citadine, ci și împotriva

aliaților, reprezentanții unui „Occident superficial”, împotriva unei democrații care-i fusese impusă Germaniei, împotriva parlamentarismului și, în fine, împotriva politicianismului partidelor, racile ale acestei civilizații. Asemenea teorii și altele – nu puține la număr – de același gen, înălțate pe un eșafodaj de resentimente, confirmau completa necunoaștere a realității; ne aflam deopotrivă în fața unui anumit narcisism și a unei mitologii politice oarecum simpliste. Dorința de a sluji și de a se încadra, cultul „führerului” și al comunității, mitul camaraderiei, cultivarea vechilor obiceiuri, socialismul corporatist, o concepție mistică a noțiunii de popor – iată care erau subiectele discuțiilor pasionate ai căror purtători de cuvânt țineau să rămână în afara realității.

Conjunctura politică fiind schimbată, evoluția postbelică se dovedi infinit mai periculoasă; „Jugendbewegung” adoptă într-adevăr forma organizatorică a lui „Bündische Jugend”, ceea ce, practic, însemna o organizație de masă care curând contă pe sute de mii de membri, al căror refuz de a-și asuma răspunderi politice lipsea viața publică de energiile ce i-ar fi fost atât de necesare. Mai mult încă decât statul german antebelic, republica avea nevoie de sprijinul politic activ al cetățenilor. În timp ce structurile organizatorice autoritare ale imperiului german nu aveau să se resimtă din cauza „manifestărilor de nemulțumire” ale unei minorități (pe deasupra foarte restrânse), „republica, mult mai șubredă, se găsea – prin refuzul cetățenilor de a o sluji – grav handicapată”. Modul brutal în care numeroși reprezentanți ai organizației „Bündische Jugend” interveneau în discuțiile publice, preconizând soluții menite „să țină seama în sfera politicii de criterii eroice” sau deplângând contemporaneitatea, deoarece neglijează „lupta pentru ceea ce este etern în om”, această luptă pe care germanul trebuia să o ducă între „moarte și diavol”, pretențiile lor la un „stat al tineretului” sau la „victoria spiritului juvenil asupra partidelor”, – toate aceste manifestări erau la fel de sterile sub raportul eficienței. Ele nu erau decât expresia aceluiași refuz de a-și asuma răspunderi de ordin politic, întemeiat pe îngâmfare și pe lipsa de maturitate socială. Declamatorii și fantasmagorice, profesiunile acestea de credință sufereau din pricina lipsei lor de realism.

Pentru organizațiile – „Bünde” – înseși, încercările de a rămâne în afara vieții publice deveniră din ce în ce mai dificile, iar toate jurămintele laolaltă nu puteau împiedica pătrunderea, măcar a ecoului, conflictelor politice până în aceste grupe care se retrăseseră, intimidate, în propria lor

lume. Dovada am avut-o în fărâmițarea crescândă a mișcării, proces care reflectă fidel confuzia pe plan strict politic. Cu toate că organizațiile rămâneau tot atât de strâns atașate de principiul apolitismului, fărâmițarea lor era inspirată de orientările cele mai diverse – liberale, socialiste, naționaliste, pacifiste, creștine, rasiste sau cosmopolite; întotdeauna pe lângă rivalitățile personale acționa, ca un factor esențial, refuzul de a conlucra cu statul, atât pe plan politic, cât și social.

Afară de aceasta, grupele aparținând organizației „Bündische Jugend" aveau ca trăsătură structurală comună o relativă rigiditate, care contrasta cu organizarea destul de dezlânată și individualistă a federației provenite din „Wandervogel". Noile organizații atestau influența exercitată de generația frontului, tot așa cum noul climat se caracteriza printr-o militarizare brutală. Exemplul care merita să fie urmat era soldatul; structura comandamentului militar era modelul schemei organizatorice, iar dacă tineretul dinainte de război drumețea vesel, „Bündische Jugend" mărșăluia în cadență. Ideea sa despre „viața de soldat" nu provenea din experiența dobândită în război, ci din imagini pe cât de false, pe atât de glorioase; nu din murdărie, scârbă și frica de moarte, ci din mitul soldatului din tranșee, cu ajutorul căruia vechile generații căutau să compenseze conștiința înfrângerii. Se practica, de asemenea la modul hiperbolic, cultul acelui dispreț idealist pentru viață pe care „Wandervogel"-ul încercase deja să-l instaureze, al acelui romantism al câmpului de luptă și al „hecatombelor de victime", al transfigurării tuturor formelor de ucidere. Moartea violentă, ridicată la rangul de valoare estetică, își afla apogeul în beția marilor catastrofe. Domnea o atmosferă vecină cu groaza față de nibelungi și ultimii goți, față de aventurierii din evul mediu. Toate tendințele acestea nu erau numai expresia unui cult al eroilor inspirat din istorie, ci și manifestări ale unei vechi tradiții înrădăcinate a pedagogiei germane de a-și pregăti elevii mai curând pentru moarte decât pentru viață. În acest amestec de metafizică vulgarizată, de salvgardare a Eului și de spirit pseudomilitar, rareori esența organizației „Bündische Jugend" și-a găsit o expresie mai potrivită decât aceea a devizei formulate de una din grupările ei: „Dumnezeu, eu și armele, iată sfânta treime germană".

Totuși trebuie să-i aducem acestui tablou câteva retușuri, deoarece evoluția tineretului n-a fost atât de perfect rectilinie, pe cât reiese din citirea acestor reflecții (pe care limitele studiului nu ne permit să le mai dezvoltăm). Între „freideutsche Gruppen", care în general tolerau statul

republican, și adversarii lor rasiști, însuflețiți de sentimente pangermaniste și antisemite, erau fără doar și poate mari deosebiri. Dar ceea ce imprima acestor „Bünde” caracterul lor esențial erau mai puțin nuanțele, cât concepția complet falsă a realității. Așadar, tineretul, indiferent de orientarea sa, era incapabil să facă față, pe plan intelectual și moral, tulburărilor profunde ale acestei epoci, mai ales puternicei crize care a marcat sfârșitul celui de-al treilea deceniu. În pofida divergențelor semnalate, aceste grupe au rămas în contact cu elementele de dreapta, cel puțin pe terenul ideologiei, spre marele avantaj al mișcării hitleriste, care înainta spre cucerirea puterii. Și chiar dacă în acest stadiu nu s-a produs încă o contopire cel puțin pentru o parte din aceste grupe, aceasta s-a întâmplat numai pentru că ele erau dornice mai mult decât oricând să-și mențină autonomia, deși nu mai reușeau să-și precizeze într-un chip convingător ostilitatea față de nazism. De aceea Tineretul hitlerist, care progresa rapid, n-a dobândit cele mai mari succese în rândurile lui „Bündische Jugend”, ci în acelea ale tinerilor care până atunci fie că fuseseră excluși, fie că fuseseră ținuți departe de activitatea din organizațiile „Bünde”. După o lungă stagnare, Tineretul hitlerist număra la sfârșitul anului 1932 aproape 110000 de membri. Fără să-și dea seama că apolitismul lor constituia în fapt o opțiune politica, organizațiile Bünde continuau să-și mențină principiul abținerii în acest domeniu. În numărul său din 2 ianuarie 1933, organul oficial al lui „Deutsche Freischar” nu făcea încă nici un fel de comentariu asupra situației politice concrete.

Era deci inevitabil ca după 30 ianuarie 1933, organizațiile „Bünde” să devină victimele valului general de unificare. Alinierea spontană, conform noilor cerințe, de care a făcut dovadă curând „Bündische Jugend” și-a găsit explicația în mai mare măsură decât în oportunism și renunțare în această naivitate politică, pe care o prezenta, nu fără pretenții, ca pe o trăsătură proprie. Doar câteva elemente izolate sau mici grupe au trecut hotărât în rândurile opoziției; unii nu și-au ascuns ostilitatea, dar ceea ce îi irita era mai puțin al III-lea Reich și conducătorii săi, cât faptul că regimul pusese mâna pe organizațiile „Bünde”, suprimându-le autonomia. La începutul lunii aprilie, Obergebietsführer Nabersberg, însoțit de cincizeci de membri ai Tineretului hitlerist, punând stăpânire prin forță pe imobilul unde își avea sediul „Comitetul național al asociațiilor de tineret german”, a dat semnalul eliminării necruțătoare a tuturor grupurilor, inclusiv a celor de orientare rasistă. Curând, ceea ce fusese denumit „Jugendbewegung” își încetă oficial

existența. Tineretul hitlerist numără în curând în rândurile sale milioane de membri, veniți din toate direcțiile; el primi ca misiune sarcina de a deveni „cel mai important factor educativ al regimului național-socialist, datoria sa constând în a exercita asupra tineretului o influență atotcuprinzătoare”.

La 17 iunie 1933, Baldur von Schirach, pe atunci în vârstă de 26 de ani, fu numit „Jugendführer des Deutschen Reiches”[159] și însărcinat cu aplicarea programului nazist pentru tineret. Schirach nu provenea din Tineretul hitlerist în înțelesul strict al cuvântului. Dar, în calitatea sa de președinte al Uniunii studenților germani naziști, reușise să atragă de partea hitlerismului numeroși tineri din universități. Își câștigase deci merite în slujba regimului, ceea ce i-a adus în 1931 promovarea de către Hitler în funcția de „Reichsjugendführer der NSDAP”. Depășit curând de nenumărate sarcini administrative, el și-a întrerupt studiile. Baldur von Schirach făcea tot posibilul pentru a adopta atitudinea ce i se cerea, inclusiv modelul de impetuozitate brutală al tinerilor hitleriști. Fără îndoială, conștiința acestei nepotriviri i-a falsificat întreaga personalitate, conferind comportării sale o alură falsă și artificială. Ținuta emfatică, precum și aroganța care i s-au reproșat nu erau decât consecința acestei atitudini forțate. Chiar și manifestările lui de camaraderie păreau pretențioase, de o afabilitate prea căutată. În rândurile Tineretului hitlerist, Baldur von Schirach se bucura de un anumit prestigiu, dar, mai ales pe treptele de jos, n-a fost niciodată popular. Era considerat ca un „literat”, și aprecierea generală, mai curând peiorativă, era oarecum îmblânzită doar datorită funcțiilor sale înalte. Nici discursurile sale nu reușeau să entuziasmeze ascultătorii. Deși pline de exaltare, erau lipsite de căldură: „un amestec de discurs profesoral și de poezie lirică”.

Baldur von Schirach provenea dintr-o familie de ofițeri, cu preocupări în domeniile artei și culturii. Părinții săi se născuseră în Statele Unite ale Americii. Tatăl a servit ca ofițer activ în Germania; în 1908 și-a dat demisia pentru a putea prelua la Weimar conducerea Teatrului Curții, viitorul Teatru Național. Îndepărtat din funcție în cursul revoluției din 1918, el a încercat un resentiment pe care-l regăsim aproape la întregul grup de colaboratori inițiali ai lui Hitler; cauzele de ordin național se amestecau aici cu complexul declasării sociale. Așa se face că în prima jumătate a celui de-al treilea deceniu ajunge personal în contact cu Hitler. La sfatul lui Hitler, tânărul Baldur, pe atunci în vârstă de 18 ani, pleacă pentru a-și face studiile la München, unde a devenit „unul din partizanii săi cei mai fideli”.

Evocând amintirile anilor din tinerețe petrecuți la Weimar, Baldur von Schirach a declarat la Nürnberg că ceea ce a exercitat o influență determinantă asupra evoluției sale a fost, înainte de toate, „strălucirea clasicismului, ca și a postclasicismului școlii de la Weimar”. În fapt el a fost influențat în chip hotărâtor de un romantism denaturat, mult mai aproape de germanul care-l admiră pe Rembrandt, pe Paul de Lagarde sau pe Nietzsche în viziunea Elisabetei Förster, decât al aceluia al lui E.T.A. Hoffmann, Tieck sau Heinrich Heine. Caracteristicile perioadei clasice: ordinea, rațiunea și umanismul îi erau complet străine (ca, de altfel, mai tuturor tinerilor din generația postbelică – dezechilibrați, nevrozați, înclinați spre introspecție), și cultura clasică de la Weimar i-a adus mai curând sentimentalismul deșert al mândriei naționale decât stăpânire de sine și autodisciplină. Henriette von Schirach, fosta lui soție, a reînviat în memoriile ei viața cercurilor studențești müncheneze, care se întruneau regulat pentru a face lecturi. Sub portretul lui Napoleon se recitau poemele lui Stefan George, se discuta poezia lui Talhoff „Totenmahl”, la lumina lumânărilor se declama „Cornette” și se cita din Ernst Jünger. Alegerea lor caracteriza în modul cel mai izbitor spiritul grupului, mai ales dacă adăugăm și operele care, după mărturia personală a lui von Schirach, au exercitat asupra lui o „influență dintre cele mai durabile”: „Bazele secolului al XX-lea” de Houston St. Chamberlain, scrierile lui Adolf Bartels, un autor rasist și antisemit, „Evreul internațional” de Henry Ford și, în fine, „*Mein Kampf*” de Hitler[{160}]. Poemele lui Baldur von Schirach, care, după părerea dramaturgului nazist Rainer Schlösser, inaugurează „anul I al poeziei național-socialiste”, poartă amprenta acestor modele. În numele generației care a fost prea fragedă pentru a fi făcut războiul în tranșee, Baldur von Schirach scria: „Noi vrem să afirmăm sensul profund al existenței noastre: pe noi războiul ne-a ocrotit în vederea războiului”. Sacrificii, eroi căzuți pe câmpul de onoare, morminte, giulgiuri, monumente funerare de marmură, „sărbători de front”, iată vocabularul esențial al poemelor; și, cu unele variante, regăsim mereu aceleași idei. Un procedeu atât de fals nu putea produce decât o emoție exclusiv literară, după cum euforia premergătoare catastrofei nu există decât pe hârtie. Totuși literatura aceasta nu întârzie să capete în viață o formă concretă. De aici au provenit acele formule care au slujit drept model pentru educația Tineretului hitlerist.

Tineretul hitlerist deveni baza unui sistem de preluare și îndoctrinare a persoanei umane.

„Acest tineret – avea să declare Hitler în 1938, nu fără un anumit cinism – nu învață nimic altceva decât să gândească asemenea unui german și să acționeze asemenea unui german. La 10 ani copiii intră în organizația noastră și adeseori este pentru prima dată că respiră un aer curat; patru ani mai târziu trec din „Jungvolk” în HJ; aici îi mai ținem patru ani. În sfârșit, în loc să-i redăm vechilor apărători ai claselor și castelelor, noi îi promovăm imediat în partid, în Frontul muncii, în SA sau SS, în NSKK etc. Dacă după un an și jumătate sau doi ei n-au devenit încă național-socialiști 100%, îi trimitem să îndeplinească un stagiu de șase-șapte luni în Serviciul muncii, unde se vor instrui sub semnul hârlețului german. Iar dacă după șase sau șapte luni se mai regăsesc la ei semne ale existenței conștiinței de clasă sau ale trufiei de castă, armata se va ocupa de ei timp de doi ani; când revin după doi, trei sau patru ani, ne ocupăm din nou de ei, pentru ca nu cumva să recidiveze; în acest scop îi luăm imediat în SA sau SS etc., și niciodată nu-și mai recapătă libertatea. Și dacă cineva îmi spune că se vor găsi întotdeauna câte unii neconvinși, atunci îi răspund: național-socialismul nu se află la sfârșitul, ci la începutul zilelor sale”[161].

Sistemul de rechiziționare completă a acestor ființe a fost cu grijă pus la punct. Drumul educării unui tineret subordonat statului nazist s-a deschis în faza inițială a cuceririi puterii cu eliminarea lui „Bündische Jugend” și a continuat apoi cu promulgarea de către Hitler a decretului din 17 iunie 1933, prin care Schirach era însărcinat cu controlul general al organizațiilor de tineret. Ritmul de creștere a HJ-ului nu se explică doar prin constrângere și metodele cunoscute de presiune psihologică. Apelul lansat tineretului de către atotputernicul aparat de stat a contribuit, desigur, la succesul operației, și majoritatea tinerilor au urmat noua orientare fără mari dificultăți, deoarece mișcarea de tineret creată de „Bündische Jugend” se asemăna atât de mult cu noile forme, încât numai în foarte rare împrejurări noua orientare impusă apărea ca o ruptură față de trecut. Hitler proclamase la toate treptele principiul „revoluției progresive”. Iată de ce Reichsjugendführerul s-a străduit să asigure o tranziție lină. Structura, modul de a acționa și principiul autoritar în vigoare în HJ, la fel ca drumeția, taberele, uniformele sau seratele prietenești, aduceau toate aminte de „Bündische Jugend”. HJ-ul a putut să preia pe seama sa, fără nici o schimbare, cântecele, ritualul și un anumit cadru ideologic, chiar dacă ulterior le-a adaptat progresiv propriilor sale obiective.

Legea de organizare a HJ-ului, datată 1 decembrie 1936, n-a făcut decât să ofere temeiul legal unei evoluții de mult încheiate. Totuși, pe plan juridic, ea a deschis drum unor ordonanțe – două la număr – promulgate ulterior; în virtutea lor serviciul în HJ era asimilat atât cu cel prestat în Serviciul muncii, cât și cu cel militar. „Lupta pentru unitatea tineretului s-a terminat”, declara Baldur von Schirach la 1 decembrie 1936. El exprima speranța „de a apropia și de a câștiga pentru cauză (adică pentru nazism)” tineretul care urma să intre în rândurile HJ-ului, și mai ales pe acela provenind din cele câteva mișcări de tineret catolic care reușiseră să supraviețuiască în ciuda celor mai teribile vexațiuni. În cursul unei a doua alocuțiuni, rostită în seara aceleiași zile, adresându-se de data aceasta părinților, Reichsjugendführerul își completa declarațiile privind „campania severă și necruțătoare desfășurată în vederea făuririi unității tineretului” printr-un apel direct și deschis la practicarea oportunismului politic: „Fiecare Pimpf[162] – spuse el – poartă în raniță bastonul de mareșal al tineretului. Porțile statului îi sunt de asemenea larg deschise. Acela care din cea mai fragedă copilărie își îndeplinește cu fidelitate obligațiile față de Germania lui Adolf Hitler nu are de ce să-și facă griji pentru viitorul său”[163].

Asemenea calcule, ca și teama de altfel, au îndreptat fără îndoială un mare număr de tineri către HJ. Adeseori părinții, preocupați de viitorul copiilor lor, îi îndemnau ei înșiși să o facă. Dar au fost numeroși și aceia care au făcut-o sub influența autorității unor șefi pricepuți fie în a trezi încrederea tinerilor ascultători, fie în a-i ademeni cu utopii. La Nürnberg, Baldur von Schirach a declarat în mai multe rânduri că scopul său a fost să creeze „în cadrul statului un stat al tineretului”. Hitler însuși spunea: „Tineretul trebuie să fie condus de tineret”. Asemenea afirmații declarative n-au putut ascunde niciodată realitatea: rareori un tineret a fost mai puțin liber ca acesta. Integrarea organizației HJ în aparatul partidului nazist a însemnat, implicit, dependența ei deplină față de conducătorii regimului; de aceea Schirach numea HJ-ul „sectorul de tineret al partidului național-socialist”. Conducătorii celui de-al III-lea Reich nu-și ascundeau intențiile de a-l folosi ca un „material” destinat înfăptuirii planurilor lor de viitor. Lipsit complet de o adevărată educație politică, tineretul era incapabil să discearnă motivele reale care determinau măsurile adoptate de stat, incapabil să-și elaboreze un punct de vedere.

Îndoctrinarea practică și ideologică a tineretului urmărea satisfacerea tendințelor de dominație ale regimului. Anul 1935 a fost un an de „antrenament”, lozinca manifestând de altfel curând tendințe inflaționiste. Se vorbea de antrenamente fizice, militare, intelectuale, profesionale, rasiale și chiar de gospodărie (în cadrul BDM-ului[164]). În același timp erau sistematic discreditate rațiunea, științele și inteligența, asociată de preferință cu noțiunea de „lașitate”. „Noi vrem să ajungem în câțiva ani – spunea în cadrul unei conferințe Obergebietsführer dr. Hellmuth Stellrecht – în situația ca un tânăr german să știe să mânuiască o carabină cu aceeași siguranță cu care folosește un stilou. Este foarte semnificativ pentru o națiune dacă tineretul ei consacră, de-a lungul anilor, mai multe ore zilnic pentru caligrafie și ortografie, dar nici măcar o singură oră pentru exerciții de tir. Liberalismul a înscris deasupra intrărilor în școli: «știința este putere». Dar războiul și situația postbelică ne-au învățat că puterea unui popor se întemeiază în cele din urmă pe armele sale și pe acei care le știu mânui”[165]. Dintr-un raport publicat în 1943 de Arthur Axmann, succesorul lui von Schirach în funcția de Reichsjugendführer, rezultă că „30700 de membri ai organizației HJ dobândiseră instrucția necesară unor trăgători de elită, 1500000 participau regulat la trageri. La începutul anului 1939 între înaltul comandament al Wehrmachtului și Reichsjugendführung s-a stabilit un acord în vederea antrenării tuturor conducătorilor în toate domeniile apărării. Antrenamentele urmau să se desfășoare în tabere speciale... În timp ce întreg tineretul de sex masculin se antrena la tir și făcea exerciții pe teren, au fost create unități speciale care permiteau extinderea pregătirii militare a HJ-ului. Astfel, în 1938 marina HJ-ului cuprindea 50000 de tineri, HJ-ul motorizat avea 90000 de tineri, aviația 74000, grupele care studiau construcția de aeromodele cuprindeau 73000 de tineri, iar serviciile de transmisiuni 29000”[166].

Programul era completat cu „antrenamentul ideologic”. După afirmația lui Hitler, el avea ca scop „să educe această rasă neatinsă de corupție... care revenea de la sine la instinctele ei primitive”. Cele două elemente componente esențiale erau ideea de rasă și cea de luptă. Ele însoțeau și patronau evoluția conștiinței umane din cea mai fragedă copilărie. La vârsta la care tinerilor „le place să se joace de-a Robinson Crusoe”, Federația corpului didactic nazist indica folosirea povestirilor despre război și opere inspirându-se din ideologia HJ-ului. Tineretul, afirmau instrucțiunile, „trebuie să ia de la început în considerație epoca în care nu i se cere numai

să acționeze, ci să și moară”. „Dumnezeu este luptă, iar lupta este sângele nostru, iată pentru ce suntem noi născuți”, cânta HJ-ul. Se spune că Germaniei nu-i lipsesc „sisteme filozofice, gramatici deosebit de bune și poeme frumoase”. „Dar în ceea ce privește Danzig, Viena sau Saar, Eupen și Malmedy, noi suntem în clipa de față cu adevărat săraci”. Linia politică inaugurată în 1933 era încă reținută în enumerarea obiectivelor de politică externă, deși în spatele acestora se aflau, chiar de la început, proiecte de politică externă mult mai ambițioase. Programul educativ al celui de-al III-lea Reich trebuia, nici mai mult, nici mai puțin, să călească „o rasă aptă pentru ultimele și cele mai serioase hotărâri ale lumii”; Hitler afirma:

„Pedagogia mea este severă. Orice slăbiciune trebuie eliminată fără cruțare. În ale mele „Ordensburgen”[167] va crește un tineret care va înspăimânta lumea. Eu vreau un tineret brutal, dominator, neînfricat și crud. Tineretul trebuie să posede toate aceste calități. Trebuie să suporte durerile, să nu aibă nici o slăbiciune sau sensibilitate. În ochii lui trebuie să strălucească splendoarea fiarei libere... Atunci voi putea crea o nouă ordine”.

Astfel de declarații timpurii ale lui Hitler conțin o doză bună de „literatură”. Fiara de pradă liberă nu era în realitate decât un animal domestic, dresat să reacționeze conform dorințelor stăpânilor. Ceea ce se cerea tineretului era să se comporte întotdeauna în limitele bine stabilite, să dovedească o înțelegere perfectă a dispozițiilor primite. Pe scurt, să fie înainte de toate un executant perfect. Pentru a-i menține pe elevi în cadrul obiectivelor fixate de regim, educatorii se fereau în chip sistematic să dezvolte la ei spiritul de inițiativă și simțul de răspundere. „Credința în imposibil” pe care, după o afirmație a lui Baldur von Schirach, trebuia s-o dobândească tineretul se restrângea pur și simplu la dorința ca, la nevoie, să fie gata să execute cu credință și ordine care par irealizabile...

Războiul a permis verificarea acestor metode educative. Generația educată în spiritul acestor principii s-a dovedit capabilă să realizeze isprăvi care n-au reușit să ascundă sărăcia morală a celor ce le săvârșiseră. Baldur von Schirach a plecat personal pe frontul occidental la începutul anului 1940, considerat de el anul în care fiecare „trebuie să dea examen”. În iulie a fost chemat la marele cartier general al führerului și numit gauleiter al Vienei. Era oare aceasta un fel de punere în disponibilitate? Sau poate că Viena, cu influența ei, proprie unui oraș încă relativ liberal și deschis lumii, a generat în același timp în spiritul lui Baldur von Schirach primele îndoieli

asupra propriului său drum parcurs până atunci. Fapt este că de atunci el s-a îndepărtat tot mai mult de führer. Încă înainte primise cu scepticism hotărârea lui Hitler de a declanșa războiul. Originea sa „americană” și politica culturală prea puțin ortodoxă, aplicată de el la Viena în calitate de gauleiter, l-au îndepărtat și mai mult. La începutul anului 1943 Hitler îi declara lui Göring că resimte față de Schirach „o anumită neîncredere”. Când, în aceeași perioadă, Reichsjugendführerul organiză la Viena o expoziție, Hitler îi reproșă lui Schirach că „a luat conducerea opoziției culturale în Germania”. În realitate, această manifestare de proastă dispoziție nu viza nici activitatea reală, nici măcar intențiile lui Schirach. Nu-i mai puțin adevărat că peste câteva săptămâni, în cursul unei vizite la Berghof, Schirach a încercat să-l influențeze pe Hitler în direcția unei politici mai moderate față de populațiile ruse; iar cu ajutorul soției sale l-a făcut atent pe führer și asupra condițiilor barbare în care se desfășura deportarea evreilor. Unicul rezultat al intervențiilor a fost o discuție, în urma căreia conducătorul tineretului și soția sa și-au grăbit plecarea la Viena. De atunci Schirach s-a găsit izolat. Ulterior, el ar fi afirmat în repetate rânduri că a avut suficiente motive pentru a se teme să nu fie arestat și deferit tribunalului poporului. Fără îndoială că nu trebuie de loc ignorată tendința de a dramatiza tot ceea ce-l privește. Un lucru este însă cert: după discuția aprinsă de la Berghof încetase să mai conteze din punct de vedere politic. Evita tot mai mult manifestațiile oficiale, de frică, dar și din cauza jenei pe care i-a generat-o realitatea războiului, demascându-i pe deplin iluziile. Totuși nu spunea nimic.

Apărătorul lui von Schirach a subliniat la Nürnberg, în pledoaria lui finală, că mâinile clientului său n-au fost pătate de sânge. Afirmația poate fi valabilă doar în sens strict juridic, ea nu ține însă seama de faptele care definesc persoana și cariera sa. Baldur von Schirach reprezenta un tip caracteristic, în orice caz o stare de spirit larg răspândită. Credem că studiul de față a reușit oarecum să demonstreze, cu tot cadrul său limitat, cât de răspândită era.

CAPITOLUL al VIII-lea – GENERALUL VON X Atitudinea și rolul corpului ofițeresc în cel de-al III-lea Reich

„Ah, vedeți dumneavoastră,
am devenit niște ticăloși...”
Wilhelm Keitel

La 30 ianuarie 1933, generalul von X, pe atunci la începutul carierei sale, se afla împreună cu locotenentul conte von Stauffenberg în fruntea mulțimii entuziaste, care își manifesta frenetic, pe străzile Bambergului, adeziunea la instalarea lui Hitler în funcția de cancelar al Reichului. Câteva săptămâni mai târziu, în cursul renumitei zile de la Potsdam, el se lăsă de bunăvoie convins de spectacolul reconcilierii. El a jucat un rol în reprimarea „puciului lui Röhm”, iar către mijlocul deceniului al patrulea s-a consacrat punerii pe picioare a unor divizii, acțiune care a purtat pecetea energiei și înaltei sale competente, până când anul 1938 l-a trezit din siguranța sa de sine iluzorie. El conspirase și, asemenea lui Brauchitsch și altor câtorva, acceptase avantaje personale. În el se îmbina orbirea entuziastă a lui von Blomberg și simțul datoriei al lui Beck, competența limitată a lui Manstein și serviabilitatea lipsită de demnitate a lui Keitel. Era, după cum se spusese despre generalul-maior Oster, un „om bun ca pâinea caldă” și totuși un „general dat dracului”. Numeroasele opinii care-l acuză pe el, „ofițerul prusac și german”, în fața tribunalului istoriei ignorează realitatea raporturilor dintre Hitler și generalii săi, în măsura în care nu țin seama de complexitatea situațiilor. Într-adevăr, nici la începutul, nici la apogeul regimului hitlerist n-a existat *ofițerul* german, după cum n-a existat – ca o entitate omogenă – *corpul* ofițeresc german. General-colonelul Ludwig Beck nu reprezenta pe nimeni, nici pe plan uman, nici pe plan moral; situația era identică și la polul opus, unde se situau Keitel, Burgdorf sau Jodl. Un singur lucru este indubitabil: efectul dezastruos al amorsei pe care Hitler o declanșă în păturile cele mai adânci ale blocului social alcătuit de corpul ofițeresc i-a prefăcut pe toți în învinși; faptul că ulterior au adoptat atitudini diferite, ba chiar opuse, demonstrează pe viu falimentul unei structuri sociale care-și păstrase până atunci cu gelozie coeziunea sa internă și externă.

Sciziunea castei militare devenise vizibilă încă înainte de 1933, desfăşurându-se în paralel cu ascensiunea mişcării naziste şi începuse prin dezbinarea generaţiilor. Generalul von Seeckt, care a reuşit să împiedice conturarea unor grupuri opuse în rândul corpului ofiţeresc (mişcare virtual declanşată imediat după primul război mondial), atât prin autoritatea, cât şi prin politica sa de cadre riguros trasată, a constrâns Reichswehrul să-şi salveze coeziunea internă. După retragerea sa din activitate însă se manifestă, spre sfârşitul deceniului al treilea, un proces evolutiv în sens contrar. O expresie neaşteptată şi aproape dramatică a noii situaţii s-a dovedit a fi procesul de la Ulm al ofiţerilor Reichswehrului, inclusiv reacţiile, uneori vădit divergente, suscitate în rândurile corpului ofiţeresc de împrejurările în care se desfăşura procesul. Cu acest prilej se vădi că, mai cu seamă printre ofiţerii mai tineri, numărul adepţilor partidului nazist nu era neglijabil. Opţiunea în favoarea acestei mişcări atât de „active” n-a fost determinată numai de motive naţionaliste şi de nemulţumirea pe care le-o provoca aşa-zisa slăbiciune şi „pasivitate” a autorităţilor republicane; ea îşi avea cel puţin în aceeaşi măsură originea în resentimentele acelora care, o dată cu reducerea efectivelor militare ale armatei germane la 100000 de oameni, se vedeau condamnaţi pe viaţă la o „carieră de rangul doi”. Dimpotrivă, o parte din vechea generaţie se arăta reticentă, iar alta vădit ostilă avântului luat de mişcarea nazistă. Numai o minoritate a adoptat această atitudine, din fidelitate faţă de convingerile sale republicane. Dar marea majoritate, al cărei comportament o legase definitiv – afectiv şi sub impulsul tendinţelor de restaurare – de imperiu, era, dimpotrivă, animată de ostilitate faţă de manierele grosolane şi huliganice care, şi pe plan politic, n-aveau nimic de-a face cu practica onoarei ofiţereşti. Totuşi, o perioadă îndelungată, ostilitatea generală faţă de Republica de la Weimar a ascuns fisurile dintre generaţiile castei ofiţereşti. Reichswehrul a slujit până la urmă republica, dar lealitatea manifestată era vădit silnică. Cel care s-a opus din răsputeri oricăror tentative de reconciliere cu republica a fost tocmai von Seeckt. Răceala şi caracterul strict oficial al relaţiilor cu conducătorii politici, refuzul ostentativ şi permanent de a participa la solemnităţile anuale dedicate aniversării proclamării Constituţiei de la Weimar, eforturile încununate de succes care au rezolvat controversa privind culorile drapelului naţional în favoarea menţinerii celor imperiale, negru-alb-roşu (cel puţin pentru Reichswehr), îndârjirea cu care a respins crearea unui „Ordin de merit” republican, – toate acestea erau în întregime expresia

poziției sale neclintite și deliberate, potrivnice unui sistem politic de esență revoluționară, socialistă și pacifistă, a cărui existență era acceptată și suportată ca o fază trecătoare, impusă de „o perioadă de secetă”.

Străduința lui von Seeckt de a menține armata, din punct de vedere ideologic, la adăpost de orice influență venită din afară și-a aflat (cel puțin până la alegerea mareșalului Hindenburg ca președinte al republicii) o completare în tendința ca tradiționala legătură de fidelitate a corpului ofițerilor față de monarh să fie orientată spre vârfurile conducerii militare, astfel încât regimul democratic să nu beneficieze în nici un caz de ea. De altfel, dorința, întotdeauna vie la corpul ofițeresc, de a-și personaliza fidelitatea nu mai putea fi satisfăcută, după înlocuirea împăratului, cu noțiunea abstractă de stat. Această concepție era dominată de noțiunea „soldatului apolitic”, care, deși prezentată drept o expresie a dorinței de a se menține deasupra partidelor, a fost în realitate folosită drept un slogan tactic, menit să lărgească sfera autonomă a Reichswehrului și să-l protejeze împotriva angajamentelor pe care regimul aflat la putere le revendica în favoarea republicii. Răspunderea ce revine Reichswehrului în evoluția care a dus la 30 ianuarie 1933 nu rezidă, după cum afirmă istoricii cu cele mai diferite orientări, în sprijinul activ pe care el l-a acordat partidului nazist, nici în intervenția mai mult sau mai puțin energică în favoarea lui Hitler, ci mai ales în faptul că armata, tenace și incapabilă să-și vadă erorile, s-a încăpățânat în dorința de a-și menține poziția de „stat în stat”. Consecințele acestei atitudini au fost amplificate de indiferența manifestată, atât pe plan personal cât și instituțional, de către autoritățile republicane în relațiile lor cu corpul ofițeresc. În cele din urmă, cei doi interlocutori n-au mai putut arunca o punte peste vechea și tragica prăpastie dintre spiritul civil și cel militar.

În afară de aceasta, Reichswehrul sau în orice caz conducătorii lui ofereau, cu deosebire în ultimele zile ale lunii ianuarie 1933, un tablou confuz, dominat de curente contradictorii, cum o confirmă și pertractările care au precedat numirea lui Blomberg în postul de ministru al Reichswehrului. Unii din ei încercau un sentiment de resemnare, alții, dimpotrivă, de revoltă, exprimat cel mai puternic prin demersul întreprins de șeful comandamentului armatei, generalul von Hammerstein, pe lângă președintele Reichului pentru a-l informa despre rezervele pe care comandamentul le are față de numirea lui Hitler în funcția de cancelar. Majoritatea ofițerimii însă era pe deplin dispusă să recunoască în numirea

noului cancelar (survenită în pofida rezistențelor opuse) o hotărâre a lui Hindenburg, care, în pofida tuturor schimbărilor de ordin parlamentar și ministerial, inclusiv a promovării cabinetului de la 30 ianuarie 1933, reprezenta pentru ei personal statul pe care-l servea Reichswehrul. Tocmai această atitudine, mai mult pasivă, a fost aceea care l-a îndemnat pe Hitler să facă în septembrie 1933 declarația citată în mod constant drept dovada răspunderii ce revine generalilor: „Dacă în zilele revoluției Reichswehrul n-ar fi fost alături de noi, noi n-am fi fost astăzi aici”. Examinând însă împrejurările în contextul lor istoric, aprecierea aceasta pare mai curând să fi precedat și provocat situația favorabilă al cărei beneficiar se prezintă. Situația de fapt decurge mai curând din acea politică de bunăvoință, marcată prin favoruri, pe care Hitler a folosit-o în primele luni de activitate la cancelaria Reichului, într-o perioadă în care, deși puterea sa era departe de a fi consolidată, își propunea să câștige pentru cauza sa pe generalii care nu-și ascundeau neîncrederea. Formula aplicată se inspira din aceeași tactică: un val de profesiuni de credință de pură formă ale regimului în favoarea sentimentelor naționale, a tradiției, a prusianismului, a valorilor occidentale și a spiritului de camaraderie și eroism al celor ce au făcut războiul împreună în tranșee. Se manifesta în același timp deferența ostentativă față de președintele Reichului, accentul fiind pus pe disciplină, bunele moravuri, ordine, creștinism; în general pe toate acele noțiuni care, pentru un spirit conservator, întruchipează ideea pe care și-o făurește despre statul căruia îi aparține. În cadrul aceluiași efort de propagandă, Hitler a rostit la 3 februarie 1933, în fața ofițerilor superiori din corpul de comandă, un discurs care, după mărturia lui Blomberg, a fost „una dintre alocuțiunile lui cele mai dificile”, deoarece a avut „tot timpul senzația că vorbește în fața unui zid”. Și de data aceasta, modul în care a știut să spulbere suspiciunea șefilor militari (lipsită de altfel de rădăcini adânci), fără s-o lichideze imediat, demonstrează cum stăpânea el resorturile psihologice. Nu numai că a promis generalilor reînarmarea Wehrmachtului, „călirea tineretului și întărirea voinței de apărare prin toate mijloacele”, că le-a declarat, ținând seama de rivalitatea exprimată prin pretențiile formulate în problemele militare de Röhm și SA, că în domeniul militar ei vor deține frâiele puterii, dar a prezentat și propriile sale revendicări într-o formă care „părea a nu-și propune altceva decât satisfacerea doleanțelor Reichswehrului”. Alocuțiunea s-a încheiat cu o declarație în care Hitler afirma că armata trebuie să rămână „apolitică și pe deasupra partidelor”, întrucât „lupta pe

plan intern nu o privea pe ea, ci organizațiile național-socialiste". Formularea marca deopotrivă o tentativă de prevenire și o reîntoarcere la metodele folosite de Seeckt, oferind Wehrmachtului dublul avantaj de a feri armata de a participa la adoptarea hotărârilor pe plan intern, lăsându-i totodată speranța – nemărturisită – că, într-o situație dificilă, ar putea să îndeplinească rolul de arbitru suprem. În realitate, Hitler a obținut astfel de la ofițeri o semnătură în alb pentru o politică de teroare.

În relațiile stabilite cu armata, un factor de prim ordin l-a constituit rolul îndeplinit de von Blomberg, ministrul Reichswehrului, și de consilierul său cel mai apropiat, von Reichenau, numit încă de la 2 februarie în postul de șef al Oficiului ministerial, întrucât în persoana lui Hitler și-a aflat doi parteneri care au urmat aproape fără obiecții politica sa. În ciuda unei situații inițiale aproape identice, cei doi se deosebeau profund. Refuzul de a se lăsa subjugați de tradiții și spiritul larg și deschis în abordarea problemelor, care îi caracteriza pe amândoi, aveau origini diferite. La primul se reflecta dezrădăcinarea și un temperament lipsit de echilibru moral, dominat aproape exclusiv de stări afective și impresii trecătoare, în timp ce la Reichenau comportamentul se întemeia pe cinismul omului calculat, care a descoperit că respectul valorilor sacrosancte reprezintă un obstacol hotărâtor în lupta pentru putere, sau în orice caz încurcă într-atâta ascensiunea, încât e de preferat să fie aruncat peste bord... Blomberg era un om nehotărât, ușor influențabil. Persuasiunii ridicate de Hitler la rangul de artă, el nu-i putea opune decât instabilitatea unui caracter care se raliase, în cele din urmă, la principiile doctrinelor din ce în ce mai autoritare, până în ziua în care a căzut pradă lui Hitler, cu toată exuberanța temperamentului său lipsit de profunzime. În memoriile sale, el ne-a asigurat ulterior că în 1933 s-a văzut brusc înarmat cu un sens al lucrurilor la care nu se mai aștepta după 1919.

Încă pe timpul când se aflau amândoi în Prusia orientală, convingerile lui Blomberg erau susținute de către șeful său de stat-major, colonelul von Reichenau, care uneori îl atrăgea chiar în această direcție. Devenind șef al Oficiului ministerial, acesta nu s-a lăsat, ca Blomberg, frânat în ambițiile sale de sentimentalisme; dimpotrivă, el își urmărea ținta cu un sânge rece machiavelic. Cu toate că a intrat relativ timpuriu în contact cu Hitler, întreținând cu el legături prin corespondență, n-a aderat la nazism din convingere. Reichenau vedea în acesta mai curând ideologia unei largi mișcări, al cărei avânt își propunea să-l folosească în interesul carierei sale

personale și a sporirii forței militare, convins că-i va fi posibil, la momentul oportun, să o utilizeze cum va crede de cuviință. Reichenau întruchipa tipul ofițerului profesional competent, care se debarasase hotărât de categoriile feudale ale castei sale, inclusiv de principiile ei morale. Iată de ce n-a întârziat să devină în acea perioadă vedeta politicii preconizate de Reichswehr. Dacă considerăm adevărate notele luate de un participant la conferința comandanților-șefi din februarie 1933, atunci el a declarat:

„Este absolut necesar să recunoaștem că ne aflăm într-o perioadă revoluționară. Tot ceea ce este putred în stat trebuie să dispară, dar scopul poate fi atins numai prin teroare. Partidul va lupta împotriva marxismului fără nici o milă. Sarcina armatei este să stea cu arma la picior. Nici un sprijin celor persecutați, dacă aceștia vor căuta ajutor la armată".

În cursul lunilor care au urmat, șefii armatei s-au inspirat în conduita lor din această declarație rușinoasă; ea „izbise puternic" pe auditori, dar, fapt plin de semnificație, numai un singur participant a îndrăznit să protesteze. Armata a stat cu arma la picior, în timp ce Constituția era treptat abrogată, influența lenderelor redusă la zero, partidele și organizațiile politice supuse unor puternice oprimări, minoritățile prigonite, adversarii regimului arestați, schingiuiți sau asasinați, dreptul și legea scoase din joc. Dacă armata a adoptat această atitudine, nu a făcut-o nici sub presiunea unor circumstanțe externe, nici ca urmare a unui jurământ de credință, care ar fi obligat-o moralmente (jurământul n-a fost prestat decât mai târziu) și cu atât mai puțin ca urmare a respectării tradițiilor, cu care de altfel deviza lui Reichenau se găsea într-o contradicție flagrantă. Nu, aici a acționat o opțiune politică, adoptată în deplină cunoștință de cauză. Armata nu s-a clintit nici când, în cursul afacerii Röhm, echipele de ucigași trimise de Hitler s-au dedat timp de trei zile la masacre. Dacă ordinea publică, așa cum avea să pretindă Blomberg mai târziu, ar fi fost realmente amenințată de rebeli și de conjurați, ar fi fost de datoria șefilor armatei să intervină pentru a opri sângeroasele evenimente. Dar departe de o astfel de conștiință a datoriei sale, armata a mers până acolo încât a cedat din armele sale SS-ului și, pentru a avea dreptul de a fi considerată ca singura forță armată a națiunii, Reichswehrul a acceptat în cele din urmă și crimele comise împotriva sa. Legăturile camaraderești firești cântărind mai puțin decât urmărirea unor țeluri militare, armata a acceptat „un troc, cedând onoarea armatei pentru iluzia puterii". Până la urmă principiul neamestecului se identifică pur și simplu cu renunțarea la integritate și la exigențele morale.

Hitler sesiză imediat că această atitudine ascunde cu stângăcie mărturia slăbiciunii. Jurământul de credință absolută depus de Reichswehr față de „Adolf Hitler, führer al Reichului și al poporului german, comandant suprem al armatei”, pe care Blomberg și Reichenau s-au grăbit să-l organizeze la începutul lunii august 1934, imediat după decesul lui Hindenburg, constituia mai puțin, cum s-a afirmat adeseori ulterior, începutul unei evoluții cu implicații dezastruoase, cât mai curând, în cadrul acestei evoluții, apogeul primei faze.

Totuși, începând din acest moment, politica pe care au urmat-o șefii armatei n-a mai coincis cu sentimentele majorității corpului ofițeresc. Dar ei toți, fie că, în miopia lor, au considerat masacrele din iunie drept o victorie a armatei, fie că s-au pripit să le considere ca actul ultim al fazei „revoluționare”, fie că le-au considerat un abuz regretabil de putere, sau, în fine, au recunoscut pur și simplu, indignați și scârbiți, că a fost în fapt un masacru, în pofida acestor raționamente și supoziții, au fost cu toții de acord cu declarația unuia dintre șefii lor de prim rang că „soldatul trebuie să-și facă datoria fără a se amesteca în treburile altora”. Apare deci din nou vechea formulă a „soldatului apolitic”, care a fost și de data aceasta, ca și mai de mult, greșit aplicată, servind, mai mult decât oricând, pentru a ascunde teama armatei de a lua hotărâri. Diferența consta în aceea că sub Republica de la Weimar armata folosea formula aceasta pentru a refuza să slujească leal statul, în timp ce la începuturile dictaturii hitleriste ea a folosit-o pentru a refuza sprijinul său victimelor nazismului; cu alte cuvinte, formula, care-i permisese odinioară armatei să refuze să spună „da” îi îngăduia acum să refuze să spună „nu”. Mai ales după reintroducerea, în martie 1935, a serviciului militar obligatoriu, această formulă a determinat în mare măsură atitudinea ofițerimii superioare. În măsura în care aceasta lua cunoștință de ceea ce, într-un sens larg al termenului, putem numi conjunctura politică, ofițerii superiori aprobau regimul care restabilea „ordinea”, făcând dovadă de o energie dură; aprobau fermitatea lui, care contrasta cu renunțările facile ale regimului de la Weimar; în sfârșit, ei erau satisfăcuți de politica de reînarmare, din care decurgea implicit o revalorizare a castei lor. Se retranșară de atunci pe terenul activităților strict militare, fără a ține seama de fenomenele neliniștitoare din domeniul vieții publice, considerându-le drept corolarul inevitabil al unei reînnoiri „revoluționare”. De câte ori se manifesta o opoziție, ea provenea mai curând dinăuntrul vechii generații; dar chiar și acolo, ea se dovedea, cel

puțin în acea epocă, mai curând de ordin tactic decât fundamental ostilă regimului. Dimpotrivă, majoritatea ofițerilor îi erau recunoscători lui Hitler că îi permitea din nou militarului „să se întoarcă la stricta obiectivitate”, cum avea să scrie mai târziu generalul von Choltitz în memoriile sale[168]. În acest context trebuie interpretată formula atât de răspândită în epoca aceea după care armata reprezenta „modalitatea aristocratică a emigrației”. Aceasta era cu deosebire folosită de unle elemente resemnate ale burgheziei, care se sustrăgeau tabloului respingător oferit de activitatea politică, căutându-și refugiul în austeritatea sobră a serviciului militar, pentru a-și satisface ambițiile personale prin îndeplinirea unor sarcini, chipurile, degrevate de orice semnificație politică.

De altfel, mobilurile acestei atitudini nu sunt întotdeauna pe deplin clare. Uneori este dificil să discernem în această retragere cvasiunanimă în limitele cerințelor profesiunii în ce măsură s-a datorat ea protestului mut, fugii de realitate sau unui carierism consecvent. De asemenea, este dificil să precizăm în ce măsură atitudinea a fost expresia exclusivă a unui atașament orb față de îndatoririle profesionale, care nu vedea în obiecțiile de ordin moral decât slăbiciunile unui caracter dominat de impulsuri sentimentale și care-și punea capacitatea tehnică la dispoziția oricărui partener, fără să se mai gândească la alte probleme. Nu mai e cazul să amintim că Hitler nici nu era dispus să tolereze în armată o „atitudine de specialist” apolitic decât până în clipa în care va fi fost desăvârșit instrumentul eficace menit să-i permită realizarea visurilor sale de hegemonie. Cu prilejul unui interviu a declarat încă în 1934 că „concepțiile sale nu lasă nici cel mai mic loc omului apolitic”. Mai târziu, în faza finală a eforturilor întreprinse în vederea îndoctrinării ideologice a Wehrmachtului (eforturi inițiate curând cu cea mai mare energie), corespunzând întocmai momentului îndepărtării mareșalului von Brauchitsch, Hitler preciza: „Sarcina comandantului suprem constă în a da armatei o educație național-socialistă. Nu cunosc nici un general capabil să îndeplinească această sarcină așa cum o doresc. Iată pentru ce am hotărât să iau eu însumi în mână comanda supremă”[169]. În fapt, dacă generalii erau de acum înainte lipsiți de orice putere, aceasta nu era decât consecința unei evoluții care a început, printre altele, cu formula soldatului „apolitic”. Astfel, generalul von Fritsch scria în mai 1937, pe când era șeful armatei de uscat, nu fără o anumită satisfacție mioapă: „Mi-am stabilit ca linie de conduită limitarea la problemele militare care-mi aparțineau, renunțând la orice activitate politică... Sunt incompetent ca să

fac politică". Într-un chip asemănător s-a exprimat și von Brauchitsch, precizând că politica este un domeniu care-l depășește; într-o convorbire avută cu Ernst Udet, persiflând situația, el spunea că politica se aseamănă cu „un zgomot caraghios care se aude din culise", deși acest zgomot ajungea până la ușa lui, trecându-i chiar pragul sub forma injustiției, a terorii și asasinatelor.

Blomberg și Reichenau au susținut intențiile totalitare ale lui Hitler, contând că reînarmarea promisă și mai ales înfăptuită va atrage în mod obligatoriu după sine, o dată cu creșterea efectivelor, creșterea importanței și ponderii autorităților militare. Foarte curând însă speranțele lor au fost spulberate. În măsura în care Blomberg, în zelul său slugarnic, nu renunța singur la pozițiile sale, reînarmarea, realizată prin măsuri pripite, aproape necoordonate, avu un efect dizolvant asupra unității corpului ofițeresc, deoarece forțele existente nu reușeau să-și extindă atât de repede influența asupra masei tinerilor ofițeri încorporați. Baronul von Fritsch deplângea faptul că Hitler „forțează ritmul la extrem, exagerează, pune toată lumea pe goană, hărțuind-o..., împiedicând orice progres sănătos". Nu se poate ști dacă, împingând reînarmarea pe un asemenea făgaș, Hitler n-a luat în considerație și acest efect secundar, care, în orice caz, îi convenea de minune. Aceasta deși la 1 februarie 1934, chiar din momentul preluării funcțiilor, ordonă șefului comandamentului armatei „să pună pe picioare o armată cât mai puternică posibil, întemeiată pe o solidă coeziune internă și pe cel mai înalt nivel posibil de instrucțiune". În orice caz, ceea ce trebuia să devină un instrument în mâna comandanților militari a devenit tot mai mult o armă eficace în mâna lui Hitler, împotriva ambițiilor politice ale șefilor Wehrmachtului. Cunoașterea tuturor aspectelor situației create i-a permis să adopte mai ușor, în primăvara anului 1938, o hotărâre nemaiauzită, menită să umilească Wehrmachtul, dând totodată lovitura de grație ultimelor iluzii pe care le mai nutreau șefii militari care își închipuiau că mai au armata în mână sau că, cel puțin, ar putea să-și păstreze autonomia.

Împrejurările au vrut ca Blomberg însuși să-i ofere lui Hitler ocazia favorabilă, provocându-i irascibilitatea crescândă prin șovăiala cu care-l urma în cacialmalele sale în materie de politică externă, prin tolerarea în rândul conducătorilor militari a unor tendințe ambigue, în care se îmbinau ostilitatea față de pregătirile de război și indiferența față de doctrină. În ochii lui Hitler, atitudinea corpului ofițeresc care aproba reînarmarea, dar nu

și războiul, „ordinea” instaurată de nazism, dar nu și doctrina lui, nu putea apărea decât ca lipsită de logică. Când comandantul Wehrmachtului sublinia, într-un memoriu, că, „independent de faptul că temeliile armatei noastre de astăzi sunt și trebuie să fie național-socialiste, nu se poate tolera ca politica partidului să-și permită să exercite o influență asupra armatei”, se ascundea aici o contradicție pe care nu numai Hitler s-a străduit în mod inutil s-o rezolve. Avertismentele și obiecțiile de principiu formulate în repetate împrejurări de Blomberg și de anturajul său începând din 1936 (și deosebit de ferm în cursul vestitei întrevederi din 5 noiembrie 1937) l-au convins pe Hitler că șefii militari nu sunt din soiul de care avea el nevoie pentru realizarea vastelor sale planuri de cucerire. Când s-a aflat, la sfârșitul lunii ianuarie 1938, că recenta recăsătorire a lui Blomberg constituia o mezalianță, interesând și poliția de moravuri, care-l obligă pe ministrul său să-și dea demisia, Hitler profită de ocazie ca să-l înlăture totodată și pe succesorul firesc al lui Blomberg, baronul von Fritsch. În cursul unei scene scandaloase, șeful armatei, care nici nu știa despre ce e vorba, fu acuzat de Hitler de pederastie. Deși imediat după aceea acuzația s-a dovedit total neîntemeiată, ea a oferit totuși prilejul mult dorit de a proceda la o vastă remaniere. Începută la 4 februarie, aceasta a depășit mult, prin sfera de aplicare, cadrele militare, asigurând îndepărtarea din posturile-cheie a ultimilor reprezentanți ai conservatorismului. Hitler a preluat personal comanda supremă a Wehrmachtului, creând O.K.W.-ul (Oberkommando der Wehrmacht[170]), și s-a înconjurat de oameni docili care se comportau într-o manieră diametral opusă devizei lui Marwitz: „căutați favoarea acolo unde revolta nu v-a adus onoare”. Von Fritsch a avut drept succesor pe generalul von Brauchitsch, care se dovedise apt pentru această funcție prin caracterul său slab și prin afirmația că ar fi gata să facă tot ceea ce i se cere. Îndeosebi a dat asigurări că va apropia armata de nazism.

Hitler a reușit astfel, dintr-o singură lovitură, fără să întâmpine nici cea mai mică rezistență, să îndepărteze singurul factor de putere care mai avea oarecare importanță, reunind acum în mâinile sale întreaga putere civilă și militară. El declară cu dispreț că acum se convinsese de lașitatea tuturor generalilor. Aprecierea disprețuitoare i-a sporit datorită lipsei de scrupule de care au dat dovadă numeroși generali acceptând, înainte de reabilitarea lui von Fritsch, să ocupe postul devenit vacant. Această atitudine demonstra în același timp că unitatea corpului ofițeresc fusese definitiv sfărâmată, că solidaritatea de castă, care-și dovedise deficiența încă înainte, cu prilejul

asasinării lui von Schleicher și von Bredow, încetase să mai existe. Consternat, generalul von Fritsch scria:

„Niciodată până acum un popor n-a îngăduit ca însuși comandantul suprem al armatei să fie tratat în chip atât de rușinos. Menționez în mod expres faptele acestea, pentru ca istoriografia să consemneze cândva cum a fost tratat în 1938 comandantul suprem al armatei. Un asemenea tratament nu este dezonorant numai pentru mine personal, ci dezonorează în același timp întreaga armată”[171].

Este demn de remarcat faptul că fostul șef al armatei se preocupa numai de istoriografie, și nu de istoria propriu-zisă. Un grup de ofițeri, scârbiți de cursul evenimentelor, și-au propus să organizeze o conspirație și s-au hotărât să ia legătură și cu von Fritsch. Ei n-au putut dobândi însă sprijinul lui, care i-a refuzat și la o a doua încercare, întreprinsă șase luni mai târziu. A doua oară făcu și o remarcă fatalistă: „Omul acesta este însuși destinul Germaniei, iar acest destin își va urma cursul până la capăt”.

Oricum, criza din primăvara anului 1938 fu punctul de plecare al unor eforturi menite să recâștige prin acțiune personală acea onoare a armatei a cărei pierdere Fritsch se mulțumea doar s-o deplângă. Într-adevăr, anumite elemente ale politicii de agresiune urmărite de Hitler, care până atunci aproape că nu fuseseră luate în seamă sau fuseseră pur și simplu ignorate în mod ușuratic, devin din ce în ce mai îngrijorătoare. În fapt, e aproape cert că majoritatea ofițerilor superiori adoptaseră o atitudine tot mai critică față de proiectele aventuroase ale lui Hitler și nu aprobau nicidecum o politică ce risca să ducă la război. Desigur, poziția adoptată își avea sorgintea mai puțin în scrupulele morale și mai curând într-o apreciere realistă a raportului de forțe. Dar propriile lor obiecții se pierdeau într-un sistem complicat de tentative menite să le liniștească conștiința, ei autoiluzionându-se și încercând, sub felurite pretexte, să uite „presentimentul îngrijorător că Hitler le va aduce catastrofa”[172]. Unii se comportau ca Blomberg, refuzând timp îndelungat „să ia în serios” proiectele lui Hitler; alții acordau credit acțiunii moderatoare a evenimentelor politice care ar fi reușit să curme la timp extravaganțele tinzând spre hegemonie; mai existau și aceia care, mai ales după succesele răsunătoare obținute fără vărsare de sânge, își puneau toate speranțele în „geniul führerului”. Doar o minoritate refuza în permanență să accepte aceste eschivări necinstite, luând în serios persoana și planurile lui Hitler, ca și angajamentele personale pe care aceste planuri

le reprezentau. Încă din ianuarie 1937, șeful statului-major, Ludwig Beck, scria superiorului său, generalul von Fritsch:

„Dată fiind mentalitatea poporului nostru, atât de atașat de armată, este firesc ca armata să se bucure de o încredere cvasinelimitată... Ca atare, tocmai armatei îi revine aproape în exclusivitate răspunderea viitorului. Nu e chip să te sustragi acestui raționament”[173].

În ceea ce-l privește, Beck a făcut tot posibilul pentru a contracara planurile de război ale lui Hitler, sau cel puțin pentru a le amâna, fără a obține însă la început altceva decât propria sa destituire. „Ce face câinele ăsta din frumoasa noastră Germanie!”, exclama el pe atunci, aderând doar după îndelungate ezitări și cu prețul unui grav conflict moral la succesivele proiecte de lovitură de stat elaborate într-un cerc restrâns începând din 1938. Desperarea sa nu rezulta doar din neputința fizică a individului în fața unui regim dictatorial, ci în egală măsură din neputința psihologică a unui om prizonier al mentalității castei sale. La Beck se vădea astfel întreaga problematică neliniștitoare care i-a frământat pe aproape toți ofițerii participanți la conjurații. Astfel, respectul față de legământ, care nu mai avea decât un conținut formal, alcătuit din jurământ și obligația de supunere, a rămas, în înțelesul strict al noțiunii, un obstacol de nedepășit. Rațional, Beck recunoștea că Hitler pierduse de mult dreptul de a pretinde fidelitate față de jurământul dat și că proiectele de atentat erau moralmente justificate; totuși el n-a reușit niciodată să suprime această ultimă reacție de ordin sentimental, care-l făcea să considere aceste proiecte drept o rebeliune, o revoluție. Într-o discuție cu Halder aprecia aceste două cuvinte ca „inexistente în vocabularul soldatului german”. Iată de ce a considerat până în ultima clipă că jurământul dat lui Hitler a fost „ziua cea mai neagră” din viața sa.

În fond, această contradicție dezvăluia lipsa de viabilitate a unei atitudini fixate de la început în categoriile rigide ale gândirii și afectivității militare. Etica funcționării riguroase, în care atitudinea conformistă și integrarea în obiectivele generale ale planului erau elementele esențiale, în timp ce elementul subiectiv era întotdeauna privit cu neîncredere, se bizuia pe raționamentul conform căruia ordinea trebuie acceptată fără a fi pusă în discuție. Dar o astfel de atitudine se dovedea valabilă doar atâta timp cât ordinea însăși nu era pusă în discuție. Într-o perioadă revoluționară însă, o asemenea etică nu-și mai găsește justificarea. Reprezentanții ei aveau, prin tradiție, obișnuința să înăbușe orice manifestare personală, să-și refuze orice

contradicție și sentiment, ba chiar și mai ales sentimentul indignării față de ordinea existentă (deoarece aceasta ar fi fost o insolență de „cârcotaș” și deoarece, în genere, „aici nu este loc pentru sentimente”); de aceea, îndoielile privind dreptul dictatorului de a-și exercita puterea se transformau în cele din urmă în dreptul de a formula îndoieli. Desigur, o dilemă autentică își câștigă dreptul la respect, dar aici valoarea morală a unui sistem educativ se lovea de propriile sale limite. Se poate pune întrebarea dacă nu tocmai această atitudine scrupuloasă, grevată de permanente îngrijorări și conflicte lăuntrice, notorie la ofițerii opoziției, de la Hammerstein la Canaris, de la Olbricht, Tresckow, Stieff și Schlablendorff până la Stauffenberg, n-a fost cumva cauza care a transformat istoria rezistenței militare într-o serie de tentative a căror permanentă ratare este de neînțeles. Firește că și aici și-au avut contribuția supleţea descurajantă a Marii Britanii, apoi un eșec tehnic, apoi din nou succesele repurtate de Hitler, flerul care-l făcea să presimtă pericolul și, în cele din urmă, câte o coincidență nenorocită. În fond însă, răspunderea principală a eșecurilor este imputabilă incapacității conjuraților de a se hotărî să ducă la bun sfârșit o acțiune contrară principiilor fundamentale ale educației lor, care făcea din toți acești oameni, pierduți în propriile lor reverii, distruși, antrenați în discuții fără sfârșit, cântărind fără încetare felurite alternative, niște stranii întruchipări moderne ale lui Hamlet.

Proiectele au mai eșuat și din cauza slăbiciunilor și imobilismului moral al unui mare număr de generali și ofițeri superiori care, de fiecare dată când trebuiau să-și dea adeziunea, trebuiau să fie implorați, pentru ca, până la urmă, să rămână nehotărâți, imprimând fiecărui proiect, de la cel din vara anului 1938 și până la cel din 20 iulie 1944, un element de nesiguranță. Ceea ce îi determina în cele din urmă să adere era mai puțin convingerea în succes, cât sentimentul că până și un atentat nereușit îi va ajuta să-și redobândească cel puțin onoarea. Unuia care se arăta circumspect față de șansele acestei acțiuni, generalul Stieff îi răspunse: „Noi ne purificăm astfel”. Întâlnim aici din nou concepția în virtutea căreia ofițerul este supus unor reguli aparte, întemeiate pe imaginea tradițională a unui corp de elită. Proba hotărâtoare la care au fost supuse concepțiile lor sub regimul hitlerist dezvăluie însă că, pentru majoritatea ofițerilor, conștiința valorii militare s-a pervertit într-o pretenție neîntemeiată la privilegii sociale. Această majoritate păstrase doar aspectul exterior, formele și uzanțele corpului

ofițeresc prusac la care se referea mereu și cu care prea adeseori a ajuns să fie confundată.

Dimensiunile reale ale decăderii s-au manifestat într-un chip izbitor prin incapacitatea unuia dintre reprezentanții castei de a înțelege, chiar după catastrofă, problemele de conștiință ale participanților la atentatul din 20 iulie 1944; el n-a văzut în acțiunea lor decât rezultatul unui orgoliu rănit, al unei ambiții nerealizate și al unei dorințe de avansare și căpătuială[174]. Când mareșalul von Rundstedt a fost întrebat la Nürnberg dacă n-a intenționat niciodată să-l suprime pe Hitler, el a răspuns că era soldat, și nu trădător. Aici, ca și cu ocazia discuțiilor postbelice privind rezistența militarilor, se discerne ușor caracterul confuz al noțiunilor, această concepție după care un soldat își poate trăda patria, poporul, onoarea, răspunderea asumată pentru viața subalternilor săi, pe scurt, orice, în afară de omul care și-a călcat de o mie de ori cuvântul dat, dar căruia i-a depus jurământ.

Nu este greu să descifrezi în spatele acestor pledoarii, care puneau mai presus de orice îndeplinirea datoriei și devotamentul, ceea ce de fapt era lipsă de caracter și oportunism, slăbiciuni care au caracterizat în această perioadă marea majoritate a ofițerimii superioare germane, a cărei expresie – poate chiar cea mai tipică – sunt Friedrich Fromm și Günther von Kluge. Lipsa lor de fermitate rezulta dintr-un conflict moral, pe care normele și deprinderile modului tradițional de a gândi nu mai erau în măsură să le rezolve. Era necesară o anumită doză de curaj individual, „civil”, pe care ei nu-l aveau. În vârtejul care opunea valorile, după lungi și nesfârșite ezitări, în cursul cărora ralierea la planurile conjuraților alterna brusc cu jurăminte de fidelitate adresate führerului, viața ambilor s-a încheiat într-un fel deopotrivă de semnificativ și de straniu în momentul în care au trebuit să ia în sfârșit o hotărâre irevocabilă: în timp ce Fromm i-a adus pe conjurați în curtea Ministerului de Război din Bendlerstrasse în fața plutonului de execuție, folosind o procedură accelerată, evident cu scopul de a suprima eventualele mărturii care-l acuzau, deci pentru a-și salva viața, feldmareșalul von Kluge, revocat și rechemat la Berlin, se sinucidea în mașina sa, între Paris și Metz, nu însă fără ca, într-o ultimă scrisoare, să-l asigure încă o dată pe Hitler de admirația sa. Numeroși alții au eșuat la fel, poate în circumstanțe mai puțin dramatice, dar tot ca o consecință a caracterului lor șovăielnic. În loc să ducă la bun sfârșit o acțiune, dacă nu eficace pe plan istoric, cel puțin demnă pentru amintirea lor, ei au căutat cu resemnare moartea.

În cursul războiului, lipsa de personalitate aproape generală a șefilor militari a determinat o diminuare progresivă a influenței lor atât pe plan politic, cât și pe cel al conducerii operațiilor. Supunându-se, în pofida conștiinței lor, directivelor mereu schimbate pe care Hitler le adopta sub impulsul unor impresii fortuite, au favorizat ei singuri acel proces care trebuia în cele din urmă să-i ducă la pierderea autorității. Inițiată o dată cu elaborarea planurilor campaniei împotriva Franței, atingând punctul culminant în timpul bătăliei de la Dunkerque, după îndepărtarea lui von Brauchitsch și concomitent cu evenimentele de la Stalingrad, evoluția și-a atins apogeul o dată cu numirea lui Himmler în calitate de comandant-șef al lui „Ersatzheer”[175], după atentatul din 20 iulie 1944. Apoi a fost și acea predispoziție la colaborare, chiar cu riscul compromiterii, care angaja numeroși ofițeri pe făgașul nelegiuirii și al măsurilor de exterminare aplicate de regim. Putem fi siguri că „procedura justiției criminale”[176], decretul „Nacht und Nebel”, ca și ordinul privind „grupurile de comando”[177] au suscitat o dată mai mult în rândul ofițerilor superiori o „vie consternare”. Dar, o dată mai mult, cu câteva excepții, nimeni n-a protestat și n-a încercat să se opună. Nu s-au produs decât tentative pentru a salvgarda o integritate care devenise formală. Astfel, în timp ce șeful de stat-major al armatei lui Manstein îi ordona lui Otto Ohlendorf, șeful unităților de comando SS, să aplice măsurile de exterminare în afara jurisdicției marelui cartier general, Manstein personal, precum și von Küchler, Hoth și von Reichenau, trecând peste asemenea nuanțe, dădeau, adresându-se unităților de sub comanda lor, ordine aproape identice, care precizau că „soldatul care luptă pe Frontul de est nu este numai un combatant care urmează regulile artei militare, ci totodată un luptător dârz pentru ideologia rasistă”, motiv pentru care trebuie „să înțeleagă bine că este necesar să impună suboamenilor evrei o aspră, dar corectă ispășire”[178]. Când, mai târziu, la Nürnberg, Manstein a pretins că nu-și mai aduce aminte de acest ordin, această atitudine a lui nu poate fi considerată decât ca rezultatul corupției, datorită participării sale continui la acțiunile unui regim inechitabil. Numai o colaborare oarbă și deliberată ar putea explica faptul că o directivă atât de categorică și contrară tuturor tradițiilor soldatului ar fi putut fi uitată.

În cele din urmă și veșnica referire la noțiunea de supunere, care a jucat un rol atât de mare în încercările de justificare ale generalilor, n-a servit la altceva decât la a demonstra totala lipsă de personalitate. Nu e

necesar să reamintim că supunerea face parte din structura disciplinei militare, dar că ea își are propriile sale limite, trasate de normele supralegale la care trebuie să se refere. Caracterul absolut atribuit noțiunii de supunere, până acolo încât conștiința și responsabilitatea să fie coborâte în mod obligatoriu la nivelul „unei categorii care depinde de directive”, nu se poate întemeia nici pe noțiunea de drept, nici pe cea de lege. Chiar dacă tradiția prusacă, la care se face mereu apel, repudiază nesupunerea activă, ea lasă totuși suficiente posibilități pentru refuzarea supunerii. Se poate cita exemplul acelui general care-l apostrofa pe unul din ofițerii săi pentru că executase un ordin fără a fi chibzuit în prealabil: „Domnule, dacă regele Prusiei v-a făcut ofițer de stat-major, este pentru ca dumneavoastră să știți când nu trebuie să executați ordinul!”[179]. Marwitz, Seydlitz sau Yorck au avut atitudini similare. Al doilea război mondial oferă exemple asemănătoare; hotărârea lui Rommel de a-și retrage trupele de la El Alamein, cu toate că primise ordinul formal să învingă sau să moară, nu este un fapt izolat. Totuși exemplele opuse sunt, fără îndoială, mult mai numeroase. De la Stalingrad până la actele absurde de autodistrugere săvârșite în ultima fază a războiului, majoritatea ofițerilor au dat dovadă de nehotărâre și nevolnicie, de o indiferență morală care îi făcea incapabili să ia o hotărâre personală, care-i împingea la executarea fără discuție a ordinelor lui Hitler. Practic, ei se aliniau alături de el, nepăsători, obosiți și neputincioși, îndreptându-se către prăbușirea care se pregătea de multă vreme.

Desigur, concluziile merită să fie completate și diferențiate în funcție de nuanțele lor. Într-adevăr, împrejurările proprii în care se găseau făceau deosebit de dificilă pentru unii ofițeri – cu deosebire pentru cei care exercitau o comandă pe front – opțiunea hotărâtă între supunere și rebeliune. Tocmai în rândurile lor se găsea larg răspândit tipul „soldatului apolitic”, pentru care victoriile dobândite la începutul războiului mai degrabă l-au întărit în dorința sa de pace decât să-l mențină în limitele exigențelor sale profesionale. Abia mai târziu, o dată cu schimbarea negativă a cursului războiului, genul acesta de militar a început să vadă în același timp incapacitatea și inechitatea regimului, chiar dacă până atunci el își dovedise lealitatea, inspirată de succese, dar nicidecum întemeiată pe un atașament de ordin ideologic. Atunci când războiul se transformă din ofensiv în defensiv, hotărârea deliberată de a se opune fu contracarată de diverse considerații. Unii nu se considerau îndreptățiți să semene, prin

exemplul propriei lor rebeliuni, neîncrederea în mijlocul trupelor a căror răspundere le fusese încredințată; alții se considerau obligați să ducă războiul până la capăt, pentru ca abia ulterior să acționeze în domeniul politicii interne, în direcția care li se părea deja obligatorie; o altă categorie, temându-se de consecințele prăbușirii frontului și ale haosului inevitabil, erau tentați să evalueze numărul victimelor în funcție de alternativă; în sfârșit, toți ezitau în fața exigenței ridicate de „capitularea necondiționată". Tot atât de adevărat este că pe măsură ce războiul se prelungea, libertatea de a hotărî s-a îngustat din ce în ce. Poate că din situația aceasta fără ieșire, continuarea războiului părea singura soluție; oricum, trebuie luat în considerație faptul că în stadiul respectiv nu mai putea fi vorba, în fond, decât de o atenuare a consecințelor. Cauzele situației de fapt se aflau – în timp – undeva în urmă.

O privire retrospectivă permite reconstituirea etapelor hotărâtoare ale acestei evoluții. Esențialul nu s-a produs la 30 ianuarie 1933 și, cu atât mai puțin, la o dată anterioară, cu toate că anumite condiții psihologice s-au desăvârșit în cursul acestei faze; n-a fost nici sentimentul necugetat al superiorității cel care ar fi îndemnat corpul ofițeresc să aprobe „ordinea" și conștiința națională instaurate de regim și nici impresia produsă de încălcarea spiritului de la Potsdam sau iluziile prelungite în capacitatea conducerii; n-a fost nici măcar atracția naturală a „spiritului militar prusac" sau a primitivismului vulgar, reprezentat de nazism. Dacă toate aceste elemente au jucat vreun rol, acesta a fost un rol secundar. Factorul esențial a fost mai degrabă adaptarea treptată și docilă la cuvântul de ordine dezonorant, lansat de von Reichenau, care cerea Wehrmachtului să rămână „cu arma la picior". A fost de asemenea și acel echivoc neutralism politic, și mai ales ziua de 30 iunie 1934, cu deviza: „Dați arme unităților SS dacă doresc" – acea afacere criminală care, apreciată ca o victorie, a provocat o asemenea satisfacție în conducerea armatei, încât von Blomberg a trebuit s-o avertizeze că este indecent să te bucuri de soarta celor „căzuți", cum s-a exprimat el. Aceste fapte inspirate de oportunism și săvârșite inițial într-o manieră șovăielnică, iar apoi cu conștiința încărcată, devenind, în cele din urmă, o practică nestânjenită, au fost definitorii pentru drumul și locul ocupat de factorii militari de răspundere în cel de-al III-lea Reich. Calculele egoiste care au determinat tot mai direct comportarea șefilor militari nu le-au asigurat decât succese de scurtă durată, sau doar iluzia lor, care n-au întârziat să se transforme curând în înfrângeri: „Les institutions perissent

par leurs victoires”[180]. Atentatul de la 20 iulie a fost, fără îndoială, tentativa întreprinsă de o minoritate pentru a încerca să iasă, printr-o acțiune îndrăzneață, din acest ciclu infernal, să frângă – printr-un act fățiș și hotărât de revoltă – drumul ultimilor ani, marcat de erori și miopie, pentru a recuceri, fie numai în parte, integritatea sacrificată în favoarea unor obiective imediate.

Disprețul crescând pe care-l resimțea Hitler față de comandanții militari avea, neîndoios, o motivare complexă, în care este sigur că se reflectau în bună măsură lipsa de caracter și oscilațiile nesfârșite ale ofițerilor superiori. Rareori șefi militari au fost acuzați cu atâta violență ca Marele stat-major german din această perioadă. Începând cu Fritsch și Blomberg până la generalii Wilhelm Adam și Georg Thomas, deși n-au lipsit nici avertismentele, nici obiecțiile de ordin tehnic, nici tentativele de a contracara extravagantele proiecte hitleriste prin aprecierea pesimistă a situației, ei n-au avut niciodată ultimul cuvânt. Desele schimbări survenite în înaltul comandament sunt urmarea acestei rezistențe. Hitler însuși a constatat în cursul războiului:

„Înainte de a deveni cancelar al Reichului credeam că Marele stat-major putea fi asemuit cu un dulău pe care trebuie să-l ții bine de zgardă, pentru că altminteri este gata să se arunce asupra oricui. De când am devenit însă cancelar al Reichului, am fost nevoit să constat ca n-are nici una din trăsăturile unui dulău. Acest Mare stat-major m-a stânjenit necontenit în tot ceea ce voiam să întreprind. El s-a opus reînarmării, ocupării Renaniei, intrării în Austria, ocupării Cehoslovaciei și, în cele din urmă, s-a manifestat și împotriva războiului din Polonia. El m-a sfătuit să nu încep războiul împotriva Rusiei. Eu am fost acela care a trebuit să asmut mereu dulăul”[181].

Resentimentele lui Hitler față de totalitatea corpului generalilor, un amestec de îngâmfare, nepăsare și suspiciune, s-au transformat într-o ură vădită, care nu i-a cruțat nici pe colaboratorii săi cei mai apropiați de la marele cartier general. În orice caz, Goebbels notează în perioada de apogeu a războiului:

„El (Hitler) are despre întregul corp al generalilor o părere foarte proastă, care, dacă în asprimea ei este câteodată bazată pe idei preconcepute sau nedreaptă, în ansamblu însă este justificată. El îmi explică de ce nu mai ia acum masa în comun, în cadrul marelui cartier general. Nu mai poate să-i vadă în ochi pe generali... «Toți mint – spune el –, sunt lipsiți de lealitate,

ostili față de național-socialism, reacționari...» Ei sunt lipsiți de lealitate, nu-l iubesc și o bună parte din ei nici nu-l înțeleg... De altfel, el socotește că un general nici nu-l mai poate ofensa. Se consideră complet străin față de această clasă, iar în viitor se va îndepărta de ei și mai mult decât până acum”[182].

Nu te poți împiedica să nu compari rezultatele acestei meditații asupra atitudinii și rolului corpului ofițeresc german în cursul celui de-al III-lea Reich cu aureola care încununa pe conducătorii militari germani, și în special Marele stat-major, cu reputația sa aproape legendară. Acestei întruchipări fabuloase Hitler i-a smuls cel mal umilitor secret posibil: existența și practica, lipsite de convingeri sincere, a unui oportunism care se voia abil, aproape exclusiv preocupat de propriile sale treburi, „gata la orice”, împărtășind vădit opiniile lui Blomberg, după care, dacă onoarea ofițerului prusac consta în corectitudine, aceea a ofițerului german trebuia să fie de aici înainte viclenia[183].

Mărturiile redate aici și altele asemănătoare scot la iveală existența unui îndelungat proces de degenerare, față de care referirile la jurământ, la datoria de a se supune și la legământul de fidelitate, precum și la tradiția prusacă devin inoperante. Desigur, este justă aprecierea că răspunderea pentru falimentul unei națiuni nu poate fi imputată doar șefilor militari, că „o mână de generali, indiferent care este numărul blindatelor de care dispun”, nu poate îndeplini obligațiile care revin întregului grup de conducători politici și nici nu pot repara singuri eșecurile acestora. Recunoașterea unei competențe deosebite, pe plan moral și național, revendicată de corpul ofițeresc de mai multe generații în Germania justifica cel puțin pretenția ca acest corp de ofițeri să fi dat dovadă de mai multă inițiativă decât au dovedit-o în marea lor majoritate. Unul din rezultatele pozitive ale acestei perioade constă în faptul că o asemenea revendicare și-a pierdut pentru viitor rațiunea de a fi. Sila cu care i se aduce omagiu rezistenței militarilor este o dovadă semnificativă în acest sens. Apoi trebuie reținut că prejudiciile aduse renumelui și încrederii de care se bucura armata nu s-au datorat doar ofițerului de tip nazist. O contribuție la fel de importantă a adus și un alt factor: servilismul unui număr atât de mare de ofițeri, lipsa completă de curaj moral la atâția dintre ei au eclipsat calitățile militare care, incontestabil, au existat și au contribuit la dezonoarea corpului ofițeresc într-un mod mai profund și mai real decât toate

reproșurile care i-au fost vreodată adresate de cei mai înverșunați adversari ai săi.

CAPITOLUL al IX-lea – „PROFESOR NSDAP”[184] Intelectualii și nazismul

„Nu vreau intelectuali”.
Adolf Hitler

„Orice atitudine spirituală cuprinde,
În mod latent, o atitudine politică”.
Thomas Mann

„Eu spun da” declara în mod public Gerhart Hauptmann în primăvara anului 1933. Atmosfera de exaltare naționalistă, care se răspândea asemenea unei epidemii, cruțând numai spiritele foarte sigure, declanșă un val de jurăminte de lealitate în favoarea noilor conducători, astfel încât protestele amare și dezgustul neputincios al celor persecutați, ba chiar izgoniți din Germania, trecură aproape neobservate. În fața acestor nenumărate adeziuni, adeseori oferite în grabă și fără măcar să fi fost cerute – tot atâtea fragmente ale unei mari capitulări –, nu te poți decât întreba cu stupoare care să fie cauzele succesului obținut printre poeți și filozofi de o mișcare atât de vădit antiintelectuală ca nazismul. Se pune chiar întrebarea dacă este cu adevărat întemeiată teza după care corpul ofițerilor superiori și cercurile marii industrii au fost cele mai sensibile la manevrele de seducție și la încercările de șantaj ale regimului. Desigur, când nu acționa purul oportunism, această stranie fraternitate își afla sorgintea în numeroase confuzii, și curând mulți adepți trebuiră să recunoască că se pripiseră când își dăduseră adeziunea la o cauză sinistră. Nu-i mai puțin adevărat că exista deja un consens mai profund, premisa oricărei confuzii, așa că pe drept cuvânt îi scria Thomas Mann lui Ernst Bertram: „Nu ți se poate reproșa că ți-ai orientat pânzele după vânt. Ele erau dinainte orientate astfel...”[185].

Pentru a înțelege o asemenea abdicare, trebuie să avem în vedere motivele complexe care țin în parte de locul și rolul intelectualilor în societatea modernă, atitudinea lor ambiguă față de putere, atașamentul lor față de sisteme utopice. Alt factor și mai eficace: incertitudinea generală în aprecierea valorilor, părerilor și adevărurilor, care conferă perioadei un caracter incontestabil predictatorial și care și-a găsit tocmai în nazism

expresia, ca și presupusele mijloace de a învinge această incertitudine. Atunci când mișcarea și mai târziu regimul se defineau ca „începutul unei noi ere” sau ca o „cotitură hotărâtoare”, fără îndoială că aceasta era dovada unei supraaprecieri. Totuși, formula ascundea un sâmbure de adevăr. Nazismul constituia în realitate o schimbare de regim a cărei origine se afla undeva, mult în urmă, într-o perioadă anterioară nașterii partidului nazist. Dacă numeroși intelectuali s-au alăturat mișcării, aceasta nu s-a datorat în primul rând faptului că ea a exploatat fără rușine teama unui popor care se simțea în majoritatea lui declasat, nici faptului că a știut să folosească în chip magistral în profitul său „suferințele naționale”, sau că a știut să aleagă lozinci sugestive, ci mai ales datorită zarvei antiraționale care a însoțit nazismul din perioada când nu era decât o sectă și până la isteria colectivă a manifestărilor triumfale de mai târziu, care au exercitat o atracție deosebită asupra unui mare număr de intelectuali.

Astfel, nazismul dezvăluia fenomene al căror simptom era: capacitatea de a întruni și a concentra pe plan politic, într-un singur mănunchi, o multitudine de tendințe eterogene: nostalgii pseudo-religioase, nevoia unei certitudini fundamentale, un profund dezgust față de sine însuși, inclusiv dorința de a evada din fața adevăratelor probleme obiective în semiobscuritatea mult mai confortabilă a surogatelor metafizice. În plus, intelectualul, cufundat în meditațiile sale, aspira vizibil să regăsească posibilitatea fraternizării cu mulțimile, să se împărtășească din exaltarea lor, din brutalitatea și spontaneitatea lor, dar în același timp să beneficieze de forța și eficiența lor istorică, așa cum se exprimau ele în mitul comunității poporului. În fond, nazismul era organizarea politică a disprețului față de fenomenele spirituale. Desigur, nu tipii antiintelectuali, nici eroii încăierărilor din sălile de întrunire și nici fanfaronii în cămăși brune nu sunt cei care i-au atras masele. În marginea organizațiilor, și chiar din ce în ce mai des în rândurile sale, se întâlneau reprezentanți ai claselor culte care, pentru motivele deja enumerate, dar și din ură față de ei înșiși, dintr-un instinct distructiv sau pur și simplu din dorința de a fi originali sau de a evita orice răspundere, comiteau acest act de „înaltă trădare a spiritului”, la care un Ernst Jünger adera cu mândrie[186], furnizând totodată mișcării fragmente disparate de ideologie, pe care aceasta le absorbea de-a valma, în disprețul oricărei logici. În ciuda caracterului cel puțin irațional al viziunii sale despre lume, nazismul a obținut nu numai sprijinul câtorva originali rătăciți în propriile lor fantasme, ci chiar al unui număr de profesori

universitari, avocați ahtiați de politică, poeți și literați. Ostil rațiunii, nazismul era o mișcare a intelectualilor ratați și a celor care-și pierduseră nădejdea în rațiune. Ei au fost aceia care i-au dat aparența de respectare a spiritualității, fără de care, într-o perioadă de încredere în știință, nu este posibil să cucerești masele mic-burgheze, deoarece chiar atunci când denigrezi rațiunea folosești un limbaj rațional. „Pregătirea pe plan intelectual a revoluției germane – scria în 1933 Edgar Jung, care în acest domeniu și-a avut contribuția sa – a fost realizată prin nenumărate opere științifice”. Lor le datorează poporul german „distrugerea ideologiei drepturilor omului pe care se sprijinea edificiul de la Weimar, precum și disprețul pentru dreptul formal, pentru dialectică și intelect în general”[187].

O atât de profundă corupere a criteriilor culturale și morale era rezultatul unui îndelungat proces de dezagregare care-și are originea încă la începutul secolului al XIX-lea. Într-adevăr, atunci putem consemna momentul în care spiritul, abordând o cale potrivnică naturii sale, a renunțat la tradiția raționalistă europeană în numele unei „filozofii a vieții”, a dorinței de dominație și a unei afirmări impetuoase și brutale. Generații de filozofi, de istorici, de sociologi sau psihologi au contribuit la discreditarea spiritului; prezentând spiritul ca „adversar al sufletului”, l-au înlocuit prin intuiție, sânge, instinct, inaugurând în acest chip o epocă în care prostia a fost ridicată la rang de instituție, iar degradarea morală și „defetismul umanității”[188] au luat proporții care nu-și găsesc asemănare în istorie. Această tendință, în loc să fie repudiată ca una care marca un regres sau o decădere, era celebrată ca o expresie a renașterii unei forțe vitale creatoare. Antiiluminismul vehement alimentat de impulsuri romantice s-a manifestat în întreaga Europă. Pot fi menționate nume ca, de pildă, Carlyle, Sorel sau Bergson. Dar nicăieri critica rațiunii n-a devenit cauza lichidării ei, nicăieri rațiunea n-a fost urmărită cu un extremism atât de vindicativ ca în Germania, unde o lucrare foarte răspândită califica rațiunea drept „infamie” și „crimă”, iar tânguirile despre trista situație a „omului, sclav al rațiunii”, sau „cerebralizarea” omului se bucurau de o aprobare crescândă[189].

Evoluția aceasta se datorește unui număr de factori specifici. Dacă formula lui Luther exagerată până la paroxism: „Rațiunea este o curvă” reflectă temperamentul lui de reformator, conjunctura epocii și contextul teologic neputând fi luate, cum s-a încercat, drept bază a unei revolte permanente a spiritului german împotriva normelor morale europene, nu-i mai puțin adevărat că ea dezvăluie o tradiție de neîncredere față de

categoriile raționale. Tendința n-a dispărut niciodată complet și, în orice caz, a împiedicat rațiunea să se aclimatizeze vreodată. Întotdeauna suspectată de a fi superficială și profanatoare, ea n-a fost niciodată recunoscută, neobținând niciodată în Germania drepturi depline.

Pentru a sesiza elementele romantice ale acestor tendințe, ar trebui procedat la o investigație profundă a datelor politice și sociale, ca și a structurilor psihologice de care sunt legate printr-un fenomen de interacțiune. Printre ele se numără și dilema seculară a statului german, care a dat toată ponderea sa noțiunii de „Inneres Reich” (Împărăția dinăuntru), favorizând înclinarea spre reverie și sentimentalism politic. Este de asemenea cazul să amintim în mod deosebit concepția germană despre cultură, amestec ciudat de respingere a realității și de orgoliu antisocial, ca și dezechilibrul tradițional dintre spirit și putere; acestora li se mai adaugă rolul jucat de poeții și scriitorii germani în realitatea socială, din care se vedeau continuu excluși și obligați să se retragă în strâmtele lor mansarde, unde, în imposibilitate de a exercita o influență concretă, se pierdeau în meditații vagi.

Regăsim urme ale acestor eforturi încă în textele care vor să clarifice în cea mai mare măsură acest curent din deceniul al treilea al secolului nostru, asociat cu noțiunea generală de „revoluție conservatoare”. Tonul lor categoric și inspirat, în afara realității, trădează bâjbâielile unor spirite dornice să se elibereze de limitele provincialismului, pentru a atinge sfera „eternului”. Aprecierile asupra situației politice nu sunt sociologice, ci teologice, căci este vorba mai mult de viziuni decât de analize: „Reînnoirea realității germane se va întemeia nu pe rațiune, ci pe inimă, nu pe doctrine, ci pe impresii (!) și pe instincte”[190]. Se regăsește în asemenea texte vechea nemulțumire față de formele statale germane, care nu dispăruse decât temporar în cursul scurtei existențe a imperiului, pentru a-și face din nou apariția în Republica de la Weimar. Câteva spirite opuneau resentimentelor metafizice ale contemporanilor cinismul indiferenței, pretutindeni însă se resimțea dorința de a submina temeliile statului, de a discredita spiritul, civilizația, umanitatea. Ele apreciau că viața și-a pierdut din substanța și erau dispuse să-și caute un refugiu în delirul lăuntric, în „forțele originare ale vieții”, în „sacrele tenebre ale epocilor primitive”, alăturându-și vocea corului acelora care stigmatizau rațiunea ca „cea mai sterilă din toate iluziile”. Curentele antiraționaliste își aveau, în bună măsură, originea în însăși natura acestei republici, care, searbădă și lipsită de căldura

sentimentelor, părea să confirme eșecul principiilor rațiunii, sporea îndoielile și favoriza interesul pentru „soluții noi”.

Într-o conferință rostită la sfârșitul celui de-al treilea deceniu, însuși Max Scheler, cu toate că refuza să adopte față de rațiune atitudinea de dispreț, pe atunci la modă, vedea în tendințele iraționale ale epocii un „proces de asanare”, o „revoltă organizată a instinctului, care împinge oamenii zilelor noastre să se ridice împotriva sublimărilor trecutului, împotriva intelectualismului exacerbat al predecesorilor și al ascezei lor seculare”[191]. Victoria mișcării hitleriste a fost adeseori considerată drept faza ultimă a acestui proces de „asanare”, deoarece, conform propriilor sale declarații, nazismul părea să inaugureze o nouă eră, consacrând falimentul rațiunii și triumful drepturilor originare ale vieții.

Numai aceste împrejurări pot explica valul de adeziuni care au întâmpinat regimul a doua zi după 30 ianuarie 1933. „Rasiștii”, „naționalii”, „conservatorii” sau „autoritarii” n-au fost singurii care să-și exprime satisfacția în termeni la fel de entuziaști ca Hans Friedrich Blunck, care propovăduia „umilință față de dumnezeu, respect față de Reich, îmbinarea artelor”. Încă de la 3 martie, 300 de profesori universitari aparținând tuturor orientărilor s-au pronunțat, printr-un manifest electoral, în favoarea lui Hitler, iar numeroși studenți sprijineau, de fapt, de mult tabăra nazistă. Partidul nazist putea conta în universități pe 50–60% din voturi începând încă din 1931, dublul procentajului atins în general pe țară. Influența hotărâtoare a tendințelor de dreapta era vizibilă deopotrivă în corpul didactic, ca și în asociațiile studențești, aflate în bună măsură sub influența partidului hitlerist. Aceeași influență explică de ce evenimentele de la Langemarck s-au comemorat într-o atmosferă de exaltare naționalistă absolut incompatibilă cu absurditatea tragică a evenimentelor petrecute în 1927. Ea a inspirat stilul și discursurile rostite la congresele studențești, ultimul – organizat în cursul verii 1932 – ținându-și lucrările, în mod semnificativ, într-o cazarmă. În mai 1933 corpul profesoral își manifestă o dată mai mult, în chip colectiv, adeziunea sa la regim. Adeziunile individuale au fost numeroase, unele cuprinzând și revendicări concrete. Spre exemplu, când binecunoscutul sociolog Hans Freyer a cerut politizarea sistematică a universităților și aderarea lor la noul spirit, iar în ajunul plebiscitului din 12 noiembrie, când oameni de știință ca Pinder, Sauerbruch sau Heidegger au invitat păturile culte să manifeste înțelegere față de politica hitleristă. Sub un „jurământ de credință al poeților germani adresat

cancelarului poporului Adolf Hitler” se puteau citi numele lui Rudolf Binding, Max Halbe, Walter von Molo, Felix Ponten, Wilhelm von Scholz și Eduard Stucken. Căutând să-și apropie personalități marcante, regimul, urmând o tactică verificată, disimulă adevăratele țeluri ale regimului nazist în spatele paravanului naționalist. Aproape toți cei cărora li s-au făcut avansuri s-au pus la dispoziție: Richard Strauss, Wilhelm Furtwängler, Gustaf Gründgens, Heinz Hilpert, Werner Krauss. Un asemenea servilism explică ușurința cu care noii conducători au putut pune mâna pe astfel de instituții ca, de pildă, Academia prusiană a poeților. Au fost însă și comportări mai curajoase, ca aceea a Ricardei Huch, care, retrăgându-se din noua Academie a artelor, a declarat că germanismul ei nu este cel al guvernului[192]. Față de aceste convertiri în masă, Hitler lansă, în septembrie 1933, un avertisment: el atrase atenția împotriva acelora „care, făcând brusc o întorsătură de 180°, se integrează în noul stat ca și cum nu s-ar fi produs nici o schimbare, cu scopul vădit de a juca, o dată mai mult, un rol de prim plan în viața artistică și culturală... Pentru că statul acesta este al nostru, și nicidecum al lor”[193].

În timp ce conducătorii aproape că trebuiau să se apere de afluxul de noi partizani ai regimului, ei n-au fost nevoiți să adopte decât un număr relativ restrâns de măsuri de constrângere, rolul funcționarilor culturali ai regimului limitându-se, ca să ne exprimăm astfel, la instituționalizarea adeziunilor pe care cei mai mulți dintre intelectuali le-au oferit din proprie inițiativă. Doar în câteva universități s-a recurs pentru o scurtă perioadă la tactica verificată a „manifestațiilor spontane” pornite de jos, urmate de hotărâri administrative, pentru a se făuri cadrul considerat a fi expresia logică a celui de-al 111-lea Reich. Metoda confirma ceea ce nimeni n-a pus vreodată la îndoială: regimul era ferm hotărât să-și impună controlul și pe plan cultural.

Wilhelm Frick, ministrul de interne al Reichului, definea astfel obiectivele primei perioade: „Acum trebuie să punem capăt o dată pentru totdeauna acelui spirit de dezagregare care a mistuit vreme atât de îndelungată inima Germaniei”. În acest scop au fost transferate numeroase cadre în toate universitățile și instituțiile superioare de învățământ din Germania; artiștii „indezirabili” au fost împinși pe planul al doilea, li s-au creat felurite dificultăți în exercitarea profesiunii lor, în cazul în care nu le era complet interzisă. În același timp a avut loc cea mai spectaculoasă demonstrație ostilă spiritului: aproape 20000 de opere „contrare spiritului

german” au fost arse în piețele publice ale orașelor universitare din Germania, în sunetul „cântecelor patriotice” interpretate de fanfarele formațiunilor SA și SS. Crearea Camerei de cultură a Reichului întregi măsurile adoptate; ea grupa, prin mijlocirea celorlalte șapte filiale subordonate, pe toți artiștii și publiciștii germani, pentru ca, așa cum declarase pe șleau și cu cinism Goebbels, să le ia creatorilor „sentimentul dezolant al vidului”, oferindu-le în schimb convingerea că statul „întinde asupra lor brațul său protector”[194].

În același timp, o serie de măsuri jignitoare, de interdicții și de ordonanțe administrative urmăreau oficializarea ingerințelor cu care debutase regimul, fără ca cei interesați, care începuseră să devină conștienți de situația în care se aflau, să aibă altă cale de protest decât aceea a jurnalelor intime, ținute pe ascuns. În acele săptămâni, 250 de scriitori renumiți părăsiră Germania, declanșând astfel un proces de declin cultural fără asemănare în istoria Germaniei, ale cărui repercusiuni se fac simțite până azi. Alții, cuprinși de mânie, de dezgust și de o furie neputincioasă, optară pentru autoizolare și tăcere. Dar nici unul dintre ei nu îndrăzni să-și manifeste public indignarea, după cum n-au avut loc nici demonstrații colective. Zadarnic vom căuta un act de curaj exemplar. Fără îndoială, regimurile antidemocratice nu se sinchisesc de fel de discreditarea pe care violența împotriva spiritului o poate arunca asupra lor; dar nu este mai puțin adevărat că savanții și scriitorii ar trebui să facă un asemenea gest, dacă n-ar fi decât pentru reputația lor. Mulți din cei rămași în Germania, ca Hans Friedrich Blunck, Gottfried Benn, Bäumer, Gerhart Hauptmann, Walter von Molo sau Ina Seidel, care dețineau atunci poziții oficiale în academii și luau cuvântul la banchete, aveau prieteni printre cei emigrați. Și toți aceștia, așa cum și-a amintit unul din ei mai târziu, alcătuiau o mare comunitate. Dar beția naționalistă nu întârzie să măture aceste sentimente. În al său „Răspuns al unui german adresat lumii”, Rudolf G. Binding, sprijinindu-se pe noțiunea comunității de rasă, justifica măsurile de expulzare, declarând printre altele: „Germania – această Germanie – s-a născut dintr-o nostalgie furibundă, dintr-o arzătoare voință lăuntrică, dintr-o suferință aprigă de a dori ca Germania să existe”. „Cu orice preț, fie și cu prețul unei catastrofe”[195], continua Börries von Münchhausen, care mai declara: „Pe aria lumii grâul a mai fost vânturat încă o dată. Ce importanță are dacă, curățind pleava, se pierde și un pumn de boabe aurii? Sfânta recoltă va fi totuși strânsă în hambare! Germania, inima popoarelor, este risipitoare ca

toate inimile adevărate”. Atunci când revista „Der Nationalsozialist” propuse deportarea scriitorilor și poeților „negermani”, revista „Die Tat” se declară de acord.

În aceste declarații și în altele asemănătoare regăsim în cele din urmă acele tendințe permanente spre dezumanizare. Autodafeurile de cărți n-au preocupat de fel pe aceia care, de la mesele lor de lucru, suscitând cu abilitate oroarea, au aruncat întregul univers în flăcări sau care au preamărit în luptă – această „bucurie a distrugerii” ca semn caracteristic al unui „naționalism eroic”[196]. Emigrația și vexațiunile nu cântăreau prea mult pentru cel ce obișnuia să dorească și să evoce catastrofe cosmice care aniversau „ziua atât de frumoasă” în care „vulcanii vor acoperi sub lava lor cetățile prospere și oceanele vor înghiți fără zgomot aceste soluri nutrite cu îngrășăminte”. Nu era rar să-l vezi pe terorist coexistând cu estetul. La începuturile celui de-al III-lea Reich, Gottfried Benn medita asupra faptului că tot ce făcuse gloria culturii occidentale se născuse în națiuni de sclavi; el credea că istoria oferă numeroase exemple de „îmbinare a civilizației și culturii cu absolutismul unui faraon”[197].

Istoria celui de-al III-lea Reich demonstrează vădit contrariul. Rareori conducătorii politici au manifestat ambiții culturale mai mari și niciodată rezultatul n-a fost mai mizerabil. Profețiile, pline de îngâmfare, rostite de la nașterea regimului despre „înflorirea fără precedent a artei germane”, despre „renașterea artistică a omului arian” au fost urmate, într-un bilanț al lui Goebbels asupra rezultatelor a cinci ani de politică culturală nazistă, de termeni mult mai moderați; el declară că literatura, „epurată cu grijă, luptă din greu pentru a atinge noi orizonturi”. Hitler, care revendica cu intoleranța rataților autoritatea supremă în materie de artă, în discursul rostit cu prilejul votării legii deplinelor puteri proclamase eroismul și rasismul drept criterii obligatorii ale creației artistice. În numeroase declarații, a căror irascibilitate furioasă n-a mai fost egalată decât de viitoarele sale diatribe împotriva evreilor, el proclamă sfârșitul „artei lui noiembrie”, sfârșitul „degradării și distrugerii culturii”. În același timp, el amenința cu internarea medicală sau închisoarea, ca vinovați de escrocherie, pe „Neandertalienii culturii”, sortind distrugerii „bâiguielile artistice”, „mâzgăliturile internaționale”, „produsele unei îngâmfări arogante” care-și găsiseră locul în muzeele germane.

Dar, în ciuda tuturor formulelor sforăitoare, ceea ce înlocuia operele puse pe rug nu era decât reflectarea în domeniul artelor a prejudecăților

vulgare național-germane ale mic-burghezilor, care își vedeau acum aprobate de stat ideile retrograde și închistate în materie de cultură, sub eticheta „sensibilitatea sănătoasă a poporului”, în realitate era domnia mic-burghezului care, în pofida programelor grandioase ale serviciilor oficiale și ale expozițiilor organizate anual la „Haus der Kunst” (Casa artelor), rămânea prizonierul orizonturilor sale înguste. Niciodată încercările ambițioase ale celui de-al III-lea Reich nu au reușit să depășească o imitație găunoasă a clasicismului, niciodată regimul n-a reușit să creeze o estetică proprie, cu toate că Hitler dăduse cuvântul de ordine, încă din 1933, la congresul partidului, să se descopere „un stil nou de viață, de cultură și de artă, grație renașterii ideologice și epurării rasiale”. De fapt nu s-a depășit principiul selecției negative, după cum o confirmă în domeniul picturii și sculpturii alegerea operelor autorizate să figureze în expozițiile de la München, alegere făcută de Hitler personal.

Un vast aparat de cenzură a avut o sarcină asemănătoare în câmpul literaturii. El se străduia să depisteze și să reprime tot ceea ce-i readusese literaturii germane interesul lumii, favorizând în schimb lucrările insipide ale școlii „Blut-und Schollendichtung”[198]. Era, în fond, erupția unui curent pseudoromantic care, deși necontenit prezent, în stare latentă, în literatura germană, nu reușise niciodată să se impună; acum însă, grație sprijinului necondiționat al statului, se vedea în situația să sărbătorească triumful operelor sale, eliberându-i totodată de resentimente pe autorii neapreciați. Izolându-se de lume, mândru de orizonturile sale înguste, lipsit de urbanitate și de receptivitate spirituală, acest curent se consacră cultului ce-l avea pentru amurg și pentru glie, fără a avea însă sensibilitatea, gingășia poetică și rafinamentul artistic propriu romantismului german, manifestând în schimb agresivitatea îndârjită a orgoliului rasist. Corelația sa patologică cu realitatea modernă îl împiedica să aibă o viziune exactă și largă a lucrurilor. Pământul german, pădurea germană sau crestele strălucind sub zăpada veșnică îi închideau orizontul; agricultura primitivă se opunea civilizației urbane; cultul lui Wotan – muncii organizate pe bandă, moravurile vikingilor – structurilor sociale contemporane; o falsă interiorizare, care, după ferestre oarbe, se deda la meditații asupra lucrurilor esențiale: plugul, spada, fericirea serilor sub tei. Nu e necesară o analiză psihologică adâncă pentru a scoate la iveală sincretismul dintre această interiorizare și gândirea totalitară; ajunge să ne referim la producțiile literare ale lui Max Jungnickel[199].

Fier și interioritate – aceasta era sinteza pe care o dorea Goebbels atunci când, cu diferite ocazii, preconiza un „romantism de oțel”. Se pretindeau în același timp „atitudini umane” corespunzătoare; astfel, Goebbels sublinia voința conducătorilor de „a crea un tip nou de artist german” sau „un nou tip de profesor universitar”. Șefii naziști nu-și ascundeau scopurile: se vorbea de „un spirit soldățesc”; poezia era considerată ca „un mijloc de luptă”, savanții calificați drept „camarazi în serviciul națiunii germane”; s-au creat „asociații de autori”, „serate amicale pentru specialiștii lirismului”. Integrarea în categorii de tip militar avea drept scop sublinierea rolului funcțional al artei și științei, astfel încât atitudinile individuale de revoltă sau scepticismul să fie considerate de aci înainte drept un act de dezertare, ceea ce pentru un popor cu înclinații atât de profund militare ar fi fost un lucru deosebit de reprobabil. Până la urmă, toate deosebirile dintre poet și soldat au fost estompate în această națiune alcătuită dintr-un bloc omogen de militanți pe care dramaturgul Reichului, Rainer Schlösser, îl glorifica în stilul său hiperbolic: „Nu există aici poetul și gânditorul, acolo soldatul și politicianul, ci frunți semețe sub căști de oțel, inimi nobile sub platoșe, iar atunci când e să pornim la luptă, suflete germane în tranșee”[200].

Până la 30 iunie 1934 cel puțin, soldatul SA era cu deosebire modelul soldatului îndoctrinat. Se vorbea despre „luptătorii pe plan spiritual ai SA-ului” și, în timp ce Göring și Rosenberg ridicau simțul estetic al „soldatului SA plesnind de sănătate” la rangul de model artistic, se reproșa criticilor de artă recalcitranți că nu au urmat exemplul lui Horst Wessel; ei ar fi trebuit să mărșăluiască cot la cot în „batalioanele brune ale lui Adolf Hitler”, ceea ce le-ar fi îngăduit „să cunoască și să înțeleagă azi mai bine arta germană”[201]. Pentru ca „savantul german, străin de popor, să nu mai fie în curând decât o amintire”, profesorul Ernst Storm, viitorul rector al Școlii tehnice superioare din Berlin, declara că Hitler și Röhm trebuie să servească drept model „tuturor profesorilor germani”. La 1 decembrie 1933, Oscar Stäbel, Reichsführer al Asociației studenților germani și al Federației studenților național-socialiști germani, afirma că „nu este departe ziua în care oamenii prea manierați pentru a se încadra în comunitatea membrilor SA nu-și vor mai avea locul în universitățile germane”. Un decret din aceeași zi al ministrului cultelor din Prusia completa declarația, stipulând că în viitor cei ce voiau să intre în învățământ trebuiau să facă un stagiu de zece săptămâni fie în SA, fie în Serviciul muncii.

Și în învățământul superior reglementarea raporturilor față de organizațiile paramilitare nu întârzie a fi instituționalizată. Hitler era convins că ideea unei științe libere și necontrolate este o „absurditate”, că adevărul în sensul moral și științific al termenului nu există, ba chiar că, în fond, rezultatele „dezastruoase” ale științei sunt expresia îndepărtării ei de instinct. Curând, admiratori zeloși care acționau în domeniul culturii, dar și numeroși profesori universitari au considerat de datoria lor să aplice concepțiile respective în învățământul superior. Eforturile întreprinse pentru a pune capăt dominației rațiunii îmbrăcau câteodată forme grotești, în care războiul împotriva spiritului se dezlănțuia nestânjenit. „Rațiunea – ce înseamnă asta de fapt?” – se întreba, într-unul din discursurile sale, Hans Schemm, ministrul cultelor din Bavaria. Și răspundea: „Logica, calculul, speculațiile, băncile, bursele, dobânzile, dividendele, capitalismul, marxismul, bolșevismul, carierismul, comerțul ilicit, camăta, escrocii și șnapanii”[202]. Și în timp ce o avalanșă de directive și pamflete condamna principiul obiectivității științifice ca pe un simptom al unei epoci burgheze și liberale (Hitler declara că aceasta era de fapt o „lozincă” cu ajutorul căreia corpul didactic încerca să scape de supravegherea, atât de necesară, a statului), istoricilor li se recomanda „să privească istoria Germaniei cu ochi de german, cu ochii sângelui”. Cu prilejul celei de-a 550-a aniversări a întemeierii Universității din Heidelberg, Philipp Lenard, laureat al Premiului Nobel, a scris uluitoarele sale reflecții despre „fizica ariană”. În ceea ce-l privește, profesorul Walter Poppelreuther îl califică pe Hitler drept „psiholog științific”, iar profesorul Reinhard Höhn ridică noțiunea de comuniune etnică la rangul de „principiu științific fundamental”[203]. Această listă s-ar putea lungi aproape la infinit și pe ea am întâlni nume de juriști, medici, teologi, economiști, germaniști sau istorici ai muzicii.

Este sigur că autorii unor asemenea declarații nu făceau afirmații total potrivnice convingerilor lor, însăși trădarea rațiunii săvârșindu-se în numele ei, pentru că omul are întotdeauna nevoie să-și motiveze acțiunile. Sub regimul nazist sacrificarea intelectului găsea o sumedenie de justificări ideologice, mai ales în perioada iluziilor care a marcat prima fază a mișcării. Începând cu înfăptuirea concepției medievale a imperiului, sau teoria despre stat făurită de filozofia idealistă germană, și până la concepția desăvârșirii imperiului așa cum o gândise Bismarck, luarea puterii de către naziști se sprijinea pe sursele spirituale cele mai diferite ale doctrinei naziste și în care violența a avut adeseori pondere. Răsturnările din perioada

postbelică au fost martorele unei ciudate renașteri a acestor factori o dată cu „revizuirea” istoriei Germaniei. Amestecul de idei despre revolta instinctelor, a sângelui, a forței vitale, împotriva rațiunii și platitudinii societății occidentale își afla obârșia în scrierile antiraționale ale fazei pretotalitare și se făcea simțit în evenimentele epocii. Se pare că toate aceste mișcări n-au exprimat decât un fel de așteptare prelungită care avea să-și găsească împlinirea. Măsurile adoptate în cursul cuceririi puterii, ca și diferitele atitudini individuale și-au găsit, în sfârșit, fundamentul lor ideologic. În felul acesta duritatea, arbitrarul și supunerea necondiționată, pretinse de regim, au putut să se justifice plecând de la noțiuni semimitologice ca ordinea, prusacismul sau democrația germanică.

Liniștea obținută prin constrângere, refuzul de a lua cunoștință de acte de violență se ascundeau îndărătul unor categorii ca datoria și amorul-propriu național, atât de sugestive pentru conștiința mic-burghezului german. Naționalismul dus la exces a devenit astfel dovada că Germania depășise stadiul somnolenței seculare, părăsise vechiul „cosmopolitism cu scufie de noapte” și intrase în istoria contemporană. Și peste toate acestea se simțea vibrând ceva din noțiunea foarte germană de destin, care dintotdeauna a dus la un soi de supunere oarbă în fața înlănțuirilor inevitabile.

Oare nu era vorba de a înfăptui în cele din urmă acea comunitate națională („*Volksgemeinschaft*”) care fusese întotdeauna dezbinată și de a da acum viață unei noțiuni sacre? În numele acestei comunități naționale se puteau foarte bine smulge de pe postamentele lor norme venerabile, ca cea a obiectivității gândirii științifice. De aceea, promovându-se trădarea rațiunii, s-a crezut că se slujește o măreție istorică imaginară.

Pe de altă parte, mulți dintre cei ce au depus armele sau căutau să trăiască în pace cu stăpânii zilei se legănau, mai mult sau mai puțin, ca întregul popor, în iluzii și visuri întreținute de altfel cu grijă și succes de către conducătorii regimului: ideea vagă și generală a unei reînnoiri, rolul uzurpat de „apărător al Occidentului împotriva bolșevismului”. În fine, pe lângă o serie de curente și tendințe ale istoriei spirituale germane și europene, al căror studiu ar depăși cadrul lucrării de față și care, falsificate și denaturate, au fost exploatate fără rușine de nazism, juca un rol de seamă însăși ideea de al III-lea Reich, care conținea o magică promisiune seculară. Toate impulsurile având o anumită forță se aflau reunite în

„Weltanschauung”-ul nazismului, de care șefii naziști se sinchiseau în prea puțină măsură.

Este, desigur, stranie constatarea că lipsa unei ideologii închegate, în loc să-i îndepărteze pe intelectuali, exercita asupra lor atracție. Acordând un loc larg tuturor concepțiilor naționale, conservatoare sau rasiste, ideologia aceasta depășea tot ceea ce se putea aștepta de la ea. Oricine încerca însă să se sustragă mecanismului acestei seducții, cunoscând soarta cruntă rezervată recalcitranților, sfârșea adesea prin a se refugia de bunăvoie în lumea iluziilor. Într-adevăr, cei care-și atrăgeau fulgerele conducătorilor și deveneau astfel „indezirabili” erau supuși excomunicărilor oficiale; afectând activitatea lor profesională, interzicându-li-se dreptul de a publica, atrăgând supravegherea permanentă a Gestapoului și a organelor de partid etc. În sfârșit, ca în toate perioadele tulburi, se dezvăluiau caracterele, ca și cele mai cumplite slăbiciuni: cariere fulgerătoare atestă triumful oportunismului, al ambiției nemăsurate și al spiritului de intrigă. În iunie 1933 Thomas Mann nota în jurnalul său:

„Nemernicia oamenilor este câteodată surprinzătoare... Astfel graficienii colaboratori ai lui «Simplicissimus» care afirmă că n-au împărtășit niciodată opiniile revistei îl urmează doar, probabil, pe sculptorul berlinez care, de dragul catedrei sau în general al carierei, declară că, într-adevăr, soția lui este evreică, dar că nu are relații intime cu ea de cinci ani... Ziarele germane: oribile...”[204].

Mărturia de credință pe care epoca a cerut-o fiecărui intelectual dezvăluia o stare de lucruri profund alarmantă. Doar cei ce tăceau și emigranții păreau să-și mai reamintească faptul că spiritul ar putea avea nevoie de sacrificiul celor ce se recunosc adepții lui. Dreptul de a greși este, firește, esențial și desigur că „niciodată încă libertatea spirituală și semnificația valorilor culturale n-au mai fost supuse unor încercări atât de dure”. Dar ceea ce s-a vădit în cursul acelor ani era mai mult decât o eroare, și „acest faliment de neuitat, fatal pentru onoarea spiritului german”, de care vorbește Thomas Mann, nu era numai rezultatul unei beții trecătoare, provocată cu grijă de oameni pricepuți în arta înșelării. Doar o corupere lentă a tuturor valorilor politice și morale explică slăbiciunile unor angajamente personale ale intelectualilor. Fără îndoială că doar o minoritate s-a alăturat în mod sincer și a urmat consecvent regimul nazist și pe șefii săi; mai ales că evoluția ulterioară a regimului a risipit multe iluzii. Hitler și-a manifestat adeseori mânia împotriva „cercurilor intelectuale”; în

discursul pe care-l pronunță la 10 noiembrie 1938 în fața reprezentanților presei germane, el declară că, într-adevăr, dacă „îi tratează astfel, este pentru că din nefericire are nevoie de ei, altfel într-o bună zi ar fi exterminați sau ceva în genul acesta. Dar, din păcate, sunt necesari”. Refuzul intelectualilor de a-l urma fără reticențe explica, se pare, comportarea sa.

Dar surprinzător pentru cronicar este marele număr al acelora care pactizară pe jumătate cu liderii naziști, se dovediră gata să justifice renegarea rațiunii, convingându-se în mod vădit că nu tot ce este propriu acestei barbarii trebuie repudiat și care văzură în cele din urmă în nazism o simplă degenerare a idealurilor lor rasiste și antiraționaliste. Astfel se comportă scriitorul și poetul Ernst Bertram, care în primele zile ale lunii mai 1933 a pus totul în mișcare pentru a șterge de pe lista cărților ce urmau să fie arse lucrările prietenilor săi personali Thomas Mann și Friedrich Gundolf. Succesul demersurilor sale îl determinară să scrie fericit că, „în această situație”, el poate „participa la solemnul autodafe”. Mai mult, el citi în public un poem, compus anume pentru această ocazie[205]. Asemenea comportări, mai neliniștitoare decât absurditățile sincere ale lui Philipp Lenard sau Reinhard Höhn, pun în lumină nu numai poziția ambiguă a savantului cufundat în lucrările sale de specialitate, care, fără să înțeleagă rostul său în societate, se manifestă ca lipsit totalmente de maturitate politică; ele demonstrează și cât era de eronat și neadaptat la viață idealul culturii burgheze, care se voia „apolitică”, dar în realitate se dovedea întotdeauna supusă față de autoritățile naziste. Nu numai „maleabilitatea politică a spiritului burghez”[206] german, ci și lipsa de încredere și curaj civic și, în sfârșit, mediocritatea descurajantă a caracterelor acestei epoci își află aici una din rădăcinile lor esențiale. „Dacă ar înceta o dată viața asta să ne mai ceară soluții!”, striga Gerhart Hauptmann, făcând aluzie la obligativitatea opțiunii, pe care încerca tot timpul s-o ocolească.

În cele din urmă, problema cauzelor și a responsabilităților în falimentul intelectualilor ne readuce mereu la această criză a conștiinței, a cărei îndelungată fază de incubație a atins paroxismul în climatul putred al celui de-al treilea deceniu. Orice intelectual poate să cunoască ispitele șarlatanismului, dorința secretă de „a inversa ordinea lucrurilor, ca șugubățul care încurcă noaptea pantofii lăsați în fața camerelor pe culoarul unui hotel”[207]. Dar când șarlatanii și șugubeții apar deodată în masă și fără umbră de umor, prezentându-se sub trăsăturile unei sumbre înțelepciuni, ca

și cum ar fi într-un perpetuu și dureros dialog cu îngerul, înțelegem că avem de-a face cu una din acele crize ale conștiinței sociale care preced de obicei catastrofele politice și morale. O cultură ai cărei protagoniști au devenit de multă vreme, în aplauzele mulțimii, purtătorii de cuvânt a tot ce poate defăima și renega înseși fundamentele acestei culturi nu mai are nici o posibilitate de a împiedica propria ei distrugere. Atunci când poetul expresionist și viitor președinte al scriitorilor Reichului, Hanns Johst, punea în gura unuia din eroii săi cuvintele „de îndată ce auzea pronunțându-se cuvântul cultură, apuca revolverul”[208], el atingea punctul sensibil al crizei, deoarece, în fond, această atitudine era comună tuturor intelectualilor germani. Cât despre Friedrich Georg Jünger, acesta scria că „fiecare șurub nou plasat într-o mitralieră, fiecare perfecționare adusă războiului cu gaze sunt lucruri mai importante decât Liga Națiunilor”. Iar Stefan George afirma: „Orice eveniment, orice epocă este pentru noi doar un mijloc de stimulare artistică. Chiar și cele mai libere dintre spiritele libere n-ar putea s-o scoată la capăt fără o acoperire etică – să ne gândim numai la noțiunile de culpabilitate etc. – care pentru noi și-a pierdut complet valoarea”. Alte simptome ale aceleiași stări de spirit au fost disprețul față de om manifestat în literatură și artă, violența stilului și expresiilor, într-un ciudat paralelism cu mania tenebrelor și a amurgurilor, gustul pentru vandalism și catastrofe, mituri sau atitudini cinice. Pierduți în această atmosferă de catastrofă, artiști, scriitori și intelectuali nu sesizau că hulita cultură era însăși temelia existenței lor. În definitiv, dacă mulți dintre ei au salutat cu bucurie victoria nazismului, aceasta s-a datorat tocmai perspectivei de haos și barbarie pe care o întrezăreau și de care nu avea motive să se înspăimânte, după părerea lor, decât „o burghezie lașă și ghiftuită”.

Prea târziu observară ei că regimul de teroare îi viza pe toți; și mulți plătiră scump eroarea pe care o făcuseră. Pentru alții, dimpotrivă, soarta se arătă binevoitoare. Nimeni nu le-a cerut să tragă consecințele pentru ceea ce invocaseră cu ardoare. Ei se mulțumiră să tacă, se ghemuiră împreună în refugiile lor și fură cruțați, în timp ce înregistrau cu tainică amărăciune barbaria vieții publice, pregătirea de război și haosul, apreciind de fiecare dată că nu acestea sunt plebea, barbaria și haosul a căror victorie o doriseră odinioară împotriva civilizației. Despre ei Hitler afirma, nu pe nedrept:

„Astăzi femelele literare ale lumii croncăne despre «trădarea spiritului». Dar cu puțin timp în urmă au savurat chiar ele trădarea comisă de spirit față de viață. Câtă vreme era vorba de un rafinament literar, s-au

delectat. Acum însă, când trecem la fapte, ele holbează ochii ca nişte copii uimiţi”[209].

Se poate presupune că ceva din această uimire s-a oglindit şi în privirea lui Edgar Jung atunci când, la sfârşitul lunii iunie 1934, zbirii SS-ului au năvălit în locuinţa sa. Numai cu câteva luni în urmă declarase celor care „rămăseseră prizonieri ai noţiunii de stat constituţional” şi „se arătau neliniştiţi” faţă de un anumit număr de „excese” că „violenţa este o parte componentă a vieţii” şi că „un popor care nu mai este în stare de manifestări brutale se află în proces de decădere biologică”[210].

Istoria aservirii spiritului într-o ţară este întotdeauna istoria propriei sale înrobiri şi când se cere „savoir résister”[211], aceasta înseamnă să rezişti tentaţiei de a te sinucide. Thomas Mann întreba în 1930 dacă e posibil să faci să triumfe incultura, barbaria şi abrutizarea naţională în viaţa unui popor atât de matur, cu o civilizaţie atât de veche şi cu o experienţă multilaterală ca aceea a poporului german, care trecuse prin asemenea aventuri spirituale şi sufleteşti. În fond, răspunsul fusese dat mai înainte ca întrebarea să fi fost formulată, deşi trăsăturile situaţiei s-au definitivat doar mai târziu, în condiţiile regimului dictatorial, când s-a constatat totodată că limitele a ceea ce poate face omul sunt infinite. Condiţionarea opiniei publice pentru a o pregăti să accepte pretenţiile nelimitate ale regimului, proscrierea raţiunii, degradarea noţiunii de om, stigmatizarea tuturor acelora care atribuiau încă valoare adevărului şi criteriilor morale, renunţarea la toate bazele etice în favoarea unei concepţii despre viaţă care se autodeclară nouă, îndrăzneaţă şi lipsită de iluzii – iată contribuţia nefastă a intelectualităţii extremiste la înfăptuirea nazismului. „Orice gândire romantică este în serviciul altor forţe, lipsite de romantism”, scria în 1925 Carl Schmitt, demascând astfel, fără voie, esenţa concepţiei sale[212].

Au fost, desigur, şi excepţii; oameni care nici înainte, nici după 1933 n-au participat de loc la toate acestea. Sculptorul Ernst Barlach, poetul Friedrich Reek-Malleczewen, pictorul Karl Schmitt-Rottluff, care, şicanaţi de funcţionăraşii din domeniul culturii, s-au văzut curând, cum scria Barlach, supuşi unei „lente sugrumări”. A existat de asemenea minoritatea, câtuşi de puţin neglijabilă ca număr, de savanţi care, cu preţul unor lupte aprige, au încercat să apere integritatea cercetării şi a învăţământului: istoricul Friedrich Meinecke, filozoful Kurt Huber, fizicienii Otto Hahn şi Werner Heisenberg. Şi dacă regimul, în locul succeselor culturale pe care le sconta, n-a cules decât sărăcirea şi abrutizarea culturii, el a trebuit de

asemenea să suporte consecințele pe plan științific și militar: surghiunirea elitei intelectuale și refuzul marilor savanți de a se alătura celui de-al III-lea Reich au atras după sine o asemenea pierdere de substanță pentru Germania, încât destinul ei a fost profund modificat. Antiintelectualismul – unul dintre factorii esențiali ai ascensiunii nazismului – se numără și printre factorii esențiali ai prăbușirii sale.

CAPITOLUL al X-lea – FEMEIA ȘI MAMA GERMANĂ Rolul femeii în cel de-al III-lea Reich

Încă de la începuturile ei, mișcarea nazistă a fost o comunitate de acțiune militantă a bărbaților, care n-a primit aproape de loc în rândurile sale femei. Cu prilejul primei adunări generale a membrilor de partid, la începutul anului 1921, participanții au votat în unanimitate o moțiune care preciza că „nici o femeie nu va putea fi primită în conducerea partidului sau în comitetul său de conducere”. „Führerlexikon”, ediția 1934, care cuprindea numele foarte multor persoane puțin cunoscute, nu menționa nici o singură femeie. Deși în anii următori milioane de femei s-au încadrat în organizațiile partidului nazist, ele n-au avut o adevărată reprezentanță politică. În pofida declarațiilor atenuante făcute de conducătorii partidului, antifeminismul a rămas una din trăsăturile fundamentale ale partidului nazist, deosebindu-l de celelalte organizații politice ale mișcării. La începuturile sale aceasta cuprinsese în rândurile sale mai ales oameni fără căpătâi, incapabili să adopte un stil de viață așezat. Categoria aceasta de indivizi disprețuiește în primul rând orice fel de legătură trainică, inclusiv căsătoria și familia. Experiența de viață care-i stigmatizase (front, formațiile de voluntari sau asociațiile cu caracter politic ai căror membri se recrutau din boema marilor orașe) dăduse și ea mișcării caracterul unei organizații exclusiv masculine, trăsătură consolidată de atmosfera „uniunilor de camarazi”, de regiment, atât de răspândite în anii aceia. În întreținerea sistematică a unui cult al elitei, în sentimentul apartenenței la un Ordin, cultivat în SA și, mai târziu, în SS, în admirația exacerbată și fanatică pentru „führerul invincibil”, în „prietenia eroică” și „devotamentul camaraderesc” se poate descifra acel caracter „homo-erotic” care se făcea simțit și în sentimentalismul dulceag și ambiguu folosit pentru a conferi o coloratură romantică actelor de brutalitate.

Nu este deci o întâmplare că, de-a lungul anilor, în cercul îngust al conducătorilor, au existat prea puțini care să fi fost căsătoriți și care să fi corespuns exigențelor doctrinei naziste în materie de familie așa cum a fost ea popularizată în numeroase scrieri, picturi și monumente, pe care propaganda le-a impus populației și, cu atât mai mult, în „poezia autentic

rasistă”, încurajată oficial de regim: bărbatul, un erou, reprezentat de preferință pe peticul său de glie, cu privirea ațintită semeț către soarele care răsare sau cu picioarele viguroase bine înfipte în sol, sfidând vâltoarea vieții, cu un piept atletic dezgolit; sprijinit de el, o femeie înaltă, pieptoasă, curajoasă și ea, capabilă să se apere, dar totodată înzestrată cu sentimente profunde, cu un chip fericit în mijlocul unor copii zămisliți fără odihnă – idilă înaltă și blondă, peste care plutește acel amestec permanent de miros de sudoare virilă și de exaltare sufletească, specifice tuturor reprezentărilor ideologice naziste, oricât de stilizate ar fi fost. În spatele acestui eroism de paradă se ascundeau întotdeauna scopurile practice ale regimului, care vedea în căsătorie o „asociație de producție” și clasifica femeile în funcție de „capacitățile lor de procreare”. Se vorbea de „angajarea” femeii în accepția unui termen folosit în vocabularul militar, precizându-se că aceasta trebuia să se producă „nu pe plan social, ci pe plan erotic, împlinirea în dragoste, marea fericire a dragostei, procrearea și nașterea fiind culmile eroice ale vieții femeii”[213].

Dar, independent de orice considerații legate de problema puterii, originea și conținutul doctrinei naziste în ceea ce privește rolul femeii nu se explică pe deplin decât luând în considerație și strania atitudine a lui Hitler față de celălalt sex. Este aproape sigur că îndepărtarea sa de la idealul pe care-l propovăduia a fost determinată cu deosebire de un calcul psihologic, așa cum s-a întâmplat cu toate hotărârile și comportările sale, inclusiv cele personale. Din 1919, viitorul său mentor Dietrich Eckart, schițând la o masă a cafenelei Schwabing chipul salvatorului poporului german, susținea: „Trebuie să fie un celibatar! Atunci femeile vor fi de partea noastră!” Hitler însuși avea să mărturisească mai târziu că, dată fiind influența hotărâtoare exercitată de femei în alegeri, el nu și-a putut permite niciodată să se însoare. Dar nu-i mai puțin adevărat că neconformismul atitudinii sale față de idealurile naziste s-a datorat și incapacității sale de a avea sentimente profunde sau de a stabili contacte umane firești, după cum reiese din mărturiile prietenului său din tinerețe, August Kubizek, referitoare la caracterul straniu al relațiilor sale cu „Stefania”. Poate că atitudinea lui Hitler față de sexul slab, și așa complexă și greu de pătruns, să fi devenit și mai confuză din cauza acelei legături nenorocite cu nepoata sa Geli Raubal, care, după toate aparențele, pentru a scăpa de apăsarea pe care o exercita prezența lui, s-a hotărât brusc să se sinucidă; oricum, este greu de precizat care din aceste motive a fost cel determinant. În orice caz, după unii dintre

apropiații lui, frica de „a conversa cu o femeie” era o parte componentă a fricii – caracteristică lui Hitler – față de întreaga sferă de contacte externe. S-a emis și ipoteza, nu întru totul lipsită de temei, că legătura lui Hitler cu Eva Braun, despre care s-a păstrat cu atâta grijă cel mai mare secret, n-a avut un caracter sexual normal, singurul ei scop fiind să-i procure lui Hitler, ca și anturajului său, un soi de dovadă a virilității sale.

Fără îndoială că asemenea afirmații cuprind și o parte speculativă. „*Mein Kampf*” însă ne oferă o mărturie mult mai sigură și mai edificatoare; autorul scoate acolo involuntar la iveală elementele esențiale ale comportamentului său maladiv față de femei. Fie că se referă la capitolul excesiv de lung și aproape intolerabil despre sifilis, fie la vocabularul ciudat de „corupt” al führerului sau la acel coșmar obscen care l-a urmărit, desigur, de-a lungul întregii vieți și căruia Julius Streicher avea să-i facă mai târziu o publicitate atât de respingătoare: femeia germană, goală, strâns încătușată; în al doilea plan călăul evreu o pândește, apropiindu-se încet de ea, în timp ce Hitler însuși, înfricoșat, complexat, se salvează abandonând-o pe fecioară „dragonului”, în loc s-o scape. Se pare că o parte esențială din pretinsa concepție despre lume a lui Hitler era un soi de raționalizare a sentimentelor de ură și de răzbunare, suscitate de asemenea visuri umilitoare; iar structura ideologică în care Hitler încerca să încorporeze femeia reproducea aceste imagini ireale, impregnate de reprezentări sublime și totodată obscure pe care experiența unei sexualități normale nu le corecta niciodată.

Dimpotrivă, așa cum am mai arătat, Hitler a căutat și a și găsit în mare măsură în intrările sale în scenă și în discursurile rostite de el în fața mulțimilor ceea ce îi fusese refuzat în contactul personal cu oamenii. De altfel, caracterul acestor manifestații, care lăsau să se vadă atât de pregnant căutarea plăcerii personale, precum și semnele evidente ale refulării care se deslușeau în întreg personajul, exercitară foarte curând o atracție profundă asupra femeilor, a căror reacție entuziastă a contribuit „de la începutul mișcării – și chiar într-o măsură hotărâtoare – la succesul repurtat” de discursurile lui[214]. Führerul însuși, pe care Friedrich Reck-Malleczewen îl compara cu un escroc sentimental încercând să înșele bucătăresele dornice de amor, a recunoscut de altminteri că femeile au jucat „un rol de loc neglijabil în cariera sa politică”: într-adevăr, se poate spune că ele l-au descoperit, au optat pentru el și l-au adorat. Cu mult înainte ca „Münchener Post” să fi scris, în aprilie 1923, că se vorbește de „femei care s-au

îndrăgostit fulgerător de Hitler”, contesa Reventlow declara că el este „Mesia care va să vină”. În jurul acestui bărbat tânăr, sumbru și atât de straniu se înghesuiau prietene cu înfățișare maternă care, „dovedind un instinct sigur, presimțeau în persoana lui masculul ce trebuie salvat”. Printre ele se afla Carola Hofmann, văduva unui profesor, poreclită „mămica lui Hitler”, soția editorului Bruckmann, aparținând marii nobilimi europene, precum și soția fabricantului de piane Bechstein. Ele mai ales, împreună cu diverse rivale sau locțiitoare, care li s-au adăugat ulterior, i-au deschis lui Hitler porțile „bunei societăți”. Când nu era vorba de personaje aparținând dreptei tradiționale, femeile acestea reprezentau adeseori o pătură socială îmbătrânită și uzată în rafinamentele vieții, motiv pentru care erau interesate tocmai de acel gen de senzații pe care le putea oferi Hitler: extremismul său, concepțiile sale lipsite de cea mai elementară logică, dar și lipsa de experiență necesară în lumea bună, inclusiv proasta sa educație; pe scurt, aspectele șocante ale acestui personaj constituiau un amuzament pentru o societate care, ducând o existență searbădă, căuta cu orice preț excitante. Caracterul sumbru, crispat, angoasa permanentă de care, pare-se, suferea sugerau existența unor tensiuni interioare ce-și așteptau eliberarea pe care ar fi putut să i-o aducă un suflet plin de înțelegere. Aceste solicitări materne se îmbinau cu elemente de seducție mai obscure. Hannah Arendt a evocat cu o ocazie „admirația tot mai puternică pe care societatea bună a secolului al XIX-lea o încerca față de lumea interlopă, decăderea sa morală progresivă, predilecția tot mai pronunțată pentru cinismul anarhic al progeniturii sale”. Ea a scos în relief surprinzătoarea afinitate dintre concepția politică despre lume a drojdiei societății și cea a burgheziei. Procesul a atins punctul culminant la începutul celui de-al treilea deceniu, în saloanele din München și, ulterior, în celebrul cerc al doamnei von Dricksen[215].

Cultul care se dezvolta în jurul persoanei sale a avut o importanță mult mai mare decât sprijinul material și social acordat de aceste cercuri tânărului agitator[216]. Fără îndoială, cultul idolatru n-a fost mai puțin eficace în „mișcarea masculină”, dar sursa cultului exacerbat și isteric al cărei obiect a fost Hitler trebuie văzută în efuziunile sentimentale ale unei categorii bine delimitate de femei, de o anumită vârstă, care căutau o trezire a instinctelor lor nesatisfăcute în tumultul entuziast al marilor manifestații nocturne, la picioarele unui Hitler transfigurat de extaz. Unul din acoliții lui Hitler scria: „Pentru a înțelege caracterul acestui entuziasm, trebuie să fi văzut de la înălțimea tribunei auditoarele de acest gen, cu privirea lor

umedă și împăienjenită, tulburată de emoție”. Rareori „rolul erotismului în propagandă” a fost atât de eficace. Și, după cum folosirea sistematică a stimulentelor abil alese, inclusiv o punere în scenă sugestivă, transforma manifestațiile politice într-o exaltare a instinctelor, la fel Hitler părăsea tot mai mult rolul oratorului tradițional pentru a deveni încarnarea unui instinct a cărui prezență permitea unor mic-burgheze neurastenice să se dedea la un dezmăț colectiv. Așteptarea, încărcată de neliniște, a clipei în care masa se dezlănțuie, a sentimentului marii eliberări, în mijlocul strigătelor incoerente ale mulțimii dezvăluia caracterul isteric al acestor manifestații. Însuși Hitler a declarat că în discursurile sale „a ținut întotdeauna seama de gusturile femeilor”, întrucât acestea au fost, de la început, „admiratoarele sale cele mai entuziaste”. Până și în cursul războiului el a încercat să facă față criticilor prin argumente „anume ticluite pentru a impresiona sensibilitatea feminină”.

Fie că acest erotism public este explicat prin considerații tactice, fie prin obsesiile personale ale lui Hitler, în ambele ipoteze femeia era privită exclusiv ca obiect, iar calitățile ei specifice – capacitatea de a se devota, nevoia ei de ordine, de autoritate – n-au fost socotite decât ca niște instrumente ale unei orientări psihologice intensive. Aici ne aflăm în punctul de convergență dintre comportamentul personal al lui Hitler și trăsăturile, de altfel destul de vagi, ale doctrinei naziste în ceea ce privește femeia. Această doctrină nu făcea altceva decât să reia, în acest domeniu, tezele formulate în scrierile rasiste, dându-le însă o orientare proprie, astfel încât de sub neadevărurile și fantasmagoriile ei răzbăteau brutal adevăratele țeluri ale conducătorilor. Și aici se regăsește încă una din trăsăturile caracteristice ale practicii ideologice naziste: noțiunile pseudo-romantice slujesc doar pentru a disimula obiectivele și tactica țintind dominația.

Nazismul pretindea că aduce o soluție definitivă problemei femeii. Într-adevăr, el aprecia că situația dificilă a femeii în societatea modernă are drept cauză unică egalitatea sexelor proclamată de spiritele liberale; dacă se restabilește inegalitatea naturală dintre bărbat și femeie, chipurile negată de ideologia Drepturilor omului, revenindu-se la regimul inițial, toate problemele create artificial de o „intelectualitate profund coruptă” dispar de la sine. În ochii naziștilor, femeia era aceea care conserva neamul și moștenirea biologică, apăra puritatea sângelui și a rasei, virtuțile domestice și moravurile tradiționale. După cum afirma Alfred Rosenberg, femeia are un spirit „liric” și „atomist”, în timp ce bărbatul gândește într-o manieră

„arhitecturală” și „sintetică”! După părerea lui, una din sarcinile esențiale ale femeii constă în „a propovădui menținerea purității rasei”. Gertrud Scholtz-Klink – o Reichsfrauenführerin – deplângea și ea faptul că în epoca noastră prozaică funcțiile și semnificația națională și sfântă ale femeilor au fost uitate; ca atare, ea le invita „să redevină preotesele familiei și ale națiunii”. Promotorilor unor asemenea concepții, mișcarea feministă din secolul al XIX-lea le apărea ca un „simptom al decadenței” în aceeași măsură ca democrația, liberalismul sau parlamentarismul, „noțiune – spunea Hitler – inventată de intelectualii evrei” pentru a distruge sistematic rasa ariană. O lucrare de popularizare a doctrinei naziste o spunea pe șleau: „Femeile germane... doresc înainte de toate să fie soții și mame, ele nu țin să fie tovarășe, cum încearcă să le convingă și să se convingă pe ei înșiși roșii, care pretind că vor să asigure fericirea popoarelor. Ele n-au nostalgia uzinei, a biroului sau a parlamentului. Un cămin plăcut, un soț bun și o liotă de copii fericiți sunt mult mai aproape de inima lor”[217].

Ostilitatea nazismului față de lumea modernă a muncii, protestele violent romantice împotriva marilor orașe și a civilizației în general, eforturile absurde ale celui de-al III-lea Reich de a impune unei societăți industriale cu înalt nivel tehnic modele de organizare rurală (n-au mers oare până acolo încât să ceară deschis „ruralizarea spirituală a poporului”?) își găseau în aceeași măsură expresia în idealul feminin, așa cum îl prezentau directivele oficiale destinate publiciștilor naziști. „Meșteșugarilor în ale literaturii” li se propuneau următoarele subiecte: „munca țăranului; ideea de familie; legea privind moștenirea pământului; lupta împotriva urbanizării; verificarea omului într-o nouă ordine socială, întemeiată pe ideea de rasă; viața unor colonii militare rurale; dotarea tehnică și originalitatea vieții culturale a satului”. Într-un articol de ziar în care se anunța introducerea „ordinii în literatura germană”, dramaturgul nazist Rainer Schlösser scria: „Nu așteptăm noi toți cu nerăbdare renașterea acelui erotism autentic german care i-a caracterizat pe unii ca Goethe, Kleist, Storm sau Möricke? Poeții noștri trebuie, înainte de toate, să opună freneziei speculațiilor sexuale, de un asiatism din fericire astăzi refulat, imnul sângelui sănătos al omului german, legat de pământul lui”. Această declarație, ca și altele de același gen, erau îndreptate împotriva „femeilor de tip ibsenian”, care au pierdut calitățile materne ale „femeii primitive, ale țărăncii, și care, în loc să aibă copii, are numai conflicte sufletești”. Declarația stigmatiza și „doamna”, adică femeia care fumează, își dă cu ruj pe buze, își lăcuiește

unghiile și poartă tocuri înalte. Mai ales în primii ani ai regimului, acest puritanism meschin, în surprinzător contrast cu cultul forței brutale, cu disprețul moralei practicate în alte domenii și care provocă chiar protestele lui Goebbels, dădu loc la multe șicane. Astfel, prefecții de poliție din numeroase orașe germane dispuseră ca în restaurante să se afișeze dispoziții interzicând femeilor să fumeze în public; mai zelos, cel din Erfurt incită chiar populația să interpeleze femeile care fumează în public, amintindu-le „îndatoririle lor de femeie și de mamă germană”. Idealul feminin nazist, în care se îmbina în chip straniu tipul țărăncii din Friza[218] cu anumite trăsături ale reginei Luiza de Prusia, preciza că germanismul autentic este incompatibil cu întrebuințarea tutunului, a rujului sau cu preocuparea pentru modă:

„Bărbații germani – scria Curt Rosten într-o lucrare intitulată „ABC-ul național-socialismului” – vor din nou, și pe bună dreptate, să aibă de-a face cu femei *germane*. Nu jucării frivole, interesate doar de plăceri, ocupate cu toalete și zorzoane, semănând cu o cupă strălucitoare, goală și inutilă. Adversarii noștri au încercat să pună femeia în serviciul obiectivelor lor tenebroase, prezentându-i frivolitatea sub culorile cele mai atrăgătoare, calificând drept sclavaj vocația lor naturală”.

Această vocație era exclusiv cea de maternitate, de „protectoare a căminului”. „Doamna”, înconjurată de suspiciuni, nu putea înțelege cerințele de seriozitate pe care le pretinde o conștiință familială strâns legată de „Weltanschauung”. Ea era considerată marea vinovată pentru „declinul familiei”. În „*Mein Kampf*”, Hitler preconiza deja viitoarele „măsuri de selecție biologică”: „Un stat rasist trebuie... înainte de orice să elibereze căsătoria de înjosirea în care a fost menținută datorită oprobriului ideii de rasă, redându-i caracterul sacrosanct cuvenit unei instituții menite să creeze ființe după chipul Domnului, și nu monștri care se află undeva între om și maimuță”.

De fapt, ideologii naziști au afirmat întotdeauna că nu vor să îndepărteze femeia de la orice activitate publică și nici că ar dori să o priveze de drepturile și interesele sale legitime. Ei au afirmat sus și tare că „lupta spirituală a femeii își are drepturile și îndatoririle sale, alături de lupta specifică bărbatului”, sau, cum spunea Gertrud Scholtz-Klink într-o formă destul de grotescă: „Chiar dacă singura noastră armă este polonicul, forța lui de izbire nu trebuie să fie mai mică decât a celorlalte arme”. Obiectivul fundamental al acestor încercări de revalorizare era promovarea

maternității: „Pot femeile să-și închipuie ceva mai frumos decât o viață tihnită, în mijlocul căminului familial, în tovărășia bărbatului iubit, trăind în așteptarea plină de emoție a misterelor vieții care se plămădește într-însele, același simțământ al creației care răzbate peste secole și milenii?” În timp ce Goebbels afirma că „dacă noi am îndepărtat femeia din viața publică, unicul scop urmărit a fost de a-i reda demnitatea”, Hitler declara fără înconjur: „Dacă înainte mișcările feminine liberale și intelectualiste ofereau programe conținând un anumit număr de puncte inspirate din pretinse valori spirituale, programul mișcării noastre național-socialiste nu are în vedere decât un singur scop: copilul”. Asemenea postulate, care pretindeau să rezolve problema, ignorându-i datele, erau completate de o viziune – mai curând meschină a armoniei dintre sexe. „Atunci nu vor mai exista niciodată gâlceavă și discuții între cele două sexe, care, dimpotrivă, vor străbate viața mână în mână, unite în luptă, cum o dorește providența, care i-a făurit pe amândoi în acest scop”.

În timp ce pentru problemele puterii conducătorii naziști dovedeau un instinct foarte precis, numeroase formule referitoare la problemele femeii, aforisme adesea vagi, exprimă interesul limitat pe care-l aveau pentru precizarea doctrinei lor în acest domeniu. Deși imediat după 30 ianuarie 1933 regimul s-a ocupat de mijloacele potrivite pentru a influența femeia și familia, el n-a făcut nici o încercare pentru a clarifica și a ordona ideile, câteodată contradictorii, expuse în scrierile rasiste. Scopurile totalitare, cărora le-au căzut victime, încă de la primele măsuri, asociațiile feminine existente, s-au manifestat prin crearea unei puzderii de felurite organizații: Asociații național-socialiste de binefacere (NSV), Asociația femeilor național-socialiste (NS-„Frauenschaft”), Opera femeii germane („Deutsches Frauenwerk”), și anexele sale, Ajutorul pentru mamă și copil („Hilfswerk Mutter und Kind”), Secțiile feminine ale Frontului german al muncii („Frauenamt der Deutschen Arbeitsfront”) etc... „Numai noi suntem autorizați – proclama Hitler – să conducem poporul ca atare – fiecare bărbat, fiecare femeie, luați separat. Noi vom reglementa relațiile dintre sexe, noi vom educa copiii”. Iar într-un alt pasaj declara: „Copiii îmi aparțin tot atât de mult mie, cât și mamelor lor”.

Pentru a face față acestor exigențe, începând din 1933 s-au luat o serie de măsuri privind „puritatea biologică a poporului”, care, curând amplificate și perfecționate, au fost efectiv aplicate cel puțin evreilor. Numeroase servicii, comisii, comitete de experți și servicii ministeriale,

însărcinate ulterior cu toate problemele privind demografia, rasa și sănătatea publică, își desfășurau activitatea paralel cu elaborarea unei legislații destinate să încurajeze creșterea populației și eugenia. Printre ele se enumeră „legea pentru încurajarea căsătoriei” din 5 iulie 1933 (revizuită la 21 februarie 1935). Țelul ei principal era să acorde împrumuturi cu ocazia căsătoriilor, urmând ca la fiecare nouă naștere să se suprime o parte din datorie; „legea pentru protecția împotriva maladiilor ereditare”, sărbătorită public ca „începutul măsurilor statale de exterminare”; de asemenea, unele proiecte prevăzând că pentru obținerea unei încadrări tânărul funcționar trebuie să fie însurat. În același sens trebuie menționată instituirea „pașaportului genealogic”, transformarea birourilor de stare civilă ale statului în „oficii ale rasei”, însărcinate să clarifice pe deplin „situația biologică a tuturor germanilor” în acest scop, guvernul nazist a dispus, începând din 1933, fotocopierea tuturor registrelor parohiale. Au mai fost adoptate și alte măsuri, printre care programul de euthanasie și crearea unei „Cruci a mamei”, decernată anual la 12 august, „ziua aniversării nașterii mamei führerului nostru”, cum preciza expunerea de motive. În atribuirea distincției se pleca de la principiul că „mama unei familii numeroase trebuie să ocupe în comunitatea poporului german același loc de onoare ca soldatul pe front, pentru că ea, la fel ca soldatul în vârtejul bătăliilor, își dă trupul și viața pentru popor și patrie”[219].

Pentru a-și asigura într-un mod și mai direct influența, guvernul a creat în același timp asociații prevăzute cu o structură rigidă, membrele lor purtând uniformă. Toate femeile sau tinerele fete germane erau obligate să se încadreze. Existau astfel secțiunea feminină a Tineretului hitlerist și cea a Frontului muncii, al căror rost era de a organiza lupta împotriva așa-zisei masculinizări a femeii, determinată de spiritul iudeo-liberal; în fapt, totul oferea un exemplu excelent al modului în care naziștii știau să folosească în interesul lor anumite concepții ideologice. Ori de câte ori doctrina intra în conflict cu voința de dominație, conducătorii naziști renunțau la doctrină. În același timp, conducătorii naziști se străduiau să făurească din conducătoarele Serviciului muncii tipul femeii ideale: opunându-le „feministelor” din alte țări, care, „în protestul lor, se străduiau în chip ridicol să imite moravurile bărbaților”, această „Führerin”, trebuia, prezentând toate garanțiile ideologice și biologice, să ofere modelul unui nazism „trăit”.

Acest tip de femeie trebuia să posede caracteristici bine precizate; doar ceva mai târziu, mai ales sub influența citadină a soției ministrului propagandei, Magda Goebbels, imaginea aceasta lipsită de grație a fost puțin retușată. Totuși se continua sărbătorirea femeii ideale cu tenul deschis, cu părul blond strâns în cozi așezate cunună pe cap, sau pieptănată cu coc, cu șolduri ample. Îmbrăcată cu o fustă lungă și largă, încălțată cu pantofi cu tocuri joase, corpul eliberat de strânsoarea corsetului – considerat ca accesoriu rușinos –, era o apariție lipsită de gingășie și, în ciuda „naturaleții" ei stilizate, izbea prin tot ceea ce era antinatural în comportamentul ei, ca și prin exasperantul și folcloricul ei „Gemütlichkeit". Fiecare din mișcările și atitudinile ei exprima efectiv conștiința „îndatoririlor de sânge" și „calitățile indispensabile menținerii rasei". Un mic anunț apărut în 1935 la rubrica „Căsătorii" a unui mare cotidian ne oferă o descriere expresivă a acestui tip feminin:

„Medic, 52 ani, rasă ariană pură, combatant la Tannenberg, dorește posteritate masculină grație căsătoriei civile cu o femeie perfect sănătoasă, de veche origine ariană, tânără și virgină, bună gospodină, fără pretenții, capabilă să facă munci grele, purtând încălțăminte cu tocuri joase, fără cercei în urechi, dacă e posibil fără avere. Intermediarii nu sunt acceptați, discreție asigurată. Oferte sub AEH 11094 la *Münchener Neueste Nachrichten*".

Tipul ideal al femeii naziste și-a găsit una din întruchipările cele mai perfecte în persoana Gerdei Bormann, soția lui Martin Bormann. Dragostea ei de familie, aspectul ei fizic și numeroasa-i progenitură au făcut-o să fie demnă de acest model, ca și, de altfel, atașamentul, de o naivitate dezarmantă, pentru persoana führerului. Față de doctrina nazistă avea o atitudine foarte serioasă, fiind gata să accepte orice exigență intelectuală. O parte a corespondenței cu soțul ei a fost publicată, și în aceste texte regăsim principalele caracteristici psihologice ale acestui tip de femeie: dorința de a se supune și a se devota, unite cu dezinteresarea personală și manifestările exacerbate ale unei credințe isterice; violența brutală a prejudecăților; aptitudinea de a accepta fără dificultate elementele contradictorii ale doctrinei alese, de a sanctifica absurditățile și de a se abandona celor mai fantastice reverii romantice. Într-o zi, către sfârșitul războiului, ea scria cu acea exaltare prozaică care îi era proprie: „Oh! tată, fiecare cuvânt pe care führerul l-a rostit de-a lungul anilor în care am purtat luptele noastre cele mai grele îmi revine în minte..." Și puțin mai târziu: „La radio se cântă: «Și

chiar dacă lumea ar fi fost plină de demoni»[220]. Fără să știe, Luther a scris un veritabil cântec nazist". Ea era preocupată de însemnătatea istoriei în viață, de răspunderea lui Carol cel Mare pentru introducerea creștinismului și iudaismului în Europa centrală, de repercusiunile dăunătoare ale moralei creștine sau de caracteristicile proprii fiecărei rase; se informa la propagandiștii de partid sau la gauleiteri, care „lămureau de îndată toate nedumeririle". Era întotdeauna gata să reflecteze asupra problemelor ideologice sau să-și verifice convingerile, gata să accepte cu bucurie – în interesul „cauzei" – orice sacrificiu. Numai dacă ne referim la această atitudine putem înțelege reacțiile ei atunci când soțul său a informat-o că, în fine, a reușit s-o cucerească pe actrița „M". Primind știrea, Gerda Bormann s-a mulțumit să-i propună soțului să o aducă pe „M" acasă, în vederea instaurării unui sistem de „maternitate alternativă", în așa fel încât „toți copiii să poată fi adunați și crescuți laolaltă în casa de pe marginea lacului. Astfel, femeia care în momentul respectiv nu va avea copil, va putea rămâne alături de tine la Obersalzberg sau la Berlin". În continuare, ea își asigura soțul:

„Sigur că nu sunt supărată pe voi și nici geloasă. Ceva a pus stăpânire pe tine, cum ți se întâmplă adeseori când ai o idee sau o dorință pe care, cu ardoarea ta obișnuită, o duci până la capăt... Mă tem doar, cunoscând impetuozitatea ta, să nu-i fi provocat sărmanei fete un șoc teribil *(pentru moment, e sigur*[221]). Te iubește cu adevărat...?" Apoi, căutând să tragă din această întâmplare concluzii practice corespunzătoare cerințelor doctrinare naziste, Gerda Bormann continuă: „Ar fi bine dacă, o dată cu terminarea războiului, s-ar face o lege asemănătoare cu cea promulgată la sfârșitul războiului de treizeci de ani, care ar da tuturor bărbaților pe deplin sănătoși și de rasă ariană pură dreptul de a avea două femei. *(Führerul este de această părere.)* Atât de puțini oameni valoroși vor supraviețui acestei lupte hotărâtoare, atâtea femei de treabă vor fi condamnate să nu aibă copii fiindcă cel ce le fusese menit a căzut pe câmpul de luptă – trebuie să acceptăm această situație? Noi avem nevoie și de copiii acestor femei!" *(foarte just, avem nevoie de ei pentru lupta viitoare care va hotărî soarta națiunii)*[222].

Gerda Bormann propunea în continuare introducerea unei „căsătorii de necesitate națională"[223], în cadrul căreia, pentru a spori producția de copii, monogamia să fie suprimată. Ideile acestea reflectau concepțiile exprimate în numeroase documente oficiale. Anumite aspecte populare ale politicii

familiale în cel de-al III-lea Reich au făcut adesea să se uite că măsurile de ajutorare a familiilor urmăreau exclusiv crearea condițiilor demografice indispensabile pentru îndeplinirea „misiunii imperiale” a poporului german, adică dezlănțuirea agresiunii. În timp ce Bormann pretindea „pentru viitorul poporului german instituirea unui cult al mamei”, Walther Darré, cu nepăsarea caracteristică scolasticului care prevede și catastrofele ce pot decurge din teoriile sale, declara că „într-un regim de jurisprudență funciară echilibrată și de căsătorii bine concepute... un război n-a adus niciodată pe plan biologic prejudicii rasei nordice”. La fel, Himmler asigura că fără creșterea potențialului demografic, „noi nu vom putea stăpâni pământul..., nici nu vom putea menține marele imperiu german, care este în curs de constituire”. Și când directorul cancelariei partidului declara într-un memoriu privind „salvgardarea viitorului poporului german” că „fecunditatea numeroaselor generații de milioane de femei reprezintă capitalul cel mai important (al Reichului)”, era vorba în fapt de un capital dinainte destinat irosirii, întrucât rareori nazismul și-a manifestat atât de deschis caracterul violent agresiv. Hitler putea deci să declare: „Va fi o binecuvântare pentru noi să avem un excedent de copii, căci acest lucru ne va forța să acționăm!”[224].

Dar, vădit lucru, în planurile acestea nu erau prevăzute pierderile importante pe care le va aduce războiul. Astfel și înalții funcționari ai partidului au ajuns, începând din 1943, să imagineze o serie de proiecte uluitoare, în care se făceau fără jenă comparații între creșterea animalelor și viața omului. Acestea s-au finalizat într-un amestec de proiecte himerice, de fervoare și de glume de prost gust, însoțite de dorința aprigă de a sluji statul. Hitler și clica lui plecau de la aprecierea că, după război, trei sau patru milioane de femei nu-și vor găsi soți, și deci nu vor avea copii. Or, după cum declara Hitler în cursul unei discuții, aceasta constituia, calculat în viitoare divizii, un deficit pe care „poporul nostru nu și-l poate permite”. Era deci absolut necesar să se ofere acestor femei posibilitatea de a avea copii. Și Martin Bormann adăuga: „Aceste femei nu vor putea procrea cu Sfântul Duh, ci numai cu bărbații germani încă disponibili”; statul deci va trebui să vegheze „ca oamenii cumsecade, înzestrați cu personalitate, cu o bună condiție fizică și psihică să poată avea o progenitură numeroasă”. Candidaturile vor fi supuse unei selecții severe, după care cei aleși vor avea dreptul „să contracteze o căsătorie nu numai cu o femeie, ci și cu o a doua,

ea obținând fără dificultăți dreptul de a purta numele soțului, iar copiii numele tatălui”[225].

Și Himmler se gândise la măsuri asemănătoare. În completarea unor ordonanțe anterioare, „ordonanța SS pentru toate unitățile SS și de poliție”, dată la 28 octombrie 1939, avea ca scop încurajarea procreării, dar cu deosebire a copiilor nelegitimi. Crearea organizației „Lebensborn”, adevărat bordel de stat, și instituirea sistematică a „procreatorilor voluntari” fură primele măsuri concrete în această direcție. Himmler fu, alături de Bormann, marele promotor în acest domeniu. Urmărind să asigure poziția privilegiată a primei soții, avea de gând să-i acorde titlul de „Domina”[226]. În același timp el cerea ca dreptul de a contracta o a doua căsătorie să fie considerat la început ca „o înaltă distincție rezervată eroilor de război, titularilor Crucii de aur germane și cavalerilor Crucii de fier”. Ulterior, măsura s-ar fi putut extinde, cuprinzându-i și pe deținătorii Crucii de fier (clasa 1), precum și pe cei decorați cu medalia de aur sau argint „pentru lupte corp la corp”, întrucât „celor mai valoroși combatanți le revin de drept cele mai frumoase femei”, obișnuia să spună Hitler. Modelele unei concepții romantice despre istorie, visurile sale din tinerețe de a fi un nou Sfânt Gheorghe și coloratura darwinistă, datorată încă primelor sale lecturi, se amestecă și se combină aici în chipul cel mai straniu, pentru a ne oferi formulări de genul:

„Dacă bărbatul german trebuie să fie gata să moară, ca soldat, necondiționat, el trebuie să aibă și dreptul să iubească necondiționat. Lupta și amorul sunt legate. Mic-burghezul ar trebui să se mulțumească cu ceea ce-i mai rămâne”[227].

Pe de altă parte, proiectele privind noua lege a căsătoriilor prevedeau că soții care după cinci ani de căsătorie n-au avut copii pot divorța fie și numai din acest motiv. Conducătorii naziști apreciau că, întrucât scopul statului era procrearea unui număr cât mai mare de copii, o căsătorie sterilă nu prezenta pentru el nici un interes. Kaltenbrunner formula un dublu obiectiv: sporirea potențialului uman al Reichului și, în consecință, a forței sale, și, totodată, crearea acelui „om nou” a cărui naștere constituia – după Hitler – adevărata sarcină istorică a nazismului. Numeroasele proiecte elaborate în acest scop se apropiau de teoriile școlilor darwiniste din secolul al XIX-lea. Teoreticienii naziști se lansau, folosind un limbaj pseudoștiințific, specific inițiaților, cu pasiunea proprie celor care găseau, într-un domeniu atât de puțin sigur, posibilitatea de a se deda, după pofta

inimii, la speculații nebuloase. Ei regăsiră aici întregul arsenal de noțiuni și teze care le erau scumpe: exterminarea tuturor acelora care erau lipsiți de valoare în ochii lor, o politică demografică interesată în primul rând de cantitate, internarea obligatorie și sterilizarea indivizilor considerați nedemni de a procrea, selecționarea elementelor considerate a fi cele mai valoroase din punct de vedere biologic, dreptul elitelor la poligamie. Toate acestea nu erau lucruri noi, uneori era suficient să modifici doar terminologia și să o adaptezi conjuncturii epocii. Pseudoromantismul și exaltarea naturii cu imaginile sale bucolice, opuse efectelor nocive ale civilizației și progresului social, se întemeiau la rândul lor pe teorii deja cunoscute. „Lebensborn” organizat de Himmler nu era decât o nouă ediție a „grădinii bărbaților” din ideologia organizației „Mittgart-Bund”, iar proiectul prin care se urmărea întocmirea unui „dosar biologic” individual își găsea realizarea, cel puțin pentru o parte din populație, în fișierul Oficiului pentru problemele rasei și colonizării SS. Dacă în secolul al XIX-lea au văzut lumina zilei anumite teorii, potrivit cărora „combinațiile favorabile ale genelor” vor permite ridicarea nivelului general al umanității și producerea unor genii, „putem spera că poeții și filozofii viitorului vor fi infinit superiori lui Homer, Shakespeare, Goethe sau Humboldt”. Himmler considera că „supraomul nietzschean poate a fost creat prin selecție biologică”. „Ordonanța cu privire la logodna și căsătoria membrilor SS” din 31 decembrie 1931 îi permitea deja să exercite un control asupra partenerelor alese de către membrii unităților sale. Crearea Oficiului pentru problemele rasei și colonizării dădea celui de-al III-lea Reich un instrument eficace pentru „înmulțirea” științifică a populației germane[228]. Pentru Himmler promovarea Münchenului la rangul de „capitală a noii ordini și a familiei” trebuia să marcheze o nouă etapă în materializarea voinței sale de a pune în aplicare vastele proiecte de organizare a prăsilei umane. Veniră apoi la rând „școlile feminine superioare pentru știință și cultură”; plecând de la convingerea că poporul german nu posedă încă „femeia mare, puternică, cu o formație superioară, care urmărește cu energie îndeplinirea misiunii ei”, precum erau vestalele Romei și „înțeleptele” triburilor germanice, Reichsführerul SS voia să strângă în școli speciale o elită de tinere femei, selecționate cu grijă din punct de vedere politic, biologic și intelectual; se urmărea să li se dea o instrucție foarte largă, mergând de la cursuri culinare și de gospodărie până la regulile fundamentale ale serviciului prestat în străinătate, fără a omite sportul și tragerea cu pistolul.

La părăsirea școlii, elevele dobândeau titlul de „Hohe Frau”. După dorința lui Hitler, ele erau destinate în primul rând a înlocui „soțiile celor mai mulți dintre conducătorii noștri național-socialiști”, „femei cumsecade, bune gospodine, perfect corespunzătoare epocii de luptă pentru cucerirea puterii,... dar care astăzi au rămas în urma nivelului soților lor”. Împreunarea sistematică a unor indivizi de valoare, înfăptuită prin mijlocirea „căsătoriilor național-socialiste model”, ar constitui, spunea Himmler, „un fenomen unic, începând cu care rasa germanică ar cunoaște un nou avânt...”[229].

Dar, „pentru rațiuni evidente”, Bormann a propus ca opinia publică să fie pusă la curent cu aceste proiecte abia la sfârșitul războiului. Până atunci pregătirea psihologică avea în vedere anumite situații speciale. Astfel, pentru viitor a fost interzisă apariția unor romane, nuvele și piese de teatru în care „dramele conjugale” aveau drept conținut „divorțul” sau în care se evoca conflictul dintre femeia legitimă și amantă. Dimpotrivă, declara Bormann în memoriul său, „trebuie să arătăm cu îndemânare și discreție, așa cum rezultă și din arborii genealogici, că în numeroase familii de savanți, oameni de stat, artiști, economiști și soldați celebri s-au născut copii nelegitimi”, în genere, este absolut necesar „să interzicem definitiv” termenul de „nelegitim”. „În ce privește expresia obișnuită *a avea o legătură*, deoarece păstrează întotdeauna un sens mai mult sau mai puțin peiorativ, trebuie și ea eliminată și înlocuită cu termeni mai agreabili...”

Dar n-a mai fost timp să se găsească acești termeni agreabili, și numeroase din planurile acestor fanatici ai cultului sângelui au rămas în stadiul de proiect. Totuși, din aceste concepții naziste continuă să se degajeze miasme insuportabile. Planurile naziste privind expansiunea demografică a rasei germane, invocarea aportului de „sânge nou” nu fac decât să demonstreze perfect până la ce punct femeia era considerată exclusiv un obiectiv, un instrument menit să slujească la îndeplinirea unor scopuri ambițioase. Ceea ce mai înainte a fost prezentat ca un protest împotriva „masculinizării” femeii a avut drept consecință logică suprimarea totală a diferențelor dintre sexe. În cele din urmă regimul nazist nu a mai cunoscut decât indivizi asexuați „angajați în serviciul comunității naționale”. Hitler și discipolii lui fanatici au făcut totul pentru a degrada femeia, dar, cu toate că, datorită inițiativelor regimului, conștiința națională a fost în asemenea măsură orbită și coruptă, degradarea nu s-a înfăptuit niciodată până la capăt.

Chiar și astăzi ne este greu să apreciem exact importanța problemei. Pe de altă parte, fie-ne permis să considerăm că dacă din șase femei care au trăit în preajma lui Hitler, cinci s-au sinucis, sau cel puțin au încercat s-o facă, lucrul se datorește fără îndoială acelorași teorii, devenite cu atât mai insuportabile în atmosfera care domnea în viața particulară a führerului[230].

CAPITOLUL al XI-lea – RUDOLF HÖSS Omul din mulțime

Instituția lagărelor avea două obiective: pe de o parte, lupta împotriva adversarilor regimului, scoaterea lor din luptă și distrugerea lor, pe de alta, educarea unei „elite”, selecționată cu grijă și antrenată pentru un comportament dur. Și într-un caz și în celălalt era vorba de distrugerea sistematică a substanței umane. La Chelmno, Treblinka sau Auschwitz au dispărut ultimele vestigii ale unei imagini pline de încredere și optimism despre om, ca și categoriile de judecată și sistemul de referințe ale unei psihologii întemeiate pe o argumentație „cauzală”. Lagărele au demonstrat „că există realmente un Rău absolut, un Rău pe care nu-l poți nici înțelege, nici explica în funcție de mobiluri antisociale ca egoismul, cupiditatea, invidia, setea de putere, ostilitatea, lașitatea sau alte motivări, un Rău în fața căruia toate reacțiile omenești devin neputincioase”[{231}].

În cel de-al III-lea Reich, Răul absolut a luat o formă puțin obișnuită. Ceea ce e denumit, printr-un termen convențional care exprima prost realitatea înspăimântătoare, aspectul barbar al regimului avea, în afara brutalității naturale a câtorva indivizi, sistematic folosiți de conducători, sau a cruzimii primitive și a sadismului, și alte numeroase cauze. E drept că în fiecare societate există elemente cu ajutorul cărora este posibilă instaurarea și menținerea câtăva vreme a unui regim de teroare; și regimul nazist s-a servit de asemenea elemente, mai ales în faza inițială a mișcării. Dar numărul lor este restrâns, iar ura, brutalitatea și pofta de a ucide au totuși o capacitate distructivă limitată. În schimb, pentru moartea științific organizată și necontenit perfecționată, așa cum a și fost cazul, limita cuprinderii este doar o chestiune de tehnică. Astfel, mobilizarea sentimentelor sau a energiilor criminale nu reprezintă încă o explicație suficientă pentru cele petrecute în lagărele de exterminare ale celui de-al III-lea Reich. Tocmai faptul că nazismul n-a avut nevoie să facă uz de instincte reprezintă elementul nou și atât de neliniștitor. Apelul la spiritul de devotament față de o misiune istorică a permis regimului să dispună de acele energii fără de care docilitatea, disciplina și conștiința datoriei n-ar fi fost niciodată suficiente pentru a aplica cu atâta amploare și sânge rece un astfel de sistem de exterminare. Cu toate deosebirile de amănunt, cei care

au conferit ororii trăsăturile sale caracteristice au fost oameni convinși de justețea doctrinei lor și ca atare militanți fideli. Ei au zdruncinat imaginea despre om mai profund decât ar fi putut s-o facă chiar explozia colectivă a celor mai josnice pasiuni.

În condițiile celui de-al III-lea Reich, numeroși germani, simpli și conștiincioși, au acceptat cu atât mai mult să răspundă apelului conducătorilor, cu cât abilitatea regimului de a înfățișa țeluri concrete și de a genera credința corespundea dorinței lor de a nu-și mai asuma răspunderi personale. Populația dorea restabilirea ordinii, a autorității, definirea exactă a răspunderilor. Mai mult chiar, dorința de „a-și demonstra aptitudinile” nu încetase să se amplifice în anii de criză. Astfel, seduse prin cuvintele magice ale „noii morale”, masele l-au urmat pe Hitler. Chiar mult timp după ce caracterul criminal al regimului devenise evident, ele au rămas convinse că servesc o cauză justă. O minoritate s-a trezit prinsă în mrejele acestei activități criminale. Maximele „noii morale” și structurile rigid ierarhizate ale regimului i-au îngăduit să-și îndeplinească sarcinile inumane ce i-au fost încredințate fără să încerce sentimentul vinei personale.

Rudolf Höss este unul din acele cadre de mijloc ale regimului la care această situație a îmbrăcat un caracter extrem și deosebit de apăsător. În timpul celui de-al III-lea Reich numele său n-a fost cunoscut decât de un număr mic de oameni, el fiind un personaj de rangul al doilea. Pe de altă parte, nu numai caracterul, formația și inteligența, ci și originea și cariera sa fac din el tipul individului mediu din generația sa; diferitele etape și cotituri decisive ale existenței sale sunt caracteristice pentru evoluția a numeroși bărbați care au ajuns la nazism prin mijlocirea războiului, a formațiilor de voluntari, a organizațiilor secrete, a închisorii sau, în fine, a vreunei asociații naționaliste. Evoluția psihologică a acestui om, mereu neliniștit, tinzând către nici el nu știa ce, este foarte semnificativă pentru atitudinea acestei categorii sociale. La el evoluția aceasta a luat, de altfel, o formă exacerbată puțin obișnuită; el simțea nevoia să se agațe de cineva sau de ceva. Biografia sa exemplifică într-o manieră brutală dilema omului care respinge răspunderea și cumplita mizerie morală a subordonării totale.

Rudolf Höss a fost tipul funcționarului model: produs exemplar al combinației dintre nevoia de renunțare completă la orice voință personală și dresajul dictatorial. Dacă refularea „spontaneității” personale, automatismul perfect al gândirii și al reacțiilor s-au putut întruchipa într-un asemenea grad de perfecțiune în Rudolf Höss, explicația o aflăm în caracterul său și în

circumstanțele externe care l-au adus, încă din tinerețe, în situația de a se simți bine doar într-o lume puternic ierarhizată, singura în care putea găsi justificarea propriei sale existențe. „A crede, a asculta și a lupta, aceasta e totul!” Rudolf Höss se recunoștea în această deviză a SS-ului, care se potrivea întocmai cu nevoile sale cele mai intime. El era complet incapabil de a pune în balanță argumentele pro și contra, de a lua asupra-și responsabilități, de a adopta hotărâri. Singura îndoială pe care o putea avea omul acesta, gata la orice, era de a ști dacă ordinul dat avea acoperirea vreunei autorități competente. Dacă destinul său l-ar fi dus pe alte căi, Rudolf Höss ar fi studiat dosare, ar fi condus afaceri sau ar fi exploatat mica fermă la care visa cu aceeași meticulozitate și conștiinciozitate pe care le-a manifestat în asasinarea a sute de mii de ființe omenești. Höss a fost comandantul lagărului de concentrare și exterminare de la Auschwitz.

Având continuu sentimentul de a fi în exercițiul funcțiunii, el s-a străduit (cu un zel ciudat) să-i ajute în timpul detențiunii pe anchetatorii de la Nürnberg și pe judecătorii tribunalului poporului din Varșovia prin relatarea experiențelor și observațiilor sale amănunțite. Cu aceeași promptitudine pe care o vădise în organizarea masacrelor colective furniza acum judecătorilor elementele necesare condamnării sale. Fiind deprins să asculte întotdeauna, el a văzut în posibilitatea care i s-a oferit de a-și pune pe hârtie memoriile o „datorie ce trebuia îndeplinită”, fapt pentru care a fost recunoscător.

Memoriile lui Rudolf Höss nu constituie numai un document dintre cele mai revelatoare privind organizarea și punerea în funcțiune a mecanismului de distrugere a vieților omenești. El ne furnizează în plus exemplul unui proces cu totul deosebit, de care am pomenit de altfel la începutul capitolului: coruperea unui individ mediocru cu ajutorul pretențiilor pseudo-morale ale doctrinei dictatoriale hitleriste. Dacă e adevărat că Rudolf Höss n-a fost tipul criminalului sadic, nu-i mai puțin adevărat că el nu făcea parte nici din masa mediocrităților care încercau, prin apartenența lor la vreun ordin privilegiat, să-și creeze iluzia unei valori personale mai mari. Acest tip uman, a cărui aroganță și brutalitate nu erau decât exteriorizarea unei personalități primitive, înclinată spre rigiditate, reprezintă însăși imaginea comandantului de lagăr himmlerist. Rudolf Höss se deosebea totuși în mod vizibil de acest model. Printre principalele lui trăsături de caracter aflăm o tendință aproape hipertrofică de a se supune dispozițiilor categorice. Se afla, ca cei mai mulți din generația sa, în fața

dilemei: cum să se considere satisfăcut într-o societate care a pierdut sensul valorilor, ba chiar le respinge? Numai lumea militarilor părea să-i poată asigura acele noțiuni bine definite, acele valori sigure și imuabile la care aspira.

Tocmai nevoia aceasta de respectare a unei moralități, pe cât de intensă, pe atât de prost definită, a făcut din Rudolf Höss instrumentul ideal al moralei naziste. Sistemul acesta cuprindea într-adevăr toate aspirațiile sale: simplitatea lozincilor, deosebirea tranșantă dintre bine și rău, ierarhia normelor de conduită, similară celei militare, și... utopia. Spre deosebire de ceea ce se întâmpla cu marea majoritate a șefilor SS, exigențele care-l solicitau nu erau pe același plan cu instinctele sale personale. Tocmai pentru că sarcina ce i-a revenit i s-a părut multă vreme penibilă, el a putut avea sentimentul că și-a făcut cu adevărat datoria. De altfel, în „Memoriile" sale el n-a contenit să sublinieze cât a suferit, mai ales la început, pentru că a trebuit să fie aspru; cât de neplăcut îl impresionau execuțiile, prizonierii care, încercând să evadeze, rămâneau pentru totdeauna fixați – prin electrocutare – de sârma ghimpată, actele de brutalitate. Cu acest prilej menționează că nu era „de loc apt pentru serviciul într-un lagăr de concentrare".

Or, tocmai datorită acestor trăsături psihologice, interpretate în funcție de principiile de selecție profesate de Himmler, el a fost declarat apt pentru o asemenea misiune. Efortul permanent de a-și depăși propriile sentimente îi stimula necontenit idealismul pervertit până într-atât încât considera „atitudinea rece, dacă nu chiar impasibilă" pe care și-o impunea, drept rezultat al unui efort moral. În cursul acestui necurmat proces de insensibilizare deveni însuși tipul ucigașului nepăsător, pentru care a ucide este o sarcină ca oricare alta. Hitler declarase că noțiunea de „crimă" aparține unei epoci depășite, că de aci înainte nu există decât activități pozitive sau negative.

Rudolf Höss era, fără îndoială, produsul unei asemenea concepții. Plasând actele săvârșite de fiecare individ în afara tuturor normelor obișnuite, ele își pierd caracterul personal; în chipul acesta până și asasinatul ajunge un proces administrativ. La un om ca Rudolf Höss, Răul luă chipul liniștit al contabilului, exact, realist și pedant. El susținea că n-a cunoscut niciodată sentimentul de ură și afirma că a luptat de mai multe ori – zadarnic – împotriva subordonaților răuvoitori și brutali. Omul care se referea atât de des la „corectitudinea" sa burgheză își exprima dezgustul

față de chefurile camarazilor săi, dând asigurări că, personal, nu i-a urât niciodată pe evrei; el, care nu-și ascundea repulsia pentru revista antisemită „Der Stürmer”, pentru că „face apel la instinctele cele mai josnice”, tocmai el este omul care posedă toate aptitudinile cuvenite pentru a fi „tipul ideal” al comandantului de lagăr organizat de Himmler[232]. Într-adevăr, toate impulsurile subiective, de la sadism până la milă, n-ar fi avut alt efect decât să tulbure buna funcționare a mecanismului de distrugere. „În ceea ce mă privește – declara Rudolf Höss în 1944 unui camarad – am încetat de mult să mai am sentimente omenești”[233]. Astfel corespundea întocmai imaginii pe care Himmler o prezenta în nenumărate discursuri drept modelul SS-istului care funcționează într-un lagăr de concentrare: o ființă a cărei nepăsare totală coincidea perfect cu fanatismul birocratic și abstract al Reichsführerului SS. Anumiți adversari ai regimului afirmau că sigla „SS” însemna în realitate „Societas Satanas”. Dar aceasta nu este suficient pentru a explica tipul de om care conferă comunității trăsăturile sale „satanice”: să fi fost acea ființă nepăsătoare, scutită de orice impulsuri personale și interesată doar de îndeplinirea sarcinii încredințate, cum era Rudolf Höss, sau, dimpotrivă, individul „anormal”, criminalul, a cărei brutalitate sadică este motivată printr-un profund resentiment social, intelectual sau de altă natură și care, prin aceasta, „mai păstrează câteva trăsături de comportare omenească”[234].

Viitorul comandant al Auschwitzului s-a născut în 1900 la Baden-Baden. Părinții lui se distingeau printr-o strictă și deosebită religiozitate. Tatăl, a cărui severitate și personalitate puternică au apăsat foarte greu asupra copilăriei lui Rudolf Höss, a făcut legământ să-l consacre pe fiul său sacerdoțiului. Educația sa, așa cum este evocată în primele pagini ale „Memoriilor”, ne dă explicația evoluției sale ulterioare:

„Părinții mei m-au învățat să-i respect și să-i venerez pe toți adulții, cu deosebire persoanele care au atins o vârstă înaintată, indiferent de categoria socială din care fac parte. De fiecare dată când trebuia dat un ajutor, aceasta se transforma pentru mine într-o sarcină obligatorie. Mi se reamintea necontenit că trebuie să cedez pe loc dorințelor și dispozițiilor părinților mei, profesorilor, preoților etc., pe scurt, tuturor adulților, inclusiv servitorilor casei, și că nimic nu trebuie să mă abată de la îndeplinirea acestor îndatoriri, deoarece tot ceea ce spuneau aceștia era întotdeauna just.

Aceste principii educative mi-au pătruns în sânge. Îmi amintesc și acum cum tatăl meu – care, în calitatea sa de catolic fanatic, era un adversar

hotărât al guvernului Reichului și al politicii sale – spunea mereu prietenilor săi că, oricât ai fi de ostil statului, trebuie să te supui necondiționat legilor și directivelor lui.

Începând din cea mai fragedă tinerețe, mi s-a insuflat conștiința profundă a îndatoririlor mele. Părinții mei vegheau cu cea mai mare grijă ca să-mi îndeplinesc obligațiile cu zel și minuțiozitate. Fiecare din noi avea un anumit număr de îndatoriri precise de îndeplinit...”

Avem aici la îndemână elementele fundamentale care au orientat întreaga viață a lui Rudolf Höss, dobândind o dată cu trecerea anilor o pondere tot mai mare. Nu există etapă a evoluției lui în care să nu regăsim, în serviciul diferiților stăpâni, predispoziția lui pentru îndeplinirea absolută a sarcinilor. În celula de la Nürnberg, la sfârșitul vieții sale, el rezuma situația astfel: „N-am nimic de spus. Eu nu puteam să zic decât «da». Noi nu puteam decât să executăm ordinele, fără să ne facem probleme”. Atunci când a fost întrebat dacă nu putea să refuze executarea unui ordin, el răspunse: „Nu, cu educația pe care o primisem noi, nu ne-ar fi trecut niciodată prin minte o asemenea idee, indiferent care ar fi fost ordinul”.

Această tendință era în plus sporită de o foarte puternică introversiune, manifestată încă din fragedă copilărie, astfel că dificultatea de a stabili contacte cu cei din jur – dificultate caracteristică unui mare număr de înalți funcționari ai celui de-al III-lea Reich – explică nu numai supunerea oarbă în cadrul ierarhiei, ci și lipsa de sensibilitate, precum și incapacitatea de a se identifica cu cei apropiați lor. „Numai în singurătate m-am simțit în largul meu – a mărturisit Rudolf Höss. – Când eram necăjit, încercam să mă descurc singur. Acest lucru o întrista foarte mult și pe soția mea. Mă mulțumeam întotdeauna cu mine însumi. N-am avut niciodată prieteni și nici n-am întreținut relații mai strânse cu cineva – chiar în tinerețe. N-am avut niciodată un prieten... N-am avut niciodată legături strânse, întemeiate pe încredere, cu părinții mei, nici cu surorile mele. De fapt, abia după ce s-au măritat, mi-am dat seama cât de străine îmi erau. Copil fiind, mă jucam întotdeauna singur...”[235]. Dragostea pentru animale, prezentă în amintirile lui din copilărie, ca și încadrarea sa ulterioară – aproape fără întrerupere – în diverse formații militare n-au fost altceva decât expresia permanentă a căutării continue a unui surogat, menit să înlocuiască lipsa relațiilor cu oamenii, evaziunea în fața exigențelor pe care i le ridica mediul înconjurător. Iată de ce se orienta fie către animal, „camaradul mut”, fie către instituția anonimă în care individul, ca atare, dispare. Tocmai absența

oricărei manifestări a factorului individual este ceea ce explică atracția exercitată asupra omului acesta de către asociațiile militare și mișcările exclusiv masculine.

Imediat după decesul tatălui său, în 1914, Rudolf Höss ceru în mod insistent să devină soldat. După nesfârșite și zadarnice discuții cu mama și cu tutorele său, reuși în cele din urmă, la cincisprezece ani, să fie primit, fără știrea lor, în armată. După o scurtă perioadă de instrucție, fu trimis pe frontul turcesc. Ca toți camarazii săi, cunoscu spaimele și groaza botezului focului. În cursul atacului văzu „cu teamă și spaimă” „primii morți”. Ținuta sa corespunzătoare i-a adus felicitările căpitanului său. Cu acest prilej, Rudolf Höss notă însă: „Dacă ar fi știut el ce se petrecea *în sufletul meu*!” De mai multe ori rănit, dar și de mai multe ori decorat, titular, între altele, al Crucii de fier clasa a II-a și clasa I, la 17 ani era cel mai tânăr subofițer din armată. Pentru a se sustrage, după armistițiu, internării, străbătu împreună cu grupa sa – realizând o adevărată odisee – Anatolia și Peninsula Balcanică. După trei luni de aventuri, reuși să ajungă în Germania, unde se prezentă, cu întreaga formație, în cea mai deplină ordine, serviciului de rezervă respectiv.

Curând și Rudolf Höss trebui să facă față problemei care stătea în fața generației sale: readaptarea acestor tineri soldați dezrădăcinați, care reveneau de pe front, la viața civilă, la câștigarea existenței. Mama lui murise și ea în 1917, iar el nu mai nutrea nici o dorință să devină preot. Considerând că va găsi puțină înțelegere din partea familiei, se angajă ca grănicer, în formația de voluntari a Prusiei orientale. În legătură cu hotărârea aceasta, găsim în „Memoriile” sale o frază care, într-o formă mai mult sau mai puțin asemănătoare, apare în numeroase biografii ale militanților celui de-al III-lea Reich. „Astfel problema unei profesiuni își găsi brusc rezolvarea”. Rezolvată fu totodată și problema strict personală, pricinuită de nesiguranță, de îndoielile alegerii unui drum în viață. În viața militară îi era suficient să execute ordinele primite. „Am redevenit soldat. Am regăsit o patrie, siguranța pe care mi-o crea amiciția camarazilor mei. Ciudat lucru, eu, solitarul, care a trebuit întotdeauna să-mi rezolv singur toate problemele intime, mă simțeam mereu atras de camaraderie, în cadrul căreia fiecare putea să se sprijine pe celălalt, fără grijă, în cazul unei amenințări sau al unui pericol”. În calitate de membru al formației de voluntari Rossbach, de sinistră amintire, luă parte la luptele din provinciile baltice, la cele din Mecklenburg, Ruhr și Silezia Superioară, constatând pe

atunci, „completamente uluit”, „furia distructivă” care se dezlănțuia în cursul acestor lupte, purtate fără cruțare. Se pare că această școală a violenței a înrâurit puternic natura lui. În orice caz, numele lui apare în 1923, în cursul „procesului Sfintei Vehme din Parchim”, atunci când Curtea Supremă deliberează asupra cazului mai multor foști membri ai formației de voluntari Rossbach (între timp interzisă) care, după un chef monstru, au ucis noaptea în pădure un tânăr pe care-l considerau trădător. După ce și-au omorât aproape victima cu lovituri de bâtă, au răpus-o cu câteva gloanțe de revolver. Considerat ca unul din principalii vinovați, Höss fu condamnat la zece ani închisoare. Viitorul comandant al lagărului de la Auschwitz povestește în „Memoriile” sale amintirile pe care i le-a lăsat închisoarea din Brandenburg. În narațiunea sa nu găsim nici o aluzie la suferințele morale ale deținutului. Rezultă deci în mod limpede că și în această situație, tocmai datorită regulamentului sever al închisorii, Rudolf Höss a regăsit, sub o altă formă, un fel de „patrie”, inclusiv „siguranța” pe care i le oferise înainte organizarea rigidă a armatei. „Obișnuit încă din tinerețe cu supunerea absolută, cu ordinea și curățenia cea mai severă, n-am întâmpinat mari dificultăți pentru a mă obișnui cu viața aspră a închisorii. Îmi îndeplineam cu conștiinciozitate obligațiile precise care-mi erau fixate, îmi făceam munca ce mi se impunea, ba chiar ceva mai mult, spre satisfacția șefului de echipă, îmi țineam întotdeauna celula într-o ordine și o curățenie atât de exemplare, încât nici cel mai răuvoitor nu putea găsi motiv de critică”.

Mereu aceeași preocupare, aceeași problema, esențială pentru o existență fără conținut și impersonală, pe care Rudolf Höss se străduia cu desperare să o rezolve: „Unde aş putea sluji?” Aceiași termeni: „supunere oarbă”, „ordinea cea mai severă”, „scrupulozitate”, „îndeplinirea unor sarcini precise” vor reveni mai târziu sub pana lui Rudolf Höss, pentru a motiva activitatea sa la Auschwitz. El a justificat actele sale monstruoase cu ajutorul unei concepții despre lume ce n-a depășit niciodată nivelul mândriei naive și stupide a recrutului care, după ce și-a făcut cu grijă patul, nu-și mai încape în piele de bucurie văzând mutra satisfăcută a subofițerului de serviciu. Din cei opt sute de ocupanți ai închisorii, Rudolf Höss, deținut-model, fu primul care beneficie de regimul „punerii la încercare”, ceea ce presupunea o serie de înlesniri aduse vieții de penitenciar, inclusiv perspectiva unei reduceri a pedepsei. Totuși, cererile sale repetate de eliberare anticipată s-au izbit de refuz, iar Höss a rămas în închisoare. În visurile sale se oprea tot mai des la ideea de a se stabili, pe cont propriu,

într-o fermă, căutând să regăsească în felul acesta contactul pierdut cu viața civilă.

La 14 iulie 1928, după șase ani de detențiune, se trezi brusc eliberat, în virtutea unei legi de amnistiere. El nu pregetă să intre în „Asociația artamanilor”, o grupare naționalistă unde se întâlneau resentimentele față de civilizație, dragostea pentru ogor, credințele runice, dorința de a reforma lumea existentă și un program de colonizare agricolă. Atunci când mai mulți dintre vechii camarazi l-au invitat, în calitatea sa de vechi membru al partidului, să preia o funcție oficială în partidul nazist, Rudolf Höss a refuzat categoric, fiindcă, chiar dacă aproba obiectivele mișcării, nu aprecia nici „compromisurile făcute pentru a câștiga favoarea maselor”, nici „apelul la cele mai josnice instincte ale gloatei”. Ceea ce voia era să devină fermier: „Pentru mine nu exista decât un scop care merita osteneala de a munci și a lupta: să devin proprietarul unei ferme, unde să trăiesc cu familia mea, numeroasă și sănătoasă. Acesta trebuia să fie țelul meu, scopul vieții mele”. Puțin timp după eliberarea sa din închisoare se însură. Timp de mai mulți ani lucră în diverse servicii agricole din Brandenburg și Pomerania, și când, în cele din urmă, reuși să obțină pământul atâta timp râvnit, îi parveni o chemare, de la care Rudolf Höss nu era omul care să se dea în lături. Într-adevăr, în 1934, Heinrich Himmler, el însuși membru al „Asociației artamanilor”, îi propuse stăruitor să intre în SS. După îndelungi ezitări, Höss se hotărî să schimbe situația nesigură pe care o oferea viața civilă cu serviciul care lui îi era deja familiar, într-o comunitate temeinic organizată. Merită reținut faptul că n-a acordat – cum avea să o afirme mai târziu – nici o importanță remarcii făcute de Himmler, care i-a atras atenția că va fi repartizat serviciilor de pază ale unui lagăr de concentrare: „Vedeam în aceasta numai faptul că îmi voi relua serviciul activ, că voi regăsi viața cazonă”.

Höss fu afectat lagărului de concentrare de la Dachau, al cărui șef, colonelul SS Theodor Eicke, era un om în care se îmbinau energia și spiritul de organizare al ofițerului de carieră cu lipsa de scrupule a mercenarului incult. Hârtia sa de scrisori avea în chip de antet deviza: „Un singur lucru are importanță: ordinul”. Nimic nu-i putea conveni lui Rudolf Höss mai mult decât această deviză, care-l scutea de consecințele dificultății de a lua hotărâri și nu-i cerea decât să fie acel executant perfect, care nu pune întrebări. Avusese aceeași atitudine de ascultare față de tatăl său, față de căpitanul său în cursul războiului, față de șeful formației de voluntari, și,

fără îndoială, și față de șeful de echipă din închisoare. Această supunere oarbă era însăși concepția sa fundamentală despre viață. Rudolf Höss a declarat într-o zi că el dezaprobase complet metodele teroriste ale lui Theodor Eicke; afirmație ciudată, dar care constituie un prim exemplu pe drumul dedublării personalității, una din trăsăturile caracteristice ale adaptării la un regim de dictatură. Atunci când deținuților li se aplica pedeapsa bătăii cu ciomagul, ceea ce nu se întâmpla rar, Rudolf Höss, neputând suporta acest sistem barbar, după propriile sale afirmații, se refugia în ultimele rânduri ale asistenței. Cu o franchețǎ naivă, el recunoștea că și mai târziu, când era comandantul Auschwitzului, nu „asista decât arareori” la aplicarea acestor pedepse, pe care el singur le hotărâse. Uitând că este departe de a fi îndreptățit să-i judece pe alții, afirma că acei camarazi care aplicau pedeapsa bătăii cu ciomagul „sânt aproape întotdeauna indivizi vicleni, brutali, violenți, adesea huligani adevărați”. Întrebuința chiar o formulă, cu totul neașteptată în gura lui: „*Pentru ei,* deținuții nu erau ființe omenești”.

Era însă o sinceritate anulată de lipsa de judecată și de orbirea morală a unui om incapabil să dea cu adevărat socoteală de actele sale, pentru că nu poseda nici sensibilitatea, nici criteriile, nici facultatea de a gândi necesare. Introversiunea nu era decât expresia incapacității sale de a avea sentimente profunde, iar ceea ce lua drept milă față de victime nu era decât un sentiment de înduioșare față de sine însuși, provocat de obligațiile sale, care-l sileau să săvârșească lucruri atât de inumane. El ajungea astfel să considere ca un merit personal manifestarea unor sentimente atât de vagi, să creadă că mila ipocrită a „criminalului întristat” ar fi dovada unui spirit umanitar.

Ca pe mulți alții dintre semenii săi, realitatea lagărului îl ajuta pe Rudolf Höss să despartă tot mai categoric diferitele sectoare de activitate: pe de o parte „serviciul”, pe de alta viața sa personală, adică sfera de manifestare a sentimentelor, soția și copiii, pe care îi înconjuri cu grijă și atenții, sferă în care exaltarea permitea un soi de înnobilare morală. Fără îndoială, trecerea necontenită de la sentimentalismul manifestat în particular la rigorile rutinei cotidiene, de la plăcerile vieții de familie la meseria de călău nu se desfășurau fără complicații. Dar tipul uman pe care Rudolf Höss îl reprezintă perfect, respectiv executantul dresat pentru a se supune orbește, se distinge totodată prin incapacitatea de a sesiza situațiile singulare, indiferent dacă sunt de ordin istoric, social sau moral, de a le situa în cadrul

care le este propriu, fiind în același timp inapt de a le aprecia critic. Tocmai această stare de spirit îi permitea comandantului de la Auschwitz să înalțe bariera la adăpostul căreia își îndeplinea, convins de poziția sa justă și de nezdruncinat, misiunile ce-i fuseseră încredințate de superiorii săi. În rest, teama obsesivă că ar putea fi acuzat de slăbiciune era, cel mai adeseori, suficientă pentru a face să dispară conflictele. Imaginea bărbatului așa cum îl vedeau naziștii, întemeiată pe idei pervertite, incita la mulți dorința de a fi „acuzați de asprime”, pentru ca, după cum observa Rudolf Höss, „să nu treacă drept niște molâi”. Frica aceasta refula toate obiecțiile posibile ale spiritului. În 1938, atunci când fu trimis la Sachsenhausen pentru a îndeplini funcția de adjunct al comandantului lagărului, Höss îl lăudă pe comandantul lagărului, colonelul SS Hermann Baranovski, pe care-l venera ca pe „propria sa imagine amplificată”, ca pe unul care a unit „blândețea” cu „severitatea necruțătoare în toate problemele de serviciu”.

Acest gen de schizofrenie, care permitea salvgardarea rezervelor sentimentale în mijlocul unui univers al brutalității și asasinatului, ca și adoptarea de la masa de lucru a celor mai atroce măsuri, refuzând însă, sub pretextul sensibilității, participarea nemijlocită la îndeplinirea lor, a fost aplicat de Höss până la consecințe inimaginabile. Doi ani mai târziu, după ce dovedise într-adevăr ce este în stare, i se încredință misiunea de a mări lagărul de la Auschwitz. Aproape în fiecare pagină a „Memoriilor” sale, Rudolf Höss relatează în ce măsură se simțea „pe deplin angajat, ba chiar stăpânit de misiunea sa”, cum își folosea întreaga rațiune „pentru a asigura lagărului, așa cum i se cerea, o eficiență maximă”. „Un singur lucru mai avea importanță pentru mine: să merg înainte, să progresez... pentru a putea aplica măsurile adoptate de superiorii mei. Reichsführerul SS pretindea ca fiecare să-și facă datoria și să pună persoana sa – până la neglijarea propriilor sale interese – în slujba statului”. În consecință, tragedia victimelor lua un caracter ireal, de care el nici nu avea cunoștință. Deveni modelul perfect al asasinului „in abstractum”, care își ucide victimele metodic, câteodată stăpânit de un sentiment de jenă lăuntrică, dar în orice caz cu o răbdare dezinteresată. Când a fost întrebat dacă personal a fost convins de vinovăția evreilor asasinați a răspuns că problema nu avea prea mare importanță și că, în orice caz, „personal n-a pierdut niciodată prea mult timp ca să reflecteze asupra problemei”[{236}]. Departe de a fi tulburat și muncit de soarta acestor ființe omenești deznădăjduite, care mureau în chinuri groaznice, Höss reducea totul la o chestiune de organizare

administrativă, fiind preocupat doar de aducerea transporturilor omenești fără dificultăți, de alegerea celor mai eficace modele de cuptoare, de studierea capacităților de gazare și a „posibilităților tehnice de ardere”. Tocmai această mecanizare a asasinatului a folosit-o mai târziu pentru a nega orice conștiință a culpabilității sub pretextul că săvârșea asasinatele fără a avea sentimentul participării sale. Unul din pasajele cele mai edificatoare ale „Memoriilor” sale este acela în care vorbește despre sentimentul de ușurare încercat atunci când a aflat că întrebuințarea gazelor îi asigură o lichidare a deținuților pe cât de rațională și igienică, pe atât de nesângeroasă: „Când mă gândeam la masa victimelor, la femei și la copii, execuțiile prin împușcare îmi provocau oroare. Executarea ostaticilor și lichidările masive ordonate de Reichsführerul SS și de Oficiul securității Reichului îmi erau suficiente. Acum eram liniștit, pentru că de aci înainte eram scutiți de aceste băi de sânge”. Acumularea prenumelor personale scoate bine în relief egocentrismul insuportabil al personajului: victimele nu mai apar decât ca un element indezirabil, o sursă de chinuri pentru călău. Atunci când ne povestește despre „nesfârșitele hărțuieli” a căror victimă era, despre decepțiile sale personale, ca și despre lipsa de înțelegere a autorităților competente la cererile sale de material și personal, nu se mai poate opri. După ce și-a înșirat doleanțele, izbucnește: „Realmente nu era o situație de invidiat”. Așa cum scrie el singur, dificultățile esențiale de ordin tehnic, și nu caracterul inuman al sarcinilor sale l-au făcut să dispere, suscitându-i amara mizantropie a aceluia care nu este apreciat și căruia nu i se recunoaște zelul depus. Letargia sa morală ocupă un asemenea loc, încât suferințele milioanelor de victime îi apar ca o nimica toată pe lângă dificultățile tehnice pe care le întâmpină în meseria de călău: „Puteți să mă credeți, nu era întotdeauna o plăcere să vezi munții de cadavre și să simți în permanență mirosul corpurilor care ardeau”[237]. Aceeași conștiință de nezdruncinat îl făcea să vorbească de furturile și aberațiile sexuale de care se făceau vinovați deținuții, pe tonul moralizator al mic-burghezului, sau să amintească, nu fără o vădită dezaprobare, că, pentru a-și prelungi puțin zilele, deținuții din Sonderkommando nu ezitau să ajute la gazarea coreligionarilor lor.

Ne mai întâlnim încă o dată cu urmele acestei mândrii oarbe și ale acelei perfecțiuni a tehnicianului de mare clasă atunci când Rudolf Höss subliniază că, „dând curs dorinței Reichsführerului SS, Auschwitzul a devenit cea mai mare instituție a tuturor timpurilor pentru distrugerea

vieților omenești”; sau acolo unde, cu satisfacția unui bun planificator, el constată că instalațiile sale de gazare aveau o capacitate de zece ori mai mare decât aceea de la Treblinka. De asemenea, descrierea diferitelor stadii ale procesului de exterminare sunt cele ale unui expert calificat, satisfăcut de sine. Ele conțin chiar anumite elemente didactice, ca și cum Rudolf Höss voia să permită lumii să profite de pe urma experiențelor sale pentru a raționaliza exterminările masive. După ce a descris panica produsă cu ocazia primelor transporturi, el adaugă:

„La transporturile ulterioare s-a urmărit de la început identificarea spiritelor turbulente, care n-au mai fost scăpate din vedere. De îndată ce se producea vreo agitație, respectivii erau duși – în mod discret – în spatele unei clădiri, unde erau împușcați cu o pușcă de calibru mic, în așa fel încât ceilalți să nu audă nimic. De asemenea, prezența grupelor speciale de deținuți (Sonderkommando) contribuia prin calmul lor la liniștirea acelora care presimțeau ce avea să se întâmple. Prezența câtorva oameni din aceste grupe chiar în camera de gazare a deținuților, ca și a pazei SS, care rămânea în fața ușii până în ultimul moment, era un factor de încurajare. Se urmărea stăruitor ca venirea și dezbrăcarea să se facă într-o liniște perfectă, fără strigăte sau busculade. Dacă unii nu voiau să se dezbrace, cei care erau deja goi sau oamenii din grupele speciale îi ajutau. Vorbindu-li-se frumos, recalcitranții se calmau, acceptând să se dezbrace. Deținuții din grupele speciale aveau grijă ca dezbrăcarea să se facă cât mai repede, pentru ca victimele să nu aibă timp să se gândească...”

În cursul anilor, Rudolf Höss a transformat acest proces complex de exterminare (gazarea, eliminarea cadavrelor, utilizarea hainelor lor și a altor bunuri etc.) într-un angrenaj perfect rodat, a cărui funcționare impecabilă era demnă de setea de organizare – rece și ambițioasă – caracteristică oamenilor de teapa sa, cărora lipsa oricărui simțământ omenesc le permite să se achite de o asemenea treabă fără cel mai mic scrupul. Tocmai conștiința că a realizat o operă de o deosebită însemnătate l-a făcut pe Rudolf Höss să resimtă „dureros primul moment” al noii sale numiri. Într-adevăr, după ce a prestat trei ani și jumătate serviciu la Auschwitz, el fu promovat la conducerea secției politice a inspectoratului lagărelor de concentrare. El și-a exercitat funcțiile până la sfârșitul războiului, din ce în ce mai neliniștit din cauza proastei funcționări a celor mai multe dintre lagăre, ceea ce îl făcea să regrete perfecțiunea organizatorică atinsă la Auschwitz. Dar înrăutățirea generală a situației nu i-a permis să

reorganizeze lagărele. Relatarea lui Rudolf Höss se termină printr-un episod a cărui absurditate – ieșită din comun – exprimă în mod sintetic caracterul și cariera omului. El ne pune la curent cu avatarurile îndurate de serviciile sale în haosul care a însoțit prăbușirea definitivă. „Noi am fost obligați să fugim – povestește el –, mai întâi către nord, apoi, două zile mai târziu, în direcția Schleswig-Holstein. Conform ordinelor primite, trebuia să încercăm să-l întâlnim pe Reichsführerul SS. Despre ce trebuia să facem după aceea, despre misiunea ce urma să o căpătăm, habar n-aveam”. Astfel, existența acestui individ, lipsit de orice inițiativă personală, care a trăit, ca să spunem așa, „printr-un intermediar”, s-a încheiat prin acceptarea absurdă a unui ordin, adică, o dată mai mult, printr-un act de supunere oarbă.

O sumedenie de lucruri trebuiau să rămână pentru Rudolf Höss înconjurate de mister. Astfel, deși a recunoscut mai târziu în declarațiile lui caracterul criminal al activității sale, se pare că n-a înțeles niciodată integral ce a fost el și ce reprezintă faptul că numele său este de nedespărțit de numele Auschwitz. Ești mai curând tentat să bănuiești că înseși aceste mărturisiri n-au fost decât o ultimă încercare de a se adapta de data aceasta autorității magistraților însărcinați cu anchetarea și conducerea procesului, care dezaprobau genocidul. Rudolf Höss spera să le intre în voie dacă, „conform ordinelor primite”, va renega cele comise. După o întrevedere pe care a avut-o cu el, psihiatrul american G. M. Gilbert era convins că „niciodată fostul comandant al lagărului Auschwitz n-ar fi devenit conștient de monstruozitatea crimelor sale dacă cineva nu i-ar fi demonstrat-o”. Nu numai numeroase pasaje din memoriile sale, dar chiar tonul și stilul lor dovedesc că, până și în fața morții, Rudolf Höss n-a reușit niciodată să înțeleagă actele sale criminale din punctul de vedere al responsabilității personale. Singurele categorii existente pentru el, și aceasta până în ultimul moment, erau ordinul primit și supunerea, și nu pentru că el încerca să se justifice sau să-și salveze viața, insistând asupra funcției sale de simplu executant, ci pentru că era incapabil să înțeleagă lucrurile dintr-o altă perspectivă. Nici o referire la sentimente umane, nicio tulburare nu putea să-i zdruncine convingerea că și-a îndeplinit sarcina, „cu grijă și conștiinciozitate, spre satisfacția tuturor”. El relatează în „Memoriile” sale că, atunci când a ajuns la Varșovia și a fost remis autorităților poloneze, a fost de îndată transferat la închisoare. Acolo, ne spune el, „mai mulți paznici s-au repezit la mine arătându-mi numărul de înmatriculare de la Auschwitz tatuat pe brațele lor. N-am înțeles pentru ce”. Ceea ce fusese

făcut în numele său n-a avut niciodată ceva comun cu el, Rudolf Höss, prietenul solitar al naturii, sensibil, legat de familie și mai ales de copiii lui. În fond toate acestea nu-l priveau.

Așteptându-se ca lumea să nu admită această distincție, a adoptat până la urmă poziția victimei unei tragedii personale. Acuza destinul care i-ar fi refuzat o moarte onorabilă, doar „pentru a-l ucide acum într-un chip rușinos”, pe el, care, „fără să-și dea seama (!), devenise o rotiță în marele angrenaj de distrugere al celui de-al III-lea Reich”. Cu starea de spirit caracteristică unui introvertit, el întoarce spatele, la sfârșitul „Memoriilor” sale, acestei lumi care l-a înșelat și l-a păcălit, care l-a încărcat cu responsabilitatea altora și care, în cele din urmă, n-a știut să-l înțeleagă. El se lasă pradă atunci acelui gen de autoînduioșare care constituie una din trăsăturile dominante ale personalității sale: „Opinia publică n-are decât să continue netulburată să mă considere drept un monstru însetat de sânge, un sadic, asasin a milioane de ființe omenești, pentru că mulțimea nu-și poate face câtuși de puțin o altă imagine despre comandantul de la Auschwitz. Niciodată ea nu va putea înțelege că și el a avut o inimă, și că n-a fost un om rău”[238]. Dar chiar dacă notițele biografice ne oferă cea mai teribilă imagine a trecutului, ea nu este atât de cumplită numai din pricina milioanelor de ființe omenești asasinate. Ceea ce apare tot atât de înspăimântător sunt trăsăturile acestor organizatori ai exterminărilor colective, care „aveau și ei o inimă”, dar a căror supunere oarbă și nepăsare în exercitarea funcțiunii îi încarcă cu o responsabilitate mai mare decât a fost vreodată aceea a unui criminal „fără inimă”.

La 2 aprilie 1947, tribunalul poporului din Varșovia, însărcinat cu judecarea crimelor de război, îl condamnă pe Rudolf Höss la pedeapsa capitală. Cincisprezece zile mai târziu, sentința fu executată la Auschwitz, prin spânzurare.

PARTEA A PATRA – CHIPUL CELUI DE-AL III-lea REICH

O încercare de sinteză

„Niciodată n-au existat sclavi mai buni,
nici stăpâni mai răi”.
Tacit

Drept concluzie la acest studiu, consider potrivit să subliniez câteva din rezultatele esențiale. Încercând să pună în lumină structura psihologică a principalilor conducători ai celui de-al III-lea Reich, cronicarul acestei epoci rămâne uluit în fața problemei care i se ridică: de a arăta cum atâta incapacitate, mediocritate și nimicnicie de caracter au putut avea asemenea consecințe. Nici un fel de măreție, rareori vreun talent remarcabil, și numai într-un singur caz obsesia urmăririi unui țel. Nici măcar, în înțelesul obișnuit al noțiunii, o pasiune mârșavă, căreia o voință fermă să-i fi putut conferi intensitate. Dimpotrivă, nu se întâlnesc decât mici slăbiciuni, manifestări de egoism, pretenții, impulsuri ale unor caractere pe cât de neînsemnate, pe atât de lipsite de scrupule. De la Hitler la Heydrich, de la Goebbels la Rosenberg, avem de-a face cu indivizi în permanență stăpâniți de pasiunile și instinctele lor, cocoțându-se astfel spre putere sau lăsându-se antrenați de o mișcare care îi duce spre putere.

Dar, cum s-a spus și până acum, ar fi o greșeală să se vadă în nazism o voință de dominație limitată la ea însăși și determinată exclusiv de dorințele individuale ale purtătorilor de cuvânt ai acestuia; el includea, fără îndoială, și un element utopic. „Zei și animale, așa ni se înfățișează azi lumea” – spunea Hitler în cursul uneia din digresiunile sale filozofice, la care se deda câteodată în prezența celor apropiați. Pe această viziune s-au întemeiat liniile directoare ale sistemului dictatorial al celui de-al III-lea Reich, concepția sa despre om, dorința sa de dominație rasistă. Tot aici rezidă și principiul de la care s-au dezvoltat multiplele elemente doctrinare. Trăsăturile înfumurate și hibride ale celui de-al III-lea Reich, rigiditatea lui, străduințele sale patetice, dar și convulsiile sale dezordonate și grotești, brutalitatea și, în fine, patima patologică care îi este specifică, toate acestea sunt cuprinse în formula lui Hitler: oamenii nu sunt toți egali; ei se împart în zei și în animale.

Cum se înfățișau acești zei... și aceste animale? tipul ideal și personajul ideal? Care erau relațiile lor reciproce? Aveau nevoie unii de ceilalți? După

ce criterii poate fi recunoscut omul care este predispus să domine pe ceilalţi sau, dimpotrivă, să fie dominat de alţii? Există măcar un tip uman gata a se supune exigenţelor unui regim fascist totalitar? Toate aceste întrebări – care au făcut obiectul studiului de faţă – pun în evidenţă frământarea unui secol care s-a „fript” o dată şi nu numai că a învăţat să se teamă de focurile totalitarismului fascist, ci încearcă să-i cunoască şi cauzele, pentru a i se putea opune cu mai mult succes. Fără îndoială, o bună parte din probleme rămâne încă obscură sau mai curând se situează în domeniul nesigur al psihologiei maselor. Personalitatea acoliţilor lui Hitler şi principiile de selecţie aplicate de nazism ne permit totuşi să degajăm anumite elemente sigure care caracterizează în mod fundamental acest tip uman. Nimic nu demonstrează mai bine caracterul celui de-al III-lea Reich decât influenţa pe care a exercitat-o asupra tuturor compartimentelor vieţii sociale, pentru crearea unui tip uman nou, a cărui educaţie trebuia să fie, în spiritul naziştilor, sarcina secolului al XX-lea[239]. Hitler însuşi a identificat acest proiect cu sensul aspiraţiilor sale la putere când afirma:

„Selecţionarea noii pături conducătoare este însăşi lupta mea pentru putere. Cine mi se alătură devine implicit un ales, chiar prin această profesiune de credinţă şi prin felul în care o realizează. Marea semnificaţie a drumului nostru pentru putere, lung şi marcat de lupte dârze, este că el permite naşterea unei generaţii de stăpâni, chemată să ia în mâini nu numai destinele poporului german, ci şi pe cele ale lumii întregi”[240].

De-a lungul nenumăratelor sale discursuri şi declaraţii, Hitler n-a încetat niciodată să evoce imaginea „omului nou”. Iar numeroşii adepţi ai regimului, care salutau fiecare măsură sau punct din programul nazist cu aclamaţii entuziaste, au sărbătorit venirea acestui om nou drept începutul unei „adevărate vârste de aur”. Ca în ansamblul doctrinei naziste (în care elementele originale sunt rare), iese aici la iveală influenţa unor teorii mai vechi, ca aceea a darwinismului social din secolul al XIX-lea. Aportul original al nazismului nu se afla pe planul ideologic, ci pe cel al execuţiei; adică în minuţiozitatea şi logica implacabilă care au stat la baza aplicării acestor planuri de „renovare” a naturii umane.

Programul de exterminare a raselor străine sau potrivnice se desfăşura în paralel cu acela al „înnobilării” sângelui german. Conducătorii celui de-al III-lea Reich erau, într-adevăr, convinşi că poporul german însuşi, cu cultura sa, cu spiritul său creator şi cu calităţile sale de conducător, era încă departe de a îndeplini condiţiile impuse pentru a se putea numi membru al

„rasei pure a stăpânilor”. Singurii care se puteau mândri cu asemenea titlu erau înalții demnitari naziști, și, poate, activiștii de pe o treaptă mai joasă, care, datorită rangului și devotamentului lor față de persoana führerului, erau declarați corespunzători din punct de vedere rasial. Ei reprezentau o elită, matricea acestei noi generații, ai cărei membri urmau să aibă cu toții o înfățișare fizică, o expresie și o atitudine identice. „Mândria mișcării noastre – a spus într-un rând Hitler – constă în aceea că șaizeci de mii de oameni au devenit o asemenea unitate, și aceasta nu numai pentru că ideile, dar și expresia fizionomică a acestor membri (ai mișcării) sunt uniforme. Când vezi acești ochi surâzători, acest entuziasm fanatic, înțelegi... cum o sută de mii de oameni au dobândit un tip unic”[241]. Hitler a apreciat această expresie comună ca rezultatul unui îndelungat proces biologic și pedagogic. Într-un discurs pe care l-a pronunțat în fața tinerilor ofițeri din promoția 1938, el a vorbit de o evoluție care avea să dureze un secol și la sfârșitul căreia majoritatea germanilor vor avea acele caractere distinctive grație cărora le va fi posibil să cucerească și să stăpânească lumea.

În momentele sale de exaltare, în cursul interminabilelor monologuri nocturne, debitate într-un cerc intim, Hitler descria trăsăturile acestei fiare demonice, „feroce și neînfricate”, a cărei evocare îl îngrozea și pe el. În lucrarea sa „Der Weg zur Ordensburg”, Robert Ley a prezentat într-un mod sugestiv imaginea omului nou:

„Noi vrem să știm dacă acești oameni sunt purtătorii voinței de a conduce, de a fi stăpâni, cu un cuvânt de a domina. NSDAP-ul și conducătorii lui trebuie să vrea să domine. Cine n-are voința să-și asume singur calitatea de conducător al poporului german, sau se arată dispus să o împartă cu alții, nu va putea deveni niciodată conducătorul NSDAP-ului. Noi vrem să stăpânim, ne place să stăpânim, nu pentru că vrem să ne comportăm în mod despotic sau să exercităm o tiranie sadică, ci pentru că suntem ferm convinși că, în toate domeniile, un singur om poate să dirijeze poporul și să-și asume responsabilitățile. Acestuia singur trebuie să-i aparțină și puterea. Acești oameni vor învăța, de pildă, să călărească nu pentru a satisface o prejudecată socială, ci pentru a avea sentimentul că-și exercită în mod absolut puterea asupra unei ființe vii. Noi vrem ca oamenii aceștia să fie pregătiți pentru a face față în viață oricărei situații, nelăsându-se dominați cu nici un preț și de nimeni... Acești oameni, cărora Ordinul NSDAP le aduce onoarea și puterea, cărora le dă tot ceea ce un om adevărat poate spera de la viață, trebuie, pe de altă parte, să recunoască și să păstreze

în adâncul inimii lor sentimentul că fac parte din acest Ordin și la bine și la rău, că îi datorează o supunere totală... Așa îi vreau pe oamenii care vor avea onoarea să devină conducătorii politici ai Germaniei, care vor vedea deschizându-li-se în față porțile puterii și ale conducerii supreme, pentru că numai ei singuri vor conduce destinele Germaniei. Acești oameni trebuie deci să știe și să admită că nu pot da nicicând înapoi. Cine eșuează în misiunea sa, sau chiar trădează partidul sau pe führerul său, cine nu este capabil să învingă mediocritatea din inima sa, acela va fi nimicit de Ordin. Fiecare din noi trebuie să știe și să accepte următorul fapt: celui căruia partidul îi retrage dreptul de a mai purta cămașa brună nu este, prin aceasta, numai destituit din funcțiile sale, ci el însuși, împreună cu familia sa, cu soția și copiii săi vor fi, prin aceasta, nimiciți. Acestea sunt regulile dure și necruțătoare ale Ordinului. Pe de o parte, membrii săi pot pretinde paradisul și obține tot ceea ce un om își poate dori, pe de altă parte – abisul nimicirii[242]”.

Apartenența la rasa stăpânilor și despersonalizarea, sentimentul puterii și al automatismului, acestea sunt trăsăturile ambivalente care vor conferi omului nou silueta sa adevărată. Pasajul citat permite o analiză a aproape întregii game de mijloace folosite pentru dresajul indivizilor pe deplin disponibili și apți a deveni executanți eficienți. Toate eforturile a nenumărate instituții pedagogice erau îndreptate către acest scop. Pe de altă parte, „psihosomatica” rasistă elaborată de naziști, și care vedea în valorile supreme ale rasei cele mai înalte valori ale caracterului și intelectului, a incitat pe naziști să purceadă la experiența asupra „creșterii” sistematice a omului nou. Măsurile de ordin genetic, cât și legile privind căsătoria, dintre care unele fuseseră deja puse în aplicare, în timp ce altele erau prevăzute pentru perioada de după război, confirmă existența acestor preocupări.

Dar realitatea și-a luat sarcina să contracareze aceste tendințe, inclusiv cercetările pentru realizarea tipului ideal. Trebuie să cauți mult și bine până să găsești printre conducătorii celui de-al III-lea Reich fie și elemente în care să recunoști tipul arian pur, așa cum îl preconizau demnitarii regimului. Cei mai mulți par să fie, într-adevăr, produsul unor încrucișări felurite. Și, cu toate că, supunându-se idealului rasist, s-a ajuns să se proclame că „ceea ce este sănătos” constituie un „imperativ categoric”, trebuie să constatăm că rezultatele dobândite n-au corespuns obiectivului propus. Fără să mai vorbim de nevrozele, mai mult sau mai puțin vădite, de care sufereau aproape toți conducătorii naziști și despre care studiul de față ne-a furnizat

numeroase dovezi, mulți dintre ei erau cu adevărat bolnavi, în accepția clinică a noțiunii. Printre aceștia se numără Goebbels, Göring, Ley, Himmler și, să nu uităm, Hitler însuși. Pretinzând că pentru valoarea și puritatea rasială sunt în mai mică măsură esențiale aparențele exterioare și trăsăturile fizice distinctive, hotărâtoare fiind atitudinea față de ideea nazistă și față de führer, Hitler încerca să rezolve aceste contradicții flagrante, fără să-și dea seama că dezavuează astfel propriile sale teorii despre rasă. El declara: „Aceasta este metoda cea mai sigură pentru a găsi oamenii de care ai nevoie, pentru că fiecare percepe doar sunetele corespunzând propriului său diapazon”[243].

În realitate, e cert că printre membrii „vechii gărzi” foarte puțini au îndeplinit condițiile cerute pe plan rasial. Lucrul se explică și prin faptul că programul partidului și ideologia sa aveau, în primul rând, de îndeplinit un rol propagandistic (ceea ce conducătorii naziști nici nu ascundeau) și că „vechea gardă” se sinchisea prea puțin de problemele ideologice, ca și de istoria însăși a mișcării.

Într-adevăr, nucleul primilor militanți ai partidului nazist era alcătuit din oameni decepționați și înăcriți, proveniți din toate păturile sociale și din toate profesiunile. Și dacă ostilitatea „față de evrei” s-a manifestat relativ de timpuriu, ba chiar a făcut parte de la început din lozincile de bază ale partidului hitlerist, antiteza lui „nordică” nu a fost ridicată la rangul de ideal concret și obligatoriu decât mult mai târziu; formația anterioară, originea biologică și socială ale fiecăruia n-aveau nici o importanță. În sfârșit, nimeni nu se sinchisea de țelul politic, îi legau doar mișcarea, activismul, manifestațiile. Toate aceste proteste, aceste resentimente aveau aceeași origine: incapacitatea de a depăși individual consecințele naționale ale catastrofei militare și politice suferite de națiune. În fond, în afara devizei de bază: „Dreinschlagen” căreia mediul politic bavarez îi conferea un iz particular, mișcarea nu avea premise ideologice bine definite, cu toate că diriguitorii partidului nazist au încercat întotdeauna să convingă masele că scopul activității lor nu este decât unul: „slujirea Germaniei”. La Nürnberg Göring a afirmat, într-o manieră deosebit de caracteristică, că dacă a aderat la mișcare, a făcut-o pentru motive „de ordin revoluționar și nu pentru fleacuri ideologice”. În rândul înalților demnitari naziști practic nu poți găsi cadre care să fi aderat la NSDAP pentru motive ideologice. Aproape în fiecare caz, luat ca atare, este ușor de scos la iveală în ce măsură dificultățile personale de adaptare la lupta pentru existență și resentimente

latente, pe scurt confuzia generală proprie acestei generații, au îndreptat persoana respectivă către politică, devenită în acea perioadă frământată „vocația” clasică a unor oameni dezrădăcinați. Aspectul subliniat bărbătesc al mișcării, structurile sale semimilitare trădau tocmai instabilitatea unor oameni cărora doar o organizație rigidă le putea îngădui să-și învingă sentimentul de neputință personală. Deveniseră incapabili să practice o altă meserie în afară de politică. Erau niște dezechilibrați cărora războiul și perioada postbelică le pervertise scara valorilor, niște dezrădăcinați în care se întruchipau în chip patologic amărăciunea națională și falimentul personal. Hitler însuși este exemplul cel mai izbitor. Dar trebuie de asemenea citați Rudolf Hess, Alfred Rosenberg și mai ales numeroșii militanți de rangul doi, printre care cei încadrați în formațiile de voluntari și în asociațiile naționaliste, care s-au alăturat foarte repede mișcării. Nevoia aproape oarbă de a răsturna raporturile existente constituia numitorul comun al unor speranțe divergente. Gregor Strasser a rezumat într-o zi acest fenomen, declarând că nazismul ar fi „contrariul a ceea ce există azi”[244], în timp ce Hitler declara la rândul său: „Niciodată nu vor veni în rândurile noastre aceia care văd în menținerea unei situații date sensul suprem al vieții lor”[245]: *rerum novarum cupidi.*

În timpul primei sale perioade de existență, partidul nu-și recruta practic militanții decât printre declasați, oameni care nu posedau nimic, lipsiți de legături și de respectul tradițional pentru anumite instituții, ca și de vreo „origine”, recunoscând temeliile unei apartenențe familiale, religioase sau sociale. În nihilismul lor generalizat, ei mergeau până acolo încât negau convențiile societății civilizate. Pe lângă lipsa oricărui atașament, ei se mai recunoșteau prin tendința de a recurge la forță și de a trece la „acțiuni directe”. Aceste predilecții au contribuit la cimentarea mișcării, pentru că, după părerea lui Hitler, nimic în afara idealurilor comune nu-i unește mai bine pe oameni decât „crimele comise împreună”. În plus, ele ofereau observatorilor din afară, de asemenea victime ale catastrofei, impresia că ar fi vorba de o revoltă serioasă care, în această perioadă de tulburări și de confuzii, departe de a se gândi la compromisuri secrete, nu ezita să ardă toate vasele și punțile în urma ei.

Implicațiile psihologice, rezultat deopotrivă al lipsei oricărei legături și al credinței în violență, pe care le regăsim la toți exponenții mișcării naziste, nu constituie numai factorii fundamentali care justifică ascensiunea lui Hitler; ele sunt, de asemenea, semnul decisiv al fazei ce precede instaurarea

unui regim fascist. Ceea ce se manifesta aici, în procesul de prăbușire al ordinii tradiționale, era machiavelismul executantului care, refuzând să mai recunoască instituții față de care să dea socoteala pentru vorbele și faptele sale, considerându-și existenta problematică, nu găsea nimic mai potrivit decât să-și caute refugiul în fărădelegi. „Vreau să am în jurul meu – declara Hitler – oameni care, asemenea mie, recunoscând violența drept motorul istoriei, știu să tragă consecințele corespunzătoare”. O parte a populației, și chiar una din ce în ce mai mare, a ajuns curând să considere violența nu numai ca motorul istoriei, ci și al propriilor lor interese, ca un panaceu pentru rezolvarea dificultăților existenței. Nostalgia oarbă a unei mari părți din populație (mai ales a micii burghezii îngrijorate și declasate) care caută fericirea, nevoia sa de a se încrede în această lume, tendința de a vedea în spatele fiecărei lovituri a destinului opera unor puteri obscure și de a arunca asupra altora răspunderea pentru propriul faliment, sentimentalismul și, în fine, nevoia de a capitula în fața unui stat puternic fură aspirațiile pe care lozincile naziste se pricepură să le îndeplinească și să le exploateze fără rușine.

Dar ceea ce a dat un impuls decisiv acestor dorințe confuze ale unor indivizi dezorientați a fost însăși persoana lui Hitler. Apărând drept sinteza nemulțumirilor comune ale acestei perioade, el regrupă în jurul lui numeroasele asociații și grupări naționaliste, mai mult sau mai puțin rivale. Mai târziu reuși să câștige pentru cauza sa și masele neliniștite și șovăielnice. El deveni atunci stăpânul recunoscut al tuturora, înmănunchind speranțele și țelurile lor, fixându-le activitatea și făcând din dușmanii lor dușmanii săi. El le-a oferit mijloacele de a învinge conștiința propriei lor slăbiciuni prin identificarea cu o forță elementară. Grație ascendentului său, care s-a manifestat în luptele interne pentru cucerirea puterii, ca și în influența exercitată asupra indivizilor și maselor, el dădu resentimentelor difuze o formă coerentă. Și, în timp ce impulsurile începuturilor și conținutul programului nazist, încă de pe atunci vagi, își pierdeau importanța, Hitler însuși devenea elementul de coeziune cel mai eficace al unei mișcări fără program. În legătură cu aceste aspecte, Hans Frank avea să declare mai târziu: „Hitler însuși, și numai el, era la originea tuturor evenimentelor. Cei care i-au fost colaboratorii cei mai apropiați nu l-au urmat din cauza programului său, ci l-au însoțit pe Adolf Hitler în marșul său spre viitor”. Într-o formulă și mai lapidară, șeful SA August Schneidhuber afirma într-un memoriu că meritul atracției exercitate asupra

maselor de către partid nu revenea „organizatorilor partidului, ci era expresia ralierii provocate de numele lui Hitler, deoarece el era acela care susținea întregul edificiu”.

Structurile puternic ierarhizate impuse partidului de către Hitler modificară fără îndoială principiul supunerii absolute al noii elite. Începând din momentul în care persoana lui Hitler dobândi aspectul semimitologic de „führer”, membrii partidului trebuiră să practice această supunere necondiționată pe care se sprijină, după Franz L. Neumann, orice dominație întemeiată pe barul divin[246]. Până în ajunul catastrofei, pe când se afla deja blocat în adăpostul său subteran, puternic blindat, șeful partidului nazist a știut să aplice acest principiu într-o manieră dintre cele mai riguroase. Colaboratorii săi cei mai apropiați trebuiau să cumpere cu prețul sacrificării continue a onoarei lor dreptul de a face parte din anturajul lui imediat, și cei pe care lucrul acesta îi mai putea irita încercau, ca Goebbels, să se consoleze, zicându-și că cea mai mare fericire ce i se poate întâmpla unui om este să slujească un „geniu”. La cei care-l înconjurau pe Hitler se regăsește, de regulă, nevoia irezistibilă de a comanda, care coexista prea adesea cu cea mai josnică servilitate. Göring însuși, care se lăuda, nu fără temei, că a fost „singurul om din Germania care, alături de Hitler, se bucura de o autoritate proprie, nu delegată”, trebuia să recunoască că „atunci când trebuia luată o hotărâre, noi nu contam de loc. Führerul singur era cel care decidea”. Când se manifesta o opoziție, Hitler recurgea la felurite metode: fie, ca în cazurile lui Gregor Strasser sau Ernst Röhm, îl scotea pe cel în cauză din toate funcțiile, fie îl lichida pur și simplu; fie se mulțumea să facă mai mult sau mai puțin vizibilă indiferența sa față de cel vinovat, de pildă prin aceea că-l primea doar din când în când. Cunoaștem efectul unor asemenea măsuri aplicate lui Rosenberg, Frank sau Ribbentrop, pentru a nu pomeni decât de aceste nume. Suferința, ba chiar desperarea de care erau cuprinși atunci când Hitler nu-i mai lăuda sau nu-i mai lua în seamă arată că el se bucura în anturajul său de un ascendent psihic aproape religios. De îndată ce Hitler formula critici la adresa lor, Himmler, Göring sau Ribbentrop erau atât de afectați, încât se putea întâmpla să cadă la pat. Și când Frank striga: „Constituția noastră este voința führerului”, remarca se putea aplica, la figurat, și în domeniul medical. Mulți conducători naziști erau în căutarea unui surogat patern. Starea lor de confuzie și lipsa de personalitate îi obliga într-adevăr să caute o forță pe care să se sprijine; ei o găsiră în persoana lui Hitler, și aceasta ne explică pentru ce, în pofida

tuturor umilințelor suferite, i-au rămas fideli. În prezența lui resimțeau un profund calm. Duritatea și arbitrariul cu care Hitler își trata anturajul le sporea și confirma acest sentiment.

Dacă aceste fenomene pun în evidență autoritatea monstruoasă pe care Hitler a exercitat-o asupra spiritelor, ele pun în egală măsură în lumină mecanismul selecționării elitelor naziste. Doar acelora care acceptau o supunere totală li se putea acorda onoarea de a face parte dintre aleșii pe care Hitler îi strângea în jurul lui pentru conferințele lui nocturne, în cursul cărora, ca unul care disprețuia profund poporul – pleava –, își expunea pe șleau teoriile sale cinice despre exercitarea puterii. În timp ce enumerarea „principiilor solide ca granitul", asigurările regimului privind dorința de pace sau de ordine ofereau celor din afară impresia unei bunăvoințe atașate de principii, în cursul acelor monologuri Hitler se arăta sub adevăratul său chip. Oportunismul său tactic, dezavuările, aptitudinea de a acționa când pe bază de calcul, când sub imperiul fanatismului, care îi permitea să nu uite considerațiile tactice nici măcar cu prilejul celor mai teribile accese de furie (pentru că, în fond, setea neostoită de putere a rămas întotdeauna unicul său scop) – toate aceste trăsături apăreau atunci cu o claritate orbitoare, o dată cu o ură cu adevărat barbară față de cultură, cu proiectele de cucerire ale universului, cu planurile pentru restabilirea purității sângelui german sau pentru restructurarea societății. Intențiile clasei conducătoare, declara Hitler, „nu trebuie niciodată să tulbure spiritul militantului simplu". Și el nu ascundea „plăcerea nemărturisită și cu totul deosebită" pe care o simțea „văzând că oamenii din jur n-au habar de ceea ce se întâmplă cu ei". Noua ordine socială a cărei instaurare o anunțase inițiaților prevedea patru clase: înalta aristocrație nazistă, „selecționată prin luptă"; ierarhia membrilor de partid, care „urma să constituie noua clasă de mijloc"; „marea masă a anonimilor, colectivitatea executanților, veșnic minori" și, în fine, „clasa indivizilor de rasă străină, reduși la situația de subordonare, pe care putem să-i numim liniștit clasa sclavilor moderni"[247].

Răceala și calculul lipsit de scrupule în exploatarea pasiunilor, iluziilor și speranțelor omenești, ca și pragmatismul brutal, lipsit de orice referință la valorile umane, care determina elaborarea planurilor monstruoase, ne-au făcut să uităm uneori că Hitler și vârfurile naziste, în ansamblul lor, rămăseseră prizonierii celor mai nefaste forme de iraționalism. Este, desigur, limpede că orbirea și ura n-ar fi fost suficiente pentru a ridica la un asemenea grad de perfecțiune tehnică măsurile de exterminare, dar această

luciditate rece avea ca obiect doar problemele de metodă, și nu era de loc revelatoare pentru tulburările afective profunde care acționau asupra acestor oameni. Monologurile lui Hitler, la care făceam aluzie mai sus, pun în lumină tocmai aceste situații. În clipa în care Hitler însuși sau participanții la masa rotundă se credeau, în machiavelismul lor caustic, cu șapte coți deasupra masei disprețuite a populației, o reflecție îi arunca înapoi, în mijlocul pretențiilor lor absurde, în lumea din care veneau. Nimic nu caracterizează mai bine caracterul dictatorial al nazismului decât această strânsă coexistență a machiavelismului și a superstițiilor, a brutalității săvârșite cu sânge rece și a credinței rătăcite, a absenței totale de prejudecăți și a misticismului nu mai puțin absolut[248].

Acest amestec bizar și-a pus pecetea nu numai pe gândirea și comportamentul conducătorilor naziști, ci și pe climatul general al mișcării. Majoritatea activiștilor naziști, care în cursul anilor 1933–1934 s-au ridicat până la poziții-cheie, stăpâneau o gamă uimitoare de cunoștințe privind feluritele modalități tactice potrivite pentru a-și realiza țelurile, a elimina adversarii sau rivalii, a-și asigura o largă influență sau a-și consolida propriile poziții. Clarviziunea de care dădeau dovadă în analiza tactică a situației contrasta ciudat cu confuzia lor ideologică. Imaginea pe care și-o făceau despre om amintea la unii pe fondatorii catedralei din Naumburg, la alții pe Cezar Borgia; referințele la vechea nobilime germană coexistau nestingherite cu practicarea celui mai pur egoism. În fond, eșafodajul ideologic nu era decât „acest mare prospect agățat în spatele tribunei noastre”, de care vorbea Hitler. De altfel, pe treptele inferioară sau mijlocie ale ierarhiei partidului, preocupările constau exclusiv în satisfacerea dorințelor și salvgardarea intereselor personale. Efortul continuu depus pentru a se afirma, obligația de a-și completa cunoștințele în domeniul exercitării puterii absorbeau energia intelectuală a militanților și favorizau indiferența în materie de doctrină, care, în afara noțiunilor celor mai generale despre patrie, onoare, sânge sau fidelitate, se acomoda foarte bine cu teoriile cele mai contradictorii.

Hitler însuși n-a luat niciodată poziție împotriva manevrelor camarazilor săi. „Prea puțin îmi pasă; faceți ce vreți, dar nu vă lăsați prinși” – declara el, justificând acest sfat prin considerații psihologice: „Nu pot avea încredere decât în cel care unește în mod indisolubil propria carieră cu interesele generale”[249].

Pentru aceleași motive, parazitismul și aroganța seniorilor prezenți în această goană pentru ocuparea posturilor de conducere, sinecure și pensii nu favorizau de fel îndeplinirea sarcinilor cărora trebuia să le facă față regimul. Pentru toți cei care, de la cele mai înalte instanțe executive ale Reichului până la prefecturi și primării, sau în forurile regionale și districtuale ale partidului nazist, își dădeau aere de stăpâni, obligațiile administrative nu erau cel mai adesea decât un pretext pentru a-și exercita dreptul și a-și dezlănțui lăcomia mult timp refulată. Sub masca ideologică, ei dădeau frâu liber instinctelor lor. Astfel, Goebbels observa, nu fără justețe, că acestor oameni nu le lipsea „decât dreptul de a beneficia de *jus primae noctis* pentru a-i depăși în putere pe monarhii absoluți ai secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea”. Unii din ei, din cauza incapacității lor vădite, trebuiră curând să fie plasați în alte posturi sau să îndeplinească funcții exclusiv reprezentative. Dar majoritatea lor se bucura de protecția lui Hitler, în ciuda opoziției, uneori violentă, care se manifesta în propriile lor rânduri. Hitler manifesta întotdeauna o preferință marcată pentru caracterele brutale. Oamenii aceștia, nu prea inteligenți și fără orizont, a căror fizionomie exprima atâta brutalitate mărginită, reaminteau partidului hitlerist incoerența trecutului său. La fel, persoana șefului SA-ului, care a slujit atâta vreme drept model, își pierdu foarte repede valoarea sa de exemplu a doua zi după masacrarea lui Röhm. În consecință, și mai ales sub presiunea lui Himmler, conducătorii naziști făcură tot posibilul pentru a încerca să dea celui de-al III-lea Reich o înfățișare care să corespundă cât de cât cu lozincile preconizate de regim, cât și pentru a crea acel „Ordin al sângelui pur” în care Reichsführerul SS vedea „marele și neclintitul scop” al întregii sale activități. Astfel, tipul de mic-burghez umilit, reprezentat cu deosebire de activiștii organizațiilor politice, a fost curând înlăturat. Realismul și șiretenia lui au fost înlocuite prin silueta rigidă și fanatică a SS-istului. Sprijinindu-se în mod deliberat pe tradițiile Ordinelor existente, Himmler și-a pus toată ambiția și sectarismul în slujba „operei” sale: selecționarea, educarea și formarea „culturii” omului nazist de rasă nordică pură. Într-una din nenumăratele sale declarații despre acest subiect, el preciza că un SS-ist trebuie să reunească în persoana sa, grație selecției rasiale și conform cerințelor sociale ale epocii, „tradiția adevăratului soldat, caracterul distins, comportamentul și buna educație a aristocrației germane, cunoștințele și spiritul creator al industriașilor și profunzimea de gândire a științei germane”. Dar SS-ul nu întârzie să fie încărcat cu un număr crescând de

sarcini politice și misiuni teroriste, normale într-un regim fascist, astfel încât asemenea postulate au rămas foarte repede formulări fără conținut, menite doar să dea o aură romantică practicilor criminale ale zbirilor moderni. Un ofițer superior SS a prezentat în felul următor această dublă funcțiune:

„SS-ul înfăptuiește selecționarea noii clase conducătoare: într-o manieră pozitivă, grație formației obținute de la început în instituțiile de educație politică, apoi în «Ordensburgen» – adevărate școli superioare ale viitoarei aristocrații național-socialiste – și, în sfârșit, în cursul unui stagiu practic, consacrat problemelor politice. La rândul ei, maniera negativă înseamnă exterminarea tuturor elementelor lipsite de valoare rasială, inclusiv eliminarea definitivă a tuturor adversarilor politici incorigibili...”[250].

Contradicția dintre pretențiile SS-ului și funcțiile sale reale n-au rămas fără repercusiuni asupra caracterului membrilor săi. Oameni ca Rudolf Höss, Otto Ohlendorf sau Adolf Eichmann au ilustrat tipul de individ gata la orice, capabil să îmbine, fără cea mai elementară urmă de conflict moral, noțiuni totalmente ireconciliabile: asasinatul practicat cotidian și dragostea pentru familie, discuțiile privind îmbunătățirea „capacității de ardere” a cuptoarelor și serile în care se făcea muzică la lumina lumânărilor, maltratările și șicanele absurde aplicate victimelor și cerințele riguroase de „moralitate” (care se manifestau, de exemplu, sub forma de indignare în legătură cu furturile de care se făceau vinovați unii deținuți evrei în lagăre). Manifestările acestea se succedau într-o perfectă incoerență mentală. Rudolf Höss afirmă în „Memoriile” sale că și el „avea o inimă”, că el „n-a fost om rău”. Supunere oarbă față de superiori, inflexibilitate față de inferiori, nesiguranță atunci când se cerea luată o hotărâre personală, dar o rigiditate hotărâtă în îndeplinirea sarcinilor, sentimentalism în viața particulară și o inimă închistată la serviciu, capacitatea de a se dedubla și totuși de a rămâne în armonie cu sine. Cunoașterea acestor antagonisme și a altora ne permit să pătrundem, într-o anumită măsură, psihologia acestui tip. Nevoia, datorată lipsei de personalitate, de a căuta un sprijin era amplificată datorită conștiinței, cu grijă întreținută de regim, că există un pericol omniprezent. În cele din urmă, sentimentul siguranței mergea mână în mână cu cel al supunerii absolute. În legătură cu acestea, Rudolf Höss constată că „sentimentele umane i-ar fi părut aproape o trădare față de führer”.

Se crede în general că dictaturile de tip fascist beneficiază de structuri monolitice ferme. Rareori realitatea confirmă ipoteza. Până și azi este câteodată dificil de tras o concluzie clară din relațiile reciproce ale conducătorilor celui de-al III-lea Reich, de descifrat motivele felurite care alcătuiesc fondul, în veșnică schimbare, al antagonismelor dintre șefii naziști. În cursul luptelor înverșunate pentru putere care se dădeau în fața tronului lui Hitler, fiecare era în conflict cu un altul: Göring incita contra lui Goebbels, Goebbels contra lui Rosenberg, Rosenberg contra lui Ley („el încearcă, în spatele meu, să distrugă opera vieții mele") și a lui Bormann, Bormann contra lui Frank, Frank contra lui Himmler și toți erau împotriva tuturor. Rivalitățile permanente, vizând competența în problemele politicii externe sau ale propagandei, pun în lumină, sub o formă câteodată grotescă, repercusiunile acestui „pluricezarism". Pe bună dreptate procurorul general adjunct francez la procesul de la Nürnberg, Charles Dubost, spunea că aceasta îi reamintea „micile curți din Italia Renașterii"[251].

Hitler a încurajat întotdeauna această anarhie a rivalităților. De la începutul carierei sale s-a folosit de ele ca de unul din cele mai eficace instrumente tactice înăuntrul partidului nazist. Și desigur că, în parte, grație tacticii adoptate, a rămas el până la sfârșit unicul centru de raliere, axul unei forțe centripete, care, fixând orbita sateliților, stabilea echilibrul dintre ei. Fiecare schimbare, fiecare fază nouă, fiecare ascensiune sau declin se realiza în funcție de el. Mai bine decât oricare alt fenomen, persoana lui Hitler pune în evidență factorul psihologic fundamental care, în pofida tuturor rivalităților personale, unea pe înalții demnitari naziști: vidul personal, absența caracterului individual și pur și simplu a celui omenesc. Lipsa de principii, dificultățile stabilirii contactelor cu cei din jur, instabilitate, agresivitate a prejudecăților, acceptarea cu ușurință a influențelor externe, sciziunea sufletească, cultul führerului și disprețul față de om – iată tot atâtea trăsături care mărturisesc mediocritatea personalităților respective.

Acest fenomen s-a exprimat nu numai prin confuzia care-i stăpânea pe cei mai mulți dintre conducătorii celui de-al III-lea Reich înainte de a-l fi întâlnit pe Hitler, ci și prin înclinațiile lor foarte stranii: de exemplu, căutarea „predecesorilor" în istorie. Himmler, de pildă, se considera drept reîncarnarea împăratului Henric I și nu-i displăcea să se audă numit „ducele negru" de către camarazii și subalternii lui, în timp ce Rosenberg se voia sărbătorit ca moștenitor spiritual al lui Henric Leul, Frederic al II-lea și

Bismarck. „Pentru ce-l iubește germanul pe Adolf Hitler?” – striga Robert Ley în 1942, într-un discurs pronunțat la Palatul sporturilor din Berlin: „Pentru că, alături de Adolf Hitler, el se simte în siguranță; da, este acest sentiment de siguranță!” Manifestările de autoritate și vorbele grandilocvente, pe care le foloseau cu predilecție, au reușit să ascundă multă vreme faptul că ei nu erau altceva decât proiecția voinței lui Hitler. Doar procesul de la Nürnberg avea să scoată la iveală realitatea: toți acești oameni jucau un rol numai în măsura în care Hitler consimțea. Cu câteva rare excepții, cum au fost Göring sau Speer, oamenii care au compărut în fața Tribunalului de la Nürnberg n-au fost decât o liotă de vietăți cenușii, lipsite de personalitate. Au domnit peste un popor, apoi peste un continent, și în cele din urmă au sfidat universul, dar totuși n-au fost niciodată altceva decât creaturile lui Hitler. Aprecierile, adeseori parțiale, care-i calificau drept indivizi mărginiți, sau de-a dreptul proști, ignorau completamente esența problemei. Căci indiferența manifestată de toți față de contradicțiile doctrinei naziste nu reflecta atât lipsa de inteligență, cât mai ales atesta existența cinismului omului care, fără să creadă în teorii, înțelegea să se servească din plin de ele. Testele făcute la Nürnberg au confirmat la majoritatea acuzaților un nivel intelectual superior celui mijlociu. În realitate, conducătorii celui de-al III-lea Reich n-au fost nici oameni de valoare, nici brute mărginite, ci pur și simplu niște oameni fără conținut, gata să devină unelte ale intențiilor altcuiva și să accepte toate compromisurile: niște ratați, simple ambalaje omenești, a căror slăbiciune a constituit cel mai mare atu al lui Hitler. „Totul era pecetluit într-un destin mult mai puternic, căruia nu mă puteam opune” – a declarat unul din acuzați. Cursul ulterior al procesului n-a făcut decât să confirme această teză: acuzații nu se considerau nici măcar protagoniștii unei doctrine. Actele de violență, războiul, genocidul nu mai erau în ochii lor decât roadele unei erori, ale unei înspăimântătoare neînțelegeri, de la ale căror consecințe ei căutau doar să se sustragă ridicând din umeri. Procesele ulterioare, judecate la Nürnberg, au arătat la rândul lor că, în cele mai multe cazuri, acuzații nici nu aparțineau măcar „clasei” marilor criminali: comportamentul și impulsurile lor rămăseseră acelea ale unor mic-burghezi. Fanatismul lor nu era decât o practică cotidiană, nedublată de judecată. Pedanți, plini de un zel criminal pentru „îndeplinirea sarcinilor”, ei nu făcuseră niciodată decât ceea ce considerau că era datoria lor și, asemenea lui Himmler sau lui Rudolf Höss, erau incapabili să înțeleagă groaza pe care o răspândea numele lor. În

locul „bestiilor demonice”, pe care toată lumea se aștepta să le vadă pe banca acuzaților de la Nürnberg, se aflau niște oameni „oarecare”. În timpul primilor ani de după război s-au mai făcut câteva încercări desperate de a descifra sufletul acestor oameni, s-a vorbit de o „criză a spiritului faustian”, văzându-se în naziști expresia unei exigențe supraomenești. Era aici o neînțelegere profundă; dacă se impunea o imagine era aceea a lui Wagner, nu cea a lui Faust.

Prezentarea principalilor actori ai acelor ani, care alcătuiesc obiectul acestei cărți, nu urmărește să creeze un grup de țapi ispășitori, pentru a arunca vălul uitării peste eșecul istoric al unui popor. După ce am schițat aceste portrete, ni se pare indispensabil să evocăm acele probleme ale culpabilității care-i depășesc pe conducătorii celui de-al III-lea Reich. „Hitler – afirma solemn Frank la Nürnberg – era diavolul. Așa se explică că ne-a sedus pe toți”. Asemenea afirmații nu reduc cu nimic răspunderea generală, pentru că este sigur că un popor nu se lasă târât într-o aventură decât dacă posedă în prealabil condițiile care permit să fie sedus.

Ceea ce noi numim nazism este rezultatul unei îndelungate și lamentabile perioade din istoria spiritului german, care a coexistat mai întâi cu umanismul, pentru a i se opune în cele din urmă cu o violență crescândă.

Actul de naștere al acestui fenomen istoric datează dinaintea apariției celui de-al III-lea Reich. Generații întregi de profesori universitari, de pseudoprofeți cu ambiții literare și de președinți de asociații patriotice au contribuit la crearea acestei atmosfere, în care a fost suficientă o agravare a conjuncturii politice și prezența unui om capabil să antreneze masele pentru ca desconsiderarea rațiunii, disprețul tot mai puternic față de regulile de comportare civilizată și degradarea criteriilor morale să-și poată desfășura întreaga lor putere distructivă.

Desigur, Hitler este astăzi uitat, și „Weltanschauung”-ul lui, care a provocat perturbări atât de mari, s-a prăbușit în neant o dată cu el. Chiar și vestigiile dominației sale nu mai înspăimântă decât indivizi izolați. Printre documentele care vorbesc despre forța psihică a personajului nu mai rămâne acum decât vocea sa, care celor de azi le provoacă mai curând un sentiment de jenă, decât unul de fascinație.

Istoria nu oferă exemplul nici unui alt regim care să se fi discreditat în aceeași măsură ca cel hitlerist. Și, mai ales după prăbușire, acest regim a dezvăluit majorității poporului un chip care nu mai lasă nici o posibilitate unui atașament sentimental. O revizuire a conceptelor noastre istorice,

politice și sociale care să fie la adăpost de resentimente, tot atât ca și de autoliniștire lipsită de spirit critic, clarificarea raporturilor între drepturile spiritului și putere, societate și libertate, problematica autorității și supunerii, a răspunderii civice, a eticii cetățenești, a rezistenței sau a încadrării în normele de drept ale statului modern, – toate aceste chestiuni, ca și numeroase altele, încă nu au făcut obiectul unor studii aprofundate, ținând seama de experiența dictaturii naziste. Dacă astăzi aceste noțiuni par uzate, aceasta nu este un motiv de liniștire. Desigur, Hitler e mort. Dar, în ciuda tuturor celor întâmplate, el a fost în prea mare măsură simptomul de necontestat și rezultatul erorilor istorice specific germane, el s-a manifestat mult prea intens „în noi”, pentru ca uitarea să poată fi o reacție sănătoasă.

ep

Lei 12

[1] Hans Frank. *Im Angesicht des Galgens.*

[2] Hans Frank, *op. cit*., şi Franz Jetzinger. *Hitlers Jugend. Phantasien, Lügen – und die Wahrheit*, Viena, 1956.

[3] August Kubizek. *Adolf Hitler, Mein Jugendfreund,* Graz şi Göttingen, 1953.

[4] Adolf Hitler. *Mein Kampf.*

[5] Herbert Lüthy, în revista *Der Monat* (noiembrie 1953).

[6] Ibid

[7] R. Olden. *Hitler,* Amsterdam, 1936.

[8] Revoluţia din 1918 care a răsturnat monarhia în Germania. *Nota trad.*

[9] Hans Hubert Hofmann. *Der Hitlerputsch.*

[10] Adolf Hitler. *Mein Kampf.*

[11] Ibid.

[12] Ibid.

[13] În aprilie 1919, în condiţiile avântului revoluţionar din Germania, muncitorii şi soldaţii au proclamat Bavaria o republică a Sovietelor. Ea a fost sugrumată în mai 1919. – *Nota trad.*

[14] Freikorps – unităţi alcătuite din voluntari. – *Nota trad.*

[15] Heinrich Hoffmann. *Hitler was my friend,* Londra, 1955.

[16] Der Hitler *Prozess,* 1924.

[17] H. Rauschning. *Gespräche mit Hitler*.

[18] Hans Wendt. *Hitler regiert,* Berlin, 1933.

[19] Hans Frank, *op. cit*.

[20] Alfred Richter. *Unsere Führer im Lichte der Rassenfrage und Charakterologie,* Leipzig, 1933.

[21] — conducător al imperiului. – *Nota trad.*

[22] — conducător de regiune. – *Nota trad.*

[23] H. Picker. *Hitlers Tischgespräche,* Bonn, 1951.

[24] Karl Dietrich Bracher, W. Sauer şi G. Schulz. *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Köln, 1960.

[25] H. Picker, *op. cit*.

[26] Discursuri adresate comandanţilor armatei, 22 august 1939.

[27] München, 14 martie 1936.

[28] H. Rauschning, *op. cit*.

[29] H. Picker, *op. cit*.

[30] Edgar von Schmidt-Pauli. *Die Männer um Hitler,* Berlin, 1932.

[31] M. H. Sommerfeldt. *Ich war dabei*, Darmstadt, 1949.

[32] Carl Jacob Burckhardt. *Meine Danziger Mission,* 1937–1939.

[33] Sir Ivone Kirkpatrik. *The Inner Circle.*

{34} Carl Haensel (avocat la procesul de la Nürnberg). Das *Gericht vertagt sich*, Hamburg, 1950.

{35} *Der Angriff*, München, 1935.

{36} M. H. Sommerfeldt. *Ich war dabei.*

{37} *Mein Kampf.*

{38} Cf. H. Conrad-Martius. *Utopien der Menschenzüchtung*.

{39} Alfred Richter. *Unsere Führer im Lichte der Rassenfrage und Charakterologie*, Leipzig, 1933.

{40} Cf. Hannah Arendt. *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Frankfurt/Main, 1955.

{41} Walter Dornberger. *V2*, Londra, 1954.

{42} Carl Jacob Burckhardt. *Meine Danziger Mission 1937–1939*, Zürich-München, 1960.

{43} Eugen Kogon. *Der SS-Staat.*

{44} Documente ale Tribunalului militar de la Nürnberg.

{45} Documente ale Tribunalului militar de la Nürnberg.

{46} *Un dumnezeu ascuns. – Nota trad.*

{47} *The Bormann Letters.* Edited by Hugh R. Trevor-Roper, Londra, 1954.

{48} François Le Clerc du Tremblay, denumit Părintele Joseph (Père Joseph) (1577–1638) – capucin, şi diplomat francez, a exercitat o deosebită influenţă asupra lui Richelieu, ceea ce i-a atras din partea inamicilor săi porecla de „eminenţa cenuşie”. – *Nota trad.*

{49} Albert Zoller. *Hitler privat*, Düsseldorf, 1949.

{50} Bormann s-a născut la 17 iunie 1900 la Halberstadt.

{51} Alfred Rosenberg. *Letzte Aufzeichnungen*, Göttingen, 1955.

{52} Ernst Röhm. Die *Geschichte eines Hochverräters*, München, 1928.

{53} SA (Sturmabteilung) – secţie de asalt. – *Nota trad.*

{54} Hermann Rauschning. *Gespräche mit Hitler;* H. Picker. *Hitlers Tischgespräche.*

{55} *fehme* sau *vehme* – în limba germană tribunal secret. Aceste tribunale denumite adeseori Sfânta Vehme şi datând din timpuri îndepărtate în Germania, au luat fiinţă pentru a-i judeca pe cei ce scăpau justiţiei ordinare. Au dispărut în secolul al XVI-lea. – *Nota trad.*

{56} Ernst Röhm, *op. cit*.

{57} *Besonnen.*

{58} Sir Ivone Kirkpatrick. *The Inner Circle*, Londra, 1959.

{59} De fapt, cam o treime din materialele care au slujit la mărirea potenţialului militar după preluarea puterii de către Hitler provenea din aceste depozite.

{60} Uniforma SA-ului era cămaşa brună. – *Nota trad.*

{61} Politische Organisation. – *Nota trad.*

{62} Henrich Bennecke. *Hitler und die SA*, München–Viena, 1962.

{63} Vezi Heinrich Bennecke. *Hitler und die SA*, München–Viena, 1962.

{64} Numele unui cartier din Berlin. – *Nota trad.*

{65} Secţie de asalt de tâlhari. – *Nota trad.*

{66} „Ghilda dansurilor”. – *Nota trad.*

{67} „Regele halbei”. – *Nota trad.*

{68} „Bot de revolver”. – *Nota trad.*

{69} K. Heiden. *Geburt des Dritten Reiches*, Zürich, 1934.

{70} Discurs pronunţat în Reichstag la 13 iulie 1934.

{71} Consilier privat. Titlu foarte răspândit pe acea vreme în rândurile burgheziei germane şi care nu corespundea unor funcţii prea precise. Este ceea ce se numeşte un „notabil”. – *Nota trad.*

{72} „Secţie de peşti”. – *Nota trad.*

{73} André François-Poncet. *Souvenirs d'une ambassade à Berlin*, Ed, Flammarion, Paris, 1946.

{74} Franz von Papen. *Der Wahrheit eine Gasse*, München, 1952.

{75} Th. Eschenburg.

{76} Vezi von Papen. *Appell an das deutsche Gewissen. Reden zur nationalen Revolution*, Oldenburg, 1933.

{77} SPD – partid socialist. – *Nota trad.*

{78} Primul vers al unui cântec german foarte popular.

{79} Partid conservator de dreapta.

{80} H. Rauschning. *Revolution des Nihilimus*.

{81} K. D. Bracher.

{82} Netrebnic. – *Nota trad.*

{83} Michael Freund. *Deutsche Geschichte,* Gütersloh, 1960.

{84} Schwerin von Krosigk. *Es geschah in Deutschland*, Tübingen-Stuttgart, 1951.

{85} E. Jung. *Sinndeutung der deutschen Revolution*, Oldenburg, 1933.

{86} A. Rosenberg. *Letzte Aufzeichnungen*.

{87} H. Rauschning. *Die Revolution des Nihilismus.*

{88} H. Frank. *Im Angesicht des Galgens*.

{89} Discursul din 6 septembrie 1938, citat de M. Domarus, *Hitler.*

{90} *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs*, publicat de H. G. Seraphim.

{91} „Cât pe-aci-ul Rosenberg”. – *Nota trad.*

{92} „Ausländsdeutsche”. – *Nota trad.*

{93} Albert Krebs. *Tendenzen und Gestalten der NSDAP*, Stuttgart, 1959.

{94} „Deutschheit”. – *Nota trad.*

{95} Dietrich Strothmann. *Nationalsozialistische Literaturpolitik*, Bonn, 1960.

{96} E. Kordt. *Nicht aus den Akten.* Stuttgart, 1950 (1928–1945); *Wahn und Wirklichkeit*, Stuttgart, 1948.

{97} H. Rauschning. *Gespräche mit Hitler*, Zürich–Viena–New York, 1940.

{98} „Raumlösungen”. – *Nota trad.*

{99} Serviciu cu jumătate normă. – *Nota trad.*

{100} Ernst von Weizsäcker. *Erinnerungen*, München-Leipzig- Freiburg, 1950.

{101} Birger Dahlerus. *Der letzte Versuch. London-Berlin, 1939*, München, 1948.

{102} Citat după documentele Tribunalului militar de la Nürnberg (IV).

{103} R. Semmler. *Goebbels – the Man next to Hitler,* Londra, 1947. Ribbentrop primise într-adevăr un cufăr de acest fel; acesta conținea documentele celor 18 tratate semnate de el; 17 dintre ele au fost încălcate.

{104} Schwerin von Krosigk. *Es geschah in Deutschland*, Tübingen- Stuttgart, 1951.

{105} Scrisoare adresată soției sale la 5 octombrie 1945.

{106} C. Haensel. Dos *Gericht vertagt sich,* Hamburg. 1950.

{107} Hermann Glaser. *Das Dritte Reich. Anspruch und Wirklichkeit*, Freiburg, 1961.

{108} Discursul din 8 aprilie 1933 adresat SA-ului.

{109} *Dokumente der Deutschen Politik,* volum editat de Paul Meier-Benneckenstein, vol. I–VII, Berlin, 1937–1940.

{110} Ilse Hess. *Gefangener des Friedens. Neue Briefe aus Spandau*. Leoni, 1955.

{111} Ibid.

{112} Rudolf Hess, *der Stellvertreter des Führers,* volum apărut la Berlin în 1933, fără autor, în colecția „Zeitgeschichte".

{113} „Das Reich" din 22 decembrie 1940.

{114} Se pare că în acea vreme Hess nu avea idee de atacul împotriva Rusiei pe care-l punea la cale Hitler. Cf. sir Ivone Kirkpatrik. *The Inner Circle,* Londra, 1959.

{115} Karl Anders. *Im Nürnberger Irrgarten*, Nürnberg, 1948.

{116} R. Semmler. *Goebbels – the Man next to Hitler,* Londra, 1947.

{117} Douglas M. Kelley. *22 Männer um Hitler,* Olten-Berna, 1947.

{118} *Ibid.*

{119} Titlul unui film german.

{120} Arhivele Tribunalului militar de la Nürnberg (XXII).

{121} Certificatul psihiatrului american Maurice M. Walsch, citat de F. Bayle, *op. cit.*, p. 351. Documentul continuă: „Nu am descoperit nici un simptom care să ateste o tendință spre halucinații, iluzii sau deziluzii. În momentul examinării, subiectul era perfect normal. Nu am descoperit nici o urmă care să ne permită să-l clasăm în tipul paranoic. Deși consideră că memoria îi funcționează perfect, nu-și mai aduce aminte de cele două crize de amnezie suferite în Anglia. Aceasta ne întărește impresia pe care ne-o formasem că acele două crize erau de natură isterică".

{122} G. M. Gilbert. *Psychology of Dictatorship*, New York, 1950.

{123} Albert Zoller. *Hitler privat,* Düsseldorf, 1949.

{124} geniu stupid. – *Nota trad.*

{125} Cf. Rudolf Wolters. Albert *Speer,* Oldenburg, 1943.

{126} *Mein Kampf.*

{127} Este vorba de Simfonia a IX-a de Beethoven. – *Nota trad.*

{128} Raportul oficial al congresului din septembrie 1937 (München, 1938).

{129} Henry Picker. *Hitlers Tischgespräche,* Bonn, 1951.

{130} Discursul din 11 septembrie 1935.

{131} H. Frank, *op. cit.*

{132} Scrisoare adresată lui Hitler la 29 martie 1945. Arhivele Tribunalului de la Nürnberg, XLI.

{133} Scrisorile lui Speer către Hitler. Arhivele Tribunalului de la Nürnberg, XLI.

{134} Arhivele Tribunalului de la Nürnberg, XVI.

{135} H. R. Trevor-Roper, *Hitlers letzte Tage,* Zürich, 1948.

{136} Arhivele Tribunalului de la Nürnberg, XVI

{137} *Im Angesicht des Galgens,* titlul jurnalului scris de H. Frank în închisoarea de la Nürnberg.

{138} Arhivele Tribunalului de la Nürnberg, XXIX.

{139} G. M. Gilbert, *op. cit.*

{140} *Volksfremde Justiz.*

{141} *Dokumente der deutschen Politik,* vol. I, Berlin, 1937.

{142} H. Picker. *Hitlers Tischgespräche,* Bonn, 1951.

{143} H. Frank. *Die Technik des Staates* (Discursul din 6 decembrie 1941).

{144} *Dokumente der Deutschen Politik*, vol. IV.

{145} Martin Broszat. *Nationalsozialistische Polenpolitik,* Stuttgart, 1956.

{146} *Frank-Reich* – joc de cuvinte legat de numele lui, *Frankreich* = Franța, imperiul franc. – *Nota trad.*

{147} *Nebenland des Reiches.*

{148} Arhivele Tribunalului de la Nürnberg, XXIX.

{149} „Reichskommissar zur Festigung deutschen Volkstum". – *Nota trad.*

{150} Arhivele Tribunalului de la Nürnberg, XII.

{151} Baldur von Schirach. *Die Hitlerjugend, Idee und Gestalt,* Berlin, 1934; Gregor Strasser. *Kampf um Deutschland,* München, 1932.

{152} Carlo Mierendorff.

{153} „Mişcare de tineret". – *Nota trad.*

{154} „Pasăre călătoare". – *Nota trad.*

{155} „Tineretul federat". – *Nota trad.*

{156} „Wanderglück". – *Nota trad.*

{157} „Heimat". – *Nota trad.*

{158} Cântec german repus în valoare de „Wandervogel". – *Nota trad.*

{159} „Şeful tineretului din Reich". – *Nota trad.*

{160} Arhivele de la Nürnberg, XIV.

{161} Discursul de la Reichenberg din 2 decembrie 1938.

{162} Cei mai tineri membri ai HJ-ului. – *Nota trad.*

{163} Baldur von Schirach. *Revolution der Freiehrung*, München, 1938.

{164} „Bund deutscher Mädel" – Uniunea tinerelor fete germane. – *Nota trad.*

{165} Arhivele de la Nürnberg, XXIX.

{166} Arthur Axmann. *Hitlerjugend,* 1933–1934, citat de A. Klönne. *Hitlerjugend,* Hannovra–Frankfurt, 1960.

{167} Castele feudale ale Ordinului hitlerist. – *Nota trad.*

{168} D. von Choltitz. *Soldat unter Soldaten,* 1951.

{169} P. Bor. *Gespräche mit Halder,* Wiesbaden, 1950.

{170} Înaltul comandament al Wehrmachtului. – *Nota trad.*

{171} Protocolul din 23 februarie 1938.

{172} H. Frank.

{173} Memorandumul adresat lui von Fritsch, ianuarie 1937.

{174} E vorba de Keitel.

{175} Trupe de rezervă în curs de formare, alcătuite din recruți, persoane recuperate etc. – *Nota trad.*

{176} „Gerichtsbarkeitsbefehl" – *Nota trad.*

{177} Care erau subordonate SS-ului. – *Nota trad.*

{178} Arhivele de la Nürnberg, XXXV și XXXIX.

{179} Ulrich Kayser-Eichberg. *Geist und Ungeist des Militärs.*

{180} „Instituțiile sucombă din pricina propriilor lor succese". – *Nota trad.*

{181} Fabian von Schlabrendorff. *Offiziere gegen Hitler,* Frankfurt/Main, 1959 (Fischer-Bücherei).

{182} J. Goebbels. *Tagebücher aus den Jahren 1942–1943*, Zürich, 1948.

{183} W. Görlitz. *Der deutsche Generalstab. Geschichte und Gestalt, Frankfurt/Main*, 1950.

{184} „Profesor NSDAP" este legenda pe care fotograful elvețian A. Sander a dat-o fotografiei reprezentând un profesor nazist.

{185} Scrisoarea din 14 iunie 1935.

{186} Ernst Jünger. *Der Arbeiter,* Hamburg, 1932.

{187} E. J. Jung. *Sinndeutung der deutschen Revolution*, Oldenburg, 1933.

{188} Thomas Mann.

{189} Ludwig Klages. *Der Mensch und das Leben, Jena,* 1937. Cf. Ch. V. Krogkow. *Die Entscheidung. Eine Untersuchung über E. Jünger, C. Schmidt, M. Heidegger,* Stuttgart, 1958.

{190} Max Hildebert Böhm. *Körperschaft und Gemeinwesen,* în *Grundbegriffe der Politik,* I, Leipzig, 1920. A se compara cu declarațiile lui Hitler din *Mein Kampf* etc.

{191} În același sens vezi și Ernst Robert Curtius. *Deutscher Geist in Gefahr,* Stuttgart, 1932.

{192} 9 aprilie 1933. Cf. L. Poliakov-J. Wulf. *Das dritte Reich und seine Denker.*

{193} Discurs la congresul cultural din 1933.

{194} Discursul de deschidere al Camerei de cultură, 14 noiembrie 1933.

{195} Răspuns unui articol ai lui Romain Rolland, 1993.

{196} Ernst Jünger.

{197} Gottfried Benn. *Der neue Staat und die Intelektuellen.*

{198} „Literatura sângelui şi a gliei". – *Nota trad.*

{199} Robert Minder. *Kultur und Literatur in Deutschland und Frankreich*, Frankfurt/Main, 1962.

{200} R. Schlösser. *Wille und Macht.*

{201} Wilfried Bade. *Kulturpolitische Aufgaben der deutschen Presse*, Berlin, 1933.

{202} *Hans Schemm spricht.* Discursuri editate de Kahl-Furthmann, 1935.

{203} Alte exemple de acelaşi gen se găsesc în lucrările lui K. D. Bracher.

{204} Thomas Mann. *Leiden an Deutschland*.

{205} Cf. hebdomaderul *Die Zeit* (17.III.1961): *Die Kapitulation der deutschen Universitäten*.

{206} Helmut Plessner. *Die verspätete Nation*, Stuttgart, 1959.

{207} Peter de Mendelssohn. *Der Geist in der Despotie*, Berlin, 1953.

{208} În piesa de teatru intitulată *Schlageter.*

{209} H. Rauschning. *Gespräche mit Hitler*.

{210} E. J. Jung. *Sinndeutung der deutschen Revolution*.

{211} – „să ştii să rezişti", – *Nota trad.*

{212} Carl Schmitt. *Politische Romantik*, 1925.

{213} Edgar Jung.

{214} H. Hoffmann, *Hitter was my friend*, Londra, 1955,

{215} Hannah Arendt. *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*.

{216} Se ştie că un număr de femei au cedat moştenirea lor partidului nazist în curs de formare.

{217} Dr. Curt Rosten. *Das ABC des Nationalsozialismus*, Berlin, 1933.

{218} Friza – regiune din nordul Germaniei şi al Olandei, situată pe coasta Mării Nordului – *Nota trad.*

{219} *Dokumente der deutschen Politik*, Berlin, 1937–1940.

{220} „Und wenn die Welt voll Teufel war", cântec german compus de Luther. – *Nota trad.*

{221} Bormann avea obiceiul să facă adnotări pe marginea scrisorilor soției sale. Ele figurează aici în litere cursive. Scrisorile din 24 şi 27 ianuarie 1944.

{222} *The Bormann Letters.* Edited by Hugh R. Trevor-Roper, Londra, 1954.

{223} *Volksnotehe.*

{224} H. Picker. *Hitlers Tischgespräche*, Bonn, 1951.

{225} Memoriul din 25 ianuarie 1944.

{226} „Stăpâna casei". – *Nota trad.*

{227} H. Picker. *Hitlers Tischgespräche*.

{228} Arhivele de la Nürnberg.

{229} Kersten.

[{230}] Cf. Otto Dietrich. *12 Jahre mit Hitler,* München, 1955.

[{231}] Hannah Arendt. *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, 1955.

[{232}] Arhivele Tribunalului de la Nürnberg, XI.

[{233}] G. M. Gilbert. *The Psychology of Dictatorship,* New York 1950.

[{234}] H. Arendt, *op. cit.*

[{235}] G. M. Gilbert. *Nürnberger Tagebuch*.

[{236}] G. M. Gilbert. *Nürnberger Tagebuch*.

[{237}] Ibid.

[{238}] *Kommandant in Auschwitz*.

[{239}] A. Rosenberg. *„Le Mythe du XX-e siècle.* Vezi şi H. Buchheim. *Totalitäre Herrschaft,* München, 1962.

[{240}] H. Rauschning. *Gespräche mit Hitler*.

[{241}] Citat de H. Arendt, *op. cit*.

[{242}] Citat de K. Heiden. *Adolf Hitler* (vol. II), Zürich, 1936–1937.

[{243}] Congresul de la Nürnberg, 3 septembrie 1933.

[{244}] Discursul din 20 octombrie 1932.

[{245}] *Mein Kampf.*

[{246}] F. L. Neumann. *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism*, New York, 1944

[{247}] H. Rauschning, *op. cit.*

[{248}] Cf. Erwin Paul. Der *moderne Macchiavellismus,* Köln/Berlin, 1961.

[{249}] H. Rauschning, *op. cit*.

[{250}] Citat de E. Kogon. *Der SS-Staat.*

[{251}] Arhivele de la Nürnberg, XIX.

Table of Contents